M. TULLII CICERONIS OPERA.

M. TULLII CICERONIS

OPERA

QUAE SUPERSUNT OMNIA

EDIDERUNT

J. G. BAITER C. L. KAYSER.

VOL. II.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.
LIPSIAE MDCCCLX.

M. TULLII CICERONIS

OPERA RHETORICA

EX

OPTIMIS LIBRIS MANUSCRIPTIS

RECENSUIT

C. L. KAYSER.

VOL. II.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.

LIPSIAE MDCCCLX.

ADNOTATIO CRITICA.

M. TULLII CICERONIS DE ORATORE

LIB. I.

1, 3. *his* Piderit. eis. ‖ 2, 5. *vix hac* *. *sunt* supplet Piderit, *sint* Schütz. ‖ 6. *in* om. Bl2,4,76 incl. ‖ 7. *excellentiam* scr. scientiam. ‖ 8. *versantur* Gu3. Vict. versentur. ‖ 3, 11. *liberalissimis studiis* B,b,l32,36,al. studiis liberalissimis. ib. *in* ante 'hoc ipso' incl. *quam poetae* incl. ‖ 4, 13. *atque* incl. ‖ 5, 18. *conlocatisque* scr. cogitatisque. ‖ 19. *se id* om. B,b,l2,4. recte, si Cicero dederit 'eis se'. ‖ 6, 20. *quae nisi—puerilem* incl. ib. '*nisi sit*'. B,b,al. nisi sint. ‖ 7, 25. *qui tribunus.* C. praeter l2,13,81. qui tum tr. ‖ 28. *et in ambulationem ventum esset.* B,b,l2,4,13,32,36. Gu3. in ambulationem ventum esse. *dicebat* incl. Lambin. *tum* incl. ‖ 29. *dicebat* del. Müller, incl. ‖ 8, 32. *integros.* B,b,Gu3,l2,4,13,16,36. improbos cett. C. 'integer improbos' Müller, malim 'iniurios'. ‖ 36. *constitutas.* fo: 'adlatas' sive 'paratas'. ‖ 9, 38. *atqui is.* B,l6,36,76. adquis. b. atque is. *iam diu* om. B, fortasse recte. *eloquentia* incl. ‖ 10, 42. *suo in iure.* O (2da). iure suo. ('in iure' Piderit.) ‖ 11, 47. *et eloquentissimo* incl. Matthiae. *in* ante 'oratoribus' om. b. incl. ‖ 48. *moris.* Gu1,2,Havn.2. morum. *ne illa quidem minima.* fo: ne pusilla quidem. ‖ 49. *intellegentes* scr. eloquentes. *eae res* b, Gu2, l,23,35,36,69,86. hae res. ‖ 12, 53. *qua re nisi* scr. quae nisi. ('quoad volet' Piderit.) ‖ 13, 55. *ipsi* scr. isti. ‖ 56. '*communi*' et '*de hominum*' incl. Piderit. *propria* suspectum Ellendtio incl. ‖ 57. *rebus omnibus.* B, Gu2, l4, 69. rebus. *iucunditate et gravitate.* B,b,l3,4,13,17,20,32,36,67, 81. gravitate et iucunditate. *Athenis.* B,b,l2,3,13,23,32. tum Athenis. *qui nunc aedilis curulis est et* incl. Cobet. ‖ 58. *tuendis* (sic B,l2,4,13,32.) incl. Piderit. instituendis. ‖ 59. *nec enim.* B, b, Gu3, l2, 69, O. nunquam enim. *partis.* B,b,Gu3,l2,3,4,32,36. artes. ‖ 14, 59. *atque sumendum* incl. Piderit. (adsumendum K.) ‖ 15, 65. *posui.* B,b,l2,4,13,32,36. Ell. proposui. — ib. *in unaquaque.* B,l36,93. in quaque. ‖ 16, 72. *dicere.* an: de poetis dicere? ‖ 17, 75. *philosophiam* incl. ‖ 19, 85. *Athenienses* incl. Bake. *promptus* [*ab homine*] Schütz. 'ab homine' del. Piderit. *atque abundanti.* Piderit. abundanti. ‖ 88. *conabatur refellere.* B,b, Pid. ref. conab. ‖ 20, 89. *huic.* C, Pid. huic [ille]. O. huic ille. ‖ 90. *et id* altero loco incl. ‖ 91. *in illo numero* malim abesse. ‖ 92. *omnia ea.* B, b, l2, 3, 4, 13, 32, 67. ea omnia. ‖ 21, 94. *cognosse me.* b, B ('cognoscere me'), Gu3,l17,69. me cognosse. ‖ 96. *inquit, mihi.* b, Gu3, l3, 4. 13, 36, 67. mihi inquit. *satis iucundum.* B, b. iucundum satis. ‖ 97. *de via.* cod. Gonv. apud Pearcium, Markland. de vi. cf. I, 113, 205. ‖ 22, 99. *inscientia.* B,b,l17,32. inscitia. cf. I, 165. ‖ 102. *hoc ex te.* C. hoc [primum] ex te. O. ib. *vos nunc.* B,b,l2,4,81,84. nunc vos. ‖ 104. *huic.*

B, b, Gu3, 12, 4, 13, 23, 32. [iam] huic. O. || 23, 109. *verbis definita.* B, b, 12, 4, 13, 32, 36, al. verbis designata. || 24, 110. *adsentiri.* Gu3, 12, 3, 13, 32, 36, al. Ell. assentire. || 111. *a me aliquid.* B, b, 12, 4, 13, 32. Lambin. aliquid a me. || 112. *hunc autem semper iudicavi hominem esse.* B, 13. Vict. hunc autem esse hominem. || 25, 114. *habet.* B, b, Gu3, 14, 13, 36, 69, 93. Ell. habeat. *possunt.* B, b (ubi 'posi sunt') Gu3, 12, 4, 13. Ell. possint. *dicam.* B, b, Gu3, L omnes. dicet. || 115. *sunt autem* incl. || 117. *habet.* 181, Gu1, 2. Ell. habuit. || 26, 118. *orator* incl. || 119. *atque ornatissime* incl. Ellendt. || 120. *vero* incl. || 121. *et exalbescam.* b. exalb. || 122. *non obesset eius orationi, sed.* B, b, Gu3, 12, 13, 36. Ell. non modo non obesset eius orationi, sed etiam. || 28, 126. *nisi haberet a natura.* b, 15, 6, 15, 16, 17, al. Pid. a natura nisi haberet. || 127. *percipiendis* incl. Ellendt. || 128. *sunt in oratore summa.* b. Pid. summa sunt in or. *non potest.* Bake. non possunt. || 29, 132. *unus e multis* conj. Piderit. unus paterfamilias. || 31, 141. *quae omnes.* 113, 32, 69. Ell. qui omnes. || 32, 146. post *egisse* haec fere excidisse suspicor: 'ut ex eis disciplina quaedam artis oratoriae efficeretur'. || 33, 152. *consequatur* scr. consequetur. || 34, 157. *istam.* 14, 5, 16, 17, 21, 23, 24, 65, 70, 73, 81, 86. etiam istam. etiam incl. — ib. *visus.* Iul. Victor. 119. usus. *hominum.* Madvig. omnium. || 158. *eliciendum.* 117 ('elicendum'), al. Pid. eligendum. *atque dicendum* incl. Lambin. || 35, 161. *sic.* B, Gu3, 12, 4, 13, 32. Ell. sic modo. || 162. *si esses.* b, 13, 13, 36, al. Ern. si esset. || 164. *iam.* Bremi. etiam. || 36, 165. *ita teneo.* B. teneo. || 166. *civile ius tuum.* b, 15, 14, 15, 16, 17, 20, 23, 24, 65, 69, 70, 73, 76, 93. tuum ius civile. || 167. *quod erat.* B, 12, 4, 13, 32, 36. quod esset. || 37, 170. *illum Divitem* incl. Bake. *illi arti* incl. Ern. || 171. *ius civile* incl. || 38, 172. *posse facile — causas tueri.* B. posse se facile — tueri. || 173. *ruptorum aut ratorum* susp. Ernestio incl. Ell. || 174. *maiorem* incl. || 175. *eius patroni.* B, b, 12, 4, 13, 32, 36. illius patroni. *testamento exheres filius* incl. Ell. *nempe in ea causa* incl. Bake ('nempe' incl. Ell.) *quaesitumque est* scr. quaesitum est. *de iure civili* incl. || 39, 176. *dicerent redisse.* B, Gu3, 12, 13, 35, 65, 93, al. redisse dicerent. *et gentilitatis.* B, b, Gu3, al. ac gent. || 177. *cum Romam.* Ellendt. qui Romam. || 180. *eum hac.* B, b, Gu3, 13, 5, 6, 13, 93, al. hac eum. *heres esset.* B, 13, 23, 32, 67. esset heres. *in ea causa* incl. || 40, 182. *quam — consularis* incl. *de ordinanda civitate.* B, Gu3, 12, 3, 32, 67. de ordine, de civitate. — ib. *inferiore ordine* incl. || 183. *mortuus esset.* Bake. mortuusque esset. || 41, 185. *segniciem.* B, b. segnitiam. 113, 32. segnitatem. (ex Non. 174, 20.) || 186. *habeat.* Cratandrina habet. || 42, 191. *cogantur.* Ernesti. coguntur. || 192. *elata sunt.* B, b, 12, 3, 4, 13, al. sunt elata. || 193. *vetustas prisca.* B, b, Gu3, 12, 3, 4, 13, 36, al. O2. prisca vetustas. *sive quis civilem scientiam.* C. plerique. *sive quis civili scientia.* Erf. K (qui supplet 'ducitur'). sive quem civilis scientia. Piderit. fo: sive quis civilem scientiam aucupatur. *praep. ista.* b, Gu3, 12, al. ista praep. *qui iure.* an: quae iure? || 194. *quoniam.* Wesenberg. quum. *virtus.* Wesenb. verus et iustus. || 44, 196. *ac tanta* incl. ('ac tanta natura' incl. Ellendt.) || 197. *Lycurgo et Dracone et Solone* incl. || 45, 199. *summarum.* C. ('summarum suarum'. b, Gu2.) Pid. suarum. *pro incertis* malit Ribbeck Trag. Lat. 55. || 46, 201. 'alia materies' operae Ern. || 202. *clamatorem.* Bake. proclamatorem. || 203. *rei.* Bake. rerum. || 47, 206. *sentias, intellegemus.* Manutius. in-

tellegas, sentiemus. || 48, 209. *esse* incl. Schütz. || 210. *adiungerem* scr. adiungeremus. || 49, 215. *alienam.* Wyttenbach. aliquam. ('illam'. Piderit.) || 50, 216. *ut quisque.* Nägelsbach. quisque ut. *perficiet.* Ellendt. is perf. || 217. *dic. et.* fo: dic. ei. *sicut propria* incl. Ell. || 51, 219. *rerum omnium naturam* susp. Schütz, incl. *atque rationes* incl. ('nisi qui hominum naturas, mores atque rationes'. Piderit.) *de motibus animorum.* Ernesti. de moribus hominum. || 221. *ut ei.* Pid. uti. || 52, 225. *et principi.* Bake. principi. || 226. *debet.* 120. Schütz. debeat. || 53, 227. *Romanum* om. 13,5,6,20,21 incl. || 228. *his.* B. (iis. 16,16,23, 70,73,86.) hisce. Heusinger. his quoque. O. || 229. *noluit.* Havn. 2,117,20,21,65, al. voluit. || 230. *pestiferi cives supplicioque digni* incl. || 54, 232. *quasi aestimationem* incl. (del. Schütz.) || 55, 234. *incomitatam.* Schöne. incomptam. Pearce. incomitatam et incomptam. C. || 56, 238. *causa* incl. || 239. *hoc est non iuris scientia sed eloquentia* incl. Bake. — *cuius C. filio suam filiam* scr. quod Gaio filio filiam suam. Pid. quod Crassi filiam C. filio suo. || 57, 241. *in controversiis* incl. Ernesti. || 242. *Scaevolae* om. Manutius. *defendisti, non adripuisti.* Bake. defendisti. Nonne adripuisti. || 245. *coegisses.* 135, Havn. 2. Bake. coegisset. || 58, 246. *quam facilis.* Ellendt. quae quam fac. || 249. *licet.* Bake. non licet ('nunc lic.' Schütz). *invisere? tamen.* E. praeter K. invisere tamen? *si qui.* Bake. si cui. || 250. *vilico est.* Madvig. vilico sit. *venimus.* Ernesti. non venimus. || 59, 251. *discendo* incl. Bake. *Graecorum more tragoedorum.* 116,73,86. Bake. Gr. more et tr. *Nomionem.* Talaeus. munionem. || 253. *cum ipsi sint peritissimi et qui* incl. ('cum — imperitissimi' incl. Henrichsen). ib. *pragmatici vocantur* incl. || 60, 255. *id quod.* Heusinger. [et] quod. O,K. || 256. '*antiquitatis iter*' ex alio scriptore petitum videtur. *Congo* Roth. Mus. Rhen. VIII, 615. Longino. || 62, 265. *me* et *venturum esse* incl. Bake.

LIB. II.

1, 1. *ita se.* b, omnes l,O. ita sese. || 2. *cum essemus eiusmodi* incl. Lambin. obelum apponit O. ('cum essemus eius domi'. Gulielmius.) || 3. *rei* om. b. incl. || 2, 6. *et ingeniis et* incl. Piderit. *confirmo.* nonne 'adfirmo'? || 3, 10. *sed.* b,O. sed quoniam. ('quoniam' incl. Ell.) *Isocrates* incl. *ut ipse iocari soles.* an: 'ut iocari soleo'? || 11. *arbitraretur.* malim 'arbitretur'. || 13. [*inquit*] *heri.* Ernesti. || 14. *hoc tu si.* B,Erf. Ell. hoc si tu. || 4, 15. *quaeviscausa.* B,b. quaevis. || 16. *equidem.* B,136. equidem illud. *illud* incl. *licebit.* B,13,6, 15,35,36,65. libebit. || 17. *ego mehercule, inquit Crassus.* B. tum ille, ego mehercule, inquit Crassus. 116,36, 70,73,86. tum ille, ego mehercule inquit Caesar. || 18. *haud sciam.* B,b, Erf. 13,5,14,15,16,20,21,23,24,65,70, 73. haud scio. *adulescentibus* incl. cf. 15. || 5, 19. *nec in otio.* A,B,b,12, 6,13,32,36. Ell. nec tamen in otio. || 20. *videri* malim abesse. *gymnasiorum ad Graecorum disputationem.* A,B,b,13,13,36. gymnasiorum et Graecarum disputationum. 'gymn. ad Graec.' incl. || 21. *exercitationis causa.* A,B,b,12,4,13,32,36. exercitationis et delectationis causa. ('et delectationis' incl. Ellendt.) ib. *invenisse.* A,B,b. omnes l. non disputationis invenisse. 'non disputationis' incl. Ellendt. || 6, 25. *vos esse eos.* A,b. vos eos esse. *homo doctus et perurbanus* incl. cf. I, 72. *ea quae scriberet.* om. A,B,b, Erf. al. incl. Orelli. *de quo.* A,B,b, Erf. al. Pid.

quo. *ut non ignoramus.* b. ut noramus. ‖ 7, 29. *id.* om. B, Havn. 1, 2. multi l. incl. Verba 'quod ipse non didici' suum locum post 'sentiam' habere videntur. *genere.* A,B,b,Gu3. genere dicendi ('dicendi' del. Bake). ‖ 30. *quae ad scientiam non saepe perveniat* incl. Ellendt. ‖ 8, 33. *exquirere.* A,B,b,Gu3,12,4,13,32,36. exponere. ‖ 9, 36. *legendorum.* A,B,b,Gu3, 11,32. deligendorum. ‖ 37. *at si* scr. et si. ('sed si' Ern. ex edd. vett.) ‖ 38. *enim* incl. *scripserit aut dixerit.* A,B,b. dixerit aut scripserit. verba '*omnium generum atque artium*' post 'multi' Piderit recte retrahere videtur. *doceat* scr. doceant (om. A,B,b.). *esse nihil.* A,B,b,12,13,32,36,93. Ell. nihil esse. *obtinere suum.* A,B,b. suum obtinere. ‖ 11, 45. *possit enim in his rebus.* B. possit enim in rebus. A,b, Gu3,12,4,13,32,36. *posita enim in eis sunt rebus* scr. positis enim iis rebus. *itaque qui* scr. qui. ‖ 46. ante 'si habuerit' excidisse videtur tale quid 'deinde docebit, quo modo eas tractaverit animo'. *et qui vituperare.* A,B,b,132. qui vitup. ‖ 48. *etiam necesse.* A,B,b,Gu3,12,3,4,13, 36,67,84. necesse. ‖ 12, 49. *eius modi.* A,B,b,13,32,36. huius modi. *pars etiam.* Ernesti, Ell. etiam pars. ‖ 52. *hique.* B. qui. Baiter. ii qui. ‖ 54. *paulum.* b,16,35,81; B,136 (paulo). paululum. *maiorem historiae.* B,b. hist. maiorem. *vocis* susp. Ellendtio incl. ‖ 13. *colorum.* Iacobs. (cf. Cic. Or. 65.) locorum. *ad historiam scribendam.* B,b. ad scrib. hist. *se applicaverunt.* B,b. maxime se appl. *ego Graece scripta* om. B. incl. ‖ 56. *facile* om. B. incl. *dictitarent.* B,15,6,16, 17,20,21,23,35,36,al. dictitarunt. *hos ipsos.* B,b. hos. ‖ 57. *ex clarissima quasi.* B,b,186, Harl. 1. quasi ex clarissima. *rhetorum.* B, Müller. rhetoris. *ab Isocrate magistro impulsi* incl. ‖ 14, 58. *et is.* B,b. et hic ‖ 60. *ob aliud.* B,136. Ell. ob aliam causam. *natura tamen.* b, Ern. tamen natura. ‖ 15, 64. *cohortationis — admonita* incl. *cohortationis* scr. cohortationes. *praecepta consolationis.* A,b,B. ('pr. consolationes'.) consolationes praecepta. Nisi Cicero dederit: obiurgationes, cohortationes, consolationes, cf. II,50, ut resecanda sint tantum 'praecepta, admonita'. ‖ 16, 67. *de officio, de fide.* A,B,b. de fide, de officio. ‖ 69. *hominum speciem.* A,B,b,12,4,13,32,36. *hominis unius sp.* scr. hominis speciem. *per se adsequuntur.* Piderit. persequuntur. *non incommode* om. A,B,b,13, 13,32. incl. ‖ 17, 71. *totam hanc rem* scr. totum hominem. ‖ 73. *non sane quem ad modum in clipeo.* C, probat Piderit. ('non sane, q. a. m. ut in cl.' ex coni. Ernesti, 'non sane, ut q. a. m. in cl.' K.) *idem artifex* incl. Piderit. ‖ 18, 75. *de re militari.* A,B,b,12,4, 13,20,32. de omni re militari. ‖ 19, 81. *ab hominibus.* B. hominibus. ‖ 82. *excitandis mentibus iudicum* incl. *efficere possumus* incl. ‖ 83. *praetermittitur.* A,B,Gu3. Pid. praetermittatur. *partes generum.* A,B,b,13,6,13, 24,32. generum partes. ‖ 20, 84. *non difficilius arte coniuncta* incl. Ellendt. ‖ 85. *si potero.* B,12,3,4,13,36. Ell. si potuero. ‖ 22, 90. *atque ita — persequatur* del. Schütz incl. ‖ 91. *ambitiosum.* Lachmann, Jeep. vitiosum. cf. Cic. ad Att. XV, 1[b], 2. ‖ 93. *genus esset omnium.* A,B,b,12,3,4,13,32, 36, al. Ell. esset omnium genus. ‖ 94. *est exortus.* A,B,b. exortus est. *magister istorum omnium* incl. Lambin. habet Non. 344. ‖ 23. *et* incl. *magistri.* A,B,b,Gu3,12,3,4,13,32,36, al. 'et magistri' incl. deleta particula. ‖ 94. *quorum.* fo: cuius. ‖ 95. *horum.* A,b,113,36,93, al. eorum. *imitatur.* 13, Havn. 2. Lambin. imitetur. ‖ 96. *dicere in summa ubertate, inest* etc. Piderit. dicere, in summa ubertate inest etc. ‖ 98. *multos* om. cod. Voss. probante Bake incl. ‖ 99. *instituimus.*

Ernesti. constituimus. || 24, 100. *eius modi.* A,B,b,12,3,13,32,36. huiusmodi. *haec—formula fere* incl. Bake. *formula fere.* A,B,b,12,4,6,13,24,32,36. fere formula. || 104. *sive ex crimine — ut belli* incl. *sive ex persona, ut laudis* om. A, B, b, Gu3, 12, 4, 6, 13, 32,36. del. Schütz. *sive ex disputatione, ut de ratione vivendi* incl. || 25, 105. *quae maximae sunt* incl. || 108. *dilucide.* 115. Crat. lucide. || 27, 114. *accepto causae genere cognitam.* A,B, b,12,4,6,13,24,32,36,Gu,2,3 accepta causa et genere cognito. Bake. accepto causae genere et cognito. || 115. *eos nobis.* A,B,b,12,3,4,6,13,32, 36,81. nobis eos. || 116. *a causa atque* incl. || 117. *posita causa sit.* A,B,b, 12,13,32. Ell. posita sit causa. || 28, 121. *haec sunt enim tria* incl. Ernesti. *haec vero.* 136. Ell. ('nec vero'. 12,4, 13,32. vero. A,b. numero vero. B.) || 122. *neque Graecum neque Latinum* incl. Bake. *orator* om. B, incl. || 123. *oratorem* incl. || 29, 127. *dicenda sunt.* A, B, b, Gu3, 12, 3, 4, 6, 13, 14, 17, 32, 36, al dicenda sint. *in causis.* an: in singulis causis? || 128. *petam.* A,B,b. peto. *in dicendo* om. A,B,12,4,6,15,67. incl. || 30, 131. *sed novato* om. A,B,b. novato et om. Gu3,14,13,32,36. incl. Ell. || 132. *id ipsum.* E. ante Ell. ipsum. *et ab accusatore.* A,B,b. ab acc. *debeant.* Piderit. debent. || 31, 133. *quale sit.* A,B,b,Gu3,12,3,4,13,36. quam sit. *hebes atque impolitum* incl. || 135. *de luxurie* incl. *de avaritia* incl. *de turbulentis et malis civibus* incl. *de genere testium* incl. || 136. *multitudo est.* A,B,b,Gu3,12,3,4,32,36. est multitudo. *et defensionum, non locorum* scr. ut Piderit ('aut def. non loc.'). non defensionum aut locorum. || 32, 138. *scribunt* scr. describunt. || 33, 142. *responderit.* C. responderint. *debilitati a iure cognoscendo* susp. Ellendtio incl. ('a iure' incl. Schütz. 'a iure cognosc.' incl. Piderit.) || 144. *et dormitantem* om. A,B, b, Gu3,12,4,13,36. del. Ell. *beatorum otio.* fuitne: beato otio? || 34, 145. *intellegeretur.* A,B,b,12,32,36. Lambin. intellegitur. || 146. *pariet* scr. parient. || 35, 149. *id tamen — prudentia est* del. Schütz. ib. *ut his rebus adhibeat tamquam lumen aliquod memoriam, ut vocem ut viris* incl. viris, diligentia est. Ernesti. '*viris*' scr. deleto emblemate. || 150. *perpaulum.* A,B,b,12,6,13,32, al. Ell. perpaullulum. *qua una virtutes reliquae.* A, B, b,12,4,13,32. Ell. qua una virtute omnes reliquae. || 36, 152. omnis argumentum. 12. omnis argumenti. A,b, 113. omnis argumenti via. B,14,36,al. *omne argumentum* scr. cf. Top. 25. *ad hanc orationem.* A,B,b,12,13,32,36. ad hanc. || 153. *atqui* scr. atque. *seque.* A,B,b,Gu3,12,6,13,32. seseque. || 155. *ex eis.* 14. ex iis. A,b. ex hiis. Gu3. ex his. B,13,13,32,36. ex istis. ib. malim legere 'quod ad senatum — mitterent tris illius aetatis nobilissimos philosophos, Carneadem' etc. || 156. malim '*iudicant*'. || 38, 157. *huc* om. B. incl. *eum fuisse.* A, B, Gu3. fuisse. || 158. *nam omne.* Gu3. nam [et] omne. O. nam et omne. || 159. *atque minutum.* B, 13, 32. ac min. || 160. *dimittemus.* B, 12, 4, 32. Ell. O. dimittimus. *quem cum Diogene.* A,B, b, 12, 4, 13, 32. Ell. quem simul cum Diog. *Aristotelem* incl. *de eadem arte* incl. *quam despiciebat.* Bake. quam ille desp. || 39, 162. *rudem plane.* A,B,b,Gu3. plane rudem. *doctrina.* A,B,b. doctrina mihi. *illum eum.* A,b. an: ad illum eum? || 163. *probandum refellendum.* A, B, b, 12, 3, 4, 13,32,36. probandum refellendumve. Ell. *refellendum* incl. cf. II, 181. aut ad probandum aut ad refellendum. || 163. *quaeritur* scr. quaeratur. || 164. *universa.* A,B,b,12,4,13,32. universa vis. || 40, 167. *esse potestate.* A,B,b,12,4,13,36. potestate esse. || 170. consentaneorum et praecurrentium exempla desunt; scriben-

dum igitur fuit cum A,B,b,Gu3,l2,15,17,20,32,al. *ex consentaneis *** ex praecurrentibus *** ex repugnantibus, ut olim.* ex consentaneis et praecurrentibus et repugnantibus, ut olim. ‖ 172. fert tam. E. ante Ell. ‖ 172. *ex pari.* C. Ell. ex pari sic. ‖ 41, 174. *parvo.* C. Ell. parvulo. *sic has ego argumentorum novi notas quaerenti demonstrant.* A,b,l4,6,32. sic h. e. a. crui n. quae quaerenti demonstrant. B,l35,93. sic h. e. a. volui n. quaerenti demonstrari. l2,13,20. fo: 'sic has ego argumentorum notas ubi quaerenti demonstravi'. ib. *ubi sint* incl. ib. *exigua cura* scr. reliqua cura. ‖ 176. *si vero adsequetur — requiret* incl. Bake. ‖ 177. *ex isdem.* A,B,b,Gu3,l2,13,32. et ex iisdem. *prius ut simile dicas confirmes.* A,B,b. 'ut simile dicas' incl. prius ut simile confirmes. ‖ 42, 178. *haec et properans ut apud doctos.* Ellendt. ('haec ego pr. ut apud doctos'. Schütz.) haec ut et properans et apud doctos. ‖ 180. *quasi non norim* scr. quia non noram. (susp. Ell.) ‖ 43, 182. *et facta et vitam* om. A, B, b, V. incl. Bake. *sed haec — facere videare* transponenda videntur post 'causa valeat' (§ 184). *voltus pudor.* Bake. voltus pudoris significatio. *non sunt.* B,l3,81,84. Ell. sunt. cett. C,E. minus sunt. K. ‖ 184. *videamur* scr. videantur. ‖ 44, 185. *de propinquis ac talibus animi permotionibus.* A,B,b, Gu3, l2, 3, 4, 6, 13, 32, al. incl. 'et propinqui his — permotionibus'. ‖ 186. *cui mederi volet* om. A,B,b,l2,4,13,32. incl. ‖ 187. *ac repugnantem.* A,B,b,al. 'et rep.' *fortis ac bonus.* A.B,b. bonus ac fortis. ‖ 45, 188. *Caii Norbani.* A,B,b. Caiique Norb. *incensus.* B,l2,4. incensus esse videaris. Lambin. cf. § 190. incendi videaris. Ell. ardere vid. O. videaris incendi. Pid. Infinitivus deest in plerisque codd. itaque lacunae signum posuit K. ‖ 189. *omnes illi.* A,B,b. omnes ii. ‖ 190. *neque est enim facile.* A,B,b,l3,4,13,32,36,84. neque enim facile est. *ei, cui.* A,B,b. Ell. cui. *ipse inflammatus.* A,B, b, Gu3,l2,3,4,6,13,32,36. Ell. inflammatus ipse. ‖ 46, 191. *quos agas.* an: quos adhibeas? ‖ 193. *spondaulia illa.* Salmasius ad Solin. I, 88. spondalli illa. A, b. spondali illa. B. spondalia illa. ('ut sua sponte aliena'. Piderit. secundum Jeep. Philol. IV, 305. 'sua sponte, aliena illa'.) *recte* incl. Ernesti, Pid. ‖ 47, 196. *magno* om. A,B,b. incl. ib. *enitendum esse* excidisse videtur ante 'ut in dicendo'. ‖ 197. *et quaestore* om. C. incl. Ell. *principem senatus.* B. deinde principem senatus et. *e templo.* A,B,b,l2,13,36,81,84. Ell. ex templo. ‖ 48, 199. *semper molestae.* B,l3,5,14,16,24,81,86,93,al. Lambin. mol. semp. *in nefario crimine* om. A, B, b. *in nef. crim. atque* om. l2,4,13,32. Ell. incl. *incitatus.* A,B,b,Gu3,l2,4,13,32,36,al. Ell., O. concitatus. *causa.* A,B,b,Gu3,l3,4,5,16,21,70,73. causam. *iudices* incl. *quo erant.* A,B,b,Gu3,l2,3,4,5,6,13,32,36, al. Ell. a quo erant. *renovabam.* A,B,Gu3,l2,3,4,13,36. revocabam, supra scr. 'renovabam'. b,l15,32. 'renovabam atque revocabam' ('atque revocabam' incl. Ern., Ell., O. ed. 1.). ‖ 49, 200. *coniunctione.* fo: concitatione. *tum.* A,b,Gu3. l omnes. tunc. *prope* om. B. incl. ‖ 50, 202. *hercle.* A,B,Gu3,l3,4,13,32,36,76. Ell. hercule. *illa ipsa.* A, B, b, Gu3. illa. *te — dicere! quam — viam* scr. te — dicere! quam — viam! O. te — dicere! quam — viam? K. ‖ 203. *a te.* A,B,b. l omnes. abs te. *abs te ipso commemoratam* om. A,B,b,Gu3,l2,13,32. (in quibus etiam 'demonstrationem defensionum tuarum' desideratur) incl. 'demonstrationem — commemoratam' incl. Ell., O,K. ‖ 51, 205. *et primum quidem.* B. et quidem primum. l13,32. equidem pr. ‖ 206. *aut si.* Bake, Ell.

si aut. || 207. *dignitatem esse.* A,B,b, Gu3,l2,3,4,6,13,32,36. dign. inesse. || 208. *in alios odium.* A,b,l2,3,4,5,6, 13,36,al. odium in alios. *sunt tractanda.* A,B,b,Gu3. tractanda sunt. || 52, 209. *tanta.* l4. Lamb. tanti. *illa.* 16,23,24. ulla. || 210. *quae si quam.* Baiter. quae suam. A,B,b, Gu3,l2,4,13,32. seseque si quam. *permixta videatur.* A,B,b,Gu3,l2,13, 32,36. permixta esse vid. || 211. *et cum singuli.* A,B,b,Gu3. ita cum sing. *ut illa.* A,B,b. et ut illa. 'Ut autem illa' scr. || 53, 212. *inflandum est.* mg. Cratandri. Pid. inflammandum est (cum † Ell.,O,K.). || 213. *sunt* incl. Ellendt. *exitus item spissi.* Lambin. exitus tamen sp. ('tamen' om. b. Harl. 1.) *ad genus illud.* A,B,b,Gu3,l2,4,6,13, 32,36. Ell. ad illud genus. || 214. *confirmat atque* scr. confirmat, quae. ib. *emissum.* Wyttenbach. emissa. || 216. *auferenda.* l20. Piderit. efferenda. || 54. *aut testis esse potes.* A,B,b,Gu3,l2,4,13,32. testis esse potes aut. *eam tu potissimum nos.* A,b. eam nos tu pot. *docere.* A,B,b,Gu3, l2,4,13,32,36,al. docebis. *nos*, quod varia sede est in C., incl. || 217. *inquit.* A,B,b,Gu3,l praeter 6, Ell. inquit Caesar. *ex iis aliquid.* A,b. ex his al. B,Gu3,l2,3,4,13,32,36. aliquid ex istis. || 218. *nullo modo videtur.* A,B,b,l2,3,4,6,32,36,al. nullo videtur modo. *est hoc.* A,B,b,l4,13, 32,36. est totum hoc. || 219. *illo in genere.* B,l2,3,6,13,36. ('illo genere'. A,Gu3.) in illo gen. *imitatores.* A,B, b,l13,14,32. imitatores et narratores. *emissum* incl. || 221. *ridiculi homines* incl. an fuit: 'de ridiculo'? *interpretantur* incl. || 222. *enim* incl. Bake. || 55, 223. *brevia, ut* scr. brevia. *innumerabilia.* A,B,b,l2,4,13, 32,al. innumerabilia huiuscemodi. *hic noster.* B. noster hic. || 224. *hi fundi.* A,B,b,l2,15,17,21,23,24,al. ii fundi. *locum.* A,b,Gu3,l2,3,4,6,13, 32,36,al. locu. B. *locutum.* Gu,1,2. Havn. 1,2,l17,35,81. Ell. lotum. || 225. *gestu omni et imminenti.* an: et imminenti gestu omni? || 226. *reliquisse.* A,B,b,Gu3,l2,6,13,17,35,36, 69,81,93. recepisse. *quae neque est.* A,B,b. quae nulla est. *maior contentio.* A,B,b. cont. maior. || 56, 227. innumerabilia aut ex una. A,b,l2,4, 13,32,36. *innumerabilia vel ex una.* Ellendt. inn. ex una. *ut ceterarum* om. A,B,b,Gu3,l2,4,13,32. incl. Ellendt. || 228. *contingit.* B,l2,4,5,16, 20,21,24,35,al. contigit. *mihi.* A,B, b,l2,4,13,32,36,al. id mihi. || 229. *videtur.* B,l2,4,13,32. Ell. videretur. || 230. *in ipsa ista.* A,B,b. in ista ipsa. || 57, 231. *totum genus.* A,B,b,l2,36. totum genus hoc iocandi. || 232. *quod dicamus.* A,B,l2,4,13,32,36,al. quid dicamus. || 233. *recusandi tibi dem.* A. tibi recusandi dem. || 58, 235. *ne illi quidem.* Gu3,l2,3,4,6,13,32,36.Ell. ne ipsi quidem. b. ne ipsi illi quidem. A. ne illi ipsi quidem. B. ne ipsi quidem illi. || 236. *maxime.* A,Gu3,l2,4, 13,36, al. Ell. maxime quidem. B. maximeque. || 237. *quod.* A,B,b,l2, 4,13,32. Lamb. id quod. *facinorosos.* A,B,b,Gu3, l omnes. facinorosos enim. *parcendum autem maxime est.* B,Gu3,l2,3,4,6,13,32,36. parc. autem est maxime. A. parc. est autem maxime. *in iis vitiis.* A,l36. in his vit. B,l4,13. Ell. in istis vit. || 239. *non illud.* A,B,l2,3,4,6,13,32,36,84. non modo illud. *si perridicule.* A,B,Gu3. si quid perrid. *veniemus.* b,Gu3,l2, 5,13,20,21,23,24,36,al. Ell. venerimus. || 240. *ficta.* A,B,b. ficta tota. *oppidanum* om. B,l2,4,6,13,36. etiam A,Gu3 et l32, sed spatio relicto incl. || 241. *genus hoc.* A,B,Gu3,l2,3,4,6, 13,32,36,81,84. hoc genus. || 242. *inquit.* versui recte inclusit Piderit. || 60, 245. *quam testis etiam.* A,B,b,Gu3. quam testis. *ridiculum* incl. Henrichsen. || 246. *scurrile* incl. || 61, 248. *id alias in re hoc habere* scr. id alias in re habere. *facetiis autem*

homines maxime. b (facetiis maxime autem hom. B,13,5,14,15,16,21,23, 24,65,67,70,73,86.). facetias, maxime autem homines. *et severis* Piderit. severe. *sed hoc* incl. *iisdem verbis.* B,b,12,36, al. iisdem etiam verbis. || 249. *nascuntur omnia.* b,Pid. omnia nasc. *et* incl. *at* incl. || 250. '*quod dicit parum*' Ciceroni tribuit Piderit. || 62, 252. *furtim tantum uti licet* scr. tantum licet furtim. *oratorio ioco.* B,b,12,14,15,16,35,36. oratorio loco. || 253. *magnum* om. B,12, 36. incl. || 63. *ambiguum etiam fit salsius.* B. etiam amb. fit sals. *quanti est.* B. quanti. *altero ambiguo.* B,12, 17,36,73,81,84. ambiguo altero. 'ambiguo' incl. || 64, 257. *aut aliqua pars versus* incl. *ut Statii a Scauro stomachante.* Bake. ut Statius Scauro stomachanti. || 258. *et cetera* om. B. incl. || 260. *M.* incl. Ellendt. *Porcius* incl. idem. || 66, 264. *quae sunt.* b. quae essent. || 267. *Fabianum.* B,12, 36. Fabii. || 268. *est etiam significatio.* B,12,36. etiam significatio est. *tacita* Schütz. tanta. *tacita — levarit* incl. || 67, 270. *fuisse egregium et Graeco eum.* Piderit. fuisse et eum Gr. || 271. *complura.* 12,36. multa. ('nonnulla' K. ex Orelli conj.) || 273. *Salinator Maximus.* 12,36. *Maximus* om. B. utrumque nomen supervacaneum videtur. || 68, 275. *non intellegendi* incl. Ernesti. || 69, 279. *cum non.* Ernesti. non cum. || 70, 281. *ab Albucio.* B,1 praeter 2,3,36,93, Havn. 1,2. A. Albucio. 193. edd. vett. Albucio. Post 'iudicatum' excidisse videtur ridiculum Granii dictum. || 285. *mihi illud etiam.* B,12,36. etiam mihi illud. *iniquum.* B,12,36. illum iniquum. || 71, 286. *sententiose.* an: seria specie, re? || 288. *multa in genera.* Ernesti. in multa gen. || 289. *ipsorum ridicule indicandis et* om. B,12,4,13,32. ('ipsorum ridic.' om. A.) incl. Ellendt. *imbuendus est.* fo: imbutus sit. || 290. *factus iam.* A,B,Gu3. factus sum. || 291. *voltis.* A,B,b,12,4,13,32, 36. voluistis. || 72. *potest res.* A,B,b. res potest. || 292. *fugere.* B, Ernesti. defugere. *movere.* A,B,b,12,4,13,32, 36. commovere. || 293. *abducere animos.* A,B,b,Gu3,12,3,4,13,32,69. Ern. deducere animos. *conor deducere.* A,B,b,Gu3,12,3,4,13,32. conor traducere. || 73, 296. *Crasso* susp. Orellio. || 297. *nihil in causa mali facere* incl. || 74, 298. *inquit* om. A,B,b. *intellegam sed* om. A,B,b,Gu3,12,4, 13,32. an: inquit, sed et tu? etc. certe 'quid intellegam' incl. || 299. *proprie.* C. prope. E. *communi lingua.* A,B,b,Gu3,12,3,4,13,32. comm. prudentia lingua. 15,21,76. comm. prud. lingue. 16,69,93. communi prudentia. *disputabam.* 12. Ell. disputata. A,b, Gu3,113,36. disputato. 115,21. disputo. *sed ego — disp.* incl. Bake. *et ei* om. A,B. incl. || 300. *quis is erat, qui ita.* A,B,b. qui ita. *possimus.* 114,23, 67. possemus. || 302. *quam* incl. *rogato.* Havn. 1. Gu. 1, 2. 181, edd. vett. Henrichsen. rogatu. || 75, 304. *in iis.* A,b,123,35. in his. *a te.* A,b,Gu3,12, 4,13,32,36. abs te. || 305. *adversariis.* B, Lambin. in adversariis. ('in' incl. Henr.) *mediocrene* scr. mediocre. *me oratorem.* B,13,4,32,69. Steph. ministratorem. || 76, 308. *de probandi et docendi causa.* A,b,Gu3. (debebat 'de probanda et dicenda causa') incl. probandi et docendi causa. || 77, 310. *homines* scr. omnes. *nam et principia — possint* incl. || 311. *argumentando* incl. *persuadendo* incl. *et commovendo* incl. || 313. *succurratur.* A,B,b,Gu3,12,13,32,36. occurratur. || 315. *aut commune.* B,12,3,4, 6,13,32,36, al. Ell. atque commune. || 78. *commendatio nostra* scr. (cf. II, 114.) comm. orationis. *quaeque.* A,b, 13,4,6. quae. || 316. *surgere ad dicendum.* A,B,b,Gu3,12,3,4,6,13,32,36. Lamb. ad dicendum surgere. || 317. *non vis potius quam.* A,B,b,Gu3,12,4, 13,32,36. Lamb., Ell., O., Pid. non

vis potius sed. *quod* incl. *evolvat.* A,b,14 ('volvat' 12,13,36). evolet. || 319. in partibus. K. *reperientur.* Schütz. reperietur. *sumentur.* Ernesti. sumetur. *deprompta.* A,b,12,4, 63. Lambin. depromptae. *ita* incl. *ea — communia.* Pearcius. eas — communis. A, b, Gu3, 12, 13, 14, 16, 32, 36, 93, al. eas — communes. *quae tum agatur* om. B, incl. *effloruisse.* 132. (efl.) Ell. et floruisse. A, B. exfloruisse. Gu2, 15, 14, 15, 16, 17, al. et flevisse. b. defluxisse (135,65,93). || 79, 321. *reos appello, quorum res est* incl. Bake. *bonum virum.* A,B,Gu3, 12,4,6,13,32,36, Ell. virum bonum. || 323. *initiis* incl. Ellendt. || 324. *maximam autem copiam — trahemus.* B, Gu3. maxima autem copia — trahetur. *conficiendos.* fo: efficiendos. *iudicem primo.* A, b, Gu3,12,3,32,36, al. Ell. primo iudicem. || 80, 325. *conexum.* A,B. connexum. *fieri sibi.* A, B, b. sibi fieri. || 326. occupata. A,B,b. *adcurata* scr. adcommodata. *videant illam.* B,132. vident illa. A,b, Gu3,15,16,21,35,65. videlicet. 12,13, 36,84, Ell. vel illa. K. || 327. *decem versiculis.* A,B,b,Gu3,12,4,13,36, Ell. fere decem vers. || 328. *et probabilius.* A,b. probabilius. || 329. *in principio aut* om. K. *in arguendo.* Bake. in argumento ('in argumentando' Lambin) aut purgando. A,B,b. in argum. aut in purgando (om. 'aut in purg.' Ell., Pid.). *aut perorando.* A,b, multi l. aut in perorando. *servato* Bake. conservato. || 81, 330. *persequemur* scr. persequamur. *detrahemus.* 13,6, 32. detrahamus. || 331. et firmandis. K. || 333. *aut laudationibus* incl. *personae videtur esse.* A,B,b. personae esse vid. || 82, 335. aut est. b. *autem est* scr. *autem aut in illo.* A,B,b. aut in illo est. *quae erunt vel cum periculo gloriosa* incl. || 336. *omnis delib.* A, B, b, Lamb. omnis iam delib. || 83, 338. *oratori quasi scena videtur contio esse* scr. quasi oratori sc. videatur contionis. *sine multitudine.* A, B,b,Gu3,l omnes. nisi multitudine. || 339. *videtur.* A,b,l13,32. videatur. || 84, 341. *nec* incl. *laudationis.* B,b, 169,93. laudationum. *est difficile quod* incl. *sed* incl. *essent* conj. Piderit. sunt. *totum hunc segregabam locum* incl. *possumus.* 14,14,69,93, al. Lamb. possimus. || 344. *habent* scr. habet. *videntur.* A, B, b. ('videmur'. Gu3, 13,4.) videtur. || 85, 346. *ac periculo.* A, B, b. et peric. *ipsi aut laboriosa.* A,12,4,5,14,16,21, al. laboriosa. ipsi autem lab. || 348. *mihi est.* A,b,116,20, 93. est mihi. || 86, 350. *aut non.* B,b, Gu3. aut quod non. || 352. *Crannone* scr. Grannone. b. Cranone. || 353. *cum cognatis oppressum suis.* A, b, Gu3, 13,6. cum cognatis suis oppressum. B. *suis* incl. oppressum cum suis. || 354. *in iis.* A,b. in his. || 87, 355. *quid responderint.* A, B, b, 12, 4, 13, 32, 36. Lamb. cui resp. || 356. *et similitudo est.* A,B,b. est et sim. || 357. *commendatione oculorum.* A,B,b. oc. comm. *vix possemus.* C. edd. vett. Ell. non possemus. Grut. || 358. *admonetur memoria nostra atque excitatur.* om. A,B,b,Gu3,13,36. incl. ib. *sede opus est.* 114,76. sed... opus est. A. sedes opus est. l plerique, Havn.1,2, Ald. sedes si o. est. 13,15,36. sed locis o. est. *et* utrumque incl. alterum om. C. || 88, 359. *sunt nobis.* A,B,b,Gu3,13,13, 32,36. nobis sunt. || 89, 362. *spondeo.* C. respondeo. || 363. *est quod.* A,B, b,Gu3. est id quod. || 364. *paulo ante.* B,b,12,6,13,32,36,84. paulo. *sciebam.* an: 'sentiebam'? *audiret.* A, B, b. audierit. || 90, 365. *ita esse.* A,B,b. ita ista esse. *mihi tandem.* A,B,b,13, 4,6,13,32,36. mihi tu tandem. || 366. *mei partis.* A,b,12,4. ('meas partis'. B,113,32,36.) an: 'mei sermonis partis'? *nomen suum.* A, B, b, Gu3. nomen ipsum. || 367. *est, tibi.* A,B, b, Gu3, 12, 4, 13, 20, 32, 36. est, id tibi. *si hodie.* A,B,b. si hic hodie. *hoc opus.* A, B, b, 12, 3, 4, 13,32,35,

36,65. opus hoc. *inquit*. A,B,b. ille inquit.

LIB. III.

1, 4. *Philippo* incl. *ferebantur*. l15,16,70,73,86. Ell. efferebantur. ‖ 2, 7. medio ('mediocri') in spatio. A,B,b. in medio sp. ‖ 8. *gloria* om. A,B,b,Gu3, incl. ‖ 3, 9. *qui cum illo*. B,l2,4,13. ('qui tum illo'. A,b. 'qui tamen illo'. Gu3.) qui tum cum illo. *tum* incl. ‖ 10. *multorum capita*. A,B, b,Gu3,l2,3,4,6,13,32, Ell. multorum civium capita. *mors fuisset nefaria*. A,B,b,Gu3,l2,3,6,36. mors nefaria fuisset. ‖ 11. *Cotta*. A,B,b. C.Cotta. ‖ 12. *et ornatum*. A,B,b. et ortum. ‖ 4, 13. *incredibilia ac singularia* Bake. incredibilem ac singularem. *ac sensimus* incl. Ellendt. ‖ 14. *possint*. A, B,b,l2,3,4,6,13. possunt. ‖ 15. *a nobis* om. A,B,b. incl. ‖ 16. *et ingenio*. A,B,b,Gu3. atque ing. ‖ 5, 17. *posito lectulo*. A,B,b,Gu3,l2,3,4,6,13, 32,36. Ell. lectulo posito. *defixum in cogitatione*. A,B,b. in cog. def. ‖ 19. *de eis* incl. ‖ 6, 22. *hesterno*. l76. Lambin. hesterna. *aliquot locis* incl. Bake. ‖ 7, 25. *numeris ac vocibus* scr. cf. III, 195, 196, 197. vocibus. ‖ 26. *atque hoc*. Lambin. at hoc. *dissimillimi*. b, Bake. dissimillimique. ‖ 27. *quam sunt*. Bake. quam sint. *tribuitur*. l76, Bake. tribuatur. ‖ 28. *quid intersit inter oratorum studia atque naturas* incl. Bake. ‖ 8, 30. *tragicas paene comice* incl. *argumentis* incl. Bake. ‖ 9, 33. *quam in sententiis* incl. Henrichsen. ‖ 34. *dissimilitudines sunt*. Bake. dissimilitudines. ‖ 35. *et magistrorum* incl. ‖ 36. *doctor singularis* incl. ‖ 10, 37. *proponentur*. Bake. proponerentur ('praep' K.). ‖ 39. *quod ostendam* incl. Bake. ‖ 11, 41. *exiliter animata*. Ernesti. exiliter exanimata. ‖ 42. *est autem*. fo: est etiam. *vitium* incl. ‖ 43. *urbanis* incl. Bake. ‖ 12, 44. *nihil sonare aut olere peregrinum* incl. ‖ 47. *sunt autem ea* scr. sunt autem mea. ‖ 13, 48. *alit consuetudo*. Schütz. alit, aut cons. *confirmat lectio*. Ernesti. libri confirmant et lectio. ‖ 50. *ei enim* scr. isti enim. ‖ 14, 51. *quam te inviti audiamus* incl. Bake. *te sectemur*. b. te sectemur, te audiamus. ('te audiamus' obelo notat Orelli, del. Bake.) ‖ 52. si est aliter. an: *si enim aliter*? *est* incl. ‖ 54. Verba 'qui ita dicerent' arctius coniunximus cum superioribus. ib. eloquentiae. fo: *eloquentium*. ib. *omnis istos*. b,O. istos omnes. *oratoriam* Bake. oratorum. ‖ 55. *specie* scr. species. *vis* incl. ‖ 15, 57. *doctissimi — adfluentes* incl. Bake. *ut efficeret*. b,l plerique. ut illum efficeret. ‖ 16, 59. *ingenio*. Bake. ingeniis. ‖ 60. *fuit is qui* incl. *omnium fuit facile princeps* incl. *Socrates* incl. ‖ 17, 62. *horum vi et disputationibus* incl. Bake. ‖ 64. *tantum eos*. Bake. tantumque eos. *etiamsi sit*. Bake. etiamsi est. ‖ 18, 65. Stoicos autem. an: *Stoicos item*? sed utrumque est. (obelum apposuere O. et K.) an: *sed nimirum est*? *oratore* incl. ‖ 66. *ac totum*. Ernesti. ac tamen. *possis*. Manut. possit. ‖ 67. *dissenserunt*. Lambin. dissensit. *certi* incl. Bake. ‖ 19, 69. *sapientiae*. Nonius 290. sapientium. *Ionium* incl. *aequum* scr. Graecum. *Tuscum et barbarum* incl. ‖ 70. sumus. requiritur *estis*. culpa aut iniuria. malis *culpa vel iniuria*. ‖ 71. *oratoris perfecti* incl. ‖ 72. *diserti a doctis* incl. Müller. *promisce*. l5,32,35,65,81,84, Ell. promiscue. ‖ 73. *mirificam* incl. ‖ 20, 74. *ipse* incl. Ernesti. ‖ 76. *perridiculos* incl. ‖ 21, 78. *homines Stoici* incl. Bake. ‖ 79. *eaque exercitata oratione poliuntur* incl. *nostros* incl. Ernesti. 'philosophos'. corr. Piderit. ‖ 80. *rhetoricum* incl. Schütz. *moremque* incl. Madvig. *is erit*. Bake. is sit. ‖ 81. *istum veterem*. Bake. *istum*. Piderit. istum vestrum. ‖ 82. *neque tamen possum*. malis abesse 'tamen'. ‖ 23, 88. *causa postulat*. nonne 'res

postulat'? || 24, 90. alterum *iam* incl. || 92. *in aedilitate* incl. Bake. || 94. *humanitate dignam scientiam.* Bake. humanitatem dignam scientia. ib. 'nisi audere' conj. Bake. || 95. *perpoliri posse.* Pearce. perpoliri. || 25, 96. *doloris.* Bake. dolores. || 98. *obsoletoque.* excidit fortasse '*genere*'. || 99. *quod terram quam quod crocum sapere.* (ex Plin. Hist. N. XVII, 3.) Lambin. Pid. ('terram'. 124, Med. 2. δ.) quod ceram q. q. c. olere. || 100. *in qua vel ex poetis vel ex oratoribus possumus iudicare* incl. Bake. *vel poesis vel oratio* incl. Schütz. *vitia* incl. || 26, 102. *in proximo.* Gruter. in proximos. *set quid.* Ribbeck. ecquid. || 103. *ac sententiarum* incl. Henrichsen. || 27, 105. *est propria.* Pearce. est et pr. etiam maior est illa exercitatio, quam — reiciebat. an: *quae etiam maior est illa exercitatione, quam — reiciebat, adhibita*? || 28, 110. *atque hac etiam in instituendo* scr. atque hactenus etiam hac in inst. Piderit. atque hactenus † loquuntur. Etiam hac in inst. Orelli. atque hactenus loquuntur illi. quamquam rhetores etiam hac in inst. E priores ex conj. Hotomanni. *vi denique.* Madvig. ut denique. (*aut denique vi.* Piderit.) *iure civili* incl. Ell. *vigere.* A,B,b. maxime vigere. || 29, 111. *de qua quaeri et disceptari potest* incl. Ellendt. *et forensi.* A,B, b,12,3,4,6,13,32,36, al. Ell. et in forensi. || 114. *in opinionibus.* A,B,b,12, 4,6,13,32,36, al. Ell. opinionibus. || 117. *hae quidem.* B12,13,21,36, Ell. eae quidem. || 119. *discreparit.* A,B, b,12,4,6,36. discrepuit. *tributa.* A,B, b,14,13,32. distributa. *perspicuum est.* C, Ell. perspicuum. || 120. *et a privata et a singulari.* A,B,b,12,3,4,13,32. *a privata et* incl. et a privata ac sing. *et convertunt* incl. Bake. || 121. *arbitrantur.* A,b, Gu3,14,32. arbitrati sunt. || 31, 122. *denique etiam de naturae* incl. Bake. || 125. *ex re* incl. Bake. *ne ille.* A,B,b. nae ille. ib. exercitata delabitur. A,b,14,13,32,36. exerc. dilabetur. 13,6. excitata labetur. Schütz. *excitabitur.* Bake. || 32, 127. ante 'sed anulum' excidisse videtur 'se tenere'. *sua manu.* A,b,12,4,13,32, Ell. se sua manu. || 128. nimis progressus. an: *nimis longe pr.*? *temporibus illis* displicet. || 129. *aut si est.* A,B,b,Gu3. aut si est victus. *vocetur.* 13,6. revocetur. A,B,b,12,4,13,32. vocaretur. || 130. *sed hi.* A,B,b. sed ii. *summique.* A,B, b,12,3,6,13,32,36. summi. || 131. *paene omnibus* malim abesse. || 33, 133. *transverso vidimus.* A,b, Pid. vid. transv. *civibus suis.* A,B,b,13,4,6,13, 32,84. civibus. *de agro colendo* om. A,B,b. incl. || 134 *in senatu.* A,B,b, 12,3,4,6,13,32,36, al. et in sen. || 135. *elaboravit.* A,b,14,32 (B 'laboravit'). et elab. || 34, 136. *quae — obsoleverunt* aliena videntur. || 137. *petenda.* B. petendae. A,b, Gu3,14,36. Pid. repetenda. *temporibus illis.* A,b,Gu3, 12,4,6,13,32,36. illis temp. || 138. *in eodem.* A,B,b,Gu3,12,3,4,6,13,32,36. in eo. *annis.* A,B,b,Gu3,12,4,13,32, 36, Ell., Pid. annos. || 139. *civ. quidem suis.* A,B, b, Gu3, 12,3,6,13,32. civ. suis quidem. || 35, 140. *ad pronuntiandum* incl. || 141. Verba *quod — transtulisset* post 'pateretur dicere' ponenda videntur. ib. *quod is.* Bake. quod ipse. || 36, 144. *ut eae.* A,b. ut hae. *cum de duabus.* Gu3, 13, 4, 6, 32. Ell. cumque duabus. A,b. cumque de duabus. || 145. *hominum* scr. omnium. || 37, 148. *non scriptum etiam.* A,Gu3,12,3,13,32,36, Ell. non etiam scr. || 149. continuatis coniunctis. A,Gu3,132. cont. et coniunctis. B 12, 13, 36. *coniunctis* incl. cont. coniunctisque. || 150. *verbis* om. A,b. incl. *propriorum* incl. *ponderandus est.* b, Gu3,12,3,4,6,13, 32,36, al. Ell. ponderandus. || 152. *atque explicandum* om. A,B,b, Gu3, 12,4,13,32,36. incl Ell. || 38, 153. *aut*

fari aut nuncupare. Lamb. ex Quint. VIII, 3, 27. aut effari aut nuncupari (praeter Gu1,2. Havn. 1. 184.). *aut alia.* A,b,12,36. ('an alia'. 14,13,32.) et alia. || 154. an non novisti huius. Ribbeck. *saepe* incl. *verba novantur* incl. Ernesti, del. Sch. *ille senius ne desertus.* A. ut ille sensus disertus. b. ut ille enius. B. || 39, 157. *ut illa.* Schütz. *ut illa* [*omnia*]. Ell. || 158. *significatur.* A. significetur. *teli missi.* ABb, l plerique. teli emissi. *se dolo.* Osann. sedulo. *exprimi.* 135,69,93. exponi. || 40, 161. *dulcitudo.* A,b,15, 14,16,21,23,32, al. dulcedo. *paene ponunt.* A,b. ponunt paene. || 41, 164. *adirier.* Vahlen. adiri. || 166. *ad unum.* 'aduncum' Ribb. *ut olim* Ribbeck. ut telum. *illius rei.* A,B,b. eius rei. || 42. *hoc fere.* A, B,13, 6, 15, 24. hoc. || 167. *sed in oratione* del. Schütz. *pro Afris est sumpta Africa* incl. Bake. *neque enim factum* scr. neque factum. *est verbum.* A,B. verbum est. || 43, 169. *interdum* incl. || 171. *lepide* incl. *Lucilius* incl. *illud quidem, scilicet.* A, B, b. idem illud scilicet. || 172. conservanda. *servanda.* Bake. || 173. *levem.* A,b. lenem. *id assequemini* incl. ('id' om. b.) *verba* om. A,B,b. incl. *iungentur.* A, B, b, 12, 4, 13, 24, 32, 36. iungetis. || 44, 174. *nam quae* Bake. *haec duo* incl. Bake. *delectatione* incl. Ernesti. || 175. *maximum.* A,B,b,Gu3, 12,3,4,6,13,36,67. vel maximum. *quantum potest* om. A,B,b,Gu3,12,4, 13,32. incl. ib. quod dicit om. A. fo: *fundit, quod dicit, et id.* || 176. *forma et modis.* A,B,b. modis et forma. || 45. *tantum munus insistemus, ut* incl. Bake. *arbitramur.* Bake. arbitremur. || 177. *ex hac eadem.* b. ex eadem. || 178. *recessu.* A,B,b,Gu3,12,4,13,32. recessu suo. || 46, 180. *columnae templa.* A,B, b, 12, 3, 4, 6, 13, 32, 36, 67, Ell. col. et templa. *tamen cum esset* scr. nam cum esset. ita suave. A,B, b,Gu3,12,4,13,32,36. *ita suave est* scr. ita est suave. || 181. *inventum* incl. Müll., Or., Piderit. || 47, 182. *iam cum* scr. nam cum. *dactyli et anapaesti et spondei* incl. Madvig. *pedem* incl. Ellendt. *heroi* incl. Madvig. || 183. *philosopho* incl. *posterior* incl. || 48, 186. *percussio* incl. *et extrema.* A,B,b,12,3,4,6,13,32,36,67, Lambin. extrema. || 49, 189. *eloquentem* incl. Bake. || 190. ne fluat. *ne diffluat* Bake. || 191. *sententiae — eorumque* incl. *illi* om. A,B,b,Gu3. incl. || 51, 197. *quibus utinam — maluissetis* del. Schütz. || 52, 199. *etiam si habitum.* A,B,b,Gu3,12,4,13,24,32,36,65. *etiam* incl. Ellendt. si habitum etiam. || 200. *tum* incl. Ellendt. *orator* incl. Bake. *ut ei — versantur* om. B,b,12,4. del. Lambin. || 201. verborum *formantur — ut velis* locus est post 'sententiarum atque verborum' fuit antea post 'versantur'. *oratorium — interdum — vetustis.* Bake. oratoris — interdumque — pervetustis. *levitatem.* A,b,Gu3.14,13,32,36. lenitatem. || 53, 205. *interpellantis coercitio.* Piderit. interpellatio, contentio. *comminatio,* Piderit. commendatio. || 54, 206. *verbi* incl. || 208. *vel plura etiam esse possunt* incl. Bake. *inluminant.* Bake. inluminent. || 55, 211. *aliud iudicia* incl. || 56, 213. *ab eo est.* A,B,13,6, 13,32,36. est ab eo. || 214. *efferretur.* Lambin. ferretur. || 57, 215. *et ea.* Bake, Pid. sed ea. || 216. *et sonum* et *corpusque totum hominis et eius omnis voltus* susp. Schützio. || 58, 217. ipsius. A,B,b,Gu3,13,32. *ipsus.* 169. Ribbeck. impius. || 218. terribilem. A, B, b, Gu3, 12,4,13,24,32,36. *mater terribilem* Ribbeck. alter terribilem. *minatur.* A,B,b, Ell. minitatur. || 219. *Atreum adtractatum.* A,B,b,12,6. Pid Atreum attrectatum. Ell.,O. mecum altercatum K. ex Lambini conj. Atreum attractum. *sed sibi.* A,B,b. Ribbeck. sed mihi. colligandas. b. Pid. colicandas. A. *coligandas.* Ribbeck. se sibi aiaci. C. ('se sibi irati'. B.) *se sibi iam facis.* Ribbeck. sese

alteri. *iam fui.* Bothe. iam fere. ‖ 59, 221. *et commutationes* om. A,B, b,Gu3,12,4,13,24,32. incl. Ell. ‖ 60, 224. *equidem tamen.* A,B,b,Gu3, 135. equidem. ‖ 226. *tela texitur ea in civitate.* A,B,b,Gu3,12,4,24,32,36. tela texitur et ea incitatur in civitate. *ratio vivendi* incl. posteritatis. C. *posteris.* Pearce. ‖ 61, 227. *et iam.* Henrichsen. et tamen. ‖ 228. *vellem meus.* 113,36. Lambin. vellem, ut meus. ('ut' incl. O.) ‖ 229. *recte confidis* Bake. recte vides. ‖ 230. verum illum. A,B,b,Gu3. vobis vero illum. an: *vestrae illum?*

M. TULLII CICERONIS BRUTUS.

1, 4. 'excessit' malit Bake. ‖ 2, 6. *hunc aut.* Orelli. hunc et. C. ('hunc autem aut.' Ernesti.) ‖ 7. 'armis geri' conj. Corradus. ‖ 4, 15. *litterarum tuarum.* Bake. litterarum. ‖ 16. *remetiar.* Rivius. emetiar. *repressus est.* Bake. repressus. ‖ 17. *se incommodo tuo.* Lambinus. incommodo. ‖ 5, 18. malim 'cavero a te'. ‖ 19. *debetur.* Bake. deberetur. ‖ 21. *potero.* Lambin. potuero. *plane.* Wetzel. sane. ‖ 6, 23. *studioso mei. dicere enim* scr. studioso et dicere enim. (studioso et [diligenti]. dicere enim. K.) ‖ 25. *exponere.* Bake. expromere. *sive natura* incl. ‖ 7, 26. *a Graecis* incl. Meyer. ‖ 8, 30. *tum* incl. Jahn. *in honore magno fuit* incl. Jahn. 'multi temporibus eisdem' malim abesse. *qui docere* scr. docere. ‖ 31. *verbis* incl. Ellendt. ‖ 32. *et perfectus magister* incl. ‖ 34. *constructa.* Bake. constricta. ‖ 9, 35. *esse.* Bake. esset. ‖ 10, 40. *superiorem* incl. *denique hunc.* fo: 'eumque'. *sua regnante iam in Graecia* scr. regnante iam Graecia. ‖ 11, 43. *morbo mortuum.* Teuffel. mortuum. *addiditque* scr. addidit. *ad ornandum* Bake. ad ornatum. ‖ 12, 46. *quod esset acuta illa gens et controversa natura* incl. ‖ 47. *quem — conscripsisse.* Bake. cum conscripsisset. ‖ 48. *esse* incl. *artem dicendi esse negavisse* incl. *autem* incl. *fetus.* Ernesti. fontes. ‖ 13, 51. *ita peregrinata tota Asia est, ut* etc. fo: 'peregrinata tota Asia est, sed ita, ut' etc. ‖ 14, 53. 'facundiam' excidisse videtur. ‖ 55. *inclinantem.* Bake. inclinatum. ‖ 56. *laena amictus* incl. Bake. ‖ 57. *tulit.* Schütz. tulerit. *est.* Schütz. sit. ‖ 15. *et de quo sit memoriae proditum* incl. Jahn. *ementitum.* Bake. mentitum. ‖ 59. *eius autem Cethegum medullam fuisse volt* incl. Schütz. ‖ 60. *Cethegus* incl. ‖ 61. *mortuus sit.* Bake. mortuus est. ‖ 16, 64. *consectentur.* malis 'consectantur' et 'gaudent' pro 'gaudeant'. ‖ 17, 66. *quod idem Lysiae Demosthenes* incl. Schütz. ‖ 67. *sed ea.* Bake ('sed id'. Heusinger.). sed et. ‖ 18, 72. *Livius* incl. ‖ 21, 81. *et quae contra.* Baiter. et contra. ‖ 82. *eorum.* Ernesti. oratorum. *eis.* Jahn. his. ‖ 83. *est fama.* Baiter, Boot. est iam. ‖ 22, 86. *actuosior* scr. adhortor. C. ('attentior'. Klotz.) ‖ 23, 89. *an* incl. Ellendt. ‖ 91. *hisque* scr. isque. ‖ 26, 100. *habitus est — optima est.* Bake. habitus esset — optima esset. ‖ 27, 106. *quibus aderat Curbo* incl. ‖ 28, 107. *occisus est.* Bake. occisus esset. ‖ 109. *facile agitavit.* fo: 'valide ag.' ('facete ag.' Boecking.) *L. Oreste.* Baiter. et L. Oreste. ‖ 29, 110. *etiamsi maximi ingenii non essent, probabiles tamen industria* incl. Bake. (idem etiam 'in quibusdam laudandi viri' incl.) ‖ 112. *lectu.* Geel. acta. ‖ 30, 113. *erat uterque* Jahn. et uterque. ‖ 31, 117. *in tribunatu.* Schütz. in triumviratu. *et ut* scr. sed ut. *sicut etiam* scr. sunt etiam. *is fuit mediocris in dicendo, doctissimus in disputando* incl. ‖ 120. *consuetudo ratiove* scr. consuetudo in ratione. ‖ 121. *id est ex vetere Academia* incl. Lamb. *videatur* scr. videtur. ‖ 34, 128. *lege Mamilia* incl. ‖

129. *luculentus accusator* scr. ('truculentus accusator'. Schütz.) luculentus patronus. C. ('truculentus'. Ernesti, K.) ‖ 130. *acuto* scr. atque. *accusationem factitaverit, ut Athenis Lycurgus. is* incl. ‖ 35. *plane Graecus.* Vogel. paene Gr. ‖ 134. *quosdam una* scr. quosdam. ‖ 135. *bene loquendi* incl. ‖ 139. *viderentur.* fo: 'videantur'. ‖ 140. *sed non illa* scr. sed illa. ‖ 38, 141. *cum verbis sententiisque consentiens* incl. Schütz. ‖ 143. *ita* incl. *argumentorum et similitudinum copia* incl. ‖ 39, 144. *aut excitanda* incl. ‖ 146. *fuit.* Schütz. sit. ‖ 40, 147. *quo utebatur perfamiliariter Scaevola, ut nosti.* Bezzenberger. quo utebar propter familiaritatem Scaevolae nostri. ‖ 41, 151. *etiam Rhodum ille* scr. Rhodum ille etiam. *quo melior esset et doctior* del. unc. ‖ 43, 158. *exspectabatur audiebatur* incl. Bake. ‖ 161. *tum* incl. ‖ 45, 165. *tamen pono.* fo: 'tamen reperio'. ‖ 167. *tantum exemplorum* incl. ‖ 168. *et in eo* scr. in eo. *is qui.* Jahn. qui. ‖ 46, 169. *et illa.* Bake. illa. ‖ 47, 173. *et maledicto* incl. ‖ 174. *quamvis.* Jeep. quam ut. *implicaretur. multum etiam in causis versabatur isdem.* Bake. implicaretur, multum etiam in causis versaretur. isdem. ‖ 175. *per se cognitus.* Rau. per se magnus. *sine ulla oratione.* Bake. simili ratione. ‖ 48, 178. *multum erat.* fo: 'tum erat'. ‖ 49, 181. *superioris aetatis* incl. *eorum, quos aliquando dicentis vidimus* incl. ‖ 184. *aut sciam* incl. ‖ 188. *mitigatur.* Schütz. miratur. ‖ 189. *fuisset.* fo: 'fuit'. ‖ 51, 191. *centum milium.* Camerarius. omnium. ‖ 53, 197. *hoc illo initio.* Ernesti. hoc in illo initio. *consecutus est et multis* scr. consecutus multis. ‖ 54, 199. *auditori* incl. ('oratori'. Ernesti.) ‖ 200. *et intellegens* scr. intelligens. *existimator et quivis unus de populo* scr. existimator. ‖ 56, 204. *atque inquam.* Lachmann. atque. 'Sulpicii' malit Madvig. ‖ 206. cognomen patris excidisse sensit Jahn. *a nonnullis* aut simile quid ante 'Cotta et Sulpicius' desideratur. ‖ 208. *maximi.* Buttmann. maxime. ‖ 213. *atque illuminatam* incl. Ellendt. ('atque illigatam'. Ernesti. 'atque innatam'. Jahn.) ‖ 59, 214. *hoc quidem.* 120,56, Ellendt. ('hic quidem' cett. codd.) id quidem. ‖ 60, 216. Verba 'neque aliud in eo oratoris simile quidquam' locum habere videntur post 'dissipatus fuit'. ‖ 218. *cum senatum Caesar consul habuisset* incl. Schütz. *ducitur.* Schütz. ductus. ('ductus est'. Orelli.) *disputatioque esset inter eos ut est consuetudo dialogorum* incl. *administravit* scr. administravisset. ‖ 61, 219. *et id.* Bake. sed id. ‖ 220. *vivis eius aequalibus* incl. ‖ 62, 221. Plenam interpunctionem ante 'Cn. Pomponius' sustulit Orelli. ‖ 224. *mediocritate.* fo: 'mediocritate saltem'. ‖ *is praetor eodem die, quo Saturninus tribunus plebis Mario et Flacco consulibus publice est interfectus* incl. ‖ 225. *quos est.* Bake. quos. ‖ 63, 226. *probabilis.* fo: 'vendibilis'. ‖ 64, 229. *eius aetatem.* Lambin. aetatem. ‖ 230. *etiam vigente florebat* scr. etiam vigebat. *dicens.* Schütz. dicente. *nactus aemulum* scr. nactus. ‖ 66, 234. *admiranda dignitate.* scr. admirando irridebat. *valebat.* Ernesti. calebat. ‖ 235. *sed in hoc.* Orelli. si in hoc. ‖ 67, 236. *itaque cum* scr. is cum. ‖ 237. *et saepe.* Bake. saepe. ‖ 68, 240. *dicendi.* fo: 'dicendi fuit'. ‖ 70, 245. *qui si.* Bake. cui si. ‖ 71, 249. *inquam quem.* Jahn. quem. ‖ 250. *quod dicit.* Orelli. quod dicitur. *quod liceat.* Peter. cum liceat. ‖ 73, 256. *magnus* errore notavi. ‖ 74, 259. *Latine loqui* scr. Latine. *accusatore* incl. ‖ 260. *C. Hirtuleium.* Jahn. ('Chirtilium'. codd.) C. Rutilium. ‖ 75, 261. *tum* incl. ‖ 76, 264. *et cum* scr. is cum. *et* incl. Mebold. ‖ 77,

268. *fervoris.* Purgold. terroris. ‖ 78, 271. *omittam* add. Schütz. ‖ 80, 276. *sive quod non posset* incl. Walch et Sauppe (qui malit haec ante 'sive quod natura' collocare). ‖ 277. *eum non verisimile dixisse* ex 81, 280 'alter quod verisimile dixisset' huc retraxi. *insidias* scr. indicia. ‖ 83, 288. *musto ac* incl. Ellendt. ‖ 86, 296. *quo nihil.* Ellendt. quoniam nihil. ('quo iam nihil'. Jahn.) ‖ 88, 301. *et quamquam.* Ellendt. quamquam. *erant et excellente.* Rau. excellente. *et sua* scr. sua et. ‖ 302. *cupiditate dicendi* scr. cupiditate. ‖ 89, 305. *oratoriis tamen.* Corradus. orat. tantum. ‖ 307. *eodem anno etiam Moloni Rhodio Romae dedimus operam et actori summo causarum et magistro* incl. Bake. ‖ 90, 311. *tumultus interim.* C. tumultus interim pro. E. *recuperanda re publica* incl. ‖ 91, 314. *et* incl. *et temperatius dicere* incl. ‖ 315. *summo* incl. Bake. *fuique cum summis* scr. cum summis. ‖ 92, 317. *cui et.* Jahn. quod et. ‖ 93, 319. *oratorum.* Corradus. oratoriam. *animadvertendum sit.* an: 'animadvertendum fuerit'? ‖ 321. *et in his post aedilitatem annis* incl. Ellendt. *populi Romani.* Orelli ('populari'. C.). populi. ‖ 95, 325. *facto.* Ruhnken. faceto. ‖ 327. *adulescens* incl. *perfecta erat sententiarum concinnitas.* Bake. perfecta erat. ‖ 96, 329. *praevidit.* Lambin providit. ‖ 97, 332. *patronorum* altero loco incl. ‖ 333. *exstitisse.* A. W. Zumpt. constitisse.

M. TULLII CICERONIS ORATOR.

1, 3. *nolint.* Vit. Ernesti. nolent. ‖ 4. *natura sua aut* om. Columella R. R. 1. praef. 29. incl. Sauppe. ‖ 2, 5. *ab artibus.* Lambin. artibus. *miremur — probemus.* Normann. miraremur — probaremus. ‖ 3, 9. *imitando* incl. Bake. *non* incl. Victorius. ‖ 11. *oratoriis.* Strebaeus. oratoris. *ea — antiqua — subobscura.* Bake. eam — antiquam — subobscuram. ‖ 4, 14. *eloquentem* incl. ‖ 15. *censet* incl. Bake. *didicisse, tum.* Schütz. didicisset. ‖ 16. *non sine multa* scr. sine multa. ‖ 5, 17. *quae sola tum quidem tradebantur ab eis, qui dicendi numerabantur magistri* incl. ‖ 18. *vir natura peracutus et prudens* incl. Bake. *insidebat videlicet in eius mente species eloquentiae, quam cernebat animo, re ipsa non videbat* incl. ‖ 19. *putabat.* Eins. putavit. ‖ 20. *conclusa consecuti sunt.* scr. conclusa. ‖ 6, 22. *singulorum* incl. Bake. *in singulis.* Vit. Orelli. singulis. ‖ 7, 23. *eumque unum.* Sauppe. unumque. *aut dici se desiderant Atticos aut ipsi* incl. *quid enim sit Atticum discant* incl. *illius.* Eins. ipsius. ‖ 8, 24. *ad eamque* incl. ‖ 25. *Graeci autem multo minus* incl. Sauppe. ‖ 26. *appellat.* Bake. appellet. *hocine an illo.* Sauppe ex Ambros. in Lucam II, 2. et Augustino in Crescon. II, 3. ('hoc an illo'. Orelli.) in hoc in eum. codd. ‖ 9, 29. malim '*istorum iudicio*' omissis 'errant quod solum, quod Attice non falluntur'. ‖ 30. *imperitorum* incl. ‖ 31. *non ut in iudiciis versaret causas, sed ut in historiis bella narraret itaque* incl. ‖ 33. *ea quidem* scr. eadem. ‖ 10, 34. *et tamquam in Italiae luce.* Bake. cum in Italiae luce. ‖ 11, 37. *scriptionum* incl. Sauppe. ('scriptionem'. Mützell.) ‖ 12, 38. *et non* scr. non. *se consectatum.* Junt. consectatum. ‖ 13, 40. *cedes.* Schütz. ('cedas'. Ernesti.) credes. ‖ 42. *fluens.* Orelli. effluens. ‖ 14, 44. *qua tamen in causa est vacua prudentia?* incl. *summum esse* incl. Bake. ‖ 45. *quoniam* incl. *si potest* incl. ‖ 46. *rationem.* Nizolius. orationem. *ut ornatius et uberius dici possit* incl. ‖ 15, 47. *faciet.* Sauppe. facile. *ut quoniam — percurrat — utatur — dicat.* Eins. Vit. quoniam percurret — utetur — dicet. *ex quo*

emanant etiam qui communes appellantur loci incl. *sed omnia expendet et seliget* incl. ‖ 48. *quorum ab oratoris iudicio delectus magnus adhibebitur. quonam modo* incl. ‖ 50. *qua diligentia* incl. *rem narrabit sua confirmabit tum infirmabit* scr. ('et perspicue breviterque narraverit, sua confirmabit, infirmabit'. Sauppe.) infirmabit. Post 'leviora' nonnihil de peroratione excidisse vidit Sauppe. ‖ 17, 55. *perfectus* incl. ‖ 57. *tribus* scr. e tribus. *in cantibus* incl. ‖ 18. *dicit plura etiam Demosthenes illumque saepe dicit voce dulci et clara fuisse* incl. Meyer. ‖ 59. *princeps* incl. *nihil ut nec desit nec supersit* scr. ('nihil ut desit aut supersit'. Schütz.) nihil ut supersit. *in gestu* incl. Bake. *erit status* scr. status. ‖ 19, 61. *id est oratione* incl. Bake. ‖ 62. *et gravitate et suavitate*. Sauppe. et suavitate et gravitate. ‖ 63. *sic de rebus placatis ac minime turbulentis* incl. *loquuntur* incl. Orelli. ‖ 20, 66. excidisse videtur 'qua re'. ‖ 76. *cadat*. Wesenberg. cadit. ‖ 68. *voluntate*. Sauppe. voluntati. ‖ 22, 73. *dicimus, illud non decere et id* incl. Lambin. *etiam* incl. *tristior*. Sauppe. maestior. ‖ 74. *videbit*. Bake. viderit. ‖ 23, 78. *erit diligens* scr. est diligens. ‖ 24, 79. *in hoc oratore dominabuntur*. Gryph. 2. Lambin. in hoc oratore dominabitur ('in hoc orator dominabitur'. Manutius.). ‖ 80. *sonant — explanant*. Lambin. sonat — explanat. *et factum aliunde — et novum*. Schütz. aut factum aliunde — aut novum. ('sumptum aliunde' voluit Lambin.) ‖ 81. *orator* incl. Bake. ‖ 25, 82. *idque in oratione humili ponitur, quod idem in alia deceret* incl. *quod idem verbum ab eis etiam in sententiarum ornamenta transfertur* incl. *adhibebit*. Bake. adhibet. *et eliget*. Bake. eliget. ‖ 84. *oratoris* incl. *quasi* incl. Lambin. ‖ 26, 87. *nimium quantum*. malis 'mirum quantum' cum Aldo. ‖ 90. *oratoris esse*. Bake. oratoris sed. ‖ 27, 92. *labitur*. Purgold. loquitur. ‖ 93. *dicit Ennius*. Bake. dixit Ennius. *si pro patria arcem dixisset et* incl. Göller. *pro Afris immutat Africam* incl. ‖ 94. *cum confluxerunt*. Gryph. cum fluxerunt. ‖ 95. *laetae*. Jahn. (ex Jul. Vict. 257 ed. Or.) latae. *explicabuntur*. Abrinc. Gu. Erl. explicantur. *dicentur* eidem C. dicuntur. ‖ 28, 97. *eloquentiae* incl. Bake. ‖ 98. *etsi non*. Jahn. si non. *illud penus* scr. illud. ‖ 99. *partite* incl. ‖ 100. *non* incl. ('animo, nam manu'. Orelli. 'animo, non manu, manu'. Meyer. 'animo non manu, nam manu'. Klotz.) ‖ 29. *eloquens* incl. Bake. ‖ 101. *de qua dixeram* incl. Bake. ‖ 102. *Manilia* scr. in Manilia. ‖ 30, 106. *tibi nunquam*. Vit. nunquam. *audiendi*. Abr. Gu. Erl. dicendi audiendi. ('dicendi' incl. Manut.) ‖ 107. *de supplicio parricidarum* om. Abr. Gu. Erl. Jahn, nescio an imprudens; incl. ‖ 108. *pro Roscio* incl. Bake. ‖ 31, 109. *cum tamquam*. Peter. ('ut tamquam'. Bake.) cum tamen. ‖ 111. *pro se in causa Ctesiphontis*. Jahn. pro causa Ctesiphontis. ‖ 32, 113. *sit* incl. ‖ 114. *summo* incl. Bake. ‖ 33, 117. *esse eloquentem* incl. Bake. ‖ 119. *omnino*. Bake. omnia. ‖ 120. *servatis*. Bake. conservatis. ‖ 35, 122. *admirabilem*. Gu. Schütz. admirabiliorem. *ipsa quidem ars — versatur* scr. ipsae quidem res — versantur. *in* incl. Sauppe. ‖ 36, 124. *causa erit*. Jahn. causa est. *tenebit*. Bake. tenebitur. ‖ 125. *orator* incl. Bake. *sed erit duplex omnis eius ornatus ille admirabilis, propter quem ascendit in tantum honorem eloquentia* incl. Bake. *sic ut verbum nullum nisi aut grave aut elegans excidat* incl. Bake. ‖ 37, 128. *duo sunt etiam*. Junt. Crat. Lambin. duo sunt. *faciunt*. Bake. faciant. ‖ 38, 132. *audit* scr. audiret. ‖ 39, 135.

leviter commutata scr. breviter commutata. *cum sunt.* Abr. Gu. Erl. multis modis. *itur et reditur* scr. reditur. || 40, 137. *sententiam* incl. Bake. || 138. *ut a proposito declinet aliquantum* incl. Bake. || 141. *ferant* scr. ferrent. *harum rerum.* Sauppe. rerum. 'reprehendat' malit Bake. || 144. *cur* incl. Bake. || 145. *ac ius.* Jahn. at ius. ('et ius'. Bake.) *afuissem domo.* Abr. Gu. Erl. afuissem. *maria* eidem codd. mare. *quid erat quo.* Ernesti. quid erat cur. || 43, 147. *quin delecter* incl. || 150. *facilem.* Bake. facile. || 151. *sint.* malis 'sunt'. *quae sic probata est, ut eam quotannis, ut scis, illo die recitari necesse sit* incl. Bake. *vocalium.* Manut. vocum. || 47, 157. *in templis isdem. at eisdem erat verius, nec tamen probavit.* Göller. in templis isdem probavit. at eisdem erat verius, nec tamen iisdem. *isdem.* Ritschl. iisdem. *posmeridianas.* Jahn. (ex Vel. Long. p. 225.) postmeridianas. *insuavius una.* Klotz. insuavius. Una. || 158. *est af.* Freund. est abs. *aufugit et aufer.* Jahn. aufer. *prima littera praepositionem.* C. Schneider. primam litteram praepositio. || 48, 160. *semper* incl. (om. Gu. Schütz.) *Brugum — Brugibus* scr. *cum* incl. Phrygum et cum Phrygibus. *aut eam in* scr. aut tantum. *Graecam litteram* incl. || 49, 162. *voluntas.* Bake. voluptas. *permulcent.* Bake. permulceant. || 163. *Tmolus auri fons liquorum.* Lachmann. tauricos locorum codd. || 164. *Helenam Paris.* Lachmann. Paris Helenam. *itemque.* Ernesti. idemque. *finientur* scr. finiuntur. || 50, 166. *etiam.* Gu. Orelli 1. et eum. || 51, 170. *numerus.* Ernesti. numerus Latine. *Graece ῥυθμός* incl. || 171. *ipse.* Bake. ipsos. *summi* incl. || 173. *quid? ipsi.* Ernesti. quia ipsi. || 52, 174. *et alia.* Abr. Gu. Erl. et illa. *uteretur.* Abr. Gu. Erl. uteremur. || 176. *moderatius iam.* Jahn. moderatius etiam. *relaxabat* scr. relaxarat. || 53, 177. *veteres ea* scr. veteres. || 178. *poetica et* incl. Jahn. || 54, 181. *quasi quadam forma et lumine* scr. ('in quasi quadam forma et lumine' Bake.) quasi quaedam forma et lumen. || 55, 183. *videtur.* Wesenberg. videatur. || 184. *senecta.* Lachmann. senectute. || 56, 187. *dilatata et fusa.* A, Gu. Erl. Jahn. collatata et diffusa. || 57, 191. *cum ille.* Ernesti. quod ille. *constet.* Ernesti. constaret. *fieri.* Ernesti. fieret. || 193. *et ita.* Sauppe. sed ita. || 195. *censeo.* Bake. sentio. || 196. *permixta et temperata numeris* incl. Bake. *nec dissoluta nec tota numerosa* incl. || 58, 197. *sentiunt.* Bake. censent. || 198. *sed aequaliter.* Bake. et aequaliter. *ne nimis moderata et angusta* scr. ne immoderata aut angusta. *et fluens* scr. aut fluens. || 59, 199. *non ut solum.* Bake, van Gigch. non id solum. || 200. *dicent.* Jahn. dicerent. || 201. *facimus — fugimus.* Bake. faciamus — effugiamus. *sua est.* Bake. est. || 60, 202. *neque nullo.* Mommsen. neque ullo. || 61, 205. *aut his.* Wesenberg. aut istis. || 207. *ad singula.* Bake. ad singulas res. || 62, 211. *qua ipsa includitur* scr. quam ipsam includit. || 63, 212. *explanandum est enim, quod ab aliis eidem pedes aliis vocabulis nominantur* incl. Bake. || 64, 215. *cadunt.* Bake. cadant. || 219. *quod.* Bake. quid. *fiet* scr. fiat. || 66, 221. *aut forensibus* incl. || 222. *itaque.* Jahn. idque. || 223. Exemplum deesse vidit Bake. || 67, 226. *Quoniam* scr. et quoniam. || 68, 228. *orator* Bake. oratio. *fuerit.* Junt. fuit. || 69, 230. *scribit.* Eins. Ernesti. scripsit. *Siculorum.* fo: 'phallicorum'. ('versiculorum' Jahn, Kl.) || 70, 233. *eisdem verbis* incl. Bake. || 71, 234. post 'modo sic' haec fere excidisse existimat Bake: 'ut singula lumine verborum et sententiarum commendentur'.

M. TULLII CICERONIS LIBELLUS DE OPTIMO GENERE ORATORUM.

1, 1. *quo magis est tractatum a Latinis* incl. Jahn. ‖ 2, 4. *et ex verbis*. g. ex verbis. *ut aedificiorum* incl. Nagel. ‖ 6. *sed appellabuntur*. Jahn. et appellabuntur. ‖ 3, 7. *ex* incl. *Attico* incl., ut videatur Cicero *quorum oratorum* dedisse. ‖ 4, 11. *adhibeantur* scr. adhibentur. ‖ 6, 17. *optumo*. Beier. optumu'. ‖ 18. *nec minus Terentium et Caecilium quam Menandrum legunt* incl. ('Terentium et Caecilium quam Menandrum legunt nec' incl. Jahn.) *Latinas*. Jahn. Latinos. *reiciunt*. Ernesti. recipiunt. (servat Jahn.) *Ennium et Pacuvium et Accium potius quam Euripidem et Sophoclem legunt* incl. Orelli. ‖ 7, 20. *igitur Ctesiphontem* incl.

M. TULLII CICERONIS DE PARTITIONE ORATORIA DIALOGUS.

1, 2. *sane placet*. b, Schütz. sane si placet. ‖ 3. *tribuenda*. p. distribuenda. ‖ 4. *impellendos*. pr. pellendos. ‖ 2, 5. *eorum animis*. pr. animis eorum. ‖ 6. *ut testimonia; insita*. p, Schütz ('vel testimonia, insita'). ut testimonia. C. F. quid insita? *genera sunt*. C, Orelli. sunt genera. *ex auctoritate, ex voluntate, ex oratione*. p. ex auctoritate et ex vol. et ex or. ‖ 7. *quae natura*. Brutus. ('quae iura'. p.) quae. *aut quae*. pv, Schütz. aut ea, quae sunt. *genera partium* incl. *generum partes*. p. generumve partes. ‖ 3, 8. *loco*. Ernesti. ('tu loco'. pv.) loco tu. *plenius*. pvry. planius. ‖ 9. *cum est infinita quaestio* scr. ('cuius est infinita quaestio' p.) cuius in infinita quaestione ('cuius i. i. q. est' b). *ordo idem est* scr. ('ordo id est' p.) ordo est idem. *ad motus*. p. ad motum. *quoniam* incl. *aut ad cupiditatem aut ad metum*. p. aut ad metum aut ad cupiditatem. *omnem conlocationem ad finem adcommodo quaestionis* incl. *in qua inest*. p. in qua est. ‖ 10. *ut senator*. p. ut senatus. *in laudationes*. v, Ernesti. ('in laudatione'. p. 'in laudationem'. r.) in laudationis. ‖ 4, 11. *in suasione*. C. in suasione autem. ('autem' incl. Orelli.) *hoc loco exponis*. pg. exponis hoc loco. ‖ 13. *saepe nulla sunt* scr. saepe nulla. ‖ 14. *persequitur*. C. prosequitur. *hastas*. pvb. hasta. *collocatas*. Schütz. collocata. ('collocat' p.) *orationisque* scr. ('orationis'. p.) perorationisque. *paulum*. p. paululum. ‖ 5, 15. *auditoris*. pgb. auditorum. *cae quod*. p. et quod. ‖ 17. *admirabilius*. pr. mirabilius. ‖ 6, 19. *haec sunt*. pr. sunt haec. *et propriis* scr. propriis. *ac pondus*. p. et pondus. ‖ 20. *et superlata* om p. incl. *atque imitatione* om. p. incl. *altero*. p. altero vero. ‖ 21. *genus erit*. p erit genus. *crebro contrariis* scr. crebra crebris. *paribus paria*. p. paria paribus. *quasi relaxetur*. prβ. relaxetur. *et animo*. pry. ex animo. ‖ 7, 23. *aut factum verbum in plura verba quae idem significant* scr. aut idem significans aut factum verbum in plura verba. *aut circuitus*. pg. aut in circuitus. ‖ 24. *commutatio potest*. p. potest commutatio. ‖ 25. *vocis*. p. vocum. *et eius vim*. pgv. vimque eius. *num quidnam tibi*. pvβ. num quidnam. *restat aliud*. pv. restat. ‖ 8, 27. *eius partis esse*. pr. esse eius partis. est initiis. p. initiis est. ‖ 28. *meritis nostris efferendis* scr. meritis nostris. *et item attente*. p. 'et attente' incl. *ab ipsis rebus*. p. a rebus ipsis. *discit auditor*. p. auditor discit. *recte conferri*. b. ('recte ferri'. pv.) recte referri. ‖ 30. *aliquam* om. prb. incl. *relinquamus*. p. derelinquamus. *ex eis*. p. ex his. ‖ 9, 31. *servanda*. p. conservanda. *et fundamentum*. p. ac

fund. ‖ 32. *explanandi.* prv. explicandi. *si antiquitas, si memoria* aliena ab hoc loco videntur aut corrupta. ‖ 10, 34. *tota est.* p. est tota. *valetudines — aetates vires* scr. valetudinis — aetatis virium. *marium feminarum* incl. *atque haec quidem in corpore* incl. ‖ 11, 37. *praesentia praeterita.* pv. praesentia et praeterita. *futura.* pr. et futura. *ut hiems — autumnus* incl. *ut anni tempora.* p. aut anni tempora. *ut* incl. *tempestas* incl. Schütz. *putatum est.* p. putatum sit. *est etiam in imprudentia necessitas ponenda* abesse malim. ‖ 39. *est etiam.* C, Orelli. est enim. *et eorum* incl. ‖ 40. *fidem facit.* p. facit fidem. *etsi sit.* prvg. etsi est. ‖ 12, 41. *saepe est.* pg. est saepe. ‖ 42. *aut pietatis* om. p. incl. *ex controversia* incl. Schütz. *iure et recte.* p. 'iure et recte necne'. g. *necne* incl. iure et rectene. ‖ 44. *quod velit.* pb, Ernesti. quae velit. *non est.* p. non sit. ‖ 13, 46. *genera sunt.* pb. sunt genera. ‖ 47. *imperamus aut optamus.* fo: 'increpamus aut obiurgamus'. *ex eis.* p. ex his. ‖ 14, 48. *ecquonam loco* om. p*β*. incl. *sint.* p. sunt. ‖ 49. *testimonia autem.* p, g. ('testimonia aut.') testimonia. *utendumque.* pb. utendumque est. *cum superiore.* pg. superiore cum. ‖ 50. *sint — maluerint.* p. sunt — maluerunt. *verum infitiando.* pvby*β*. infitiando. *vitam suam.* p. suam vitam. *neglexerint — pertulerint — ementiti sint.* p. neglexerunt — pertulerunt — ementiti sunt. ‖ 51. *sumenda sint.* pb. sint sumenda. ‖ 15, 52. *in perorando* incl. ‖ 53. volgaria. p. volgata. *verbis* incl. Schütz. *semper est.* p. semper. *quasi naturalis et non explanata oratio.* fo: 'non explanata et quasi naturalis oratio'. *voce voltu et gestu.* Lambin. vocis voltus et gestus. ‖ 16, 55. *rerum autem.* pb. rerum. *e quibus.* p. ('ex quibus' Lambin.) quibus. *maximeque* susp. *eaque.* pgb. et ea. *orta de causis.* pb. de causis orta. ‖ 56. *natura magna.* pb, Ernesti. magna natura. ‖ 17, 57. *proprius locus est augendi* incl. *exarescit.* py. arescit. ‖ 58. *et accusator.* p. accusator. ‖ 59. *laudatori numquam.* p. nonnumquam laudatori. *huius tempora.* pg*β*, Lambin. huius ipsa tempora. ‖ 60. *reo.* p*β*. et reo. ‖ 18, 61. *latior quasi.* p,*β* ('latius quasi'). latior. ('quasi latior'. Or.) *quaedam et controversiae* incl. ('quaedam et' om. p; 'quaedam' Or., qui om. 'et controversiae'.) ‖ 62. *quaerenda sit.* p. colenda sit. *sit necne sit.* p, Lambin. sit necne. *sit necne sit.* pr, Lambin. *naturane.* gv (p?). natura. ‖ 63. *ad aliquam commoditatem.* pv. ad aliquod commodum. ‖ 64. *omnes sunt.* p. sunt omnes. ‖ 19, 65. *qui sit superbus.* pgy,v ('qualis sit superbus'). quid sit superbia. ‖ 66. *de aequitate autem.* C. de aequitate vero. *etiam ex comparatione.* pb, Ernesti. ex comparatione etiam. ‖ 67. *demendo* scr. ('deliniendo' py*β*.) tollendo. *partitio est.* p. est partitio. ‖ 20, 68. *quae sit ratio.* p. quae ratio sit. *est exposita.* pb. exposita est. *causarum nobis genera et praecepta.* py,b ('causarum genera et praecepta') v ('causarum genera praecepta'). causarum genera. ‖ 21, 72. *in eis.* p. eis. *in oratione* incl. *et singulorum.* pgb. singulorum. *et ipsa.* p. et in ipsa. ‖ 22, 74. *sint.* pyb. sunt. *ducantur.* pyb. ducuntur. *tracto.* v, Ernesti. tacto. ('tacito'. py. fo: 'accito'.) *facultatibusque.* C. et facultatibus. *quia virtutem* scr. quae virtutem. *ordo est.* pg. est ordo. ‖ 77. *autem* om. p. incl. *grave sedatum* incl. *non turbulentum* om. py, incl. Or. ‖ 78. *volgo autem bonitas* incl. Schütz. ‖ 79. *hausta genere.* pb, Ernesti. genere hausta. *hi quidem.* pv*β*. hi. ‖ 80. *ficti.* py*β*. perfecti. (incl. Or. K.) *et ad virtutem* scr. ad virtutem. *sunt studia* scr. studia. *serviendo.* p. deserviendo. ‖ 81. *in nimis extollendis.*

Orelli. in animis extollendis. *inanis.* pgbβ. incl. immanis. ‖ 82. *quaequisque.* p. quod quisque. *eisdem* om. pb, incl. ‖ 24, 83. *iure ipse.* pgb. ipse iure. *ita referuntur omnia.* b,p (om. 'ita'). omnia ita referuntur. ‖ 84. *etiamsi.* pb. etsi. *non necessarium aliquid.* p. aliquid non necessarium. p. *sit id magnum.* pvg. sit magnum. ‖ 86. *quorum alia sunt per se expetenda — ut opes et copiae* incl. ‖ 87. *quae propter se expetuntur* incl. *per sese.* p. per se. ‖ 25, 90. *esse duo.* pb. duo esse. *et politum.* pb, Ernesti. atque expolitum. ‖ 26, 91. *videndum est.* pβ. videndum. *expetivit.* py. expetat. *fugit.* y. fugiat. *est gravis.* p. gravis est. ‖ 92. *genera virtutum.* p. virtutum genera. *honestas minus.* pb. minus honestas. *qua re quid.* p. qua re quod. ‖ 93. *ad conficiendum aliquam.* pg. aliquam ad conficiendum. ‖ 94. *ad aliquid.* p. aliquid. ‖ 27, 96. *de retinendis.* p. retinendis. ‖ 97. *debebunt.* prv. debent. ‖ 28, 99. *non* incl. Lambin. ‖ 100. *ac publicarum* incl. *capiendis.* pv. accipiendis. *paulum.* p. paululum. *formam causarum.* pvgb. formam. ‖ 29, 101. *arguare.* p, Lambin. arguere. ‖ 102. *descriptione aut* om. gb. incl. *et recti* om. b. incl. *aliquo certo.* py. aliquo. *fateatur.* p. fatetur. ‖ 103. *vocantur.* p. vocentur. *rationes.* p. rationem. *appellemus.* p. appellamus. *quod defenderet.* p. quid defenderet. ‖ 30, 104. *ex* incl. *quaedam exoritur.* pvg. exoritur quaedam. *lata et ut dixi diffusa.* Lambin. lata ut dixi et confusa. C. ('fusa'. Manut. Or.) *extrema est.* p. est extrema. ‖ 105. *potius est.* pvb. est potius. ‖ 106. *in eis* scr. in his. *factum* om. pβ, incl. Orelli. *ab Decio est.* pb. est ab Decio. *in eis.* p. in his. *ac temporibus.* C. et temporibus. *detractis temporibus et personis* scr. ('detractis temporibus personis'. p.) detractisque temporibus et personis. *et rursum.* p. rursum. *consultationum.* p. consultationis. ‖ 31, 107. *si quae.* pb. si qua. *coargui.* prv. argui. *scripto non potest.* p. non potest scripto. *ex scripto.* pb. de scripto. ‖ 108. *scripti significationem.* p. significationem scripti. *ac velit.* prv. ('et velit'. b.) aut velit. *iudex sequatur.* C. sequatur iudex. ‖ 32, 110. *prima duo.* pgb. duo prima. ‖ 113. *his enim.* pb. his. facultatis. p. facultas. *aliquis.* pβ. alius. *quam ob rem* incl. *haec sint.* pvb, rg ('haec sunt'). sint haec. *de causa.* p. de causis. ‖ 33, 114. *sunt quasi tacita.* pgb. quasi tacita sunt. *interfuit.* p. interfuerit. *talia.* pv, Schütz. et talia. ‖ 34, 117. *falsum sit* scr. falsum est. *huius rei.* py. (fo: 'eius rei') cuiusque. *quo de agatur* scr. ('quod agatur'. p.) de quo agatur. *primum genus.* p. genus primum. *erit* om. p. incl. *qui rem.* pvβ. qui eam rem. ‖ 118. *tamen de incestu.* pb. de incestu tamen. ‖ 119. *apertum.* gbβ. ('aut certum'. p.) Or. ineptum. ‖ 35, 120. *dicet.* pr. dicit. *quoad.* Orelli. quod. ‖ 121. *commune insidiarum.* pv. insidiarum commune. ‖ 36, 125. *ne ratum haberetur.* p. ratum habere. *non corruptus* scr. corruptus. *non rescindere.* p. rescindere. aequitate utilitate. C. (an: 'aequitate et utilitate'?) aequitate ut illa. *e qua scribenda lex sit* scr. ('aequa si scribenda lex sit'. p.) quasi scribenda lex sic esset. *quaeque tum.* p. quaeque tamen. *complecterentur* scr. complecteretur. *dicit.* p. dicitur. ‖ 126. *quasi converso.* p. quasi ex vero. *vare.* M. Gesner. varie. *positus esse.* pb. esse positus. *adfinem aliquam.* Schütz. ad finem aliquem. *locuti sint.* p. locuti sunt. ‖ 127. *accusatori sit* scr. ('accusator sit'. p.) accusatori. *frequentioribus.* p. frequentius. ‖ 128. *ad omni modo animos.* pgb. omnino ad animos. ‖ 37, 129. *primas partis.* p. partis primas. ‖ 130. *veri.* p. et veri. *poenitio* scr. ('eo

initio'. p.) punitio. || 131. *sunt aperti.* pvb. aperti sunt. *quasi fontes.* p. fontes quasi. *in orationibus* incl. || 38, 132. *isto.* C. eo. *eam.* pvb. hanc. *defendet.* fo: ostendet. || 133. *vitiosa.* p. vitia. *sensisse scriptor.* p. scriptor sensisse. || 134. *aliud voluisse* incl. ('aliud sensisse' incl. Schütz.) *se dicat* scr. dicit se. ('dicit'. p.) || 39, 136. *et voluntate.* p. voluntateque. || 138. *praecepimus.* p. praecepta sunt. || 40, 139. *tibi omnes sunt.* p. sunt tibi omnes. || 140. *haec ipsa.* C, Or. ea ipsa.

M. TULLII CICERONIS AD C. TREBATIUM TOPICA.

1, 2. *quam cum.* labfBV. cumque tibi. *perveniretur.* l. perveniremus. *inventam.* l. inventa. *ut tibi illa.* ldef. ut tibi. a K. ut tibi [illa]. Or. ('ut tibi illam'. NE.) || 3. *ignoretur.* l. ignoraretur. || 5. *mihi id.* l. id mihi. || 2, 6. *artes.* l. partes. *quaeque et ad usum.* l. ('quaeque ad usum'. fE.) quae ad usum. || 8. *rationem.* ladefE. orationem. || 9. quasi involutum evolvitur. l. fo: qua quasi involutum evolvitur. || 10. *L. Aelius* scr. ('laelius' l.) Aelius. *ab aere dando.* C, Or. ab asse dando. || 3, 11. *quae sunt quodam modo adfectae.* l. quae quodam modo affectae sunt. || 14. *si ei viro.* C. praeter f. Or. si ei viro uxor. *genus est uxor.* l. Victorius. genus enim est uxor. ('enim' incl. Or.) || 4, 18. *praetoris* om. l. incl. *adiungetur* scr. ('adiungeretur' l sic.) adiungitur. *puerorum.* l. puerulorum. || 21. *pugnat.* lf. repugnat. || 22. parietis om. lef,E. incl. *possit.* lf. posset. || 23. *eius modi.* C. huius modi. *ne aqua quidem.* Madvig. nec aqua. *auctoritasque.* l. auctoritas. *et sunt.* fo: 'ut sint'. || 5, 27. *vobis.* la, Or. nobis. *impressa intellegentia.* C. impr. in intell. 'in' incl. *explicanda sunt.* la², Valla, E. explicanda est. || 28. *dicat ius civile.* l. ius civile dicat. *peritorum.* l. iurisperitorum. 'iuris' incl. *nexo.* l. nexu. || 6, 29. *quae sint.* l, Or. quae sunt. *commune est.* l. (a secunda manu) commune. *pecuniae mortuorum.* l. mortuorum pecuniae. *diiuncta.* l. disiuncta. || 30. *umeris.* l. humeris. || 31. *appello quod.* lacdef. appello quam. bE Or. *praecepta.* ante percepta. lacd. fo: 'antecepta'. *cuiusque rei.* Schütz. cuiusque. *formae sunt igitur.* ladBV, Valla. formae igitur sunt. bce, E. formae sunt. f. 'igitur' incl. Or. || 32. *translatione.* lab. per translationem. *cum aliqua.* C, Or. cum quadam. b,E,K. || 8, 33. *tum sic.* labcd Gr, B. sic. (alterum membrum videtur excidisse, itaque post 'relinquas' lacuna est notata.) || 35. *appellant.* l. vocant. || 36. *liminium.* l. liminium illud. '*illud*' incl. *et non plus.* l. non plus. *aeditumo — tumum.* l. itaque hîc '*finitumo, legitumo*' scr. || 37. *ea cum redierint.* lN. ('et ea cum red.' abdc B Gr. 'hinc cum red.' fφV.) cum red. Or. K. *dicendum non esse.* (notata in rasura) l. fo: 'deditum dicendum non esse'. || 9, 38. *Graeci* om. C. incl. || 39. *quorum alterum.* C, Or. quarum alterum. || 10, 43. *arcendae adigere arbitrum non possis.* l. arc. ad. non possis arbitrum. || 44. *qui testamento sic heredes instituisset, ut si.* C. qui testamento sic heredes instituti si. Or. K. *obtinerent* scr. ('heredem — obtineret'. Manutius.) obtinuissent. || 45. *mortui* om. lab, incl. || 11, 49. *negantia ἀποφατικά.* l. negantia. ea ἀποφατικά. *Graece.* l²f. edd. Ven. Med. Ascens. Graeci. *contraria aientibus.* C. ('agentibus'. l.) e contrario aientibus. BV. Oxon. ψ, Or. K. || 50. *praetoris* om. labef, E. incl. || 12, 51. *ad ius.* C. ad nos. Lambin. ex BV. *si quid ad eum quis tale.* laf. si quis ad eum quid tale. *putabis.* l. putaris. || 52. *convivium.* fo: convitium. *ceteraque quae.* lf, E. cetera, quae. *possint.* l. possunt. || 13, 55.

possedit. C. (praeter ψ.), Or. possidet. ‖ 14, 56. *magis.* C. magis est. *ἐνθύμημα dicitur.* lab. ἐνθύμημα nuncupatur. *ne haec quidem.* l. ne eae quidem. ‖ 58. *haec* incl. ‖ 15, 60. *licebit quod.* C. licebit id quod. ‖ 16, 62. *quod aliae eae sunt* ser. quod aliae sunt. ‖ 17, 66. *quod eius aequius.* labed, Or. quod aequius. *parati iis.* l. parati. ‖ 19, 73. *est posita.* l. posita est. *externa re.* l. re externa. *inest maxima.* l, f, tres apud Grut. inest maxime. ‖ 20, 77. *dormientibus.* Moser. a dormientibus. 'a' incl. *quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem faciendam testimonia deorum* incl. ‖ 78. *quos doctrina quos studio.* l. quos studio quos doctrina. *atque re publica.* l. reque publica. ‖ 21, 79. *primum illud.* l. illud primum. *alterum definitum, alterum infinitum.* l. alterum infinitum, definitum alterum. ‖ 80. *earum.* ldef. eorum. ‖ 81. *duo genera sunt.* lab. ('duo sunt genera'. def.) duo genera. ‖ 82. *condictione.* Forcellini. conditione. *de commutatione rei.* l. de mutatione rei. ‖ 22, 83. *partitio.* la, Or. partitio sic. *qualis sit adsentator.* l. qualis adsentator. ‖ 86. *sic ut cum quaeritur.* lfE. sic quaeritur. *quaestionibus* incl. ‖ 23, 88. *et ex effectis.* et effectis. *si huic repugnat.* C. si huic rei repugnat. ‖ 90. *atque etiam aequitas — aequitas nominatur* incl. Schütz. ‖ 24, 92. *instruuntur.* lo. instituuntur. Post hoc verbum nonnihil excidit, quod commemorationem causarum iudicialium haberet. *si factum sit.* l. si sit factum. ‖ 25, 93. *quae Graece.* lf. quoniam Graece. ‖ 94. *aut cum.* l. at eum. *deve eis rebus.* l. deque eis rebus. ‖ 95. *appellant.* l. vocant. ‖ 96. *defenditur.* lef. defendetur. *cum opponitur* ser. tum opponitur. *debeat.* lf, E. debeant. *cum legi lex* ser. tum legi lex. ‖ 26, 97. habet *moratae* l. ‖ 98. *consequitur.* l, Or. sequitur. *effectus is.* lf, E. effectus hic. *affecti iam.* l. iam affecti. ‖ 99. *aliis in libris.* l². aliis libris ('in' incl. Or.).

M. TULLII CICERONIS
DE ORATORE AD QUINTUM FRATREM
LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

Cogitanti mihi saepenumero et memoria vetera repe- 1
tenti perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent, qui 1
in optima re publica, cum et honoribus et rerum gesta-
rum gloria florerent, eum vitae cursum tenere potuerunt,
ut vel in negotio sine periculo vel in otio cum digni-
tate esse possent; ac fuit cum mihi quoque initium re-
quiescendi atque animum ad utriusque nostrum praeclara
studia referendi fore iustum et prope ab omnibus conces-
sum arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor et am-
bitionis occupatio decursu honorum, etiam aetatis flexu
constitisset: quam spem cogitationum et consiliorum 2
meorum cum graves communium temporum tum varii
nostri casus fefellerunt; nam qui locus quietis et tran-
quillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximae mo-
les molestiarum et turbulentissimae tempestates exstite-
runt; neque vero nobis cupientibus atque exoptantibus
fructus otii datus est ad eas artis, quibus a pueris de-
diti fuimus, celebrandas inter nosque recolendas. nam 3
prima aetate incidimus in ipsam perturbationem disci-
plinae veteris, et consulatu devenimus in medium rerum
omnium certamen atque discrimen, et hoc tempus omne
post consulatum obiecimus eis fluctibus, qui per nos a
communi peste depulsi in nosmet ipsos redundarent. sed
tamen in his vel asperitatibus rerum vel angustiis tem-
poris obsequar studiis nostris et quantum mihi vel fraus
inimicorum vel causae amicorum vel res publica tribuet
otii, ad scribendum potissimum conferam; tibi vero, fra- 4
ter, neque hortanti deero neque roganti, nam neque
auctoritate quisquam apud me plus valere te potest ne-
que voluntate. ac mihi repetenda est veteris cuiusdam 2

memoriae non sane satis explicata recordatio, sed, ut
arbitror, apta ad id, quod requiris, ut cognoscas quae
viri omnium eloquentissimi clarissimique senserint de
5 omni ratione dicendi. vis enim, ut mihi saepe dixisti,
quoniam, quae pueris aut adulescentulis nobis ex com-
mentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt, vix
hac * aetate digna et hoc usu, quem ex causis, quas
diximus, tot tantisque consecuti sumus, aliquid eisdem
de rebus politius a nobis perfectiusque proferri, solesque
non numquam hac de re a me in disputationibus nostris
dissentire, quod ego eruditissimorum hominum artibus
eloquentiam contineri statuam, tu autem illam ab elegan-
tia doctrinae segregandam putes et in quodam ingenii
6 atque exercitationis genere ponendam. ac mihi quidem
saepenumero [in] summos homines ac summis ingeniis
praeditos intuenti quaerendum esse visum est quid esset,
cur plures in omnibus artibus quam in dicendo admi-
rabiles exstitissent; nam quocumque te animo et cogi-
tatione converteris, permultos excellentis in quoque
genere videbis non mediocrium artium, sed prope maxi-
7 marum. quis enim est, qui, si clarorum hominum ex-
cellentiam rerum gestarum vel utilitate vel magnitudine
metiri velit, non anteponat oratori imperatorem? quis
autem dubitet quin belli duces praestantissimos ex hac
una civitate paene innumerabilis, in dicendo autem ex-
8 cellentis vix paucos proferre possimus? iam vero con-
silio ac sapientia qui regere ac gubernare rem publicam
possent, multi nostra, plures patrum memoria atque
etiam maiorum exstiterunt, cum boni perdiu nulli, vix
autem singulis aetatibus singuli tolerabiles oratores in-
venirentur. ac ne quis forte cum aliis studiis, quae
reconditis in artibus atque in quadam varietate littera-
rum versantur, magis hanc dicendi rationem, quam cum
imperatoris laude aut cum boni senatoris prudentia com-
parandam putet, qui convertat animum ad ea ipsa artium
genera circumspiciatque, qui in eis floruerunt, quam
multi sint, facillime, quanta oratorum sit semperque
3 fuerit paucitas, iudicabit. neque enim te fugit omnium
9 laudatarum artium procreatricem quandam et quasi pa-
rentem eam, quam *φιλοσοφίαν* Graeci vocant, ab homini-

bus doctissimis iudicari; in qua difficile est enumerare quot viri quanta scientia quantaque in suis studiis varietate et copia fuerint, qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed omnia, quaecumque possent, vel scientiae pervestigatione vel disserendi ratione comprehenderint. quis ignorat, ei, qui mathematici vocantur, 10
quanta in obscuritate rerum et quam recondita in arte et multiplici subtilique versentur? quo tamen in genere ita multi perfecti homines exstiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiae vehementius videatur, quin quod voluerit consecutus sit. quis musicis, quis huic studio litterarum, quod profitentur ei, qui grammatici vocantur, penitus se dedit, quin omnem illarum artium paene infinitam vim et materiem scientia et cognitione comprehenderit? vere 11
mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus eis, qui in harum artium liberalissimis studiis sint doctrinisque versati, minimam copiam poëtarum egregiorum exstitisse: atque [in] hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter et ex nostrorum et ex Graecorum copia comparare voles, multo tamen pauciores oratores [quam poëtae] boni reperientur; quod hoc etiam 12
mirabilius debet videri, quia ceterarum artium studia fere reconditis atque abditis fontibus hauriuntur, dicendi autem omnis ratio in medio posita communi quodam in usu atque in hominum more et sermone versatur, ut in ceteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intellegentia sensuque disiunctum, in dicendo autem vitium vel maximum sit a volgari genere orationis atque a consuetudine communis sensus abhorrere. ac ne illud 4 13
quidem vere dici potest aut pluris ceteris inservire aut maiore delectatione aut spe uberiore aut praemiis ad perdiscendum amplioribus commoveri: [atque] ut omittam Graeciam, quae semper eloquentiae princeps esse voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas, in quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta, in hac ipsa civitate profecto nulla umquam vehementius quam eloquentiae studia viguerunt; nam posteaquam im- 14
perio omnium gentium constituto diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adulescens non sibi ad dicendum studio omni enitendum putavit; ac

primo quidem totius rationis ignari, qui neque exercita-
tionis ullam viam neque aliquod praeceptum artis esse
arbitrarentur, tantum, quantum ingenio et cogitatione
poterant, consequebantur, post autem auditis oratoribus
Graecis cognitisque eorum litteris adhibitisque doctori-
bus incredibili quodam nostri homines dicendi studio
15 flagraverunt: excitabat eos magnitudo ac varietas multi-
tudoque in omni genere causarum, ut ad eam doctrinam,
quam suo quisque studio adsecutus esset, adiungeretur
usus frequens, qui omnium magistrorum praecepta su-
peraret; erant autem huic studio maxima, quae nunc
quoque sunt, exposita praemia vel ad gratiam vel ad
opes vel ad dignitatem; ingenia vero, ut multis rebus
possumus iudicare, nostrorum hominum multum ceteris
16 hominibus omnium gentium praestiterunt: quibus de
causis quis non iure miretur ex omni memoria aetatum,
temporum, civitatum tam exiguum oratorum numerum
inveniri? sed enim maius est hoc quiddam, quam homi-
nes opinantur, et pluribus ex artibus studiisque con-
5 lectum. quid enim quis aliud in maxima discentium
multitudine, summa magistrorum copia, praestantissimis
hominum ingeniis, infinita causarum varietate, amplissi-
mis eloquentiae propositis praemiis esse causae putet,
nisi rei quandam incredibilem magnitudinem ac difficul-
17 tatem? est enim et scientia comprehendenda rerum plu-
rimarum, sine qua verborum volubilitas inanis atque
inridenda est, et ipsa oratio conformanda non solum
electione, sed etiam constructione verborum, et omnes
animorum motus, quos hominum generi rerum natura
tribuit, penitus pernoscendi, quod omnis vis ratioque
dicendi in eorum, qui audiunt, mentibus aut sedandis
aut excitandis expromenda est; accedat eodem oportet
lepos quidam facetiaeque et eruditio libero digna celeri-
tasque et brevitas et respondendi et lacessendi subtili
18 venustate atque urbanitate coniuncta; tenenda praeterea
est omnis antiquitas exemplorumque vis, neque legum
ac iuris civilis scientia neglegenda est. nam quid ego
de actione ipsa plura dicam? quae motu corporis, quae
gestu, quae voltu, quae vocis conformatione ac varietate
moderanda est; quae sola per se ipsa quanta sit, histrio-

num levis ars et scena declarat; in qua cum omnes in oris et vocis et motus moderatione elaborent, quis ignorat quam pauci sint fuerintque, quos animo aequo spectare possimus? quid dicam de thesauro rerum omnium, memoria? quae nisi custos inventis conlocatisque rebus et verbis adhibeatur, intellegimus omnia, etiam si praeclarissima fuerint in oratore, peritura. quam ob rem mirari 19
desinamus, quae causa sit eloquentium paucitatis, cum ex eis rebus universis eloquentia constet, in quibus singulis elaborare permagnum est, hortemurque potius liberos nostros ceterosque, quorum gloria nobis et dignitas cara est, ut animo rei magnitudinem complectantur neque eis *se* aut praeceptis aut magistris aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam [se id], quod expetunt, consequi posse confidant. ac mea qui- 6
dem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus 20
orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus: etenim ex rerum cognitione efflorescat et redundet oportet oratio. [quae nisi sit ab oratore percepta et cognita, inanem quandam habet elocutionem et paene puerilem.] neque vero ego hoc tantum 21
oneris imponam nostris praesertim oratoribus in hac tanta occupatione urbis ac vitae, nihil ut eis putem licere nescire, quamquam vis oratoris professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri videatur, ut omni de re, quaecumque sit proposita, ornate ab eo copioseque dicatur; sed quia non dubito quin hoc plerisque immen- 22
sum infinitumque videatur, et quod Graecos homines non solum ingenio et doctrina, sed etiam otio studioque abundantis partitionem quandam artium fecisse video neque in universo genere singulos elaborasse, sed seposuisse a ceteris dictionibus eam partem dicendi, quae in forensibus disceptationibus iudiciorum aut deliberationum versaretur, et id unum genus oratori reliquisse, non complectar in his libris amplius, quam quod huic generi re quaesita et multum disputata summorum hominum prope consensu est tributum; repetamque non ab incunabulis 23
nostrae veteris puerilisque doctrinae quendam ordinem praeceptorum, sed ea, quae quondam accepi in nostrorum hominum eloquentissimorum et omni dignitate prin-

cipum disputatione esse versata; non quod illa contemnam, quae Graeci dicendi artifices et doctores reliquerunt, sed cum illa pateant in promptuque sint omnibus, neque ea interpretatione mea aut ornatius explicari aut planius exprimi possint, dabis hanc veniam, mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa dicendi laus a nostris hominibus concessa est, auctoritatem Graecis anteponam.

7 Cum igitur vehementius inveheretur in causam prin-
24 cipum consul Philippus Drusique tribunatus pro senatus
auctoritate susceptus infringi iam debilitarique videretur,
dici mihi memini ludorum Romanorum diebus L. Crassum quasi conligendi sui causa se in Tusculanum contulisse; venisse eodem, socer eius qui fuerat, Q. Mucius dicebatur et M. Antonius, homo et consiliorum in re publica socius et summa cum Crasso familiaritate con-
25 iunctus. exierant autem cum ipso Crasso adulescentes et
Drusi maxime familiares et in quibus magnam tum spem maiores natu dignitatis suae conlocarent, C. Cotta, qui [tum] tribunatum plebis petebat, et P. Sulpicius, qui
26 deinceps eum magistratum petiturus putabatur. hi primo
die de temporibus deque universa re publica, quam ob causam venerant, multum inter se usque ad extremum tempus diei conlocuti sunt, quo quidem sermone multa divinitus a tribus illis consularibus Cotta deplorata et commemorata narrabat, ut nihil incidisset postea civitati
27 mali, quod non impendere illi tanto ante vidissent; eo
autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut, cum lauti accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis eaque esset in homine iucunditas et tantus in iocando lepos, ut dies inter eos curiae fuisse videretur, convivium Tusculani;
28 postero autem die, cum illi maiores natu satis quiessent
et in ambulationem ventum esset, [dicebat tum] Scaevolam duobus spatiis tribusve factis dixisse 'cur non imitamur, Crasse, Socratem illum, qui est in Phaedro Platonis? nam me haec tua platanus admonuit, quae non minus ad opacandum hunc locum patulis est diffusa ramis, quam illa, cuius umbram secutus est Socrates, quae mihi videtur non tam ipsa aquula, quae describitur,

quam Platonis oratione crevisse, et quod ille durissimis
pedibus fecit, ut se abiceret in herba atque ita illa, quae
philosophi divinitus ferunt esse dicta, loqueretur, id meis
pedibus certe concedi est aequius.' tum Crassum 'immo 29
vero commodius etiam;' pulvinosque poposcisse et omnis in eis sedibus, quae erant sub platano, consedisse [dicebat].

Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur animi om- 8
nium, solebat Cotta narrare Crassum sermonem quendam de studio dicendi intulisse, qui cum ita esset exor- 30
sus: non sibi cohortandum Sulpicium et Cottam, sed magis utrumque conlaudandum videri, quod tantam iam essent facultatem adepti, ut non aequalibus suis solum anteponerentur, sed cum maioribus natu compararentur; 'neque vero mihi quicquam' inquit 'praestabilius videtur, quam posse dicendo tenere hominum coetus, mentis adlicere, voluntates impellere, quo velit, unde autem velit, deducere: haec una res in omni libero populo maximeque in pacatis tranquillisque civitatibus praecipue
semper floruit semperque dominata est. quid enim est 31
aut tam admirabile, quam ex infinita multitudine hominum exsistere unum, qui id, quod omnibus natura sit datum, vel solus vel cum paucis facere possit? aut tam iucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis gravibusque verbis ornata oratio et polita? aut tam potens tamque magnificum, quam populi motus, iudicum religiones, senatus gravitatem unius oratione con-
verti? quid tam porro regium, tam liberale, tam muni- 32
ficum, quam opem ferre supplicibus, excitare adflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civitate? quid autem tam necessarium, quam tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis vel provocare † integros vel te ulcisci lacessitus? age vero, ne semper forum, subsellia, rostra curiamque meditere, quid esse potest in otio aut iucundius aut magis proprium humanitatis, quam sermo facetus ac nulla in re rudis? hoc enim uno praestamus vel maxime feris, quod conloquimur inter nos et quod exprimere dicendo sensa possu-
mus. quam ob rem quis hoc non iure miretur summeque 33
in eo elaborandum esse arbitretur, ut, quo uno homines

maxime bestiis praestent, in hoc hominibus ipsis ante-
cellat? ut vero iam ad illa summa veniamus, quae vis
alia potuit aut dispersos homines unum in locum con-
gregare aut a fera agrestique vita ad hunc humanum
cultum civilemque deducere aut iam constitutis civitati-
34 bus leges iudicia iura describere? ac ne plura, quae
sunt paene innumerabilia, consecter, comprehendam brevi:
sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione et sapientia
non solum ipsius dignitatem, sed et privatorum pluri-
morum et universae rei publicae salutem maxime con-
tineri. quam ob rem pergite, ut facitis, adulescentes,
atque in id studium, in quo estis, incumbite, ut et vobis
honori et amicis utilitati et rei publicae emolumento esse
9 possitis.' tum Scaevola comiter, ut solebat, 'cetera' in-
35 quit 'adsentior Crasso, ne aut de C. Laelii soceri mei
aut de huius generi aut arte aut gloria detraham; sed
illa duo, Crasse, vereor ut tibi possim concedere: unum,
quod ab oratoribus civitates et initio constitutas et saepe
conservatas esse dixisti, alterum, quod remoto foro, con-
tione, iudiciis, senatu statuisti oratorem in omni genere
36 sermonis et humanitatis esse perfectum. quis enim tibi
hoc concesserit aut initio genus hominum in montibus
ac silvis dissipatum non prudentium consiliis compulsum
potius quam disertorum oratione delenitum se oppidis
moenibusque saepsisse? aut vero reliquas utilitates aut
in constituendis aut in conservandis civitatibus non a
sapientibus et fortibus viris, sed a disertis ornateque
37 dicentibus esse constitutas? an vero tibi Romulus ille
aut pastores et convenas congregasse aut Sabinorum
conubia coniunxisse aut finitimorum vim repressisse elo-
quentia videtur, non consilio et sapientia singulari? quid?
in Numa Pompilio; quid? in Servio Tullio, quid? in
ceteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituen-
dam rem publicam, num eloquentiae vestigium apparet?
quid? exactis regibus, tametsi ipsam exactionem mente,
non lingua perfectam L. Bruti esse cernimus, sed dein-
ceps omnia nonne plena consiliorum, inania verborum
38 videmus? ego vero si velim et nostrae civitatis exemplis
uti et aliarum, plura proferre possim detrimenta publi-
cis rebus, quam adiumenta per homines eloquentissimos

M. TULLII CICERONIS

OPERA

QUAE SUPERSUNT OMNIA

EDIDERUNT

J. G. BAITER C. L. KAYSER.

VOL. II.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.

LIPSIAE MDCCCLX.

BERNHARD TAUCHNITZ.

GRIECHISCHE UND RÖMISCHE CLASSIKER

OCTAV-(SCHUL-)AUSGABEN, TASCHENAUSGABEN UND PRACHTAUSGABEN.

JANUAR 1876.

ARISTOPHANIS comoediae. Ed. AUGUSTUS MEINEKE.

Octavausgabe. 2 Voll. ℳ 3,00.
Vol. 1. ℳ 1,50. — Vol. 2. ℳ 1,50.
Jede Comoedie einzeln ℳ 0,45.

Taschenausgabe. 2 Voll. ℳ 2,70.
Vol. 1. ℳ 1,20. — Vol. 2. ℳ 1,50.
Jede Comoedie einzeln ℳ 0,30.

Prachtausgabe. 2 Voll. ℳ 7,50.
Vol. 1. ℳ 3,75. — Vol. 2. ℳ 3,75.

Taschenausgabe. 2 Partes. ℳ 1,50.
Pars 1. ℳ 0,75. — Pars 2. ℳ 0,75.

Prachtausgabe. ℳ 5,25.

HOMERI Odyssea. Ed. GUILELMUS BAEUMLEIN.

Octavausgabe. 2 Partes. ℳ 1,50.
Pars 1. ℳ 0,75. — Pars 2. ℳ 0,75.

Taschenausgabe. 2 Partes. ℳ 1,20.
Pars 1. ℳ 0,60. — Pars 2. ℳ 0,60.

Octavausgabe. 2 Voll. ℳ 2,70.
Vol. 1. ℳ 1,35. — Vol. 2. ℳ 1,35.

Prachtausgabe. 2 Voll. ℳ 6,00.
Vol. 1. ℳ 3,00. — Vol. 2. ℳ 3,00.

HOMERI Ilias. Edidit GUILELMUS BAEUMLEIN.

Octavausgabe. 2 Partes. ℳ 1,50.
Pars 1. ℳ 0,75. — Pars 2. ℳ 0,75.

Daraus einzeln:

1. Theseus et Romulus, Lycurgus et Numa, Solon et Poplicola. ℳ 0,90.
2. Themistocles et Camillus, Pericles et Fabius Maximus, Alcibiades et Coriolanus. ℳ 0,90.
3. Timoleon et Aemilius Paulus, Pelopidas et Marcellus, Aristides et Cato, Philopoemen et Flaminius. ℳ 1,20.
4. Pyrrhus et Marius, Lysander et Sulla, Cimon et Lucullus. ℳ 1,20.

Fortsetzung auf der dritten Seite dieses Umschlages.

importata; sed ut reliqua praetermittam, omnium mihi videor, exceptis, Crasse, vobis duobus, eloquentissimos audisse Ti. et C. Sempronios, quorum pater, homo prudens et gravis, haudquaquam eloquens, et saepe alias et maxime censor saluti rei publicae fuit: atqui is non adcurata quadam orationis copia, sed nutu atque verbo libertinos in urbanas tribus transtulit, quod nisi fecisset, rem publicam, quam nunc vix tenemus, iam diu nullam haberemus. at vero eius filii diserti et omnibus vel naturae vel doctrinae praesidiis ad dicendum parati, cum civitatem vel paterno consilio vel avitis armis florentissimam accepissent, ista praeclara gubernatrice, ut ais, civitatum [eloquentia] rem publicam dissipaverunt. quid? 10 39
leges veteres moresque maiorum; quid? auspicia, quibus et ego et tu, Crasse, cum magna rei publicae salute praesumus; quid? religiones et caerimoniae; quid? haec iura civilia, quae iam pridem in nostra familia sine ulla eloquentiae laude versantur, num aut inventa sunt aut cognita aut omnino ab oratorum genere tractata? equi- 40
dem et Ser. Galbam memoria teneo divinum hominem in dicendo et M. Aemilium Porcinam et C. ipsum Carbonem, quem tu adulescentulus perculisti, ignarum legum, haesitantem in maiorum institutis, rudem in iure civili; et haec aetas nostra praeter te, Crasse, qui tuo magis studio, quam proprio munere aliquo disertorum ius a nobis civile didicisti, quod interdum pudeat, iuris ignara est. quod vero in extrema oratione quasi tuo 41
iure sumpsisti, oratorem in omnis sermonis disputatione copiosissime versari posse, id, nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem multisque praeissem, qui aut interdicto tecum contenderent aut te ex iure manum consertum vocarent, quod in alienas possessiones tam temere inruisses: agerent enim tecum lege primum Pythagorei 42
omnes atque Democritii ceterique sua in iure physici vindicarent, ornati homines in dicendo et graves, quibuscum tibi iusto sacramento contendere non liceret; urgerent praeterea philosophorum greges iam ab illo fonte et capite Socrate nihil te de bonis rebus in vita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione vitae didicisse, nihil

omnino quaesisse, nihil scire convincerent; et cum uni-
versi in te impetum fecissent, tum singulae familiae
43 litem tibi intenderent; instaret Academia, quae, quic-
quid dixisses, id te ipsum negare cogeret; Stoici vero
nostri disputationum suarum atque interrogationum la-
queis te irretitum tenerent; Peripatetici autem etiam haec
ipsa, quae propria oratorum putas esse adiumenta atque
ornamenta dicendi, a se peti vincerent oportere, ac non
solum meliora, sed etiam multo plura Aristotelem Theo-
phrastumque de istis rebus, quam omnis dicendi ma-
44 gistros scripsisse ostenderent. missos facio mathemati-
cos, grammaticos, musicos, quorum artibus vestra ista
dicendi vis ne minima quidem societate coniungitur.
quam ob rem ista tanta tamque multa profitenda, Crasse,
non censeo; satis id est magnum, quod potes praestare,
ut in iudiciis ea causa, quamcumque tu dicis, melior et
probabilior esse videatur, ut in contionibus et in senten-
tiis dicendis ad persuadendum tua plurimum valeat ora-
tio, denique ut prudentibus diserte, stultis etiam vere
videare dicere. hoc amplius si quid poteris, non id mihi
videbitur orator, sed Crassus sua quadam propria, non
11 communi oratorum facultate posse.' tum ille 'non sum'
45 inquit 'nescius, Scaevola, ista inter Graecos dici et
disceptari solere, audivi enim summos homines, cum
quaestor ex Macedonia venissem Athenas, florente Aca-
demia, ut temporibus illis ferebatur, cum eam Charma-
das et Clitomachus et Aeschines obtinebant; erat etiam
Metrodorus, qui cum illis una ipsum illum Carneadem
diligentius audierat, hominem omnium in dicendo, ut
ferebant, acerrimum et copiosissimum: vigebatque audi-
tor Panaetii illius tui Mnesarchus et Peripatetici Critolai
46 Diodorus; multi erant praeterea clari in philosophia et
nobiles, a quibus omnibus una paene voce repelli orato-
rem a gubernaculis civitatum, excludi ab omni doctrina
rerumque maiorum scientia ac tantum in iudicia et
contiunculas tamquam in aliquod pistrinum detrudi et
47 compingi videbam; sed ego neque illis adsentiebar neque
harum disputationum inventori et principi longe omnium
in dicendo gravissimo [et eloquentissimo], Platoni, cuius
tum Athenis cum Charmada diligentius legi Gorgiam;

quo in libro hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi [in] oratoribus inridendis ipse esse orator summus videbatur. verbi enim controversia iam diu torquet Graeculos homines contentionis cupidiores quam veritatis: nam 48
si quis hunc statuit esse oratorem, qui tantummodo in iure et in iudiciis possit aut apud populum aut in senatu copiose loqui, tamen huic ipsi multa tribuat et concedat necesse est; neque enim sine multa pertractatione omnium rerum publicarum neque sine legum, moris, iuris scientia neque natura hominum incognita ac moribus in his ipsis rebus satis callide versari et perite potest; qui autem haec cognoverit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? sin oratoris nihil vis esse nisi composite, ornate, copiose loqui, quaero, id ipsum qui possit adsequi sine ea scientia, quam ei non conceditis? dicendi enim virtus, nisi ei, qui dicet, ea, de quibus dicet, percepta sint, exstare non potest. quam ob rem, si ornate locutus est, sicut et fer- 49
tur et mihi videtur, physicus ille Democritus, materies illa fuit physici, de qua dixit, ornatus vero ipse verborum oratoris putandus est; et, si Plato de rebus a civilibus controversiis remotissimis divinitus est locutus, quod ego concedo; si item Aristoteles, si Theophrastus, si Carneades in rebus eis, de quibus disputaverunt, intellegentes et in dicendo suaves atque ornati fuerunt, sint eae res, de quibus disputant, in aliis quibusdam studiis, oratio quidem ipsa propria est huius unius rationis, de qua loquimur et quaerimus. etenim videmus 50
eisdem de rebus ieiune quosdam et exiliter, ut eum, quem acutissimum ferunt, Chrysippum, disputavisse neque ob eam rem philosophiae non satis fecisse, quod non habuerit hanc dicendi ex arte aliena facultatem. quid ergo 12
interest aut qui discernes eorum, quos nominavi, in dicendo ubertatem et copiam ab eorum exilitate, qui hac dicendi varietate et elegantia non utuntur? unum erit profecto, quod ei, qui bene dicunt, adferunt proprium, compositam orationem et ornatam et artificio quodam et expolitione distinctam; haec autem oratio, si res non subest ab oratore percepta et cognita, aut nulla sit ne-

51 cesse est aut omnium inrisione ludatur. quid est enim
tam furiosum, quam verborum vel optimorum atque or-
natissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia
nec scientia? quicquid erit igitur quacumque ex arte,
quocumque de genere, id orator, si tamquam clientis
causam didicerit, dicet melius et ornatius, quam ipse ille
52 eius rei inventor atque artifex. nam si quis erit, qui
hoc dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias
atque causas et certarum rerum forensibus cancellis cir-
cumscriptam scientiam, fatebor equidem in his magis
adsidue versari hanc nostram dictionem, sed tamen in
his ipsis rebus permulta sunt, quae ipsi magistri, qui
53 rhetorici vocantur, nec tradunt nec tenent. quis enim
nescit maximam vim exsistere oratoris in hominum men-
tibus vel ad iram aut ad odium aut ad dolorem incitan-
dis vel ab hisce eisdem permotionibus ad lenitatem
misericordiamque revocandis? qua re nisi qui naturas
hominum vimque omnem humanitatis causasque eas, qui-
bus mentes aut incitantur aut reflectuntur, penitus per-
54 spexerit, dicendo quod volet perficere non poterit. atque
totus hic locus philosophorum proprius videtur, neque
orator me auctore umquam repugnabit; sed, cum illis
cognitionem rerum concesserit, quod in ea solum illi
voluerint elaborare, tractationem orationis, quae sine illa
scientia nulla est, sibi adsumet; hoc enim est proprium
oratoris, quod saepe iam dixi, oratio gravis et ornata et
13 hominum sensibus ac mentibus adcommodata. quibus
55 de rebus Aristotelem et Theophrastum scripsisse fateor;
sed vide ne hoc, Scaevola, totum sit a me: nam ego,
quae sunt oratori cum illis communia, non mutuor ab
illis: ipsi quae de his rebus disputant, oratorum esse
concedunt, itaque ceteros libros artis suae nomine, hos
56 rhetoricos et inscribunt et appellant. etenim cum illi in
dicendo inciderint loci, quod persaepe evenit, ut de dis
immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de
[communi] civium, [de hominum,] de gentium iure, de
aequitate, de temperantia, de magnitudine animi, de
omni virtutis genere sit dicendum, clamabunt, credo,
omnia gymnasia atque omnes philosophorum scholae sua
esse haec omnia [propria], nihil omnino ad oratorem

pertinere; quibus ego, ut de his rebus omnibus in angu- 57
lis consumendi otii causa disserant, cum concessero, illud
tamen oratori tribuam et dabo, ut eadem, de quibus illi
tenui quodam exsanguique sermone disputant, hic cum
omni iucunditate et gravitate explicet. haec ego cum
ipsis philosophis [tum] Athenis disserebam; cogebat enim
me M. Marcellus hic noster, qui [nunc aedilis curulis
est et] profecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro ser-
moni interesset; ac iam tum erat adulescentulus his stu-
diis mirifice deditus. iam vero de legibus [tuendis], de 58
bello, de pace, de sociis, de vectigalibus, de iure civium
generatim in ordines aetatesque discripto dicant vel
Graeci, si volunt, Lycurgum aut Solonem — quamquam
illos quidem censemus in numero eloquentium reponen-
dos — scisse melius quam Hyperidem aut Demosthe-
nem, perfectos iam homines in dicendo et perpolitos, vel
nostri decemviros, qui XII tabulas perscripserunt, quos
necesse est fuisse prudentis, anteponant in hoc genere
et Ser. Galbae et socero tuo C. Laelio, quos constat dicendi
gloria praestitisse: nec enim negabo esse quasdam partis 59
proprias eorum, qui in his cognoscendis atque tractandis
studium suum omne posuerunt, sed oratorem plenum at-
que perfectum esse eum, qui de omnibus rebus possit
copiose varieque dicere. etenim saepe in eis causis, quas 14
omnes proprias esse oratorum confitentur, est aliquid,
quod non ex usu forensi, quem solum oratoribus conce-
ditis, sed ex obscuriore aliqua scientia sit promendum
[atque sumendum]; quaero enim num possit aut contra 60
imperatorem aut pro imperatore dici sine rei militaris
usu aut saepe etiam sine regionum terrestrium aut mari-
timarum scientia; num apud populum de legibus iuben-
dis aut vetandis, num in senatu de omni rei publicae
genere dici sine summa rerum civilium cognitione et
prudentia; num admoveri possit oratio ad sensus animo-
rum atque motus vel inflammandos vel etiam exstinguen-
dos, quod unum in oratore dominatur, sine diligentissima
pervestigatione earum omnium rationum, quae de natu-
ris humani generis ac moribus a philosophis explican-
tur; atque haud scio an minus vobis hoc sim probaturus, 61
equidem non dubitabo, quod sentio, dicere: physica ista

ipsa et mathematica et quae paulo ante ceterarum artium
propria posuisti, scientiae sunt eorum, qui illa profiten-
tur, inlustrare autem oratione si quis istas ipsas artis
62 velit, ad oratoris ei confugiendum est facultatem; neque
enim, si Philonem illum architectum, qui Atheniensibus
armamentarium fecit, constat perdiserte populo rationem
operis sui reddidisse, existimandum est architecti potius
artificio disertum quam oratoris fuisse; nec, si huic M.
Antonio pro Hermodoro fuisset de navalium opere di-
cendum, non, cum ab illo causam didicisset, ipse ornate
de alieno artificio copioseque dixisset; neque vero Ascle-
piades, is quo nos medico amicoque usi sumus, cum elo-
quentia vincebat ceteros medicos in eo ipso, quod ornate
dicebat, medicinae facultate utebatur, non eloquentiae;
63 atque illud est probabilius, neque tamen verum, quod
Socrates dicere solebat, omnis in eo, quod scirent, satis
esse eloquentis; illud verius, neque quemquam in eo
disertum esse posse, quod nesciat, neque, si optime sciat
ignarusque sit faciundae ac poliendae orationis, diserte
15 64 id ipsum, de quo sciat, posse dicere. quam ob rem, si
quis universam et propriam oratoris vim definire com-
plectique vult, is orator erit mea sententia hoc tam gravi
dignus nomine, qui, quaecumque res inciderit, quae sit
dictione explicanda, prudenter et composite et ornate et
memoriter dicet cum quadam actionis etiam dignitate;
65 sin cuipiam nimis infinitum videtur, quod ita posui 'qua-
cumque de re,' licet hinc quantum cuique videbitur cir-
cumcidat atque amputet, tamen illud tenebo, si, quae
ceteris in artibus aut studiis sita sunt, orator ignoret
tantumque ea teneat, quae sint in disceptationibus atque
in usu forensi, tamen his de rebus ipsis si sit ei dicen-
dum, cum cognoverit ab eis, qui tenent, quae sint in
una quaque re, multo [oratorem] melius quam ipsos illos,
66 quorum eae sint artes, esse dicturum. ita si de re mili-
tari dicendum huic erit Sulpicio, quaeret a C. Mario
adfini nostro et, cum acceperit, ita pronuntiabit, ut ipsi
C. Mario paene hic melius, quam ipse, illa scire videa-
tar; sin de iure civili, tecum communicabit atque homi-
nem prudentissimum et peritissimum in eis ipsis rebus,
67 quas abs te didicerit, dicendi arte superabit; sin quae res

inciderit, in qua de natura, de vitiis hominum, de cupi-
ditatibus, de modo, de continentia, de dolore, de morte
dicendum sit, forsitan, si ei sit visum, — etsi haec qui-
dem nosse debet orator —, cum Sex. Pompeio, erudito
homine in philosophia, communicarit, hoc profecto effi-
ciet, ut, quamcumque rem a quoquo cognoverit, de ea
multo dicat ornatius quam ille ipse, unde cognorit. sed 68
si me audiet, quoniam philosophia in tris partis est tri-
buta, in naturae obscuritatem, in disserendi subtilitatem,
in vitam atque mores, duo illa relinquamus atque largia-
mur inertiae nostrae; tertium vero, quod semper oratoris
fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse
possit, relinquemus. qua re hic locus de vita et mori- 69
bus totus est oratori perdiscendus; cetera si non didice-
rit, tamen poterit, si quando opus erit, ornare dicendo,
si modo ad eum erunt delata et ei tradita; etenim si con- 16
stat inter doctos, hominem ignarum astrologiae ornatis-
simis atque optimis versibus Aratum de caelo stellisque
dixisse; si de rebus rusticis hominem ab agro remotissi-
mum Nicandrum Colophonium poëtica quadam facultate,
non rustica, scripsisse praeclare, quid est cur non orator
de rebus eis eloquentissime dicat, quas ad certam cau-
sam tempusque cognorit? est enim finitimus oratori poëta, 70
numeris astrictior paulo, verborum autem licentia liberior,
multis vero ornandi generibus socius ac paene par; in
hoc quidem certe prope idem, nullis ut terminis circum-
scribat aut definiat ius suum, quo minus ei liceat eadem
illa facultate et copia vagari qua velit. nam illud qua 71
re, Scaevola, negasti te fuisse laturum, nisi in meo
regno esses, quod in omni genere sermonis, in omni
parte humanitatis dixerim oratorem perfectum esse de-
bere? numquam mehercule hoc dicerem, si eum, quem
fingo, me ipsum esse arbitrarer. sed, ut solebat C. Lu- 72
cilius saepe * dicere, homo tibi subiratus, mihi propter
eam ipsam causam minus, quam volebat, familiaris, sed
tamen et doctus et perurbanus, sic sentio neminem esse
in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus eis
artibus, quae sunt libero dignae, perpolitus; quibus ipsis
si in dicendo non utimur, tamen apparet atque exstat,
utrum simus earum rudes an didicerimus: ut qui pila 73

ludunt, non utuntur in ipsa lusione artificio proprio pa-
laestrae, sed indicat ipse motus, didicerintne palaestram
an nesciant, et qui aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil
utuntur, tamen, utrum sciant pingere an nesciant, non
obscurum est, sic in orationibus hisce ipsis iudiciorum,
contionum, senatus, etiam si proprie ceterae non adhi-
beantur artes, tamen facile declaratur, utrum is, qui
dicat, tantummodo in hoc declamatorio sit opere iactatus
an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus ac-
cesserit.'

17 74 Tum ridens Scaevola 'non luctabor tecum,' inquit
'Crasse, amplius; id enim ipsum, quod contra me locutus
es, artificio quodam es consecutus, ut et mihi, quae ego
vellem non esse oratoris, concederes et ea ipsa nescio
quo modo rursus detorqueres atque oratori propria tra-
75 deres; quae, cum ego praetor Rhodum venissem et cum
illo summo doctore istius disciplinae Apollonio ea, quae
a Panaetio acceperam, contulissem, inrisit ille quidem,
ut solebat, [philosophiam] atque contempsit multaque
non tam graviter dixit quam facete; tua autem fuit oratio
eius modi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres,
sed ut omnis comites ac ministratrices oratoris esse di-
76 ceres; quas ego si quis sit unus complexus omnis idem-
que si ad eas facultatem istam ornatissimae orationis
adiunxerit, non possum dicere eum non egregium quen-
dam hominem atque admirandum fore; sed is, si quis
esset aut si etiam umquam fuisset aut vero si esse pos-
set, tu esses unus profecto, qui et meo iudicio et omnium
vix ullam ceteris oratoribus — pace horum dixerim —
77 laudem reliquisti. verum si tibi ipsi nihil deest, quod
in forensibus rebus civilibusque versetur, quin scias,
neque eam tamen scientiam, quam adiungis oratori, com-
plexus es, videamus ne plus ei tribuamus, quam res et
78 veritas ipsa concedat.' hic Crassus 'memento' inquit
'me non de mea, sed de oratoris facultate dixisse; quid
enim nos aut didicimus aut scire potuimus, qui ante ad
agendum, quam ad cognoscendum venimus; quos in
foro, quos in ambitione, quos in re publica, quos in
amicorum negotiis res ipsa ante confecit, quam posse-
79 mus aliquid de rebus tantis suspicari? quodsi tibi tantum

in nobis videtur esse, quibus etiamsi ingenium, ut tu putas, non maxime defuit, doctrina certe et otium et hercule etiam studium illud discendi acerrimum defuit, quid censes, si ad alicuius ingenium vel maius illa, quae ego non attigi, accesserint, qualem illum et quantum oratorem futurum?'

Tum Antonius 'probas mihi' inquit 'ista, Crasse, 18
quae dicis, nec dubito quin multo locupletior in dicendo 80
futurus sit, si quis omnium rerum atque artium rationem
naturamque comprehenderit; sed primum id difficile est 81
factu, praesertim in hac nostra vita nostrisque occupationibus; deinde illud etiam verendum est ne abstrahamur ab hac exercitatione et consuetudine dicendi populari et forensi. aliud enim mihi quoddam orationis genus esse videtur eorum hominum, de quibus paulo ante dixisti, quamvis illi ornate et graviter aut de natura rerum aut de humanis rebus loquantur: nitidum quoddam genus est verborum et laetum, sed palaestrae magis et olei, quam
huius civilis turbae ac fori. namque egomet, qui sero 82
ac leviter Graecas litteras attigissem, tamen cum pro consule in Ciliciam proficiscens venissem Athenas, compluris tum ibi dies sum propter navigandi difficultatem commoratus; sed, cum cotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati, cumque hoc nescio quo modo apud eos increbruisset, me in causis maioribus sicuti te solere versari, pro se quisque quae poterat de officio et ratione
oratoris disputabat. horum alii, sicuti iste ipse Mnesar- 83
chus, hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat nisi quosdam operarios lingua celeri et exercitata; oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem, atque ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse virtutem et qui unam virtutem haberet, omnis habere easque esse inter se aequalis et paris; ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnis habere atque esse sapientem. sed haec erat spinosa quaedam et exilis oratio longeque a nostris sensibus ab-
horrebat. Charmadas vero multo uberius eisdem de re- 84
bus loquebatur, non quo aperiret sententiam suam; hic enim mos erat patrius Academiae adversari semper om-

nibus in disputando; sed cum maxime tamen hoc significabat, eos, qui rhetores nominarentur et qui dicendi praecepta traderent, nihil plane tenere neque posse quemquam facultatem adsequi dicendi, nisi qui philosophorum
19 inventa didicisset. disputabant contra diserti homines
85 [Athenienses] et in re publica causisque versati, in quîs erat etiam is, qui nuper Romae fuit, Menedemus, hospes meus; qui cum diceret esse quandam prudentiam, quae versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum et regendarum rerum publicarum, excitabatur homo promptus *atque* abundanti doctrina et quadam incredibili varietate rerum atque copia: omnis enim partis illius ipsius prudentiae petendas esse a philosophia docebat neque ea, quae statuerentur in re publica de dis immortalibus, de disciplina iuventutis, de iustitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium, ceteraque, sine quibus civitates aut esse aut bene moratae esse non pos-
86 sent, usquam in eorum inveniri libellis; quodsi tantam vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur, quaerebat, cur de prooemiis et de epilogis et de huius modi nugis — sic enim appellabat — referti essent eorum libri, de civitatibus instituendis, de scribendis legibus, de aequitate, de iustitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum mo-
87 ribus littera nulla in eorum libris inveniretur. ipsa vero praecepta sic inludere solebat, ut ostenderet non modo eos expertis esse illius prudentiae, quam sibi asciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam nosse: caput enim arbitrabatur esse oratoris, ut et ipse eis, apud quos ageret, talis, qualem se esse optaret, videretur; id fieri vitae dignitate, de qua nihil rhetorici isti doctores in praeceptis suis reliquissent; et uti ei qui audirent, sic adficerentur animis, ut eos adfici vellet orator; quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosset is, qui diceret, quot modis hominum mentes et quibus et quo genere orationis in quamque partem moverentur; haec autem esse penitus in media philosophia retrusa atque abdita, quae isti rhetores ne primoribus quidem
88 labris attigissent. ea Menedemus exemplis magis quam argumentis conabatur refellere, memoriter enim multa

ex orationibus Demostheni praeclare scripta pronuntians
docebat illum in animis vel iudicum vel populi in omnem
partem dicendo permovendis non fuisse ignarum, quibus
ea rebus consequeretur, quae negaret ille sine philosophia
quemquam nosse posse. huic respondebat non se negare 20
Demosthenem summam prudentiam summamque vim ha- 89
buisse dicendi, sed sive ille hoc ingenio potuisset sive,
id quod constaret, Platonis studiosus audiendi fuisset,
non quid ille potuisset, sed quid isti docerent esse quae-
rendum. saepe etiam in eam partem ferebatur oratione, 90
ut omnino disputaret nullam artem esse dicendi; idque
cum argumentis docuerat, quod ita nati essemus, ut et
blandiri suppliciter et subtiliter insinuare eis, a quibus esset
petendum, et adversarios minaciter terrere possemus et
rem gestam exponere et id, quod intenderemus, confir-
mare [et id], quod contra diceretur, refellere et ad ex-
tremum deprecari aliquid et conqueri, quibus in rebus
omnis oratorum versaretur facultas; et quod consuetudo
exercitatioque et intellegendi prudentiam acueret et elo-
quendi celeritatem incitaret; tum etiam exemplorum co-
pia nitebatur: nam primum quasi dedita opera neminem 91
scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum fuisse
dicebat, cum repeteret usque a Corace nescio quo et
Tisia, quos artis illius inventores et principes fuisse con-
staret; eloquentissimos autem homines, qui ista nec
didicissent nec omnino scire curassent, innumerabilis
quosdam nominabat; in quibus etiam, sive ille inridens
sive quod ita putaret atque ita audisset, me in illo nu-
mero, qui illa non didicissem et tamen, ut ipse dicebat,
possem aliquid in dicendo, proferebat; quorum ego alte-
rum illi facile adsentiebar, nihil me didicisse, in altero
autem me inludi ab eo aut etiam ipsum errare arbitra-
bar. artem vero negabat esse ullam, nisi quae cognitis 92
penitusque perspectis et in unum exitum spectantibus
et numquam fallentibus rebus contineretur; haec autem
omnia, quae tractarentur ab oratoribus, dubia esse et
incerta; quoniam et dicerentur ab eis, qui omnia ea non
plane tenerent, et audirentur ab eis, quibus non scientia
esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa aut certe
obscura opinio. quid multa? sic mihi tum persuadere 93

videbatur neque artificium ullum esse dicendi neque
quemquam posse, nisi qui illa, quae a doctissimis homi-
nibus in philosophia dicerentur, cognosset, aut callide
aut copiose dicere; in quibus Charmadas solebat inge-
nium tuum, Crasse, vehementer admirari: me sibi per-
facilem in audiendo, te perpugnacem in disputando esse
21 visum. itaque ego hac eadem opinione adductus scripsi
94 etiam illud quodam in libello, qui me imprudente et invito
excidit et pervenit in manus hominum, disertos cognosse
me nonnullos, eloquentem adhuc neminem, quod eum
statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide
apud mediocris homines ex communi quadam opinione
hominum dicere, eloquentem vero, qui mirabilius et
magnificentius augere posset atque ornare quae vellet,
omnisque omnium rerum, quae ad dicendum pertinerent,
fontis animo ac memoria contineret. id si est difficile
nobis, quod ante, quam ad discendum ingressi sumus,
obruimur ambitione et foro, sit tamen in re positum at-
95 que natura: ego enim, quantum auguror coniectura
quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, non
despero fore aliquem aliquando, qui et studio acriore,
quam nos sumus atque fuimus, et otio ac facultate dis-
cendi maiore ac maturiore et labore atque industria su-
periore, cum se ad audiendum legendum scribendum-
que dederit, exsistat talis orator, qualem quaerimus,
qui iure non solum disertus, sed etiam eloquens dici
possit; qui tamen mea sententia aut hic est iam Cras-
sus aut, si quis pari fuerit ingenio pluraque quam hic
et audierit et lectitarit et scripserit, paulum huic aliquid
poterit addere.'

96 Hoc loco Sulpicius 'insperanti' inquit 'mihi et Cot-
tae, sed valde optanti utrique nostrum cecidit, ut in
istum sermonem, Crasse, delaberemini; nobis enim huc
venientibus satis iucundum fore videbatur, si, cum vos
de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone
vestro memoria dignum excipere possemus; ut vero pe-
nitus in eam ipsam totius huius vel studii vel artificii
vel facultatis disputationem paene intimam veniretis, vix
97 optandum nobis videbatur. ego enim, qui ab ineunte
aetate incensus essem studio utriusque vestrum, Crassi

vero etiam amore, cum ab eo nusquam discederem, verbum ex eo numquam elicere potui de via ac ratione dicendi, cum et per memet ipsum egissem et per Drusum saepe temptassem; quo in genere tu, Antoni, — vere loquar — numquam mihi percontanti aut quaerenti aliquid defuisti et persaepe me, quae soleres in dicendo
observare, docuisti. nunc, quoniam uterque vestrum 98
patefecit earum ipsarum rerum aditum, quas quaerimus, et quoniam princeps Crassus eius sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc veniam, ut ea, quae sentitis de omni genere dicendi, subtiliter persequamini; quod quidem si erit a vobis impetratum, magnam habebo, Crasse, huic palaestrae et Tusculano tuo gratiam et longe Academiae illi ac Lycio tuum hoc suburbanum gymnasium ante-
ponam.' tum ille 'immo vero,' inquit 'Sulpici, rogemus 22
Antonium, qui et potest facere, quod requiris, et con- 99
suevit, ut te audio dicere: nam me quidem fateor semper a genere hoc toto sermonis refugisse et tibi cupienti atque instanti saepissime negasse, ut tute paulo ante dixisti; quod ego non superbia neque inhumanitate faciebam neque quo tuo studio rectissimo atque optimo non obsequi vellem, praesertim cum te unum ex omnibus ad dicendum maxime natum aptumque cognossem, sed mehercule istius disputationis insolentia atque earum rerum,
quae quasi in arte traduntur, inscientia.' tum Cotta 'quo- 100
niam id, quod difficillimum nobis videbatur, ut omnino de his rebus, Crasse, loquerere, adsecuti sumus, de reliquo iam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quae per-
contati erimus, explicaris, dimiserimus.' 'de eis, credo, 101
rebus,' inquit Crassus 'ut in cretionibus scribi solet: QUIBUS SCIAM POTEROQUE.' tum ille 'nam quod tu non poteris aut nescies, quis nostrum tam impudens est qui se scire aut posse postulet?' 'iam vero ista condicione, dum mihi liceat negare posse quod non potero et fateri nescire quod nesciam, licet' inquit Crassus 'vestro arbitratu per-
contemini.' 'atqui' inquit Sulpicius 'hoc ex te, de quo 102
modo Antonius exposuit, quid sentias, quaerimus, existimesne artem aliquam esse dicendi?' 'quid? mihi vos nunc' inquit Crassus 'tamquam alicui Graeculo otioso et loquaci et fortasse docto atque erudito quaestiunculam,

de qua meo arbitratu loquar, ponitis? quando enim me
ista curasse aut cogitasse arbitramini et non semper in-
risisse potius eorum hominum impudentiam, qui cum in
schola adsedissent magna hominum frequentia, dicere iu-
103 berent, si quis quid quaereret? quod primum ferunt Leon-
tinum fecisse Gorgiam, qui permagnum quiddam susci-
pere ac profiteri videbatur, cum se ad omnia, de quibus
quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret; postea
vero volgo hoc facere coeperunt hodieque faciunt, ut
nulla sit res neque tanta neque tam improvisa neque
tam nova, de qua se non omnia, quae dici possint, pro-
104 fiteantur esse dicturos. quodsi te, Cotta, arbitrarer aut
te, Sulpici, de eis rebus audire velle, adduxissem huc
Graecum aliquem, qui vos istius modi disputationibus
delectaret; quod ne nunc quidem difficile factu est: est
enim apud M. Pisonem adulescentem huic studio dedi-
tum, summo hominem ingenio nostrique cupidissimum,
Peripateticus Staseas homo nobis sane familiaris et, ut
inter homines peritos constare video, in illo suo ge-
23 nere omnium princeps.' 'quem tu mihi' inquit Mucius
105 'Staseam, quem Peripateticum narras? gerendus est tibi
mos adulescentibus, Crasse, qui non Graeci alicuius coti-
dianam loquacitatem sine usu neque ex scholis cantile-
nam requirunt, sed ex homine omnium sapientissimo at-
que eloquentissimo atque ex eo, qui non in libellis, sed
in maximis causis et in hoc domicilio imperii et gloriae
sit consilio linguaque princeps, cuius vestigia persequi
106 cupiunt, eius sententiam sciscitantur: equidem te cum in
dicendo semper putavi deum, tum vero tibi numquam
eloquentiae maiorem tribui laudem quam humanitatis;
qua nunc uti vel maxime decet te neque defugere eam
disputationem, ad quam te duo excellentes ingeniis adu-
107 lescentes cupiunt accedere.' 'ego vero' inquit 'istis ob-
sequi studeo neque gravabor breviter meo more, quid
quaque de re sentiam, dicere. ac primum illud — quo-
niam auctoritatem tuam neglegere, Scaevola, fas mihi
non esse puto — respondeo, mihi dicendi aut nullam
artem aut pertenuem videri, sed omnem esse contentio-
nem inter homines doctos in verbi controversia positam;
108 nam si ars ita definitur, ut paulo ante exposuit Antonius,

ex rebus penitus perspectis planeque cognitis atque ab
opinionis arbitrio seiunctis scientiaque comprehensis, non
mihi videtur ars oratoris esse ulla; sunt enim varia et
ad volgarem popularemque sensum adcommodata omnia
genera huius forensis nostrae dictionis; sin autem ea, 109
quae observata sunt in usu ac tractatione dicendi, haec
ab hominibus callidis ac peritis animadversa ac notata,
verbis definita, generibus inlustrata, partibus distributa
sunt — id quod video potuisse fieri —, non intellego,
quam ob rem non, si minus illa subtili definitione, at
hac volgari opinione ars esse videatur. sed sive est ars
sive artis quaedam similitudo, non est ea quidem neglegenda;
verum intellegendum est alia quaedam ad consequendam
eloquentiam esse maiora.' tum Antonius 24
vehementer se adsentiri Crasso dixit, quod neque ita 110
amplecteretur artem, ut ei solerent, qui omnem vim dicendi
in arte ponerent, neque rursus eam totam, sicut
plerique philosophi facerent, repudiaret. 'sed existimo'
inquit 'gratum te his, Crasse, facturum, si ista exposueris,
quae putas ad dicendum plus, quam ipsam artem
posse prodesse.' 'dicam equidem, quoniam institui, pe- 111
tamque a vobis,' inquit 'ne has meas ineptias efferatis;
quamquam moderabor ipse, ne ut quidam magister atque
artifex, sed quasi unus e togatorum numero atque
ex forensi usu homo mediocris neque omnino rudis
videar non ipse a me aliquid promisisse, sed fortuito in
sermonem vestrum incidisse. equidem cum peterem ma- 112
gistratum, solebam in prensando dimittere a me Scaevolam,
cum ita ei dicerem, me velle esse ineptum, id
erat, petere blandius, quod, nisi inepte fieret, bene non
posset fieri; — hunc autem [semper iudicavi] hominem
esse unum ex omnibus, quo praesente ego ineptum esse
me minime vellem — quem quidem nunc mearum ineptiarum
testem et spectatorem fortuna constituit: nam quid
est ineptius, quam de dicendo dicere, cum ipsum dicere
numquam sit non ineptum, nisi cum est necessarium?'
'perge vero, Crasse,' inquit Mucius; 'istam enim cul- 113
pam, quam vereris, ego praestabo.' 'sic igitur' inquit 25
Crassus 'sentio, naturam primum atque ingenium ad dicendum
vim adferre maximam; neque vero istis, de qui-

bus paulo ante dixit Antonius, scriptoribus artis ratio-
nem dicendi et viam, sed naturam defuisse; nam et animi
atque ingenii celeres quidam motus esse debent, qui et
ad excogitandum acuti et ad explicandum ornandumque
114 sint uberes et ad memoriam firmi atque diuturni; et si
quis est, qui haec putet arte accipi posse, — quod fal-
sum est; praeclare enim res se habet, si haec accendi
aut commoveri arte possunt, inseri quidem et donari ab
arte non possunt; omnia sunt enim illa dona naturae —
quid de illis dicam, quae certe cum ipso homine nascun-
tur, linguae solutio, vocis sonus, latera, vires, confor-
115 matio quaedam et figura totius oris et corporis? neque
haec ita dico, ut ars aliquos limare non possit — ne-
que enim ignoro, et quae bona sint, fieri meliora posse
doctrina et, quae non optima, aliquo modo acui tamen
et corrigi posse —, sed sunt quidam aut ita lingua hae-
sitantes aut ita voce absoni aut ita voltu motuque corpo-
ris vasti atque agrestes, ut, etiamsi ingeniis atque arte
valeant, tamen in oratorum numerum venire non pos-
sint, [sunt autem] quidam ita in eisdem rebus habiles,
ita naturae muneribus ornati, ut non nati, sed ab aliquo
116 deo ficti esse videantur. magnum quoddam est onus at-
que munus suscipere atque profiteri se esse, omnibus
silentibus, unum maximis de rebus magno in conventu
hominum audiendum; adest enim fere nemo, quin acu-
tius atque acrius vitia in dicente, quam recta videat; ita
quicquid est, in quo offenditur, id etiam illa, quae lau-
117 danda sunt, obruit. neque haec in eam sententiam dis-
puto, ut homines adulescentis, si quid naturale forte
non habeant, omnino a dicendi studio deterream: quis
enim non videt C. Caelio, aequali meo, magno honori
fuisse, homini novo, illam ipsam, quamcumque adsequi
potuerit, in dicendo mediocritatem? quis vestrum aequa-
lem, Q. Varium, vastum hominem atque foedum, non intel-
legit illa ipsa facultate, quamcumque habet, magnam esse
26 118 in civitate gratiam consecutum? sed quia de oratore
quaerimus, fingendus est nobis oratione nostra detractis
omnibus vitiis [orator] atque omni laude cumulatus. ne-
que enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si
haec turba et barbaria forensis dat locum vel vitiosissi-

mis oratoribus, idcirco nos hoc, quod quaerimus, omitte-
mus. itaque in eis artibus, in quibus non utilitas quae-
ritur necessaria, sed animi libera quaedam oblectatio,
quam diligenter et quam prope fastidiose iudicamus!
nullae enim lites neque controversiae sunt, quae cogant
homines sicut in foro non bonos oratores, item in theatro
actores malos perpeti. est igitur oratori diligenter pro- 119
videndum, non uti eis satis faciat, quibus necesse est,
sed ut eis admirabilis esse videatur, quibus libere liceat
iudicare; ac, si quaeritis, plane quid sentiam enuntiabo
apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui
et tacendum putavi: mihi etiam qui optime dicunt qui-
que id facillime [atque ornatissime] facere possunt, ta-
men, nisi timide ad dicendum accedunt et in exordienda
oratione perturbantur, paene impudentes videntur, —
tametsi id accidere non potest; ut enim quisque optime 120
dicit, ita maxime dicendi difficultatem variosque eventus
orationis exspectationemque hominum pertimescit; — qui
[vero] nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris,
dignum hominum auribus efficere atque edere, is mihi,
etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur;
non enim pudendo, sed non faciendo id, quod non decet,
impudentiae nomen effugere debemus; quem vero non pu- 121
det, — id quod in plerisque video — hunc ego non
reprehensione solum, sed etiam poena dignum puto.
equidem et in vobis animadvertere soleo et in me ipso
saepissime experior, ut et exalbescam in principiis di-
cendi et tota mente atque artubus omnibus contremiscam;
adulescentulus vero sic initio accusationis exanimatus
sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo debuerim,
quod continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum
ac debilitatum metu viderit.' hic omnes adsensi signifi- 122
care inter se et conloqui coeperunt; fuit enim mirificus
quidam in Crasso pudor, qui tamen non obesset eius
orationi, sed probitatis commendatione prodesset. tum 27
Antonius 'saepe, ut dicis,' inquit 'animadverti, Crasse,
et te et ceteros oratores summos, quamquam tibi par
mea sententia nemo umquam fuit, in dicendi exordio per-
moveri; cuius quidem rei cum causam quaererem, quid- 123
nam esset, cur, in quoquo oratore plurimum esset, ita

maxime is pertimesceret, has causas inveniebam duas:
unam, quod intellegerent ei, quos usus ac natura do-
cuisset, non numquam summis oratoribus non satis ex
sententia eventum dicendi procedere; ita non iniuria,
quotienscumque dicerent, id, quod aliquando posset ac-
124 cidere, ne tum ipsum accideret, timere; altera est haec,
de qua queri saepe soleo: quod ceterarum homines ar-
tium spectati et probati, si quando aliquid minus bene
fecerunt, quam solent, aut noluisse aut valetudine im-
pediti non potuisse consequi id, quod scirent, putantur:
'noluit' inquiunt 'hodie agere Roscius,' aut 'crudior fuit';
oratoris peccatum, si quod est animadversum, stultitiae
125 peccatum videtur; stultitia autem excusationem non ha-
bet, quia nemo videtur, aut quia crudus fuerit aut quod
ita maluerit, stultus fuisse; quo etiam gravius iudicium
in dicendo subimus: quotiens enim dicimus, totiens de
nobis iudicatur, et, qui semel in gestu peccavit, non con-
tinuo existimatur nescire gestum; cuius autem in dicendo
quid reprehensum est, aut aeterna in eo aut certe diu-
28 126 turna valet opinio tarditatis. illud vero, quod a te dictum
est, esse permulta, quae orator nisi haberet a natura,
non multum a magistro adiuvaretur, valde tibi adsentior
inque eo vel maxime probavi summum illum doctorem,
Alabandensem Apollonium, qui cum mercede doceret,
tamen non patiebatur eos, quos iudicabat non posse ora-
tores evadere, operam apud sese perdere, dimittebatque
et ad quam quemque artem putabat esse aptum, ad eam
127 impellere atque hortari solebat: satis est enim in ceteris
artificiis [percipiendis] tantum modo similem esse hominis
et id, quod tradatur vel etiam inculcetur, si qui forte sit
tardior, posse percipere animo et memoria custodire;
non quaeritur mobilitas linguae, non celeritas verborum,
non denique ea, quae nobis non possumus fingere, facies,
128 voltus, sonus: in oratore autem acumen dialecticorum,
sententiae philosophorum, verba prope poëtarum, memo-
ria iuris consultorum, vox tragoedorum, gestus paene
summorum actorum est requirendus; quam ob rem nihil
in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri po-
test; quae enim singularum rerum artifices singula si
mediocriter adepti sunt, probantur, ea nisi omnia sunt

in oratore summa, probari non potest.' tum Crassus 129
'atqui vide' inquit 'in artificio perquam tenui et levi
quanto plus adhibeatur diligentiae, quam in hac re, quam
constat esse maximam: saepe enim soleo audire Roscium,
cum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem qui-
dem probaret, potuisse neminem, non quo non essent
quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset vitii,
id ferre ipse non posset; nihil est enim tam insigne nec
tam ad diuturnitatem memoriae stabile, quam id, in quo
aliquid offenderis. itaque ut ad hanc similitudinem huius 130
histrionis oratoriam laudem dirigamus, videtisne quam
nihil ab eo nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate
fiat, nisi ita, ut deceat et uti omnis moveat atque de-
lectet? itaque hoc iam diu est consecutus, ut, in quo
quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius di-
ceretur. hanc ego absolutionem perfectionemque in ora-
tore desiderans, a qua ipse longe absum, facio impu-
denter; mihi enim volo ignosci, ceteris ipse non ignosco;
nam qui non potest, qui vitiose facit, quem denique non
decet, hunc, ut Apollonius iubebat, ad id, quod facere
possit, detrudendum puto.' 'num tu igitur' inquit Sul- 29
picius 'me aut hunc Cottam ius civile aut rem militarem 131
iubes discere? nam quis ad ista summa atque in omni
genere perfecta potest pervenire?' tum ille 'ego vero,'
inquit 'quod in vobis egregiam quandam ac praeclaram
indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco haec exposui
omnia; nec magis ad eos deterrendos, qui non possent,
quam ad vos, qui possetis, exacuendos adcommodavi
orationem meam; et quamquam in utroque vestrum sum-
mum esse ingenium studiumque perspexi, tamen haec,
quae sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi,
quam solent Graeci dicere, in te, Sulpici, divina sunt;
ego enim neminem nec motu corporis neque ipso habitu 132
atque forma aptiorem nec voce pleniorem aut suaviorem
mihi videor audisse; quae quibus a natura minora data
sunt, tamen illud adsequi possunt, ut eis, quae habent,
modice et scienter utantur et ut ne dedeceat. id enim
est maxime vitandum et de hoc uno minime est facile
praecipere non mihi modo, qui sicut unus [paterfamilias]
e multis his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio,

quem saepe audio dicere caput esse artis decere, quod
133 tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. sed,
si placet, sermonem alio transferamus et nostro more
aliquando, non rhetorico, loquamur.' 'minime vero,' in-
quit Cotta; 'nunc enim te iam exoremus necesse est,
quoniam retines nos in hoc studio nec ad aliam dimittis
artem, ut nobis explices, — quicquid est istud, quod
tu in dicendo potes; neque enim sumus nimis avidi; ista
tua mediocri eloquentia contenti sumus — idque ex te
quaerimus, (ut ne plus nos adsequamur, quam quantu-
lum tu in dicendo adsecutus es) quoniam, quae a na-
tura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis,
30 134 quid praeterea esse adsumendum putes?' tum Crassus
adridens 'quid censes,' inquit 'Cotta, nisi studium et
ardorem quendam amoris? sine quo cum in vita nihil
quicquam egregium, tum certe hoc, quod tu expetis,
nemo umquam adsequetur. neque vero vos ad eam rem
video esse cohortandos, quos, cum mihi quoque sitis
135 molesti, nimis etiam flagrare intellego cupiditate. sed
profecto studia nihil prosunt perveniendi aliquo, nisi
illud, quod eo, quo intendas, ferat deducatque, cognoris.
qua re quoniam mihi levius quoddam onus imponitis ne-
que ex me de oratoris arte, sed de hac mea, quantu-
lacumque est, facultate quaeritis, exponam vobis non
quandam aut perreconditam aut valde difficilem aut
magnificam aut gravem rationem consuetudinis meae,
qua quondam solitus sum uti, cum mihi in isto studio
136 versari adulescenti licebat.' tum Sulpicius 'o diem, Cotta,
nobis' inquit 'optatum! quod enim neque precibus um-
quam nec insidiando nec speculando adsequi potui, ut,
quid Crassus ageret meditandi aut dicendi causa, non
modo videre mihi, sed ex eius scriptore et lectore Di-
philo suspicari liceret, id spero nos esse adeptos omnia-
que iam ex ipso, quae diu cupimus, cognituros.'

31 137 Tum Crassus 'atqui arbitror,' Sulpici, 'cum audieris,
non tam te haec admiraturum, quae dixero, quam existi-
maturum tum, cum ea audire cupiebas, causam cur cu-
peres non fuisse; nihil enim dicam reconditum, nihil
exspectatione vestra dignum, nihil aut inauditum vobis
aut cuiquam novum. nam principio, id quod est homine

ingenuo liberaliterque educato dignum, non negabo me
ista omnium communia et contrita praecepta didicisse:
primum oratoris officium esse dicere ad persuadendum 138
adcommodate; deinde esse omnem orationem aut de in-
finitae rei quaestione sine designatione personarum et
temporum aut de re certis in personis ac temporibus
locata; in utraque autem re quicquid in controversiam 139
veniat, in eo quaeri solere aut factumne sit aut, si est
factum, quale sit aut etiam quo nomine vocetur aut,
quod non nulli addunt, rectene factum esse videatur; ex- 140
sistere autem controversias etiam ex scripti interpreta-
tione, in quo aut ambigue quid sit scriptum aut contrarie
aut ita, ut a sententia scriptura dissentiat; his autem
omnibus partibus subiecta quaedam esse argumenta pro-
pria. sed causarum, quae sint a communi quaestione 141
seiunctae, partim in iudiciis versari, partim in delibera-
tionibus; esse etiam genus tertium, quod in laudandis
aut vituperandis hominibus poneretur; certosque esse lo-
cos, quibus in iudiciis uteremur, in quibus aequitas
quaereretur; alios in deliberationibus, quae omnes ad
utilitatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus;
alios item in laudationibus, in quibus ad personarum
dignitatem omnia referrentur; cumque esset omnis ora- 142
toris vis ac facultas in quinque partis distributa, ut de-
beret reperire primum quid diceret, deinde inventa non
solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio
dispensare atque componere; tum ea denique vestire at-
que ornare oratione; post memoria saepire; ad extre-
mum agere cum dignitate ac venustate; etiam illa cogno- 143
ram et acceperam, ante quam de re diceremus, initio
conciliandos eorum esse animos, qui audirent; deinde
rem demonstrandam; postea controversiam constituen-
dam; tum id, quod nos intenderemus, confirmandum;
post, quae contra dicerentur, refellenda; extrema autem
oratione ea, quae pro nobis essent, amplificanda et au-
genda, quaeque essent pro adversariis, infirmanda at-
que frangenda. audieram etiam quae de orationis ipsius 32 144
ornamentis traderentur, in qua praecipitur primum, ut
pure et Latine loquamur, deinde ut plane et dilucide,
tum ut ornate, post ad rerum dignitatem apte et quasi

145 decore; singularumque rerum praecepta cognoram; quin
etiam, quae maxime propria essent naturae, tamen his
ipsis artem adhiberi videram; nam de actione et de me-
moria quaedam brevia, sed magna cum exercitatione
praecepta gustaram. in his enim fere rebus omnis isto-
rum artificum doctrina versatur, quam ego si nihil di-
cam adiuvare, mentiar; habet enim quaedam quasi ad
commonendum oratorem, quo quidque referat et quo in-
tuens ab eo, quodcumque sibi proposuerit, minus aberret.
146 verum ego hanc vim intellego esse in praeceptis omni-
bus, non ut ea secuti oratores eloquentiae laudem sint
adepti, sed, quae sua sponte homines eloquentes face-
rent, ea quosdam observasse atque id egisse * sic esse
non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia
natum; quod tamen, ut ante dixi, non eicio; est enim,
etiam si minus necessarium ad bene dicendum, tamen
147 ad cognoscendum non inliberale; et exercitatio quaedam
suscipienda vobis est; quamquam vos quidem iam pri-
dem estis in cursu: sed eis, qui ingrediuntur in stadium,
quique ea, quae agenda sunt in foro tamquam in acie,
possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicra praediscere
148 ac meditari.' 'hanc ipsam' inquit Sulpicius 'nosse volu-
mus; ac tamen ista, quae abs te breviter de arte decursa
sunt, audire cupimus, quamquam sunt nobis quoque non
inaudita; verum illa mox; nunc de ipsa exercitatione
33 quid sentias quaerimus.' 'equidem probo ista,' Crassus
149 inquit 'quae vos facere soletis, ut, causa aliqua posita
consimili causarum earum, quae in forum deferuntur,
dicatis quam maxime ad veritatem adcommodate; sed
plerique in hoc vocem modo, neque eam scienter, et
viris exercent suas et linguae celeritatem incitant ver-
borumque frequentia delectantur; in quo fallit eos, quod
audierunt, dicendo homines, ut dicant, efficere solere;
150 vere enim etiam illud dicitur, perverse dicere homines
perverse dicendo facillime consequi. quam ob rem in
istis ipsis exercitationibus, etsi utile est etiam subito
saepe dicere, tamen illud utilius, sumpto spatio ad co-
gitandum paratius atque adcuratius dicere. caput autem
est, quod, ut vere dicam, minime facimus; est enim
magni laboris, quem plerique fugimus: quam plurimum

scribere. stilus optimus et praestantissimus dicendi ef-
fector ac magister *habetur* neque iniuria; nam si subitam
et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile
vincit, hanc ipsam profecto adsidua ac diligens scriptura
superabit. omnes enim, sive artis sunt loci sive ingenii 151
cuiusdam ac prudentiae, qui modo insunt in ea re, de
qua scribimus, anquirentibus nobis omnique acie ingenii
contemplantibus ostendunt se et occurrunt; omnesque
sententiae verbaque omnia, quae sunt cuiusque generis
maxime inlustria, sub acumen stili subeant et succedant
necesse est; tum ipsa conlocatio conformatioque verbo-
rum perficitur in scribendo, non poëtico, sed quodam
oratorio numero et modo. haec sunt, quae clamores et 152
admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque ea quis-
quam, nisi diu multumque scriptitarit, etiamsi vehemen-
tissime se in his subitis dictionibus exercuerit, conse-
quetur; et qui a scribendi consuetudine ad dicendum
venit, hanc adfert facultatem, ut, etiam subito si dicat,
tamen illa, quae dicantur, similia scriptorum esse vide-
antur; atque etiam, si quando in dicendo scriptum attu-
lerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua similis oratio
consequatur; ut concitato navigio, cum remiges inhibue- 153
runt, retinet tamen ipsa navis motum et cursum suum
intermisso impetu pulsuque remorum, sic in oratione per-
petua, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet ora-
tio reliqua cursum scriptorum similitudine et vi conci-
tata. in cotidianis autem commentationibus equidem mihi 34
adulescentulus proponere solebam illam exercitationem 154
maxime, qua C. Carbonem nostrum illum inimicum so-
litum esse uti sciebam, ut aut versibus propositis quam
maxime gravibus aut oratione aliqua lecta ad eum finem,
quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam,
quam legissem, verbis aliis quam maxime possem lectis,
pronuntiarem; sed post animadverti hoc esse in hoc vitii,
quod ea verba, quae maxime cuiusque rei propria quae-
que essent ornatissima atque optima, occupasset aut
Ennius, si ad eius versus me exercerem, aut Gracchus,
si eius orationem mihi forte proposuissem: ita, si eisdem
verbis uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum
minus idoneis uti consuescerem: postea mihi placuit, 155

eoque sum usus adulescens, ut summorum oratorum
Graecas orationes explicarem, quibus lectis hoc adse-
quebar, ut, cum ea, quae legeram Graece, Latine red-
derem, non solum optimis verbis uterer et tamen usita-
tis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae
156 nova nostris essent, dum modo essent idonea. iam vocis
et spiritus et totius corporis et ipsius linguae motus et
exercitationes non tam artis indigent quam laboris; qui-
bus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur,
quorum similes velimus esse. intuendi nobis sunt non
solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine
157 ad aliquam deformitatem pravitatemque veniamus. exer-
cenda est etiam memoria ediscendis ad verbum quam
plurimis et nostris scriptis et alienis; atque in ea exer-
citatione non sane mihi displicet adhibere, si consueris,
[etiam] istam locorum simulacrorumque rationem, quae
in arte traditur. educenda deinde dictio est ex hac do-
mestica exercitatione et umbratili medium in agmen, in
pulverem, in clamorem, in castra atque in aciem foren-
sem; subeundus visus hominum et periclitandae vires
ingenii, et illa commentatio inclusa in veritatis lucem
158 proferenda est; legendi etiam poëtae, cognoscendae hi-
storiae, omnium bonarum artium doctores atque scripto-
res legendi et pervolutandi et exercitationis causa lau-
dandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi;
disputandumque de omni re in contrarias partis et, quic-
quid erit in quaque re, quod probabile videri possit,
159 eliciendum [atque dicendum]; perdiscendum ius civile,
cognoscendae leges, percipienda omnis antiquitas, sena-
toria consuetudo, disciplina rei publicae, iura socio-
rum, foedera, pactiones, causa imperii cognoscenda
est; libandus est etiam ex omni genere urbanitatis face-
tiarum quidam lepos, quo tanquam sale perspergatur
omnis oratio. effudi vobis omnia quae sentiebam,
quae fortasse, quemcumque patremfamilias adripuissetis
ex aliquo circulo, eadem vobis percontantibus respon-
disset.'

35 160 Haec cum Crassus dixisset, silentium est consecu-
tum; sed quamquam satis eis, qui aderant, ad id, quod
erat propositum, dictum videbatur, tamen sentiebant

celerius esse multo, quam ipsi vellent, ab eo peroratum. tum Scaevola 'quid est, Cotta?' inquit 'quid tacetis? nihilne vobis in mentem venit, quod praeterea ab Crasso requiratis?' 'id mehercule' inquit 'ipsum attendo: tantus 161
enim cursus verborum fuit et sic evolavit oratio, ut eius vim et incitationem aspexerim, vestigia ingressumque vix viderim, et tamquam in aliquam locupletem ac refertam domum venerim, non explicata veste neque proposito argento neque tabulis et signis propalam conlocatis, sed his omnibus multis magnificisque rebus constructis ac reconditis; sic [modo] in oratione Crassi divitias atque ornamenta eius ingenii per quaedam involucra atque integumenta perspexi, sed ea contemplari cum cuperem, vix aspiciendi potestas fuit; itaque nec hoc possum dicere, me omnino ignorare, quid possideat, neque plane nosse atque vidisse.' 'quin tu igitur facis idem,' inquit 162
Scaevola 'quod faceres, si in aliquam domum plenam ornamentorum villamve venisses: si ea seposita, ut dicis, essent, tu, qui valde spectandi cupidus esses, non dubitares rogare dominum, ut proferri iuberet, praesertim si esses familiaris: similiter nunc petes a Crasso, ut illam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco quasi per transennam praetereuntes strictim aspeximus, in lucem proferat et suo quidque in loco conlocet.' 'ego vero' inquit Cotta 'a te peto, Scaevola: — me 163
enim et hunc Sulpicium impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus huius modi disputationis semper contempserit, haec, quae isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere: — sed tu hanc nobis veniam, Scaevola, da: perfice, ut Crassus haec, quae coartavit et peranguste refersit in oratione sua, dilatet nobis atque explicet.' 'ego mehercule' inquit Mucius 'antea ve- 164
stra magis hoc causa volebam, quam mea, neque enim tanto opere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quanto opere eius in causis oratione delector; nunc vero, Crasse, mea quoque iam causa rogo, ut, quoniam tantum habemus otii, quantum iam diu nobis non contigit, ne graveris exaedificare id opus, quod instituisti: formam enim totius negotii opinione meliorem maioremque video, 36
quam vehementer probo.' 'enimvero' inquit Crassus 'mi- 165

rari satis non queo etiam te haec, Scaevola, desiderare,
quae neque ego ita teneo, uti ei, qui docent, neque sunt
eius generis, ut, si optime tenerem, digna essent ista
sapientia ac tuis auribus.' 'ain tu?' inquit ille: 'si de
istis communibus et pervagatis vix huic aetati audien-
dum putas, etiamne illa neglegere possumus, quae tu
oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum,
de moribus, de rationibus eis, quibus hominum mentes
et incitarentur et reprimerentur, de historia, de antiqui-
tate, de administratione rei publicae, denique de nostro
ipso iure civili? hanc enim ego omnem scientiam et co-
piam rerum in tua prudentia sciebam inesse; in oratoris
vero instrumento tam lautam supellectilem numquam
166 videram.' 'potes igitur,' inquit Crassus 'ut alia omittam
innumerabilia et immensa et ad ipsum civile ius tuum
veniam, oratores putare eos, quos multas horas exspecta-
vit, cum in campum properaret, et ridens et stomachans
Scaevola, cum Hypsaeus maxima voce, plurimis verbis
a M. Crasso praetore contenderet, ut ei, quem defen-
debat, causa cadere liceret, Cn. autem Octavius, homo
consularis, non minus longa oratione recusaret, ne ad-
versarius causa caderet ac ne is, pro quo ipse diceret,
turpi tutelae iudicio atque omni molestia stultitia adver-
167 sarii liberaretur?' 'ego vero istos,' inquit — 'memini
enim mihi narrare Mucium — non modo oratoris no-
mine, sed ne foro quidem dignos putarim.' 'atqui non
defuit illis patronis' inquit Crassus 'eloquentia neque
dicendi ratio aut copia, sed iuris civilis scientia: quod
alter plus lege agendo petebat, quam quantum lex in XII.
tabulis permiserat, quod cum impetrasset, causa caderet;
alter iniquum putabat plus secum agi, quam quod erat
in actione; neque intellegebat, si ita esset actum, litem
37 168 adversarium perditurum. quid? in his paucis diebus
nonne nobis in tribunali Q. Pompeii praetoris urbani
familiaris nostri sedentibus homo ex numero disertorum
postulabat, ut illi, unde peteretur, vetus atque usitata
exceptio daretur CUIUS PECUNIAE DIES FUISSET? quod petito-
ris causa comparatum esse non intellegebat: ut, si ille
infitiator probasset iudici ante petitam esse pecuniam,
quam esset coepta deberi, petitor rursus cum peteret,

ne exceptione excluderetur, QUOD EA RES IN IUDICIUM ANTE
VENISSET. quid ergo hoc fieri turpius aut dici potest, 169
quam eum, qui hanc personam susceperit, ut amicorum controversias causasque tueatur, laborantibus succurrat, aegris medeatur, adflictos excitet, hunc in minimis tenuissimisque rebus ita labi, ut aliis miserandus, aliis inridendus esse videatur? equidem propinquum nostrum, P. 170
Crassum [illum Divitem] et multis aliis rebus elegantem hominem et ornatum et praecipue in hoc efferendum et laudandum puto, quod, cum P. Scaevolae frater esset, solitus est ei persaepe dicere neque illum in iure civili satis [illi arti] facere posse, nisi dicendi copiam adsumpsisset, quod quidem hic, qui mecum consul fuit, filius eius est consecutus, neque se ante causas amicorum tractare atque agere coepisse, quam ius civile didicisset.
quid vero ille M. Cato? nonne et eloquentia tanta fuit, 171
quantam illa tempora atque illa aetas in hac civitate ferre maximam potuit, et iuris civilis omnium peritissimus? verecundius hac de re iam dudum loquor, quod adest vir in dicendo summus, quem ego unum oratorem maxime admiror; sed tamen idem hoc semper [ius civile] contempsit. verum, quoniam sententiae atque opi- 172
nionis meae voluistis esse participes, nihil occultabo et, quoad potero, vobis exponam, quid de quaque re sen-
tiam: Antonii incredibilis quaedam et prope singularis et 38
divina vis ingenii videtur, etiamsi hac scientia iuris nudata sit, posse facile ceteris armis prudentiae causas tueri atque defendere; quam ob rem hic nobis sit exceptus; ceteros vero non dubitabo primum inertiae condemnare
sententia mea, post etiam impudentiae; nam volitare in 173
foro, haerere in iure ac praetorum tribunalibus, iudicia privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de facto, sed de aequitate ac iure certetur, iactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, adluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum [ruptorum aut ratorum] ceterarumque rerum innumerabilium iura versentur, cum omnino, quid suum, quid alienum, qua re denique civis aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret,

174 insignis est impudentiae; illa vero deridenda adrogantia est, in minoribus navigiis rudem esse se confiteri, quinqueremis aut etiam maiores gubernare didicisse. tu mihi cum in circulo decipiare adversarii stipulatiuncula et cum obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, quo ille capiatur, ego tibi ullam causam [maiorem] committendam putem? citius hercule is, qui duorum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino
175 ponto Argonautarum navem gubernarit. quid? si ne parvae quidem causae sunt, sed saepe maximae, in quibus certatur de iure civili, quod tandem os est eius patroni, qui ad eas causas sine ulla scientia iuris audet accedere? quae potuit igitur esse causa maior, quam illius militis, de cuius morte cum domum falsus ab exercitu nuntius venisset et pater eius re credita testamentum mutasset et, quem ei visum esset, fecisset heredem essetque ipse mortuus, res delata est ad centumviros, cum miles domum revenisset egissetque lege in hereditatem paternam [testamento exheres filius], [nempe in ea causa] quaesitum*que* est [de iure civili], possetne paternorum bonorum exheres esse filius, quem pater testamento neque
39 heredem neque exheredem scripsisset nominatim? quid?
176 qua de re inter Marcellos et Claudios patricios centumviri iudicarunt, cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii eiusdem hominis hereditatem gente ad se diccrent redisse, nonne in ea causa fuit oratoribus de toto
177 stirpis et gentilitatis iure dicendum? quid? quod item in centumvirali iudicio certatum esse accepimus, cum Romam in exsilium venisset, cui Romae exsulare ius esset, si se ad aliquem quasi patronum applicavisset intestatoque esset mortuus, nonne in ea causa ius applicationis obscurum sane et ignotum patefactum in iudicio atque
178 inlustratum est a patrono? quid? nuper, cum ego C. Sergii Oratae contra hunc nostrum Antonium iudicio privato causam defenderem, nonne omnis nostra in iure versata defensio est? cum enim M. Marius Gratidianus aedis Oratae vendidisset neque servire quandam earum aedium partem in mancipii lege dixisset, defendebamus, quicquid fuisset incommodi in mancipio, id si venditor
179 scisset neque declarasset, praestare debere; quo quidem

in genere familiaris noster M. Buculeius, homo neque meo iudicio stultus et suo valde sapiens et ab iuris studio non abhorrens, simili in re quodam modo nuper erravit: nam cum aedis L. Fufio venderet, in mancipio lumina, uti tum essent, ita recepit; Fufius autem, simul atque aedificari coeptum est in quadam parte urbis, quae modo ex illis aedibus conspici posset, egit statim cum Buculeio, quod, cuicumque particulae caeli officeretur, quamvis esset procul, mutari lumina putabat. quid vero? claris- 180
sima M' Curii causa Marcique Coponii nuper apud centumviros quo concursu hominum, qua exspectatione defensa est? cum Q. Scaevola, aequalis et conlega meus, homo omnium et disciplina iuris civilis eruditissimus et ingenio prudentiaque acutissimus et oratione maxime limatus atque subtilis atque, ut ego soleo dicere, iuris peritorum eloquentissimus, eloquentium iuris peritissimus, ex scripto testamentorum iura defenderet negaretque, nisi postumus et natus et, antequam in suam tutelam veniret, mortuus esset, heredem eum esse posse, qui esset secundum postumum et natum et mortuum heres institutus; ego autem defenderem eum hac tum mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius non esset, qui in suam tutelam veniret, M' Curius heres esset, num destitit uterque nostrum in ea causa in auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est, in medio iure civili versari? omitto iam plura 40 181
exempla causarum amplissimarum, quae sunt innumerabilia: capitis nostri saepe potest accidere ut causae versentur in iure: etenim si C. Mancinum, nobilissimum atque optimum virum atque consularem, cum eum propter invidiam Numantini foederis pater patratus ex S. C. Numantinis dedidisset eumque illi non recepissent posteaque Mancinus domum revenisset neque in senatum introire dubitasset, P. Rutilius, M. filius, tribunus plebis, iussit educi, quod eum civem negaret esse, quia memoria sic esset proditum, quem pater suus aut populus vendidisset aut pater patratus dedidisset, ei nullum esse postliminium, quam possumus reperire ex omnibus 182
rebus civilibus causam contentionemque maiorem [quam de ordinanda civitate, de libertate, de capite hominis

consularis] praesertim cum haec non in crimine ali-
quo, quod ille posset infitiari, sed in civili iure con-
sisteret? similique in genere, [inferiore ordine,] si quis
apud nos servisset ex populo foederato seseque liberas-
set et postea domum revenisset, quaesitum est apud
maiores nostros, num is ad suos postliminio redisset et
183 amisisset hanc civitatem. quid? de libertate, quo iudi-
cium gravius esse nullum potest, nonne ex iure civili
potest esse contentio, cum quaeritur, is, qui domini
voluntate census sit, continuone, an, ubi lustrum sit
conditum, liber sit? quid? quod usu memoria patrum
venit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset,
cum uxorem praegnantem in provincia reliquisset Romae-
que alteram duxisset neque nuntium priori remisisset,
mortuus esset intestato et ex utraque filius natus esset,
mediocrisne res in controversiam adducta est? cum quae-
reretur de duobus civium capitibus et de puero, qui ex
posteriore natus erat, et de eius matre; quae, si iudi-
caretur certis quibusdam verbis, non novis nuptiis fieri
cum superiore divortium, in concubinae locum duceretur.
184 haec igitur et horum similia iura suae civitatis ignoran-
tem erectum et celsum, alacri et prompto ore ac voltu,
huc atque illuc intuentem vagari cum magna caterva
toto foro, praesidium clientibus atque opem amicis et
prope cunctis civibus lucem ingenii et consilii sui porri-
gentem atque tendentem nonne in primis flagitiosum pu-
tandum est?

41 185 Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam
segnitiem hominum atque inertiam; nam si esset ista
cognitio iuris magna atque difficilis, tamen utilitatis
magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi
laborem impellere: sed, o di immortales, non dicerem
hoc, audiente Scaevola, nisi ipse dicere soleret nullius
186 artis faciliorem sibi cognitionem videri, quod quidem
certis de causis a plerisque aliter existimatur; primum,
quia veteres illi, qui huic scientiae praefuerunt, obtinen-
dae atque augendae potentiae suae causa pervolgari ar-
tem suam noluerunt; deinde, posteaquam est editum,
expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli fuerunt,
qui illa artificiose digesta generatim componerent; nihil

est enim, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui
illa tenet, quorum artem instituere volt, habeat illam
scientiam, ut ex eis rebus, quarum ars nondum sit, artem
efficere possit. hoc video, dum breviter voluerim dicere, 187
dictum a me esse paulo obscurius; sed experiar et dicam,
si potero, planius: omnia fere, quae sunt conclusa nunc 42
artibus, dispersa et dissipata quondam fuerunt; ut in mu-
sicis numeri et voces et modi; in geometria lineamenta,
formae, intervalla, magnitudines; in astrologia caeli con-
versio, ortus, obitus motusque siderum; in grammaticis
poëtarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum
interpretatio, pronuntiandi quidam sonus; in hac denique
ipsa ratione dicendi excogitare, ornare, disponere, me-
minisse, agere ignota quondam omnibus et diffusa late
videbantur: adhibita est igitur ars quaedam extrinsecus 188
ex alio genere quodam; quod sibi totum philosophi ad-
sumunt, quae rem dissolutam divolsamque conglutinaret
et ratione quadam constringeret. sit ergo in iure civili
finis hic: legitimae atque usitatae in rebus causisque ci-
vium aequabilitatis conservatio. tum sunt notanda genera 189
et ad certum numerum paucitatemque revocanda. genus
autem est id, quod sui similis communione quadam, spe-
cie autem differentis, duas aut pluris complectitur partis;
partes autem sunt, quae generibus eis, ex quibus ma-
nant, subiciuntur; omniaque, quae sunt vel generum vel
partium nomina, definitionibus, quam vim habeant, est
exprimendum; est enim definitio rerum earum, quae
sunt eius rei propriae, quam definire volumus, brevis et
circumscripta quaedam explicatio. hisce ego rebus exem- 190
pla adiungerem, nisi apud quos haec haberetur oratio,
cernerem; nunc complectar, quod proposui, brevi: si
enim aut mihi facere licuerit, quod iam diu cogito, aut
alius quispiam aut me impedito occuparit aut mortuo
effecerit, ut primum omne ius civile in genera digerat,
quae perpauca sunt, deinde eorum generum quasi quae-
dam membra dispertiat, tum propriam cuiusque vim de-
finitione declaret, perfectam artem iuris civilis habebitis,
magis magnam atque uberem, quam difficilem et obscu-
ram. atque interea tamen, dum haec, quae dispersa 191
sunt, cogantur, vel passim licet carpentem et conligen-

43 tem undique repleri iusta iuris civilis scientia. nonne
videtis equitem Romanum, hominem acutissimo omnium
ingenio, sed minime ceteris artibus eruditum, C. Acu-
leonem, qui mecum vivit semperque vixit, ita tenere ius
civile, ut ei, cum ab hoc discesseritis, nemo de eis, qui
192 peritissimi sunt, anteponatur? omnia sunt enim posita
ante oculos, conlocata in usu cotidiano, in congressione
hominum atque in foro; neque ita multis litteris aut vo-
luminibus magnis continentur; eadem enim elata sunt
primum a pluribus, deinde paucis verbis commutatis
193 etiam ab eisdem scriptoribus scripta sunt saepius. acce-
dit vero, quo facilius percipi cognoscique ius civile pos-
sit, quod minime plerique arbitrantur, mira quaedam in
cognoscendo suavitas et delectatio; nam, sive quem haec
Aeliana studia delectant, plurima est et in omni iure
civili et in pontificum libris et in XII. tabulis antiquitatis
effigies, quod et verborum vetustas prisca cognoscitur et
actionum genera quaedam maiorum consuetudinem vitam-
que declarant; sive quis civilem scientiam *, quam Scae-
vola non putat oratoris esse propriam, sed cuiusdam ex
alio genere prudentiae, totam hanc, descriptis omnibus
civitatis utilitatibus ac partibus XII. tabulis contineri vide-
bit: sive quem praepotens ista et gloriosa philosophia
delectat, — dicam audacius — hosce habet fontis om-
nium disputationum suarum, qui iure civili et legibus
194 continentur. ex his enim et dignitatem maxime expe-
tendam videmus, quoniam virtus atque honestus labor
honoribus, praemiis, splendore decoratur, vitia autem
hominum atque fraudes damnis, ignominiis, vinclis,
verberibus, exsiliis, morte multantur; et docemur non
infinitis concertationumque plenis disputationibus, sed
auctoritate nutuque legum domitas habere libidines, coër-
cere omnis cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentis,
44 195 oculos, manus abstinere. fremant omnes licet, dicam
quod sentio: bibliothecas mehercule omnium philosopho-
rum unus mihi videtur XII. tabularum libellus, si quis
legum fontis et capita viderit, et auctoritatis pondere et
196 utilitatis ubertate superare. ac si nos, id quod maxime
debet, nostra patria delectat, cuius rei tanta est vis [ac
tanta] natura, ut Ithacam illam in asperrimis saxulis

tamquam nidulum adfixam sapientissimus vir immortalitati anteponeret, quo amore tandem inflammati esse debemus in eius modi patriam, quae una in omnibus terris domus est virtutis, imperii, dignitatis? cuius primum nobis mens, mos, disciplina nota esse debet, vel quia est patria parens omnium nostrum vel quia tanta sapientia fuisse in iure constituendo putanda est, quanta fuit in
his tantis opibus imperii comparandis. percipietis etiam 197
illam ex cognitione iuris laetitiam et voluptatem, quod, quantum praestiterint nostri maiores prudentia ceteris gentibus, tum facillime intellegetis, si cum illorum [Lycurgo et Dracone et Solone] nostras leges conferre volueritis; incredibile est enim, quam sit omne ius civile praeter hoc nostrum inconditum ac paene ridiculum; de quo multa soleo in sermonibus cotidianis dicere, cum hominum nostrorum prudentiam ceteris omnibus et maxime Graecis antepono. his ego de causis dixeram, Scaevola, eis, qui perfecti oratores esse vellent, iuris civilis cognitionem esse necessariam.

Iam vero ipsa per sese quantum adferat eis, qui ei 45
praesunt, honoris, gratiae, dignitatis, quis ignorat? ita- 198
que, ut apud Graecos infimi homines mercedula adducti ministros se praebent in iudiciis oratoribus, ei, qui apud illos *πραγματικοὶ* vocantur, sic in nostra civitate contra amplissimus quisque et clarissimus vir, ut ille, qui propter hanc iuris civilis scientiam sic appellatus a summo poëta est:

egregie cordatus homo, catus Aeliu' Sextus,

multique praeterea, qui, cum ingenio sibi auctore dignitatem peperissent, perfecerunt, ut in respondendo iure
auctoritate plus etiam quam ipso ingenio valerent. se- 199
nectuti vero celebrandae et ornandae quod honestius potest esse perfugium, quam iuris interpretatio? equidem mihi hoc subsidium iam inde ab adulescentia comparavi, non solum ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, cum me vires, quod fere iam tempus adventat, deficere coepissent, ista ab solitudine domum meam vindicarem. quid est enim praeclarius, quam honoribus et rei publicae muneribus perfunctum senem posse suo iure dicere idem, quod apud

Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, unde sibi, si non populi et reges, at omnes sui cives consilium expetant,

summarum rerum incerti: quos ego ope mea
ex incertis certos compotesque consili
dimitto, ut ne res temere tractent turbidas:

200 est enim sine dubio domus iuris consulti totius oraculum civitatis; testis est huiusce Q. Mucii ianua et vestibulum, quod in eius infirmissima valetudine adfectaque iam aetate maxima cotidie frequentia civium ac summorum hominum splendore celebratur.

46 201 Iam illa non longam orationem desiderant, quam ob rem existimem publica quoque iura, quae sunt propria civitatis atque imperii, tum monumenta rerum gestarum et vetustatis exempla oratori nota esse debere; nam ut in rerum privatarum causis atque iudiciis depromenda saepe oratio est ex iure civili et idcirco, ut ante diximus, oratori iuris civilis scientia necessaria est, sic in causis publicis iudiciorum, contionum, senatus omnis haec et antiquitatis memoria et publici iuris auctoritas et regendae rei publicae ratio ac scientia tamquam aliqua materies eis oratoribus, qui versantur in re publica, subiecta
202 esse debet; non enim causidicum nescio quem neque clamatorem aut rabulam hoc sermone nostro conquirimus, sed eum virum, qui primum sit eius artis antistes, cuius cum ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen dedisse deus putatur, ut et ipsum, quod erat hominis proprium, non partum per nos, sed divinitus ad nos delatum videretur; deinde, qui possit non tam caduceo quam nomine oratoris ornatus incolumis vel inter hostium tela versari; tum, qui scelus fraudemque nocentis possit dicendo subicere odio civium supplicioque constringere; idemque ingenii praesidio innocentiam iudiciorum poena liberare; idemque languentem labentemque populum aut ad decus excitare aut ab errore deducere aut inflammare in improbos aut incitatum in bonos mitigare; qui denique, quemcumque in animis hominum motum res et causa postulet, eum dicendo vel excitare possit vel se-
203 dare. hanc vim si quis existimat aut ab eis, qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse aut a me

posse exponi tam brevi, vehementer errat neque solum inscientiam meam, sed ne rei quidem magnitudinem perspicit: equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontis, unde hauriretis, atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda, non ut ipse dux essem, quod et infinitum est et non necessarium, sed ut commonstrarem tantum viam et, ut fieri solet, digitum ad fontis intenderem.'

'Mihi vero' inquit Mucius 'satis superque abs te vide- 47
tur istorum studiis, si modo sunt studiosi, esse factum; 204
nam, ut Socratem illum solitum aiunt dicere perfectum sibi opus esse, si qui satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendae percipiendaeque virtutis; quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent esse se, quam bonos viros, eis reliquam facilem esse doctrinam; sic ego intellego, si in haec, quae patefecit oratione sua Crassus, intrare volueritis, facillime vos ad ea, quae cupitis, perventuros ab hoc aditu ianuaque patefacta.' 'nobis vero' inquit Sulpicius 'ista sunt pergrata 205
perque iucunda; sed pauca etiam requirimus in primisque ea, quae valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte percursa sunt, cum illa te et non contemnere et didicisse confiterere: ea si paulo latius dixeris, expleris omnem exspectationem diuturni desiderii nostri; nam nunc, quibus studendum rebus esset accepimus, quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum rationemque cupimus cognoscere.' 'quid? si,' inquit Crassus 'quoniam 206
ego, quo facilius vos apud me tenerem, vestrae potius obsecutus sum voluntati, quam aut consuetudini aut naturae meae, petimus ab Antonio, ut ea, quae continet neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse iam dudum questus est, explicet nobis et illa dicendi mysteria enuntiet?' 'ut videtur,' inquit Sulpicius 'nam Antonio dicente etiam quid tu sentias, intellegemus.'
'peto igitur' inquit Crassus 'a te, quoniam id nobis, An- 207
toni, hominibus id aetatis oneris ab horum adulescentium studiis imponitur, ut exponas, quid eis de rebus, quas a te quaeri vides, sentias.' 'deprehensum equidem 48
me' inquit Antonius 'plane video atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod in causis valde fugere

soleo, ne tibi, Crasse, succedam, id me nunc isti vitare
208 non sinunt; verum hoc ingrediar ad ea, quae voltis, au-
dacius, quod idem mihi spero usu esse venturum in hac
disputatione, quod in dicendo solet, ut nulla exspectetur
ornata oratio: neque enim sum de arte dicturus, quam
numquam didici, sed de mea consuetudine; ipsaque illa,
quae in commentarium meum rettuli, sunt eius modi,
non aliqua mihi doctrina tradita, sed in rerum usu cau-
sisque tractata; quae si vobis, hominibus eruditissimis,
non probabuntur, vestram iniquitatem accusatote, qui ex
me ea quaesieritis, quae ego nescirem; meam facilitatem
laudatote, cum vobis non meo iudicio, sed vestro studio
209 inductus non gravate respondero.' tum Crassus 'perge
modo,' inquit 'Antoni; nullum est enim periculum, ne
quid tu eloquare nisi ita prudenter, ut neminem nostrum
paeniteat ad hunc te sermonem impulisse.'

'Ego vero,' inquit, 'pergam et id faciam, quod in
principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo,
ut, quid illud sit, de quo disputetur, explanetur, ne va-
gari et errare cogatur oratio, si ei, qui inter se dissen-
serint, non idem [esse] illud, quo de agitur, intellegant.
210 nam si forte quaereretur quae esset ars imperatoris, con-
stituendum putarem principio, quis esset imperator; qui
cum esset constitutus administrator quidam belli gerendi,
tum adiungerem de exercitu, de castris, de agminibus,
de signorum conlationibus, de oppidorum oppugnationi-
bus, de commeatu, de insidiis faciendis atque vitandis,
de reliquis rebus, quae essent propriae belli admini-
strandi; quarum qui essent animo et scientia compotes,
eos esse imperatores dicerem, uterer que exemplis Afri-
canorum et Maximorum, Epaminondam atque Hanniba-
211 lem atque eius generis homines nominarem; sin autem
quaereremus quis esset is, qui ad rem publicam mode-
randam usum et scientiam et studium suum contulisset,
definirem hoc modo: qui quibus rebus utilitas rei publi-
cae pareretur augereturque, teneret eisque uteretur, hunc
rei publicae rectorem et consilii publici auctorem esse
habendum, praedicaremque P. Lentulum principem illum
et Ti. Gracchum patrem et Q. Metellum et P. Africa-
num et C. Laelium et innumerabilis alios cum ex nostra

civitate tum ex ceteris; sin autem quaereretur quisnam 212
iuris consultus vere nominaretur, eum dicerem, qui le-
gum et consuetudinis eius, qua privati in civitate uteren-
tur, et ad respondendum et ad agendum et ad caven-
dum peritus esset, et ex eo genere Sex. Aelium, M'
Manilium, P. Mucium nominarem; atque, ut iam ad le- 49
viora artium studia veniam, si musicus, si grammaticus,
si poëta quaeratur, possim similiter explicare, quid eo-
rum quisque profiteatur et quo non amplius ab quoque
sit postulandum; philosophi denique ipsius, qui de sua
vi ac sapientia unus omnia paene profitetur, est tamen
quaedam descriptio, ut is, qui studeat omnium rerum
divinarum atque humanarum vim, naturam causasque
nosse et omnem bene vivendi rationem tenere et perse-
qui, nomine hoc appelletur: oratorem autem, quoniam 213
de eo quaerimus, equidem non facio eundem, quem
Crassus, qui mihi visus est omnem omnium rerum at-
que artium scientiam comprehendere uno oratoris officio
ac nomine; atque eum puto esse, qui et verbis ad au-
diendum iucundis et sententiis ad probandum adcommo-
datis uti possit in causis forensibus atque communibus:
hunc ego appello oratorem eumque esse praeterea in-
structum voce et actione et lepore quodam volo; Cras- 214
sus vero mihi noster visus est oratoris facultatem non
illius artis terminis, sed ingenii sui finibus immensis
paene describere; nam et civitatum regendarum oratori
gubernacula sententia sua tradidit, in quo per mihi mi-
rum visum est, Scaevola, te hoc illi concedere, cum sae-
pissime tibi senatus breviter impoliteque dicenti maximis
sit de rebus adsensus; M. vero Scaurus, quem non longe
ruri apud se esse audio, vir regendae rei publicae scien-
tissimus, si audierit hanc auctoritatem gravitatis et con-
silii sui vindicari a te, Crasse, quod eam oratoris
propriam esse dicas, iam, credo, huc veniat et hanc
loquacitatem nostram voltu ipso aspectuque conterreat;
qui quamquam est in dicendo minime contemnendus,
prudentia tamen rerum magnarum magis quam dicendi
arte nititur. neque vero, si quis utrumque potest, aut 215
ille consilii publici auctor ac senator bonus ob eam ipsam
causam orator est aut hic disertus atque eloquens, si est

idem in procuratione civitatis egregius, alienam scientiam dicendi copia est consecutus: multum inter se distant istae facultates longeque sunt diversae atque seiunctae neque eadem ratione ac via M. Cato, P. Africanus, Q. Metellus, C. Laelius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam et rei publicae dignitatem exor-
50 nabant; neque enim est interdictum aut a rerum natura aut a lege aliqua atque more, ut singulis hominibus ne
216 amplius quam singulas artis nosse liceat. qua re non, etsi eloquentissimus Athenis Pericles idemque in ea civitate plurimos annos princeps consilii publici fuit, idcirco eiusdem hominis atque artis utraque facultas existimanda est, nec, si P. Crassus idem fuit eloquens et iuris peritus, ob eam causam inest in facultate dicendi iuris civilis
217 scientia. nam si ut quisque in aliqua arte et facultate excellens aliam quoque artem sibi adsumpserit, [is] perficiet, ut, quod praeterea sciet, id eius, in quo excellet, pars quaedam esse videatur, licet ista ratione dicamus pila bene et duodecim scriptis ludere proprium esse iuris civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime fecerit; eademque ratione dicantur et, quos *φυσικοὺς* Graeci nominant, eidem poëtae, quoniam Empedocles physicus egregium poëma fecerit. ac hoc ne philosophi quidem ipsi, qui omnia [sicut propria] sua esse atque a se possideri volunt, dicere audent, geometriam aut musicam philosophi esse, quia Platonem omnes in illis artibus
218 praestantissimum fuisse fateantur; ac si iam placet omnis artis oratori subiungere, tolerabilius est sic potius dicere, ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse ieiuna atque nuda, sed aspersa atque distincta multarum rerum iucunda quadam varietate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa vidisse, multa animo et cogitatione, multa etiam legendo percucurrisse, neque ea ut sua possedisse, sed ut aliena libasse; fateor enim callidum quendam hunc et nulla in re tironem ac rudem nec peregrinum atque hospitem in agendo esse debere.

51
219 Neque vero istis tragoediis tuis, quibus uti philosophi maxime solent, Crasse, perturbor, quod ita dixisti, neminem posse eorum mentis, qui audirent, aut inflammare dicendo aut inflammatas restinguere, cum eo maxime vis

oratoris magnitudoque cernatur, nisi qui [rerum omnium
naturam,] mores hominum [atque rationes] penitus per-
spexerit, in quo philosophia sit oratori necessario perci-
pienda; quo in studio hominum quoque ingeniosissimorum
otiosissimorumque totas aetates videmus esse contritas;
quorum ego copiam magnitudinemque cognitionis atque ar-
tis non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror;
nobis tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis
est ea de motibus animorum et scire et dicere quae non
abhorrent ab hominum moribus. quis enim umquam 220
orator magnus et gravis, cum iratum adversario iudicem
facere vellet, haesitavit ob eam causam, quod nesciret,
quid esset iracundia, fervorne mentis an cupiditas puniendi
doloris? quis, cum ceteros animorum motus aut iudici-
bus aut populo dicendo miscere atque agitare vellet, ea
dixit, quae a philosophis dici solent? qui partim omnino
motus negant in animis ullos esse debere, quique eos in
iudicum mentibus concitent, scelus eos nefarium facere;
partim, qui tolerabiliores volunt esse et ad veritatem vi-
tae propius accedere, permediocris ac potius levis motus
debere esse dicunt. orator autem omnia haec, quae pu- 221
tantur in communi vitae consuetudine mala ac molesta
et fugienda, multo maiora et acerbiora verbis facit; item-
que ea, quae volgo expetenda atque optabilia videntur,
dicendo amplificat atque ornat, neque volt ita sapiens
inter stultos videri, ut ei, qui audiant, aut illum ineptum
et Graeculum putent, aut, etiamsi valde probent inge-
nium, oratoris sapientiam admirentur, se esse stultos
moleste ferant; sed ita peragrat per animos, ita sensus 222
hominum mentisque pertractat, ut non desideret philoso-
phorum descriptiones neque exquirat oratione, summum
illud bonum in animone sit an in corpore, virtute an
voluptate definiatur, an haec inter se iungi copularique
possint; an vero, ut quibusdam visum, nihil certum sciri,
nihil plane cognosci et percipi possit; quarum rerum fa-
teor magnam multiplicemque esse disciplinam et multas
copiosas variasque rationes; sed aliud quiddam, longe
aliud, Crasse, quaerimus: acuto homine nobis opus est 223
et natura usuque callido, qui sagaciter pervestiget, quid
sui cives eique homines, quibus aliquid dicendo per-

suadere velit, cogitent, sentiant, opinentur, exspectent;
52 teneat oportet venas cuiusque generis, aetatis, ordinis,
et eorum, apud quos aliquid aget aut erit acturus, mentis
224 sensusque degustet; philosophorum autem libros reservet
sibi ad huiusce modi Tusculani requiem atque otium, ne,
si quando ei dicendum erit de iustitia et fide, mutuetur
a Platone; qui, cum haec exprimenda verbis arbitraretur,
novam quandam finxit in libris civitatem; usque eo illa,
quae dicenda de iustitia putabat, a vitae consuetudine
225 et a civitatum moribus abhorrebant: quodsi ea probaren-
tur in populis atque in civitatibus, quis tibi, Crasse, con-
cessisset, clarissimo viro et amplissimo et principi civi-
tatis, ut illa diceres in maxima contione tuorum civium,
quae dixisti? 'eripite nos ex miseriis, eripite ex faucibus
eorum, quorum crudelitas nostro sanguine non potest
expleri; nolite sinere nos cuiquam servire, nisi vobis
universis, quibus et possumus et debemus.' omitto mi-
serias, in quibus, ut illi aiunt, vir fortis esse non potest;
omitto faucis, ex quibus te eripi vis, ne iudicio iniquo
exsorbeatur sanguis tuus, quod sapienti negant accidere
posse: servire vero non modo te, sed universum senatum,
226 cuius tum causam agebas, ausus es dicere? potestne vir-
tus, Crasse, servire istis auctoribus, quorum tu praecepta
oratoris facultate complecteris? quae et semper et sola
libera est quaeque, etiamsi corpora capta sint armis aut
constricta vinculis, tamen suum ius atque omnium rerum
impunitam libertatem tenere debet. quae vero addidisti,
non modo senatum servire posse populo, sed etiam de-
bere, quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus,
tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis do-
loremque referens probare posset, senatum servire po-
pulo, cui populus ipse moderandi et regendi sui potesta-
53 227 tem quasi quasdam habenas tradidisset? itaque haec cum
a te divinitus ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus,
homo doctus et philosophiae deditus, non modo parum
commode, sed etiam turpiter et flagitiose dicta esse dice-
bat; idemque Servium Galbam, quem hominem probe
commeminisse se aiebat, pergraviter reprehendere sole-
bat, quod is, L. Scribonio quaestionem in eum ferente,
populi misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbae

gravis atque acer inimicus, aspere apud populum [Romanum] et vehementer esset locutus, quam orationem in Originibus suis exposuit ipse. reprehendebat igitur Gal- 228
bam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli propinqui sui Q. pupillum filium ipse paene in umeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione et memoria fletum populo moveret et duos filios suos parvos tutelae populi commendasset ac se, tamquam in procinctu testamentum faceret sine libra atque tabulis, populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati; itaque, cum et invidia et odio populi tum Galba premeretur, his eum tragoediis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video, nisi pueris et lacrimis usus esset, poenas eum daturum fuisse. haec Rutilius valde vituperabat et huic humilitati dicebat vel exsilium fuisse vel
mortem anteponendam, neque vero hoc solum dixit, sed 229
ipse et sensit et fecit: nam cum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentiae cumque illo nemo neque integrior esset in civitate neque sanctior, non modo supplex iudicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem aut liberius causam dici suam, quam simplex ratio veritatis ferebat. paulum huic Cottae tribuit partium, disertissimo adulescenti, sororis suae filio; dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo apparatu, pure
et dilucide. quodsi tu tunc, Crasse, dixisses, qui subsi- 230
dium oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam petendum esse paulo ante dicebas; et, si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuisset dicere, quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt, [pestiferi cives supplicioque digni] tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis orationis tuae: nunc talis vir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa commenticia Platonis civitate res ageretur: nemo ingemuit, nemo inclamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rem publicam imploravit, nemo supplicavit; quid multa? pedem nemo in illo iudicio supplosit, credo, ne
Stoicis renuntiaretur. imitatus est homo Romanus et 54
consularis veterem illum Socratem, qui, cum omnium 231
sapientissimus esset sanctissimeque vixisset, ita in iudi-

cio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus, sed magister aut dominus videretur esse iudicum; quin etiam, cum ei scriptam orationem disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in iudicio uteretur, non invitus legit et commode scriptam esse dixit; 'sed' inquit 'ut, si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles et apti ad pedem, quia non essent viriles,' sic illam orationem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et virilem non videri. ergo ille quoque damnatus est; neque solum primis sententiis, quibus tantum statuebant iudices, damnarent an absolverent, sed etiam illis, quas
232 iterum legibus ferre debebant; erat enim Athenis reo damnato, si fraus capitalis non esset quasi poenae aestimatio; et sententia cum iudicibus daretur, interrogabatur reus, quam [quasi aestimationem] commeruisse se maxime confiteretur; quod cum interrogatus Socrates esset, respondit sese meruisse ut amplissimis honoribus et praemiis decoraretur et ut ei victus cotidianus in Prytaneo publice praeberetur, qui honos apud Graecos ma-
233 ximus habetur: cuius responso iudices sic exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent; qui quidem si absolutus esset, quod mehercule, etiamsi nihil ad nos pertinet, tamen propter eius ingenii magnitudinem vellem, quonam modo istos philosophos ferre possemus, qui nunc, cum ille damnatus est nullam aliam ob culpam nisi propter dicendi inscientiam, tamen a se oportere dicunt peti praecepta dicendi? quibuscum ego non pugno, utrum sit melius aut verius: tantum dico et aliud illud esse atque hoc et hoc sine illo summum esse posse.

55 234 Nam quod ius civile, Crasse, tam vehementer amplexus es, video quid egeris; tum, cum dicebas, videbam: primum Scaevolae te dedisti, quem omnes amare meritissimo pro eius eximia suavitate debemus; cuius artem cum indotatam esse et incomitatam videres, verborum eam dote locupletasti et ornasti; deinde quod in ea tu plus operae laborisque consumpseras, cum eius studii tibi et hortator et magister esset domi, veritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam per-

didisses. sed ego ne cum ista quidem arte pugno: sit 235 sane tanta, quantam tu illam esse vis — etenim sine controversia et magna est et late patet et ad multos pertinet et summo in honore semper fuit et clarissimi cives ei studio etiam hodie praesunt — sed vide, Crasse, ne, dum novo et alieno ornatu velis ornare iuris civilis scientiam, suo quoque eam concesso et tradito spolies atque denudes: nam, si ita diceres, qui iuris consultus esset, 236 esse eum oratorem, itemque qui esset orator, iuris eundem esse consultum, praeclaras duas artis constitueres atque inter se paris et eiusdem socias dignitatis; nunc vero iuris consultum sine hac eloquentia, de qua quaerimus, fateris esse posse fuisseque plurimos; oratorem negas, nisi illam scientiam adsumpserit, esse posse: ita est tibi iuris consultus ipse per se nihil nisi leguleius quidam cautus et acutus, praeco actionum, cantor formularum, auceps syllabarum; sed quia saepe utitur orator subsidio iuris in causis, idcirco istam iuris scientiam eloquentiae tamquam ancillulam pedisequamque adiunxisti.

Quod vero impudentiam admiratus es eorum patro- 56 237 norum, qui aut, cum parva nescirent, magna profiterentur aut ea, quae maxima essent in iure civili, tractare auderent in causis, cum ea nescirent numquamque didicissent, utriusque rei facilis est et prompta defensio: nam neque illud est mirandum, qui, quibus verbis coëmptio fiat, nesciat, eundem eius mulieris, quae coëmptionem fecerit, causam posse defendere; nec, si parvi navigii et magni eadem est in gubernando scientia, idcirco qui, quibus verbis herctum cieri oporteat, nesciat, idem herciscundae familiae causam agere non possit. nam, quod 238 maximas centumviralis causas in iure positas protulisti, quae tandem earum [causa] fuit, quae ab homine eloquenti iuris imperito non ornatissime potuerit dici? quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M'. Curii, quae abs te nuper est dicta, et in C. Hostilii Mancini controversia atque in eo puero, qui ex altera natus erat uxore, non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissimos homines summa de iure dissensio: quaero igitur, 239 quid adiuverit oratorem in his causis iuris scientia, cum

4*

hic iuris consultus superior fuerit discessurus, qui esset
non suo artificio, sed alieno [hoc est, non iuris scientia,
sed eloquentia] sustentatus. equidem hoc saepe audivi:
cum aedilitatem P. Crassus peteret eumque maior natu
et iam consularis Ser. Galba adsectaretur, cuius C. filio
suam filiam despondisset, accessisse ad Crassum consu-
lendi causa quendam rusticanum, qui cum Crassum se-
duxisset atque ad eum rettulisset responsumque ab eo
verum magis, quam ad suam rem adcommodatum abs-
tulisset, ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit
quaesivitque, qua de re ad Crassum rettulisset; ex quo
ut audivit commotumque ut vidit hominem, 'suspenso' in-
quit 'animo et occupato Crassum tibi respondisse video,'
240 deinde ipsum Crassum manu prehendit et 'heus tu,' in-
quit 'quid tibi in mentem venit ita respondere?' tum ille
fidenter homo peritissimus confirmare ita se rem habere,
ut respondisset, nec dubium esse posse; Galba autem
adludens varie et copiose multas similitudines adferre
multaque pro aequitate contra ius dicere; atque illum,
cum disserendo par esse non posset — quamquam fuit
Crassus in numero disertorum, sed par Galbae nullo
modo — ad auctores confugisse et id, quod ipse dice-
ret, et in P. Mucii fratris sui libris et in Sex. Aelii com-
mentariis scriptum protulisse ac tamen concessisse Gal-
bae disputationem sibi probabilem et prope veram videri.
57 241 attamen, quae causae sunt eius modi, ut de earum iure
dubium esse non possit, omnino in iudicium vocari non
solent. num quis eo testamento, quod paterfamilias
ante fecit, quam ei filius natus esset, hereditatem petit?
nemo; quia constat agnascendo rumpi testamentum; ergo
in hoc genere iuris iudicia nulla sunt: licet igitur impune
oratori omnem hanc partem iuris [in controversiis] igno-
242 rare, quae pars sine dubio multo maxima est; in eo au-
tem iure, quod ambigitur inter peritissimos, non est diffi-
cile oratori eius partis, quamcumque defendet, auctorem
aliquem invenire; a quo cum amentatas hastas acceperit,
ipse eas oratoris lacertis viribusque torquebit. nisi vero
— bona venia huius optimi viri dixerim [Scaevolae] —
tu libellis aut praeceptis soceri tui causam M' Curii de-
fendisti, non adripuisti patrocinium aequitatis et defen-

sionem testamentorum ac voluntatis mortuorum; ac mea 243
quidem sententia — frequens enim te audivi atque adfui — multo maiorem partem sententiarum sale tuo et lepore et politissimis facetiis pellexisti, cum et illud nimium acumen inluderes et admirarere ingenium Scaevolae, qui excogitasset nasci prius oportere quam emori; cumque multa conligeres et ex legibus et ex senatus consultis et ex vita ac sermone communi non modo acute, sed etiam ridicule ac facete, ubi si verba, non rem sequeremur, confici nihil posset: itaque hilaritatis plenum iudicium ac laetitiae fuit; in quo quid tibi iuris civilis exercitatio profuerit, non intellego; dicendi vis egregia summa festivitate et venustate coniuncta profuit: ipse ille Mucius 244
paterni iuris defensor et quasi patrimonii propugnator sui, quid in illa causa, cum contra te diceret, attulit, quod de iure civili depromptum videretur? quam legem recitavit? quid patefecit dicendo, quod fuisset imperitis occultius? nempe eius omnis oratio versata est in eo, ut scriptum plurimum valere oportere defenderet, at in hoc genere pueri apud magistros exercentur omnes, cum in eius modi causis alias scriptum, alias aequitatem defendere docentur. et, credo, in illa militis causa, si tu aut 245
heredem aut militem defendisses, ad Hostilianas te actiones, non ad tuam vim et oratoriam facultatem contulisses: tu vero, vel si testamentum defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum ius in eo iudicio positum videretur, vel si causam ageres militis, patrem eius, ut soles, dicendo a mortuis excitasses; statuisses ante oculos; complexus esset filium flensque eum centumviris commendasset; lapides mehercule omnis flere ac lamentari coëgisses, ut totum illud UTI LINGUA NUNCUPASSIT non in XII. tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine scriptum videretur.

Nam quod inertiam accusas adulescentium, qui istam 58 246
artem primum facillimam non ediscant, [quae] quam sit facilis, illi viderint, qui eius artis adrogantia, quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant, deinde etiam tu ipse videris, qui eam artem facilem esse dicis, quam concedis adhuc artem omnino non esse, sed aliquando, si

quis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere possit,
tum esse illam artem futuram; deinde, quod sit plena
delectationis; in qua tibi remittunt omnes istam volupta-
tem et ea se carere patiuntur: nec quisquam est eorum,
qui, si iam sit ediscendum sibi aliquid, non Teucrum
Pacuvii malit quam Manilianas venalium vendendorum
247 leges ediscere; tum autem quod amore patriae censes
nos nostrorum maiorum inventa nosse debere, non vides
veteres leges aut ipsas sua vetustate consenuisse aut
novis legibus esse sublatas? quod vero viros bonos iure
civili fieri putas, quia legibus et praemia proposita sint
virtutibus et supplicia vitiis, equidem putabam virtutem
hominibus, si modo tradi ratione possit, instituendo et
persuadendo, non minis et vi ac metu tradi. nam ipsum
quidem illud etiam sine cognitione iuris, quam sit bellum
248 cavere malum, scire possumus. de me autem ipso, cui
uni tu concedis, ut sine ulla iuris scientia tamen causis
satis facere possim, tibi hoc, Crasse, respondeo, neque
me umquam ius civile didicisse neque tamen in eis cau-
sis, quas in iure possem defendere, umquam istam scien-
tiam desiderasse; aliud est enim esse artificem cuiusdam
generis atque artis, aliud in communi vita et volgari
249 hominum consuetudine nec hebetem nec rudem. cui no-
strum licet fundos nostros obire aut res rusticas vel
fructus causa vel delectationis invisere? tamen nemo tam
sine oculis, tam sine mente vivit, ut quid sit sementis
ac messis, quid arborum putatio ac vitium, quo tempore
anni aut quo modo ea fiant omnino nesciat: num igitur
si qui fundus inspiciendus aut si mandandum aliquid
procuratori de agri cultura aut imperandum vilico est,
Magonis Karthaginiensis sunt libri perdiscendi, an hac
communi intellegentia contenti esse possumus? cur ergo
non eidem in iure civili, praesertim cum in causis et in
negotiis et in foro conteramur, satis instructi esse pos-
sumus ad hoc dumtaxat, ne in nostra patria peregrini
250 atque advenae esse videamur? ac si iam sit causa aliqua
ad nos delata obscurior, difficile, credo, sit, cum hoc
Scaevola communicare; quamquam ipsi omnia, quorum
negotium est, consulta ad nos et exquisita deferunt. an
vero, si de re ipsa, si de finibus, cum in rem praesentem

venimus, si de tabulis et perscriptionibus controversia est, contortas res et saepe difficilis necessario perdiscimus; si leges nobis aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt, veremur ne ea, si ab adulescentia iuri civili minus studuerimus, non queamus cognoscere?

Nihilne igitur prodest oratori iuris civilis scientia? 59
non possum negare prodesse ullam scientiam, ei praesertim, cuius eloquentia copia rerum debeat esse ornata; sed multa et magna et difficilia sunt ea, quae sunt oratori necessaria, ut eius industriam in plura studia distrahere nolim. quis neget opus esse oratori in hoc orato- 251
rio motu statuque Roscii gestum et venustatem? tamen nemo suaserit studiosis dicendi adulescentibus in gestu [discendo] histrionum more elaborare. quid est oratori tam necessarium quam vox? tamen me auctore nemo dicendi studiosus Graecorum more tragoedorum voci serviet, qui et annos compluris sedentes declamitant et cotidie, ante quam pronuntient, vocem cubantes sensim excitant eandemque, cum egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum recipiunt et quasi quodam modo conligunt. hoc nos si facere velimus, ante condemnentur ei, quorum causas receperimus, quam totiens, quotiens praescribitur, Paeanem aut Nomionem citarimus. quodsi in gestu, qui multum oratorem adiu- 252
vat, et in voce, quae una maxime eloquentiam vel commendat vel sustinet, elaborare nobis non licet ac tantum in utroque adsequi possumus, quantum in hac acie cotidiani muneris spatii nobis datur, quanto minus est ad iuris civilis perdiscendi occupationem descendendum? quod et summatim percipi sine doctrina potest et hanc habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox et gestus subito sumi et aliunde adripi non potest, iuris utilitas ad quamque causam quamvis repente vel a peritis vel de libris depromi potest. itaque illi disertissimi homines ministros 253
habent in causis iuris peritos, [cum ipsi sint peritissimi, et qui,] ut abs te paulo ante dictum est, [pragmatici vocantur,] in quo nostri omnino melius multo, quod clarissimorum hominum auctoritate leges et iura tecta esse voluerunt. sed tamen non fugisset hoc Graecos homines, si ita ne-

cesse esse arbitrati essent oratorem ipsum erudire in
60 iure civili, non ei pragmaticum adiutorem dare. nam
254 quod dicis senectutem a solitudine vindicari iuris civilis scientia, fortasse etiam pecuniae magnitudine; sed nos non quid nobis utile, verum quid oratori necessarium sit, quaerimus. quamquam, quoniam multa ad oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet idem Roscius dicere se, quo plus sibi aetatis accederet, eo tardiores tibicinis modos et cantus remissiores esse facturum: quodsi ille astrictus certa quadam numerorum moderatione et pedum tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare modos, sed totos
255 mutare possumus? neque enim hoc te, Crasse, fallit, quam multa sint et quam varia genera dicendi, id quod haud sciam, an tu primus ostenderis, qui iam diu multo dicis remissius et lenius, quam solebas; neque minus haec tamen tua gravissimi sermonis lenitas, quam illa summa vis et contentio probatur: multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus et Laelium, qui omnia sermone conficerent paulo intentiore, numquam, ut Ser. Galba, lateribus aut clamore contenderent. quodsi iam hoc facere non poteris aut noles, vereris ne tua domus talis et viri et civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a ceteris deseratur? equidem tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorum, qui consultum veniant, multitudine esse ponendum, sed tamquam portum aliquem exspectem istam, quam tu times, solitudinem, subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti otium.

256 Reliqua vero etiamsi adiuvant, historiam dico et prudentiam iuris publici et 'antiquitatis iter' et exemplorum copiam, si quando opus erit, a viro optimo et istis rebus instructissimo, familiari meo Congo mutuabor, neque repugnabo, quo minus, id quod modo hortatus es, omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio atque humanitate versentur; sed mehercule non ita multum spatii mihi habere videntur, si modo ea facere et persequi volent, quae a te, Crasse, praecepta sunt; qui mihi prope iam nimis duras leges imponere visus es huic aetati, sed tamen ad id, quod cupiunt, adipiscendum prope neces-

sarias; nam et subitae ad propositas causas exercitatio- 257
nes et accuratae ac meditatae commentationes ac stilus ille tuus, quem tu vere dixisti perfectorem dicendi esse ac magistrum, multi sudoris est; et illa orationis suae cum scriptis alienis comparatio et de alieno scripto subita vel laudandi vel vituperandi vel comprobandi vel refellendi causa disputatio non mediocris contentionis est vel ad memoriam vel ad imitandum. illud vero fuit hor- 61
ribile, quod mehercule vereor ne maiorem vim ad deter- 258
rendum habuerit quam ad cohortandum: voluisti enim in suo genere unum quemque nostrum quasi quendam esse Roscium; dixistique non tam ea, quae recta essent, probari, quam quae prava [sunt], fastidiis adhaerescere; quod ego non tam fastidiose in nobis quam in histrionibus spectari puto; itaque nos raucos saepe attentissime audiri video; 259
tenet enim res ipsa atque causa; at Aesopum, si paulum irrauserit, explodi, a quibus enim nihil praeter voluptatem aurium quaeritur, in eis offenditur, simul atque imminuitur aliquid de voluptate, in eloquentia autem multa sunt quae teneant, quae si omnia summa non sunt et pleraque tamen magna sunt, necesse est ea ipsa, quae sunt, mirabilia videri.

Ergo, ut ad primum illud revertar, sit orator nobis 260
is, qui, ut Crassus descripsit, adcommodate ad persuadendum possit dicere; is autem concludatur in ea, quae sunt in usu civitatum volgari ac forensi, remotisque ceteris studiis, quamvis ea sint ampla atque praeclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctis et dies urgeatur; imiteturque illum, cui sine dubio summa vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo tantum studium fuisse tantusque labor dicitur, ut primum impedimenta naturae diligentia industriaque superaret, cumque ita balbus esset, ut eius ipsius artis, cui studeret, primam litteram non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius esse locutus putaretur; deinde 261
cum spiritus eius esset angustior, tantum continenda anima in dicendo est adsecutus, ut una continuatione verborum, id quod eius scripta declarant, binae ei contentiones vocis et remissiones continerentur; qui etiam, ut memoriae proditum est, coniectis in os calculis, summa

voce versus multos uno spiritu pronuntiare consuescebat;
neque is consistens in loco, sed inambulans atque ascensu
262 ingrediens arduo. hisce ego cohortationibus, Crasse, ad
studium et ad laborem incitandos iuvenis vehementer
adsentior; cetera, quae conlegisti ex variis et diversis
studiis et artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, ta-
men ab oratoris proprio officio atque munere seiuncta
esse arbitror.'

62 Haec cum Antonius dixisset, sane dubitare visus est
Sulpicius et Cotta, utrius oratio propius ad veritatem
263 videretur accedere, tum Crassus 'operarium nobis quen-
dam, Antoni, oratorem facis atque haud scio an aliter
sentias et utare tua illa mirifica ad refellendum con-
suetudine, qua tibi nemo umquam praestitit; cuius qui-
dem ipsius facultatis exercitatio oratorum propria est,
sed iam in philosophorum consuetudine versatur maxime-
que eorum, qui de omni re proposita in utramque par-
264 tem solent copiosissime dicere. verum ego non solum
arbitrabar, his praesertim audientibus, a me informari
oportere, qualis esse posset is, qui habitaret in subselliis
neque quicquam amplius adferret, quam quod causarum
necessitas postularet, sed maius quiddam videbam, cum
censebam oratorem, praesertim in nostra re publica, nul-
lius ornamenti expertem esse oportere. tu autem, quo-
niam exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus
circumdedisti, hoc facilius nobis expones ea, quae abs
te de officiis praeceptisque oratoris quaesita sunt; sed
opinor secundum hunc diem; satis enim multa a nobis
265 hodie dicta sunt. nunc et Scaevola, quoniam in Tuscu-
lanum ire constituit, paulum requiescet, dum se calor
frangat; et nos ipsi, quoniam id temporis est, valetudini
demus operam.' placuit sic omnibus. tum Scaevola
'sane' inquit 'vellem non constituissem in Tusculanum
[me] hodie [venturum esse] Laelio; libenter audirem
Antonium;' et, cum exsurgeret, simul adridens 'neque
enim' inquit 'tam mihi molestus fuit, quod ius nostrum
civile pervellit, quam iucundus, quod se id nescire con-
fessus est.'

M. TULLII CICERONIS DE ORATORE AD QUINTUM FRATREM

LIBER SECUNDUS.

Magna nobis pueris, Quinte frater, si memoria tenes, 1
opinio fuit L. Crassum non plus attigisse doctrinae, 1
quam quantum prima illa puerili institutione potuisset;
M. autem Antonium omnino omnis eruditionis exper-
tem atque ignarum fuisse; erantque multi qui, quam-
quam non ita se rem habere arbitrarentur, tamen, quo
facilius nos incensos studio discendi a doctrina deterre-
rent, libenter id, quod dixi, de illis oratoribus praedica-
rent, ut, si homines non eruditi summam essent pruden-
tiam atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis
omnis noster esse labor et stultum in nobis erudiendis
patris nostri, optimi ac prudentissimi viri, studium vide-
retur: quos tum, ut pueri, refutare domesticis testibus 2
patre et C. Aculeone propinquo nostro et L. Cicerone
patruo solebamus, quod de Crasso pater et Aculeo, quo-
cum erat nostra matertera, quem Crassus dilexit ex om-
nibus plurimum, et patruus, qui cum Antonio in Cili-
ciam profectus una decesserat, multa nobis de eius studio
doctrinaque saepe narravit; cumque nos cum consobrinis
nostris, Aculeonis filiis, et ea disceremus, quae Crasso
placerent, et ab eis doctoribus, quibus ille uteretur, erudi-
remur, etiam illud saepe intelleximus, [cum essemus
eius modi,] quod vel pueri sentire poteramus, illum et
Graece sic loqui, nullam ut nosse aliam linguam videre-
tur, et doctoribus nostris ea ponere in percontando eaque
ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei novum,
nihil inauditum videretur. de Antonio vero, quamquam 3
saepe ex humanissimo homine patruo nostro accepera-
mus, quem ad modum ille vel Athenis vel Rhodi se
doctissimorum hominum sermonibus dedisset, tamen ipse
adulescentulus, quantum illius ineuntis aetatis meae pa-
tiebatur pudor, multa ex eo saepe quaesivi. non erit

profecto tibi, quod scribo, hoc novum; nam iam tum ex
me audiebas mihi illum ex multis variisque sermonibus
nullius [rei], quae quidem esset in his artibus, de qui-
bus aliquid existimare possem, rudem aut ignarum esse
4 visum. sed fuit hoc in utroque eorum, ut Crassus non
tam existimari vellet non didicisse, quam illa despicere
et nostrorum hominum in omni genere prudentiam Grae-
cis anteferre; Antonius autem probabiliorem hoc populo
orationem fore censebat suam, si omnino didicisse num-
quam putaretur; atque ita se uterque graviorem fore, si
alter contemnere, alter ne nosse quidem Graecos videre-
5 tur; quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc
tempus; illud autem est huius institutae scriptionis ac
temporis, neminem eloquentia non modo sine dicendi do-
ctrina, sed ne sine omni quidem sapientia florere um-
2 quam et praestare potuisse. etenim ceterae fere artes
se ipsae per se tuentur singulae; bene dicere autem,
quod est scienter et perite et ornate dicere, non habet de-
finitam aliquam regionem, cuius terminis saepta teneatur:
omnia, quaecumque in hominum disceptationem cadere
possunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse profite-
6 tur, aut eloquentiae nomen relinquendum est. qua re
equidem et in nostra civitate et in ipsa Graecia, quae
semper haec summa duxit, multos [et ingeniis et] magna
laude dicendi sine summa rerum omnium scientia fuisse
fateor; talem vero exsistere eloquentiam, qualis fuit in
Crasso et Antonio, non cognitis rebus omnibus, quae
ad tantam prudentiam pertinerent, tantamque dicendi
7 copiam, quanta in illis fuit, non potuisse confirmo; quo
etiam feci libentius, ut eum sermonem, quem illi quon-
dam inter se de his rebus habuissent, mandarem litteris,
vel ut illa opinio, quae semper fuisset, tolleretur, alte-
rum non doctissimum, alterum plane indoctum fuisse;
vel ut ea, quae existimarem a summis oratoribus de
eloquentia divinitus esse dicta, custodirem litteris, si ullo
modo adsequi complectique potuissem; vel mehercule
etiam ut laudem eorum iam prope senescentem, quan-
tum ego possem, ab oblivione hominum atque a silentio
8 vindicarem. nam si ex scriptis cognosci ipsi suis potuis-
sent, minus hoc fortasse mihi esse putassem laboran-

dum; sed cum alter non multum, quod quidem exstaret,
et id ipsum adulescens, alter nihil admodum scripti reli-
quisset, deberi hoc a me tantis hominum ingeniis putavi,
ut, cum etiam nunc vivam illorum memoriam teneremus,
hanc immortalem redderem, si possem; quod hoc etiam 9
spe adgredior maiore ad probandum, quia non de Ser.
Galbae aut C. Carbonis eloquentia scribo aliquid, in quo
liceat mihi fingere, si quid velim, nullius memoria iam me
refellente, sed edo haec eis cognoscenda, qui eos ipsos,
de quibus loquor, saepe audierunt; ut duos summos viros
eis, qui neutrum illorum viderint, eorum, quibus ambo
illi oratores cogniti sint, vivorum et praesentium memo-
ria teste commendemus. nec vero te, carissime frater 3
atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu 10
agrestis putas, insequor ut erudiam — quid enim tua
potest oratione aut subtilius aut ornatius esse? — sed
sive iudicio, ut soles dicere, sive, ut ille pater eloquentiae
de se [Isocrates] scripsit ipse, pudore a dicendo et timi-
ditate ingenua quadam refugisti, sive, ut ipse iocari so-
les, unum putasti satis esse non modo in una familia
rhetorem, sed paene in tota civitate, non tamen arbitror
tibi hos libros in eo fore genere, quod merito propter
eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, ieiunitatem
bonarum artium possit inludi; nihil enim mihi quidem 11
videtur in Crassi et Antonii sermone esse praeteritum,
quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optima
doctrina, maximo usu cognosci ac percipi potuisse arbi-
traretur, quod tu facillime poteris iudicare, qui pruden-
tiam rationemque dicendi per te ipsum, usum autem per
nos percipere voluisti. sed quo citius hoc, quod susce-
pimus, non mediocre munus conficere possimus, omissa
nostra adhortatione ad eorum, quos proposuimus, sermo-
nem disputationemque veniamus.

Postero igitur die, quam illa erant acta, hora fere 12
secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset et apud
eum Sulpicius sederet, Antonius autem inambularet cum
Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus senex cum C.
Iulio fratre venit; quod ubi audivit, commotus Crassus
surrexit omnesque admirati maiorem aliquam esse cau-
sam eorum adventus suspicati sunt. qui cum inter se, 13

ut ipsorum usus ferebat, amicissime consalutassent: 'quid
vos tandem?' Crassus 'numquidnam' inquit 'novi?'
'nihil sane,' inquit Catulus 'etenim vides esse ludos;
sed — vel tu nos ineptos licet' inquit 'vel molestos pu-
tes — cum ad me in Tusculanum [inquit] heri vesperi
venisset Caesar de Tusculano suo, dixit mihi a se Scae-
volam hinc euntem esse conventum, ex quo mira quae-
dam se audisse dicebat; te, quem ego totiens omni ra-
tione temptans ad disputandum elicere non potuissem,
permulta de eloquentia cum Antonio disseruisse et tam-
quam in schola prope ad Graecorum consuetudinem dis-
14 putasse: ita me frater exoravit ne ipsum quidem a studio
audiendi nimis abhorrentem, sed mehercule verentem,
ne molesti vobis interveniremus, ut huc secum venirem;
etenim Scaevolam ita dicere aiebat, bonam partem ser-
monis in hunc diem esse dilatam. hoc tu si cupidius
factum existimas, Caesari attribues; si familiarius, utri-
que nostrum; nos quidem, nisi forte molesti interveni-
4 15 mus, venisse delectat.' tum Crassus 'equidem, quae-
cumque vos causa huc attulisset, laetarer, cum apud me
viderem homines mihi carissimos et amicissimos; sed
tamen, vere dicam, quaevis mallem fuisset, quam ista,
quam dicis. ego enim, ut, quem ad modum sentiam,
loquar, numquam mihi minus quam hesterno die placui;
magis adeo id facilitate quam alia ulla culpa mea con-
tigit, qui, dum obsequor adulescentibus, me senem esse
oblitus sum fecique id, quod ne adulescens quidem fece-
ram, ut eis de rebus, quae doctrina aliqua continerentur,
disputarem. sed hoc tamen cecidit mihi peropportune,
quod transactis iam meis partibus ad Antonium audien-
16 dum venistis.' tum Caesar 'equidem,' inquit 'Crasse,
ita sum cupidus in illa longiore te ac perpetua disputa-
tione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel hoc
sim cotidiano tuo sermone contentus; itaque experiar
equidem [illud] ut ne Sulpicius familiaris meus aut Cotta
plus quam ego apud te valere videantur, et te exorabo
profecto, ut mihi quoque et Catulo tuae suavitatis ali-
quid impertias; sin tibi id minus licebit, non te urgebo
neque committam, ut, dum vereare tu ne sis ineptus, me
17 esse iudices.' [tum ille] 'ego mehercule' inquit Crassus

'ex omnibus Latinis verbis huius verbi vim vel maxi-
mam semper putavi; quem enim nos ineptum vocamus,
is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quod non
sit aptus, idque in sermonis nostri consuetudine perlate
patet; nam qui aut tempus quid postulet non videt aut
plura loquitur aut se ostentat aut eorum, quibuscum est,
vel dignitatis vel commodi rationem non habet aut deni-
que in aliquo genere aut inconcinnus aut multus est, is
ineptus esse dicitur. hoc vitio cumulata est eruditissima 18
illa Graecorum natio; itaque quod vim huius mali Graeci
non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt; ut
enim quaeras omnia, quo modo Graeci ineptum appel-
lent, non reperies. omnium autem ineptiarum, quae sunt
innumerabiles, haud scio an nulla sit maior, quam, ut
illi solent, quocumque in loco, quoscumque inter homi-
nes visum est, de rebus aut difficillimis aut non neces-
sariis argutissime disputare. hoc nos ab istis [adulescen-
tibus] facere inviti et recusantes heri coacti sumus.' tum 5
Catulus 'ne Graeci quidem,' inquit 'Crasse, qui in civi- 19
tatibus suis clari et magni fuerunt, sicuti tu es nosque
omnes in nostra re publica volumus esse, horum Grae-
corum, qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt,
nec in otio sermones huius modi disputationesque fugie-
bant; ac si tibi videntur, qui temporis, qui loci, qui ho- 20
minum rationem non habent, inepti, sicut debent videri,
num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo
porticus haec ipsa, ubi nunc ambulamus, et palaestra et
tot locis sessiones [gymnasiorum ad Graecorum] dispu-
tationum memoriam quodam modo commovent? aut num
importunum tempus in tanto otio, quod et raro datur et
nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc
genere disputationis alieni, qui omnes ei sumus, ut sine
his studiis vitam nullam esse ducamus?' 'omnia ista' in- 21
quit Crassus 'ego alio modo interpretor, qui primum
palaestram et sedes et porticus etiam ipsos, Catule, Grae-
cos exercitationis [et delectationis] causa [non disputa-
tionis] invenisse arbitror; nam et saeculis multis ante
gymnasia inventa sunt, quam in eis philosophi garrire
coeperunt, et hoc ipso tempore, cum omnia gymnasia
philosophi teneant, tamen eorum auditores discum audire

quam philosophum malunt; qui simul ut increpuit, in
media oratione de maximis rebus et gravissimis dispu-
tantem philosophum omnes unctionis causa relinquunt;
ita levissimam delectationem gravissimae, ut ipsi ferunt,
22 utilitati anteponunt. otium autem quod dicis esse, ad-
sentior; verum otii fructus est non contentio animi, sed
6 relaxatio: saepe ex socero meo audivi, cum is diceret
socerum suum Laelium semper fere cum Scipione soli-
tum rusticari eosque incredibiliter repuerascere esse soli-
tos, cum rus ex urbe tamquam e vinclis evolavissent.
non audeo dicere de talibus viris, sed tamen ita solet
narrare Scaevola, conchas eos et umbilicos ad Caietam
et ad Laurentum legere consuesse et ad omnem animi
23 remissionem ludumque descendere. sic enim res sese
habet, ut, quem ad modum volucris videmus procreatio-
nis atque utilitatis suae causa effingere et constituere
nidos, easdem autem, cum aliquid effecerint, levandi
laboris sui causa passim ac libere solutas opere volitare,
sic nostri animi negotiis forensibus atque urbano opere
defessi gestiant ac volitare cupiant vacui cura ac labore.
24 itaque illud ego, quod in causa Curiana Scaevolae dixi,
non dixi secus ac sentiebam: 'nam si,' inquam 'Scae-
vola, nullum erit testamentum recte factum, nisi quod
tu scripseris, omnes ad te cives cum tabulis veniemus,
omnium testamenta tu scribes unus. quid igitur?' in-
quam 'quando ages negotium publicum? quando amico-
rum? quando tuum? quando denique nihil ages?' tum illud
addidi 'mihi enim liber esse non videtur, qui non ali-
quando nihil agit.' in qua permaneo, Catule, sententia
meque, cum huc veni, hoc ipsum nihil agere et plane
25 cessare delectat. nam, quod addidisti tertium, vos esse
eos, qui vitam insuavem sine his studiis putaretis, id me
non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam de-
terret. nam ut C. Lucilius [homo doctus et perurbanus]
dicere solebat [ea, quae scriberet] neque se ab indoctissi-
mis neque a doctissimis legi velle, quod alteri nihil intelle-
gerent, alteri plus fortasse quam ipse; de quo etiam scripsit
'Persium non curo legere,' — hic fuit enim, ut non
ignoramus, omnium fere nostrorum hominum doctissi-
mus — 'Laelium Decumum volo,' quem cognovimus

virum bonum et non inlitteratum, sed nihil ad Persium;
sic ego, si iam mihi disputandum sit de his nostris studiis,
nolim equidem apud rusticos, sed multo minus apud
vos; malo enim non intellegi orationem meam quam reprehendi.'
tum Caesar 'equidem,' inquit 'Catule, iam 7
mihi videor navasse operam, quod huc venerim, nam 26
haec ipsa recusatio disputationis disputatio quaedam fuit
mihi quidem periucunda. sed cur impedimus Antonium?
cuius audio esse partis, ut de tota eloquentia disserat,
quemque iam dudum et Cotta et Sulpicius exspectat?'
'ego vero' inquit Crassus 'neque Antonium verbum fa- 27
cere patiar et ipse obmutescam, nisi prius a vobis impetraro'
— 'quidnam?' inquit Catulus. 'ut hic sitis hodie.'
tum, cum ille dubitaret, quod ad fratrem promiserat,
'ego' inquit Iulius 'pro utroque respondeo: sic faciemus;
atque ista quidem condicione, vel ut verbum nullum faceres,
me teneres.' hic Catulus adrisit et simul, 'prae- 28
cisa' inquit 'mihi quidem est dubitatio, quoniam neque
domi imperaram et hic, apud quem eram futurus, sine
mea sententia tam facile promisit.'

Tum omnes oculos in Antonium coniecerunt, et ille
'audite vero, audite,' inquit 'hominem enim audietis de
schola atque a magistro et Graecis litteris eruditum, et
eo quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor accessit,
cui non solum nos Latini sermonis, sed etiam
Graeci ipsi solent suae linguae subtilitatem elegantiamque
concedere. sed quia tamen hoc totum, quidquid est, 29
sive artificium sive studium dicendi, nisi accessit os,
nullum potest esse, docebo vos, discipuli, [id] quod
ipse non didici, quid de omni genere sentiam.' hic 30
posteaquam adriserunt, 'res mihi videtur esse' inquit
'facultate praeclara, arte mediocris; ars enim earum rerum
est, quae sciuntur; oratoris autem omnis actio opinionibus,
non scientia, continetur; nam et apud eos dicimus,
qui nesciunt, et ea dicimus, quae nescimus ipsi;
itaque et illi alias aliud eisdem de rebus et sentiunt et
iudicant et nos contrarias saepe causas dicimus, non
modo ut Crassus contra me dicat aliquando aut ego contra
Crassum, cum alterutri necesse sit falsum dicere,
sed etiam ut uterque nostrum eadem de re alias aliud

defendat, cum plus uno verum esse non possit. ut igitur in eius modi re, quae mendacio nixa sit, [quae ad scientiam non saepe perveniat,] quae opiniones hominum et saepe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis
8 esse, cur audiatis.' 'nos vero et valde quidem' Catulus
31 inquit 'putamus atque eo magis, quod nulla mihi ostentatione videris esse usurus; exorsus es enim non gloriose; magis a veritate, ut tu putas, quam a nescio qua digni-
32 tate.' 'ut igitur de ipso genere sum confessus,' inquit Antonius 'artem esse non maximam, sic illud adfirmo, praecepta posse quaedam dari peracuta ad pertractandos animos hominum et ad excipiendas eorum voluntates. huius rei scientiam si quis volet magnam quandam artem esse dicere, non repugnabo; etenim cum plerique temere ac nulla ratione causas in foro dicant, non nulli autem propter exercitationem aut propter consuetudinem aliquam callidius id faciant, non est dubium quin, si quis animadverterit, quid sit, qua re alii melius quam alii dicant, id possit notare: ergo id qui toto in genere fecerit, is si non plane artem, at quasi artem quandam invenerit;
33 atque utinam, ut mihi illa videor videre in foro atque in causis, item nunc, quem ad modum ea reperirentur, possem vobis exquirere! sed de me videro; nunc hoc propono, quod mihi persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil esse perfecto oratore praeclarius; nam ut usum dicendi omittam, qui in omni pacata et libera civitate dominatur, tanta oblectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum aut auribus aut mentibus iucundius per-
34 cipi possit. qui enim cantus moderata oratione dulcior inveniri potest? quod carmen artificiosa verborum conclusione aptius? qui actor imitanda quam orator suscipienda veritate iucundior? quid autem subtilius quam crebrae acutaeque sententiae? quid admirabilius quam res splendore inlustrata verborum? quid plenius quam omni genere rerum cumulata oratio? neque ulla non propria oratoris res est, quae quidem ornate dici graviter-
9 que debet. huius est in dando consilio de maximis rebus
35 cum dignitate explicata sententia; eiusdem et languentis populi incitatio et effrenati moderatio; eadem facultate et fraus hominum ad perniciem et integritas ad salutem

vocatur. quis cohortari ad virtutem ardentius, quis a
vitiis acrius revocare, quis vituperare improbos asperius,
quis laudare bonos ornatius, quis cupiditatem vehemen-
tius frangere accusando potest? quis maerorem levare
mitius consolando? historia vero testis temporum, lux 36
veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetusta-
tis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commen-
datur? nam si qua est ars alia, quae verborum aut
faciendorum aut legendorum scientiam profiteatur; aut si
quisquam dicitur nisi orator formare orationem eamque
variare et distinguere quasi quibusdam verborum senten-
tiarumque insignibus; aut si via ulla nisi ab hac una arte
traditur aut argumentorum aut sententiarum aut denique
descriptionis atque ordinis, fateamur aut hoc, quod haec
ars profiteatur, alienum esse aut cum alia aliqua arte
esse commune: at si in hac una est ea ratio atque do- 37
ctrina, non, si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo
minus id est huius unius proprium; sed ut orator de eis
rebus, quae ceterarum artium sunt, si modo eas cognovit,
ut heri Crassus dicebat, optime potest dicere, sic cete-
rarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid
ab hac arte didicerunt, neque [enim] si de rusticis rebus 38
agricola quispiam aut etiam, id quod multi, medicus de
morbis aut si de pingendo pictor aliquis diserte scripse-
rit aut dixerit, idcirco illius artis putanda est eloquentia;
in qua quia vis magna est in hominum ingeniis, eo multi
etiam sine doctrina aliquid omnium generum atque ar-
tium consequuntur; sed, quid cuiusque sit proprium, etsi
ex eo iudicari potest, cum videris, quid quaeque doceat,
tamen hoc certius esse nihil potest, quam quod omnes
artes aliae sine eloquentia suum munus praestare pos-
sunt, orator sine ea nomen obtinere suum non potest;
ut ceteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habeant, hic, nisi
domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam
petere non possit.' tum Catulus 'etsi,' inquit 'Antoni, 10/39
minime impediendus est interpellatione iste cursus ora-
tionis tuae, patiere tamen mihique ignosces; "non enim
possum, quin exclamem," ut ait ille in Trinummo: ita
oratoris mihi vim cum exprimere subtiliter visus es, tum
laudare copiosissime; quod quidem eloquentem vel optime

facere oportet, ut eloquentiam laudet; debet enim ad
eam laudandam ipsam illam adhibere, quam laudat. sed
perge porro; tibi enim adsentior vestrum esse hoc totum
diserte dicere, idque si quis in alia arte faciat, eum ad-
40 sumpto aliunde uti bono, non proprio nec suo.' et Cras-
sus 'nox te' inquit 'nobis, Antoni, expolivit hominem-
que reddidit; nam hesterno sermone unius cuiusdam
operis, ut ait Caecilius, remigem aliquem aut baiulum
nobis oratorem descripseras, inopem quendam humani-
tatis atque inurbanum.' tum Antonius 'heri enim' in-
quit 'hoc mihi proposueram, ut, si te refellissem, hos
abs te discipulos abducerem; nunc, Catulo audiente et
Caesare, videor debere non tam pugnare tecum quam
41 quid ipse sentiam dicere. sequitur igitur, quoniam nobis
est hic, de quo loquimur, in foro atque in oculis civium
constituendus, ut videamus, quid ei negotii demus cuique
eum muneri velimus esse praepositum; nam Crassus heri,
cum vos, Catule et Caesar, non adessetis, posuit breviter
in artis distributione idem, quod Graeci plerique po-
suerunt, neque sane quid ipse sentiret, sed quid ab illis
diceretur, ostendit: duo prima genera quaestionum esse,
in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum, alterum
42 certum: infinitum mihi videbatur id dicere, in quo ali-
quid generatim quaereretur, hoc modo: expetendane esset
eloquentia? expetendine honores? certum autem, in quo
quid in personis et in constituta re et definita quaerere-
tur; cuius modi sunt, quae in foro atque in civium cau-
43 sis disceptationibusque versantur. ea mihi videntur aut
in lite oranda aut in consilio dando esse posita, nam
illud tertium, quod et a Crasso tactum est et, ut audio,
ille ipse Aristoteles, qui haec maxime inlustravit, ad-
iunxit, etiamsi opus est, minus est tamen necessarium.'
'quidnam?' inquit Catulus 'an laudationes? id enim video
11 44 poni genus tertium.' 'ita,' inquit Antonius 'et in eo
quidem genere scio et me et omnis, qui adfuerunt, de-
lectatos esse vehementer, cum a te est Popilia, mater
vestra, laudata, cui primum mulieri hunc honorem in
nostra civitate tributum puto. sed non omnia, quaecum-
que loquimur, mihi videntur ad artem et ad praecepta
45 esse revocanda; ex eis enim fontibus, unde omnia orna-

menta dicendi sumuntur, licebit etiam laudationem ornare
neque illa elementa desiderare, quae ut nemo tradat,
quis est qui nesciat, quae sint in homine laudanda? po-
sita enim in eis *sunt* rebus, quas Crassus in illius ora-
tionis suae, quam contra conlegam censor habuit, prin-
cipio dixit: quae natura aut fortuna darentur hominibus,
in eis rebus se vinci posse animo aequo pati; quae ipsi
sibi homines parare possent, in eis rebus se pati non
posse vinci; *itaque* qui laudabit quempiam, intelleget ex-
ponenda sibi esse fortunae bona; ea sunt generis, pe- 46
cuniae, propinquorum, amicorum, opum, valetudinis, for-
mae, virium, ingenii et ceterarum rerum, quae sunt aut
corporis aut extraneae; * * * si habuerit, bene rebus eis
usum; si non habuerit, sapienter caruisse; si amiserit,
moderate tulisse; deinde, quid sapienter is, quem laudet,
quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid magnifice,
quid pie, quid grate, quid humaniter, quid denique cum
aliqua virtute aut fecerit aut tulerit: haec et quae sunt
eius generis facile videbit, qui volet laudare; et qui vitu-
perare, contraria.' 'cur igitur dubitas,' inquit Catulus, 47
'facere hoc tertium genus, quoniam inest in ratione re-
rum? non enim, si est facilius, eo de numero quoque est
excerpendum.' 'quia nolo,' inquit, 'omnia, quae cadunt
aliquando in oratorem, quamvis exigua sint, ea sic tra-
ctare, quasi nihil possit dici sine praeceptis suis; nam et 48
testimonium saepe dicendum est ac non numquam etiam
adcuratius, ut mihi etiam necesse fuit in Sex. Titium,
seditiosum civem et turbulentum; explicavi in eo testi-
monio dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi
tribuno plebis pro re publica restitissem, quaeque ab eo
contra rem publicam facta arbitrarer, exposui; diu reten-
tus sum, multa audivi, multa respondi. num igitur pla-
cet, cum de eloquentia praecipias, aliquid etiam de testi-
moniis dicendis quasi in arte tradere?' 'nihil sane' inquit 12
Catulus 'necesse est.' 'quid si, quod saepe summis 49
viris accidit, mandata sint exponenda aut in senatu ab
imperatore aut ad imperatorem aut ad regem aut ad po-
pulum aliquem a senatu, num quia genere orationis in
eius modi causis adcuratiore est utendum, idcirco pars
etiam haec causarum numeranda videtur aut propriis

praeceptis instruenda?' 'minime vero,' inquit Catulus;
'non enim deerit homini diserto in eius modi rebus fa-
50 cultas ex ceteris rebus et causis comparata.' 'ergo item'
inquit 'illa, quae saepe diserte agenda sunt et quae ego
paulo ante, cum eloquentiam laudarem, dixi oratoris
esse, neque habent suum locum ullum in divisione par-
tium neque certum praeceptorum genus et agenda sunt
non minus diserte, quam quae in lite dicuntur, obiurga-
tio, cohortatio, consolatio, quorum nihil est, quod non
summa dicendi ornamenta desideret; sed ex artificio res
istae praecepta non quaerunt.' 'plane' inquit Catulus
51 'adsentior.' 'age vero,' inquit Antonius 'qualis oratoris
et quanti hominis in dicendo putas esse historiam scri-
bere?' 'si, ut Graeci scripserunt, summi,' inquit Catulus;
'si, ut nostri, nihil opus est oratore; satis est non esse
mendacem.' 'atqui, ne nostros contemnas,' inquit An-
tonius 'Graeci quoque ipsi sic initio scriptitarunt, ut
52 noster Cato, ut Pictor, ut Piso; erat enim historia nihil
aliud nisi annalium confectio, cuius rei memoriaeque pu-
blicae retinendae causa ab initio rerum Romanarum us-
que ad P. Mucium pontificem maximum res omnis sin-
gulorum annorum mandabat litteris pontifex maximus
referebatque in album et proponebat tabulam domi, po-
testas ut esset populo cognoscendi, [ei] qui etiam nunc
53 annales maximi nominantur: hanc similitudinem scri-
bendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monu-
menta solum temporum, hominum, locorum gestarumque
rerum reliquerunt; itaque qualis apud Graecos Pherecy-
des, Hellanicus, Acusilas fuit aliique permulti, talis
noster Cato et Pictor et Piso, qui neque tenent, quibus
rebus ornetur oratio — modo enim huc ista sunt impor-
tata — et, dum intellegatur quid dicant, unam dicendi
54 laudem putant esse brevitatem. paulum se erexit et ad-
didit maiorem historiae sonum [vocis] vir optimus, Crassi
familiaris, Antipater; ceteri non exornatores rerum, sed
13 tantummodo narratores fuerunt.' 'est,' inquit Catulus
'ut dicis; sed iste ipse Caelius neque distinxit historiam
varietate colorum neque verborum conlocatione et tractu
orationis leni et aequabili perpolivit illud opus; sed ut
homo neque doctus neque maxime aptus ad dicendum,

sicut potuit, dolavit; vicit tamen, ut dicis, superiores.'
'minime mirum,' inquit Antonius 'si ista res adhuc no- 55
stra lingua inlustrata non est; nemo enim studet elo-
quentiae nostrorum hominum, nisi ut in causis atque in
foro eluceat; apud Graecos autem eloquentissimi homi-
nes remoti a causis forensibus cum ad ceteras res in-
lustris tum ad historiam scribendam se applicaverunt:
namque et Herodotum illum, qui princeps genus hoc
ornavit, in causis nihil omnino versatum esse accepimus;
atqui tanta est eloquentia, ut me quidem, quantum [ego
Graece scripta] intellegere possum, magno opere de- 56
lectet; et post illum Thucydides omnis dicendi artificio
mea sententia [facile] vicit; qui ita creber est rerum fre-
quentia, ut verborum prope numerum sententiarum nu-
mero consequatur, ita porro verbis est aptus et pressus,
ut nescias, utrum res oratione an verba sententiis in-
lustrentur: atqui ne hunc quidem, quamquam est in re
publica versatus, ex numero accepimus eorum, qui cau-
sas dictitarent; et hos ipsos libros tum scripsisse dicitur,
cum a re publica remotus atque, id quod optimo cuique
Athenis accidere solitum est, in exsilium pulsus esset;
hunc consecutus est Syracusius Philistus, qui, cum Dio- 57
nysii tyranni familiarissimus esset, otium suum con-
sumpsit in historia scribenda maximeque Thucydidem
est, sicut mihi videtur, imitatus. postea vero ex claris-
sima quasi rhetorum officina duo praestantes ingenio,
Theopompus et Ephorus [ab Isocrate magistro impulsi]
se ad historiam contulerunt; causas omnino numquam
attigerunt. denique etiam a philosophia profectus prin- 14
ceps Xenophon, Socraticus ille, post ab Aristotele Cal- 58
listhenes, comes Alexandri, scripsit historiam, et is qui-
dem rhetorico paene more; ille autem superior leniore
quodam sono est usus, et qui illum impetum oratoris
non habeat, vehemens fortasse minus, sed aliquanto ta-
men est, ut mihi quidem videtur, dulcior. minimus natu
horum omnium Timaeus, quantum autem iudicare pos-
sum, longe eruditissimus et rerum copia et sententiarum
varietate abundantissimus et ipsa compositione verborum
non impolitus magnam eloquentiam ad scribendum attu-
lit, sed nullum usum forensem.' haec cum ille dixisset, 59

'quid est,' inquit 'Catule?' Caesar 'ubi sunt, qui Antonium Graece negant scire? quot historicos nominavit! quam scienter, quam proprie de uno quoque dixit!' 'id mehercule' inquit Catulus 'admirans illud iam mirari desino, quod multo magis ante mirabar, hunc, cum haec nesciret, in dicendo posse tantum.' 'atqui, Catule,' inquit Antonius 'non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans horum libros et non nullos alios, sed de-
60 lectationis causa, cum est otium, legere soleo. quid ergo? est, fatebor, aliquid tamen; ut, cum in sole ambulem, etiamsi ego ob aliud ambulem, fieri natura tamen, ut colorer, sic, cum istos libros ad Misenum — nam Romae vix licet — studiosius legerim, sentio illorum tactu orationem meam quasi colorari. sed ne latius hoc vobis patere videatur, haec duntaxat in Graecis intellego, quae ipsi, qui scripserunt, voluerunt volgo
61 intellegi: in philosophos vestros si quando incidi, deceptus indicibus librorum, qui sunt fere inscripti de rebus notis et inlustribus, de virtute, de iustitia, de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intellego; ita sunt angustis et concisis disputationibus inligati; poëtas omnino quasi alia quadam lingua locutos non conor attingere. cum his me, ut dixi, oblecto, qui res gestas aut orationes scripserunt suas aut qui ita loquuntur, ut videantur voluisse esse nobis, qui non sumus
15 62 eruditissimi, familiares. sed illuc redeo: videtisne, quantum munus sit oratoris historia? haud scio an flumine orationis et varietate maximum; neque eam reperio usquam separatim instructam rhetorum praeceptis; sita sunt enim ante oculos. nam quis nescit primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde ne quid veri non audeat? ne quae suspitio gratiae sit in
63 scribendo? ne quae simultatis? haec scilicet fundamenta nota sunt omnibus, ipsa autem exaedificatio posita est in rebus et verbis: rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem; volt etiam, quoniam in rebus magnis memoriaque dignis consilia primum, deinde acta, postea eventus exspectentur, et de consiliis significari quid scriptor probet et in rebus gestis declarari non solum quid actum aut dictum sit, sed etiam quo

modo, et cum de eventu dicatur, ut causae explicentur
omnes vel casus vel sapientiae vel temeritatis hominum-
que ipsorum non solum res gestae, sed etiam, qui fama
ac nomine excellant, de cuiusque vita atque natura; ver- 64
borum autem ratio et genus orationis fusum atque tractum
et cum lenitate quadam aequabili profluens sine hac
iudiciali asperitate et sine sententiarum forensibus acu-
leis persequendum est. harum tot tantarumque rerum
videtisne ulla esse praecepta, quae in artibus rhetorum
reperiantur? in eodem silentio multa alia oratorum officia
iacuerunt, [cohortationis praecepta consolationis admo-
nita,] quae tractanda sunt omnia disertissime, sed locum
suum in his artibus, quae traditae sunt, habent nullum;
atque in hoc genere illa quoque est infinita silva, quod 65
oratori plerique, ut etiam Crassus ostendit, duo genera
ad dicendum dederunt: unum de certa definitaque causa,
quales sunt, quae in litibus, quae in deliberationibus
versantur, addat, si quis volet, etiam laudationes; alte-
rum, quod appellant omnes fere scriptores, explicat nemo,
infinitam generis sine tempore et sine persona quaestio-
nem — hoc quid et quantum sit, cum dicunt, intellegere
mihi non videntur: si enim est oratoris, quaecumque res 66
infinite posita sit, de ea posse dicere, dicendum erit ei,
quanta sit solis magnitudo, quae forma terrae; de mathe-
maticis, de musicis rebus non poterit quin dicat hoc
onere suscepto recusare; denique ei, qui profitetur esse
suum non solum de eis controversiis, quae temporibus
et personis notatae sunt, hoc est, de omnibus forensi-
bus, sed etiam de generum infinitis quaestionibus dicere,
nullum potest esse genus orationis, quod sit exceptum —
sed si illam quoque partem quaestionum oratori volumus 16 67
adiungere vagam et liberam et late patentem, ut de re-
bus bonis aut malis, expetendis aut fugiendis, honestis
aut turpibus, utilibus aut inutilibus, de virtute, de iusti-
tia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi,
de liberalitate, de pietate, de amicitia, de officio, de fide,
de ceteris virtutibus contrariisque vitiis dicendum oratori
putemus; itemque de re publica, de imperio, de re mili-
tari, de disciplina civitatis, de hominum moribus, adsu-
mamus eam quoque partem, sed ita, ut sit circumscripta

68 modicis regionibus: equidem omnia, quae pertinent ad
usum civium, morem hominum, quae versantur in con-
suetudine vitae, in ratione rei publicae, in hac societate
civili, in sensu hominis communi, in natura, in moribus,
comprehendenda esse oratori puto; si minus, ut separa-
tim de his rebus philosophorum more respondeat, at
certe, ut in causa prudenter possit intexere; hisce autem
ipsis de rebus ut ita loquatur, uti ei, qui iura, qui leges,
qui civitates constituerunt, locuti sunt, simpliciter et
splendide, sine ulla serie disputationum et sine ieiuna
69 concertatione verborum. hoc loco ne qua sit admiratio,
si tot tantarumque rerum nulla a me praecepta ponentur,
sic statuo: ut in ceteris artibus, cum tradita sint cuius-
que artis difficillima, reliqua, quia aut faciliora aut si-
milia sint, tradi non necesse esse; ut in pictura, qui
hominis unius speciem pingere perdidicerit, posse eum
cuiusvis vel formae vel aetatis, etiamsi non didicerit,
pingere neque esse periculum, qui leonem aut taurum
pingat egregie, ne idem in multis aliis quadrupedibus
facere non possit — neque est omnino ars ulla, in qua
omnia, quae illa arte effici possint, a doctore tradantur,
sed qui primarum et certarum rerum genera ipsa di-
dicerunt, reliqua [non incommode] per se adsequentur —
70 similiter arbitror in hac sive ratione sive exercitatione
dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentis, qui
aut de re publica aut de ipsius rebus aut de eis, contra
quos aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi po-
testate audiant, ad suum arbitrium movere possit, illum
de toto illo genere reliquarum orationum non plus quae-
siturum esse, quid dicat, quam Polyclitum illum, cum
Herculem fingebat, quem ad modum pellem aut hydram
fingeret, etiamsi haec numquam separatim facere didi-
17 cisset.' tum Catulus 'praeclare mihi videris, Antoni,
71 posuisse' inquit 'ante oculos, quid discere oporteret eum,
qui orator esset futurus, quid, etiamsi non didicisset, ex
eo, quod didicisset, adsumeret; deduxisti enim totam
hanc rem in duo genera solum causarum, cetera innume-
rabilia exercitationi et similitudini reliquisti: sed vide ne
in istis duobus generibus hydra tibi sit et pellis, Hercu-
les autem et alia opera maiora in illis rebus, quas prae-

termittis, relinquantur; non enim mihi minus operis vide-
tur de universis generibus rerum quam de singulorum
causis ac multo etiam maius de natura deorum quam de
hominum litibus dicere.' 'non est ita,' inquit Antonius
'dicam enim tibi, Catule, non tam doctus quam, id quod 72
est maius, expertus: omnium ceterarum rerum oratio,
mihi crede, ludus est homini non hebeti neque inexer-
citato neque communium litterarum et politioris humani-
tatis experti; in causarum contentionibus magnum est
quoddam opus atque haud sciam an de humanis operibus
longe maximum; in quibus vis oratoris plerumque ab
imperitis exitu et victoria iudicatur; ubi adest armatus
adversarius, qui sit et feriendus et repellendus; ubi saepe
is, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus aut
etiam amicus adversario et inimicus tibi est; cum aut
docendus is est aut dedocendus aut reprimendus aut in-
citandus aut omni ratione ad tempus, ad causam oratione
moderandus; in quo saepe benevolentia ad odium, odium
autem ad benevolentiam deducendum est; aut tamquam
machinatione aliqua tum ad severitatem tum ad remis-
sionem animi, tum ad tristitiam tum ad laetitiam est
contorquendus; omnium sententiarum gravitate, omnium 73
verborum ponderibus est utendum; accedat oportet actio
varia, vehemens, plena animi, plena spiritus, plena do-
loris, plena veritatis. in his operibus si quis illam
artem comprehenderit, ut tamquam Phidias Minervae
signum efficere possit, non sane, quem ad modum in
clipeo [idem artifex] minora illa opera facere discat, la-
borabit.' tum Catulus 'quo ista maiora ac mirabiliora 18 74
fecisti, eo me maior exspectatio tenet quibusnam rationi-
bus quibusque praeceptis ea tanta vis comparetur; non
quo mea quidem iam intersit — neque enim aetas id mea
desiderat et aliud genus quoddam dicendi nos secuti su-
mus, qui numquam sententias de manibus iudicum vi
quadam orationis extorsimus ac potius placatis eorum
animis tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus
— sed tamen ista tua nullum ad usum meum, tantum
cognoscendi studio adductus requiro; nec mihi opus est 75
Graeco aliquo doctore, qui mihi pervolgata praecepta
decantet, cum ipse numquam forum, numquam ullum

iudicium aspexerit; ut Peripateticus ille dicitur Phormio,
cum Hannibal Karthagine expulsus Ephesum ad Antio-
chum venisset exsul proque eo, quod eius nomen erat
magna apud omnis gloria, invitatus esset ab hospitibus
suis, ut eum, quem dixi, si vellet, audiret; cumque is
se non nolle dixisset, locutus esse dicitur homo copiosus
aliquot horas de imperatoris officio et de re militari;
tum, cum ceteri, qui illum audierant, vehementer essent
delectati, quaerebant ab Hannibale, quidnam ipse de
illo philosopho iudicaret: hic Poenus non optime Graece,
sed tamen libere respondisse fertur, multos se deliros
senes saepe vidisse, sed qui magis, quam Phormio de-
76 liraret, vidisse neminem. neque mehercule iniuria: quid
enim aut adrogantius aut loquacius fieri potuit quam
Hannibali, qui tot annis de imperio cum populo Romano
omnium gentium victore certasset, Graecum hominem,
qui numquam hostem, numquam castra vidisset, num-
quam denique minimam partem ullius publici muneris
attigisset, praecepta de re militari dare? hoc mihi facere
omnes isti, qui de arte dicendi praecipiunt, videntur;
quod enim ipsi experti non sunt, id docent ceteros; sed
hoc minus fortasse errant, quod non te, ut Hannibalem,
19 sed pueros aut adulescentulos docere conantur.' 'erras,
77 Catule,' inquit Antonius 'nam egomet in multos iam
Phormiones incidi. quis enim est istorum Graecorum,
qui quemquam nostrum quicquam intellegere arbitretur?
ac mihi quidem non ita molesti sunt; facile omnis per-
petior et perfero; nam aut aliquid adferunt, quod mihi
non displiceat, aut efficiunt, ut me non didicisse minus
paeniteat; dimitto autem eos non tam contumeliose quam
philosophum illum Hannibal, et eo fortasse plus habeo
etiam negotii: sed tamen est eorum doctrina, quantum
78 ego iudicare possum, perridicula: dividunt enim totam
rem in duas partis, in causae controversiam et in quae-
stionis: causam appellant rem positam in disceptatione
reorum et controversia; quaestionem autem rem positam
in infinita dubitatione; de causa praecepta dant; de altera
79 parte dicendi mirum silentium est. deinde quinque fa-
ciunt quasi membra eloquentiae, invenire quid dicas, in-
venta disponere, deinde ornare verbis, post memoriae

mandare, tum ad extremum agere ac pronuntiare; rem
sane non reconditam; quis enim hoc non sua sponte
viderit, neminem posse dicere, nisi et quid diceret et
quibus verbis et quo ordine diceret haberet et ea memi-
nisset? atque haec ego non reprehendo, sed ante oculos
posita esse dico, ut eas item quattuor, quinque, sexve
partis vel etiam septem, quoniam aliter ab aliis digerun-
tur, in quas est ab his omnis oratio distributa: iubent 80
enim exordiri ita, ut eum, qui audiat, benevolum nobis
faciamus et docilem et attentum; deinde rem narrare ita,
ut veri similis narratio sit, ut aperta, ut brevis; post au-
tem dividere causam aut proponere; nostra confirmare
argumentis ac rationibus; deinde contraria refutare; tum
autem alii conclusionem orationis et quasi perorationem
conlocant, alii iubent, antequam peroretur, ornandi aut
augendi causa digredi, deinde concludere ac perorare.
ne haec quidem reprehendo; sunt enim concinne distri- 81
buta, sed tamen, id quod necesse fuit ab hominibus
expertibus veritatis, non perite: quae enim praecepta
principiorum et narrationum esse voluerunt, ea in totis
orationibus sunt conservanda; nam ego mihi benevolum 82
iudicem facilius facere possum, cum sum in cursu ora-
tionis, quam cum omnia sunt inaudita; docilem autem
non cum polliceor me demonstraturum, sed tum, cum
doceo et explano; attentum vero crebro tota actione
[excitandis mentibus iudicum], non prima denuntiatione
[efficere possumus]; iam vero narrationem quod iubent 83
veri similem esse et apertam et brevem, recte nos ad-
monent: quod haec narrationis magis putant esse pro-
pria quam totius orationis, valde mihi videntur errare;
omninoque in hoc omnis est error, quod existimant arti-
ficium esse hoc quoddam non dissimile ceterorum, cuius
modi de ipso iure civili hesterno die Crassus componi
posse dicebat: ut genera rerum primum exponerentur, in
quo vitium est, si genus ullum praetermittitur; deinde
singulorum partes generum, in quo et deesse aliquam
partem et superare mendosum est; tum verborum om-
nium definitiones, in quibus neque abesse quicquam de-
cet neque redundare; sed hoc si in iure civili, si etiam 20
in parvis aut mediocribus rebus doctiores adsequi pos- 84

sunt, non idem sentio tanta hac in re tamque immensa
posse fieri; sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad
eos, qui haec docent; omnia iam explicata et perpolita
adsequentur; sunt enim innumerabiles de his rebus libri
neque abditi neque obscuri: sed videant quid velint; ad
ludendumne an ad pugnandum arma sint sumpturi; aliud
enim pugna et acies, aliud ludus campusque noster de-
siderat; attamen ars ipsa ludicra armorum et gladiatori
et militi prodest aliquid; sed animus acer et praesens et
acutus idem atque versutus invictos viros efficit [non
85 difficilius arte coniuncta]. qua re ego tibi oratorem sic
iam instituam, si potero, ut quid efficere possit ante per-
spiciam: sit enim mihi tinctus litteris; audierit aliquid,
legerit, ista ipsa praecepta acceperit; temptabo quid de-
ceat, quid voce, quid viribus, quid spiritu, quid lingua
efficere possit. si intellegam posse ad summos perve-
nire, non solum hortabor, ut elaboret, sed etiam, si vir
quoque bonus mihi videbitur esse, obsecrabo; tantum
ego in excellenti oratore et eodem bono viro pono esse
ornamenti universae civitati; sin videbitur, cum omnia
summa fecerit, tamen ad mediocris oratores esse ven-
turus, permittam ipsi quid velit; molestus magno opere
non ero; sin plane abhorrebit et erit absurdus, ut se
contineat aut ad aliud studium transferat, admonebo;
86 nam neque is, qui optime potest, deserendus ullo modo
est a cohortatione nostra neque is, qui aliquid potest,
deterrendus: quod alterum divinitatis mihi cuiusdam vide-
tur, alterum, vel non facere quod non optime possis, vel
facere quod non pessime facias, humanitatis, tertium
vero illud, clamare contra quam deceat et quam possit,
hominis est, ut tu, Catule, de quodam clamatore dixisti,
stultitiae suae quam plurimos testis domestico praeconio
87 conligentis. de hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus
adiuvandusque sit, ita loquamur, ut ei tradamus ea dum-
taxat, quae nos usus docuit, ut nobis ducibus veniat eo,
quo sine duce ipsi pervenimus, quoniam meliora docere
21 88 non possumus. atque ut a familiari nostro exordiar,
hunc ego, Catule, Sulpicium primum in causa parvula
adulescentulum audivi voce et forma et motu corporis et
reliquis rebus aptis ad hoc munus, de quo quaerimus,

oratione autem celeri et concitata, quod erat ingenii, et
verbis effervescentibus et paulo nimium redundantibus,
quod erat aetatis. non sum aspernatus; volo enim se
efferat in adulescente fecunditas; nam sicut facilius in
vitibus revocantur ea, quae sese nimium profuderunt,
quam, si nihil valet materies, nova sarmenta cultura ex-
citantur, item volo esse in adulescente, unde aliquid
amputem; non enim potest in eo esse sucus diuturnus,
quod nimis celeriter est maturitatem adsecutum. vidi 89
statim indolem neque dimisi tempus et eum sum cohor-
tatus, ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum,
magistrum autem, quem vellet, eligeret; me quidem si
audiret, L. Crassum: quod iste adripuit et ita sese factu-
rum confirmavit atque etiam addidit, gratiae scilicet
causa, me quoque sibi magistrum futurum. vix annus
intercesserat ab hoc sermone cohortationis meae, cum
iste accusavit C. Norbanum, defendente me: non est
credibile quid interesse mihi sit visum inter eum, qui
tum erat et qui anno ante fuerat. omnino in illud genus
eum Crassi magnificum atque praeclarum natura ipsa
ducebat, sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem
studio atque imitatione intendisset atque ita dicere con-
suesset, ut tota mente Crassum atque omni animo in-
tueretur. ergo hoc sit primum in praeceptis meis, ut 22
demonstremus, quem imitetur [atque ita, ut, quae ma- 90
xime excellent in eo, quem imitabitur, ea diligentissime
persequatur]; tum accedat exercitatio, qua illum, quem
delegerit, imitando effingat atque exprimat, non ut mul-
tos imitatores saepe cognovi, qui aut ea, quae facilia
sunt, aut etiam illa, quae insignia ac paene vitiosa, con-
sectantur imitando: nihil est facilius, quam amictum imi- 91
tari alicuius aut statum aut motum; si vero etiam vitiosi
aliquid est, id sumere et in eo ambitiosum esse non
magnum est, ut ille, qui nunc etiam, amissa voce, furit
in re publica, Fufius, nervos in dicendo C. Fimbriae,
quos tamen habuit ille, non adsequitur, oris pravitatem
et verborum latitudinem imitatur; sed tamen ille nec de-
ligere scivit, cuius potissimum similis esset, et in eo
ipso, quem delegerat, imitari etiam vitia voluit; qui au- 92
tem ita faciet, ut oportet, primum vigilet necesse est in

deligendo; deinde, quem probavit, in eo, quae maxime
excellent, ea diligentissime persequatur. quid enim cau-
sae censetis esse, cur aetates extulerint singulae prope
genera dicendi? quod non tam facile in nostris oratori-
bus possumus iudicare, quia scripta, ex quibus iudicium
fieri posset, non multa sane reliquerunt, quam in Grae-
cis, ex quorum scriptis, cuiusque aetatis quae dicendi
93 ratio voluntasque fuerit, intellegi potest. antiquissimi
fere sunt, quorum quidem scripta constent, Pericles at-
que Alcibiades et eadem aetate Thucydides, subtiles,
acuti, breves, sententiis magis quam verbis abundantes:
non potuisset accidere, ut unum genus esset omnium,
nisi aliquem sibi proponerent ad imitandum. consecuti
sunt hos Critias, Theramenes, Lysias: multa Lysiae
scripta sunt; non nulla Critiae; de Theramene audimus;
omnes etiam tum retinebant illum Pericli sucum, sed
94 erant paulo uberiore filo. ecce tibi est exortus Isocrates,
[magister istorum omnium] cuius e ludo tamquam ex
equo Troiano meri principes exierunt; sed eorum partim
23 in pompa, partim in acie inlustres esse voluerunt; atqui
et illi, Theopompi, Ephori, Philisti, Naucratae multique
alii naturis differunt, voluntate autem similes sunt [et]
inter sese [magistri]; et ei, qui se ad causas contulerunt,
ut Demosthenes, Hyperides, Lycurgus, Aeschines, Di-
narchus aliique complures, etsi inter se pares non fue-
runt, tamen omnes sunt in eodem veritatis imitandae
genere versati, quorum quamdiu mansit imitatio, tamdiu
95 genus illud dicendi studiumque vixit; posteaquam exstin-
ctis his omnis eorum memoria sensim obscurata est et
evanuit, alia quaedam dicendi molliora ac remissiora
genera viguerunt. inde Demochares, quem aiunt soro-
ris filium fuisse Demostheni; tum Phalereus ille Deme-
trius omnium istorum mea sententia politissimus, aliique
horum similes exstiterunt; quae si volemus usque ad hoc
tempus persequi, intellegemus, ut hodie Alabandensem
illum Meneclem et eius fratrem Hieroclem, quos ego
audivi, tota imitatur Asia, sic semper fuisse aliquem,
96 cuius se similis plerique esse vellent. hanc igitur simi-
litudinem qui imitatione adsequi volet, cum exercita-
tionibus crebris atque magnis tum scribendo maxime

persequatur; quod si hic noster Sulpicius faceret, multo eius oratio esset pressior; in qua nunc interdum, ut in herbis rustici solent dicere in summa ubertate, inest luxuries quaedam, quae stilo depascenda est.' hic Sul- 97
picius 'me quidem' inquit 'recte mones, idque mihi gratum est; sed ne te quidem, Antoni, multum scriptitasse arbitror.' tum ille 'quasi vero' inquit 'non ea praecipiam aliis, quae mihi ipsi desint: sed tamen ne tabulas quidem conficere existimor: verum et in hoc ex re familiari mea et in illo ex eo, quod dico, quantulum id cumque est, quid faciam iudicari potest. atque esse tamen 98
[multos] videmus, qui neminem imitentur et suapte natura, quod velint, sine cuiusquam similitudine consequantur; quod et in vobis animadverti recte potest, Caesar et Cotta; quorum alter inusitatum nostris quidem oratoribus leporem quendam et salem, alter acutissimum et subtilissimum dicendi genus est consecutus; neque vero vester aequalis Curio, patre mea sententia vel eloquentissimo temporibus illis, quemquam mihi magno opere videtur imitari; qui tamen verborum gravitate et elegantia et copia suam quandam expressit quasi formam figuramque dicendi; quod ego maxime iudicare potui in ea causa, quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit; in qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus, sed etiam sapiens orator habere deberet.

Verum ut aliquando ad causas deducamus illum, quem 24 99
instituimus, et eas quidem, in quibus plusculum negotii est, iudiciorum atque litium — riserit aliquis fortasse hoc praeceptum; est enim non tam acutum quam necessarium magisque monitoris non fatui quam eruditi magistri — hoc ei primum praecipiemus, quascumque causas erit tractaturus, ut eas diligenter penitusque cognoscat. hoc in ludo non praecipitur; faciles enim causae ad 100
pueros deferuntur: lex peregrinum vetat in murum ascendere; ascendit; hostis reppulit: accusatur. nihil est negotii eius modi causam cognoscere; recte igitur nihil de causa discenda praecipiunt; [haec est enim in ludo causarum formula fere.] at vero in foro tabulae, testimonia, pacta, conventa, stipulationes, cognationes, adfinitates,

decreta, responsa, vita denique eorum, qui in causa ver-
santur, tota cognoscenda est; quarum rerum neglegentia
plerasque causas et maxime privatas — sunt enim multo
101 saepe obscuriores — videmus amitti; ita non nulli, dum
operam suam multam existimari volunt, ut toto foro voli-
tare et a causa ad causam ire videantur, causas dicunt
incognitas; in quo est illa quidem magna offensio vel
neglegentiae, susceptis rebus, vel perfidiae, receptis; sed
etiam illa maior opinione, quod nemo potest de ea re,
quam non novit, non turpissime dicere: ita dum inertiae
vituperationem, quae maior est, contemnunt, adsequun-
tur etiam illam, quam magis ipsi fugiunt, tarditatis.
102 equidem soleo dare operam, ut de sua quisque re me
ipse doceat et ut ne quis alius adsit, quo liberius loqua-
tur, et agere adversarii causam, ut ille agat suam et
quicquid de sua re cogitarit in medium proferat: itaque
cum ille discessit, tris personas unus sustineo summa
animi aequitate, meam, adversarii, iudicis. qui locus est
talis, ut plus habeat adiumenti quam incommodi, hunc
iudico esse dicendum; ubi plus mali quam boni reperio,
103 id totum abdico atque eicio. ita adsequor, ut alio tem-
pore cogitem quid dicam et alio dicam; quae duo pleri-
que ingenio freti simul faciunt; sed certe eidem illi me-
lius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus
104 ad cogitandum, aliud ad dicendum putarent. cum rem
penitus causamque cognovi, statim occurrit animo, quae
sit causa ambigendi; nihil est enim, quod inter homines
ambigatur, [sive ex crimine causa constat, ut facinoris,
sive ex controversia, ut hereditatis, sive ex deliberatione,
ut belli, sive ex persona, ut laudis, sive ex disputatione,
ut de ratione vivendi;] in quo non aut quid factum sit
aut fiat futurumve sit quaeratur aut quale sit aut quid
25 vocetur; ac nostrae fere causae, quae quidem sunt cri-
105 minum, plerumque infitiatione defenduntur; nam et de
pecuniis repetundis [quae maximae sunt,] neganda fere
sunt omnia, et de ambitu raro illud datur, ut possis
liberalitatem atque benignitatem ab ambitu atque largi-
tione seiungere; de sicariis, de veneficiis, de peculatu
infitiari necesse est: id est igitur genus primum causa-
rum in iudiciis ex controversia facti; in deliberationibus

plerumque ex futuri, raro ex instantis aut facti. saepe 106
etiam res non sit necne, sed qualis sit quaeritur; ut cum
L. Opimii causam defendebat apud populum, audiente
me, C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat,
sed id iure pro salute patriae factum esse dicebat; ut
eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente rem publi-
cam capessenti P. Africanus de Ti. Graccho interroganti
responderat iure caesum videri; iure autem omnia de-
fenduntur, quae sunt eius generis, ut aut oportuerit aut
licuerit aut necesse fuerit aut imprudentia aut casu facta
esse videantur. iam quid vocetur, quaeritur, cum quo 107
verbo quid appellandum sit, contenditur; ut mihi ipsi
cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causa summa conten-
tio; pleraque enim de eis, quae ab isto obiciebantur,
cum confiterer, tamen ab illo maiestatem minutam nega-
bam, ex quo verbo lege Appuleia tota illa causa pende-
bat. atque in hoc genere causarum non nulli praecipiunt, 108
ut verbum illud, quod causam facit, dilucide breviterque
uterque definiat, quod mihi quidem perquam puerile
videri solet: alia est enim, cum inter doctos homines de
eis ipsis rebus, quae versantur in artibus, disputatur,
verborum definitio, ut cum quaeritur, quid sit ars, quid
sit lex, quid sit civitas, in quibus hoc praecipit ratio at-
que doctrina, ut vis eius rei, quam definias, sic expri-
matur, ut neque absit quicquam neque supersit; quod 109
quidem in illa causa neque Sulpicius fecit neque ego
facere conatus sum; nam quantum uterque nostrum po-
tuit, omni copia dicendi dilatavit, quid esset maiestatem
minuere: etenim definitio primum reprehenso verbo uno
aut addito aut dempto saepe extorquetur e manibus;
deinde genere ipso doctrinam redolet exercitationemque
paene puerilem; tum in sensum et in mentem iudicis in-
trare non potest, ante enim praeterlabitur, quam per-
cepta est. sed in eo genere, in quo quale sit quid, am- 26
bigitur, exsistit etiam ex scripti interpretatione saepe 110
contentio, in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo con-
troversia; nam illud ipsum, quod scriptum a sententia
discrepat, genus quoddam habet ambigui; quod tum ex-
plicatur, cum ea verba, quae desunt, suggesta sunt,
quibus additis defenditur sententiam scripti perspicuam

fuisse; ex contrariisque scriptis si quid ambigitur, non
novum genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur;
idque aut numquam diiudicari poterit aut ita
diiudicabitur, ut referendis praeteritis verbis id scriptum,
quodcumque defendemus, suppleatur; ita fit, ut unum
genus in eis causis, quae propter scriptum ambiguntur,
111 relinquatur, si est scriptum aliquid ambigue; ambiguorum
autem cum plura genera sunt, quae mihi videntur
ei melius nosse, qui dialectici appellantur, hi autem
nostri ignorare, qui non minus nosse debeant, tum illud
est frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis
vel scripti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut verbum
112 aut verba sint praetermissa. iterum autem peccant,
cum genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione
versatur, ab illis causis, in quibus, qualis
quaeque res sit, disceptatur, seiungunt; nusquam enim
tam quaeritur, quale sit genus ipsum rei quam in scripto,
113 quod totum a facti controversia separatum est. ita tria
sunt omnino genera, quae in disceptationem et controversiam
cadere possint: quid fiat factum futurumve sit,
aut quale sit, aut quo modo nominetur; nam illud quidem,
quod quidam Graeci adiungunt, 'rectene factum sit,'
27 totum in eo est 'quale sit.' sed iam ad institutum revertar
meum.

114 Cum igitur accepta causa et genere cognito rem
tractare coepi, nihil prius constituo, quam quid sit illud,
quo mihi sit referenda omnis illa oratio, quae sit propria
quaestionis et iudicii; deinde illa duo diligentissime
considero, quorum alterum commendationem habet
nostram aut eorum, quos defendimus, alterum est accommodatum
ad eorum animos, apud quos dicimus, ad
115 id, quod volumus, commovendos. ita omnis ratio dicendi
tribus ad persuadendum rebus est nixa: ut probemus
vera esse, quae defendimus; ut conciliemus eos
nobis, qui audiunt; ut animos eorum, ad quemcumque
116 causa postulabit motum, vocemus. ad probandum autem
duplex est oratori subiecta materies: una rerum earum,
quae non excogitantur ab oratore, sed in re positae ratione
tractantur, ut tabulae, testimonia, pacta, conventa,
quaestiones, leges, senatus consulta, res iudicatae, de-

creta, responsa, reliqua, si quae sunt, quae non ab ora-
tore pariuntur, sed ad oratorem [a causa atque] a reis
deferuntur; altera est, quae tota in disputatione et in
argumentatione oratoris conlocata est; ita in superiore 117
genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de
inveniendis cogitandum est. atque isti quidem, qui do-
cent, cum causas in plura genera secuerunt, singulis
generibus argumentorum copiam suggerunt; quod etiamsi
ad instituendos adulescentulos magis aptum est, ut, si-
mulac posita causa sit, habeant quo se referant, unde
statim expedita possint argumenta depromere, tamen et
tardi ingenii est rivulos consectari, fontis rerum non
videre, et iam aetatis est ususque nostri a capite quod
velimus arcessere et unde omnia manent videre. et pri- 118
mum genus illud earum rerum, quae ad oratorem defe-
runtur, meditatum nobis in perpetuum ad omnem usum
similium rerum esse debebit; nam et pro tabulis et con-
tra tabulas et pro testibus et contra testis et pro quae-
stionibus et contra quaestiones et item de ceteris rebus
eiusdem generis vel separatim dicere solemus de genere
universo vel definite de singulis temporibus, hominibus,
causis; quos quidem locos — vobis hoc, Cotta et Sul-
pici, dico — multa commentatione atque meditatione
paratos atque expeditos habere debetis; longum est enim 119
nunc me explicare, qua ratione aut confirmare aut infir-
mare testis, tabulas, quaestiones oporteat: haec sunt om-
nia ingenii vel mediocris, exercitationis autem maximae;
artem quidem et praecepta dumtaxat hactenus requirunt,
ut certis dicendi luminibus ornentur. itemque illa, quae 120
sunt alterius generis, quae tota ab oratore pariuntur, ex-
cogitationem non habent difficilem, explicationem magis
inlustrem perpolitamque desiderant; itaque cum haec duo
nobis quaerenda sint in causis, primum quid, deinde quo
modo dicamus, alterum, quod totum arte tinctum vide-
tur, tametsi artem requirit, tamen prudentiae est paene
mediocris quid dicendum sit videre; alterum est, in quo
oratoris vis illa divina virtusque cernitur, ea, quae di-
cenda sunt, ornate, copiose varieque dicere. qua re 28
illam partem superiorem, quoniam semel ita vobis pla- 121
cuit, non recusabo quo minus perpoliam atque confi-

ciam — quantum consequar, vos iudicabitis — quibus ex locis ad eas tris res, quae ad fidem faciendam solae valent, ducatur oratio, ut et concilientur animi et doceantur et moveantur; [haec sunt enim tria.] ea vero quem ad modum inlustrentur, praesto est, qui omnis docere possit, qui hoc primus in nostros mores induxit,
122 qui maxime auxit, qui solus effecit. namque ego, Catule, — dicam enim non reverens adsentandi suspicionem — neminem esse oratorem paulo inlustriorem arbitror [neque Graecum neque Latinum] quem aetas nostra tulerit, quem non et saepe et diligenter audierim, itaque si quid est in me — quod iam sperare videor, quoniam quidem vos, his ingeniis homines, tantum operae mihi ad audiendum datis — ex eo est, quod nihil quisquam umquam me audiente egit [orator], quod non in memoria mea penitus insederit: itaque ego is, qui sum, quantuscumque sum ad iudicandum, omnibus auditis oratoribus, sine ulla dubitatione sic statuo et iudico, neminem omnium tot et tanta, quanta sint in Crasso, habuisse orna-
123 menta dicendi. quam ob rem, si vos quoque hoc idem existimatis, non erit, ut opinor, iniqua partitio, si, cum ego hunc [oratorem], quem nunc fingo, ut institui, crearo, aluero, confirmaro, tradam eum Crasso et vestiendum
124 et ornandum.' tum Crassus, 'tu vero,' inquit 'Antoni, perge, ut instituisti; neque enim est boni neque liberalis parentis, quem procrearis et eduxeris, eum non et vestire et ornare, praesertim cum te locupletem esse negare non possis. quod enim ornamentum, quae vis, qui animus, quae dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem et eius diloricare tunicam et iudicibus cicatrices adversas senis imperatoris ostendere? qui idem, hoc accusante Sulpicio, cum hominem seditiosum furiosumque defenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare ac demonstrare gravissimis verbis multos saepe impetus populi non iniustos esse, quos praestare nemo posset; multas etiam e re publica seditiones saepe esse factas, ut cum reges essent exacti, ut cum tribunicia potestas constituta; illam Norbani seditionem ex luctu civium et ex Caepionis odio, qui exercitum amiserat, neque reprimi potuisse et iure

esse conflatam? potuit hic locus tam anceps, tam inaudi- 125
tus, tam lubricus, tam novus sine quadam incredibili vi ac facultate dicendi tractari? quid ego de Cn. Mallii, quid de Q. Regis commiseratione dicam? quid de aliis innumerabilibus? in quibus non hoc maxime enituit, quod tibi omnes dant, acumen quoddam singulare, sed haec ipsa, quae nunc ad me delegare vis: ea semper in te eximia et praestantia fuerunt.' tum Catulus 'ego vero' 29
inquit 'in vobis hoc maxime admirari soleo, quod, cum 126
inter vos in dicendo dissimillimi sitis, ita tamen uterque vestrum dicat, ut ei nihil neque a natura denegatum neque a doctrina non delatum esse videatur; qua re, Crasse, neque tu tua suavitate nos privabis, ut, si quid ab Antonio aut praetermissum aut relictum sit, non explices; neque te, Antoni, si quid non dixeris, existimabimus non potuisse potius quam a Crasso dici maluisse.'
hic Crassus 'quin tu,' inquit 'Antoni, omittis ista, quae 127
proposuisti, quae nemo horum desiderat: quibus ex locis ea, quae dicenda sunt in causis, reperiantur; quae quamquam abs te novo quodam modo praeclareque dicuntur, sunt tamen et re faciliora et praeceptis pervagata; illa deprome nobis unde adferas, quae saepissime tractas semperque divinitus.'

'Depromam equidem,' inquit 'et quo facilius id a te 128
exigam, quod petam, nihil tibi a me postulanti recusabo. meae totius orationis et istius ipsius [in dicendo] facultatis, quam modo Crassus in caelum verbis extulit, tres sunt rationes, ut ante dixi: una conciliandorum hominum, altera docendorum, tertia concitandorum. harum 129
trium partium prima lenitatem orationis, secunda acumen, tertia vim desiderat, nam hoc necesse est, ut is, qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione voluntatis propendeat in nos aut defensionis argumentis adducatur aut animi permotione cogatur. sed quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum explicatio ac defensio posita est, videtur omnem huius generis quasi doctrinam continere, de ea primum loquemur et pauca dicemus; pauca enim sunt, quae usu iam tractata et animo quasi notata habere videamur; ac tibi sapienter monenti, Crasse, 30
libenter adsentiemur, ut singularum causarum defensio- 130

nes, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus,
aperiamus autem capita ea, unde omnis ad omnem et
causam et orationem disputatio ducitur. neque enim,
quotiens verbum aliquod est scribendum nobis, totiens
eius verbi litterae sunt cogitatione conquirendae; nec
quotiens causa dicenda est, totiens ad eius causae sepo-
sita argumenta revolvi nos oportet, sed habere certos
locos, qui, ut litterae ad verbum scribendum, sic illi ad
131 causam explicandam statim occurrant. sed hi loci ei
demum oratori prodesse possunt, qui est versatus in
rebus vel usu, quem aetas denique adfert, vel auditione
et cogitatione, quae studio et diligentia praecurrit aeta-
tem. nam si tu mihi quamvis eruditum hominem ad-
duxeris, quamvis acrem et acutum in cogitando, quamvis
ad pronuntiandum expeditum, si erit idem in consuetu-
dine civitatis, in exemplis, in institutis, in moribus ac
voluntatibus civium suorum hospes, non multum ei loci
proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur: subacto
mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato, sed
[novato et] iterato, quo meliores fetus possit et grandio-
res edere; subactio autem est usus, auditio, lectio, litterae.
132 ac primum naturam causae videat, quae numquam latet,
factumne sit quaeratur, an quale sit, an quod nomen
habeat; quo perspecto statim occurrit naturali quadam
prudentia, non his subductionibus, quas isti docent, quid
faciat causam, id est, quo sublato controversia stare non
possit; deinde quid veniat in iudicium, quod isti sic
iubent quaerere: interfecit Opimius Gracchum. quid
facit causam? quod rei publicae causa, cum ex senatus
consulto ad arma vocasset. hoc tolle, causa non erit.
at id ipsum negat contra leges licuisse Decius. veniet
igitur in iudicium licueritne ex senatus consulto servan-
dae rei publicae causa. perspicua sunt haec quidem et
in volgari prudentia sita; sed illa quaerenda, quae et ab
accusatore et a defensore argumenta ad id, quod in iu-
31 dicium venit, spectantia debeant adferri; atque hic illud
133 videndum est, in quo summus est error istorum magistro-
rum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc
quidem ad dicendum magno opere pertineat, sed tamen
ut videatis, quale sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi

videntur [hebes atque impolitum]: constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum: unum appellant, in quo sine personis atque temporibus de universo genere quaeratur; alterum, quod personis certis et temporibus definiatur; ignari omnis controversias ad universi generis vim et naturam referri; nam in ea ipsa 134
causa, de qua ante dixi, nihil pertinet ad oratoris locos Opimii persona, nihil Decii; de ipso enim universo genere infinita quaestio est, num poena videatur esse adficiendus, qui civem ex senatus consulto patriae conservandae causa interemerit, cum id per leges non liceret; nulla denique est causa, in qua id, quod in iudicium venit, reorum personis ac non generum ipsorum universa dubitatione quaeratur. quin etiam in eis ipsis, ubi 135
de facto ambigitur, ceperitne pecunias contra leges P. Decius, argumenta et criminum et defensionis revocentur oportet ad genus et ad naturam universam: quod sumptuosus, [de luxurie] quod alieni appetens, [de avaritia] quod seditiosus, [de turbulentis et malis civibus] quod a multis arguitur, [de genere testium] contraque, quae pro reo dicentur, omnia necessario a tempore atque homine ad communis rerum et generum summas revolventur; atque haec forsitan homini non omnia, quae sunt 136
in natura rerum, celeriter animo comprehendenti permulta videantur, quae veniant in iudicium tum, cum de facto quaeratur; sed tamen criminum multitudo est et defensionum, non locorum infinita. quae vero, cum de 32 137
facto non ambigitur, quaeruntur, qualia sint, ea si ex reis numeres, et innumerabilia sunt et obscura; si ex rebus, valde et modica et inlustria; nam si Mancini causam in uno Mancino ponimus, quotienscumque is, quem pater patratus dediderit, receptus non erit, totiens causa nova nascetur; sin illa controversia causam facit, videaturne ei, quem pater patratus dediderit, si is non sit receptus, postliminium esse, nihil ad artem dicendi nec ad argumenta defensionis Mancini nomen pertinet; ac, si quid adfert praeterea hominis aut dignitas aut in- 138
dignitas, extra quaestionem est et ea tamen ipsa oratio ad universi generis disputationem referatur necesse est. haec ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos

redarguam; quamquam reprehendendi sunt qui in genere definiendo istas causas scribunt in personis et in tem-
139 poribus positas esse; nam etsi incurrunt tempora et personae, tamen intellegendum est, non ex eis, sed ex genere quaestionis pendere causas. sed hoc nihil ad me; nullum enim nobis certamen cum istis esse debet; tantum satis est intellegi ne hoc quidem eos consecutos, quod in tanto otio etiam sine hac forensi exercitatione efficere potuerunt, ut genera rerum discernerent eaque
140 paulo subtilius explicarent. verum hoc, ut dixi, nihil ad me; illud ad me ac multo etiam magis ad vos, Cotta noster et Sulpici: quo modo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est multitudo causarum; est enim infinita, si in personis ponitur; quot homines, tot causae; sin ad generum universas quaestiones referuntur, ita modicae et paucae sunt, ut eas omnis diligentes et memores et sobrii oratores percursas animo et prope dicam decantatas habere debeant; nisi forte existimatis a M'. Curio causam didicisse L. Crassum et ea re multa attulisse, quam ob rem postumo non nato Curium tamen heredem Coponii
141 esse oporteret: nihil ad copiam argumentorum neque ad causae vim ac naturam nomen Coponii aut Curii pertinuit; in genere erat universo rei negotiique, non in tempore ac nominibus, omnis quaestio: cum scriptum ita sit SI MIHI FILIUS GENITUR, ISQUE PRIUS MORITUR, et cetera, TUM MIHI ILLE SIT HERES, si natus filius non sit, videaturne is, qui filio mortuo institutus heres sit, heres esse: perpetui iuris et universi generis quaestio non hominum nomina, sed rationem dicendi et
33 142 argumentorum fontis desiderat. in quo etiam isti nos iuris consulti impediunt a discendoque deterrent; video enim in Catonis et in Bruti libris nominatim fere referri, quid alicui de iure viro aut mulieri responderit; credo, ut putaremus in hominibus, non in re consultationis aut dubitationis causam aliquam fuisse; ut, quod homines innumerabiles essent, [debilitati a iure cognoscendo] voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abiceremus. sed haec Crassus aliquando nobis expediet et exponet descripta generatim; est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus, ius civile, quod nunc diffusum et dissipatum esset, in certa genera coactu-

rum et ad artem facilem redacturum.' 'et quidem' inquit Catulus 'haudquaquam id est difficile Crasso, qui et, quod disci potuit de iure, didicit et, quod eis, qui eum docuerunt, defuit, ipse adferet, ut, quae sint in iure, vel acute describere vel ornate inlustrare possit.' 'ergo ista' inquit Antonius 'tum a Crasso discemus, cum se de turba et a subselliis in otium, ut cogitat, soliumque contulerit.' 'iam id quidem saepe' inquit Catulus 'ex eo audivi, cum diceret sibi certum esse a iudiciis causisque discedere; sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit; neque enim auxilium suum saepe a viris bonis frustra implorari patietur neque id aequo animo feret civitas, quae si voce L. Crassi carebit, ornamento quodam sese spoliatam putabit.' 'nam hercle,' inquit Antonius 'si haec vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino, Crasse, vivendum; et istam oscitantem [et dormitantem] sapientiam Scaevolarum et ceterorum beatorum otio concedamus.' adrisit hic Crassus leniter et 'pertexe modo,' inquit 'Antoni, quod exorsus es; me tamen ista oscitans sapientia, simul atque ad eam confugero, in libertatem vindicabit.'

143 ... 144 ... 145 (section numbers in right margin at lines beginning "rum et ad artem", "soliumque contulerit", "rum beatorum otio")

'Huius quidem loci, quem modo sum exorsus, hic est finis:' inquit Antonius 'quoniam intellegeretur non in hominum innumerabilibus personis neque in infinita temporum varietate, sed in generum causis atque naturis omnia sita esse, quae in dubium vocarentur, genera autem esse definita non solum numero, sed etiam paucitate, ut eam materiem orationis, quae cuiusque esset generis, studiosi qui essent dicendi, omnibus locis descriptam, instructam ornatamque comprehenderent rebus dico et sententiis; ea vi sua verba pariet, quae semper satis ornata mihi quidem videri solent, si eius modi sunt, ut ea res ipsa peperisse videatur; ac si verum quaeritis, quod mihi quidem videatur — nihil enim aliud adfirmare possum nisi sententiam et opinionem meam — hoc instrumentum causarum et generum universorum in forum deferre debemus neque, ut quaeque res delata ad nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus; quae quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerarint, studio adhibito et usu pertractata esse possunt;

sed tamen animus referendus est ad ea capita et ad illos,
quos saepe iam appellavi, locos, ex quibus omnia ad
147 omnem orationem inventa ducuntur, atque hoc totum est
sive artis sive animadversionis sive consuetudinis nosse
regiones, intra quas venere et pervestiges, quod quaeras:
ubi eum locum omnem cogitatione saepseris, si modo usu
rerum percallueris, nihil te effugiet atque omne, quod
35 erit in re, occurret atque incidet, et sic, cum ad in-
veniendum in dicendo tria sint: acumen, deinde ratio,
quam licet, si volumus, appellemus artem, tertium dili-
gentia, non possum equidem non ingenio primas con-
cedere, sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex
148 tarditate incitat; diligentia, inquam, quae cum omnibus
in rebus tum in causis defendendis plurimum valet. haec
praecipue colenda est nobis; haec semper adhibenda;
haec nihil est quod non adsequatur: causa ut penitus,
quod initio dixi, nota sit, diligentia est; ut adversarium
attente audiamus atque ut eius non solum sententias,
sed etiam verba omnia excipiamus, voltus denique per-
spiciamus omnis, qui sensus animi plerumque indicant,
149 diligentia est; [id tamen dissimulanter facere, ne sibi
ille aliquid proficere videatur, prudentia est;] deinde ut
in eis locis, quos proponam paulo post, pervolvatur ani-
mus, ut penitus insinuet in causam, ut sit cura et cogi-
tatione intentus, diligentia est [ut his rebus adhibeat
tamquam lumen aliquod memoriam, ut vocem, ut viris.].
150 inter ingenium quidem et diligentiam perpaulum loci re-
liquum est arti: ars demonstrat tantum, ubi quaeras,
atque ubi sit illud, quod studeas invenire; reliqua sunt
in cura, attentione animi, cogitatione, vigilantia, ad-
siduitate, labore; complectar uno verbo, quo saepe iam
usi sumus, diligentia; qua una [virtute omnes] virtutes
151 reliquae continentur. nam orationis quidem copia vide-
mus ut abundent philosophi, qui, ut opinor — sed tu
haec, Catule, melius — nulla dant praecepta dicendi nec
idcirco minus, quaecumque res proposita est, suscipiunt,
36 de qua copiose et abundanter loquantur.' tum Catulus
152 'est,' inquit 'ut dicis, Antoni, ut plerique philosophi
nulla tradant praecepta dicendi et habeant paratum ta-
men quid de quaque re dicant; sed Aristoteles, is, quem

ego maxime admiror, posuit quosdam locos, ex quibus
omne argumentum non modo ad philosophorum dispu-
tationem, sed etiam ad hanc orationem, qua in causis
utimur, inveniretur; a quo quidem homine iam dudum,
Antoni, non aberrat oratio tua, sive tu similitudine illius
divini ingenii in eadem incurris vestigia sive etiam illa
ipsa legisti atque didicisti, quod quidem mihi magis veri
simile videtur; plus enim te operae Graecis dedisse re-
bus video, quam putaramus.' tum ille 'verum' inquit 153
'ex me audies, Catule: semper ego existimavi iucundio-
rem et probabiliorem huic populo oratorem fore, qui pri-
mum quam minimam artificii alicuius, deinde nullam
Graecarum rerum significationem daret: atqui ego idem
existimavi pecudis esse, non hominis, cum tantas res
Graeci susciperent, profiterentur, agerent seseque et vi-
dendi res obscurissimas et bene vivendi et copiose di-
cendi rationem daturos hominibus pollicerentur, non ad-
movere aurem et, si palam audire eos non auderes, ne
minueres apud tuos civis auctoritatem tuam, subauscul-
tando tamen excipere voces eorum et procul quid narra-
rent attendere. itaque feci, Catule, et istorum omnium
summatim causas et genera ipsa gustavi.' 'valde her- 37 154
cule' inquit Catulus 'timide tamquam ad aliquem libidinis
scopulum sic tuam mentem ad philosophiam appulisti,
quam haec civitas aspernata numquam est; nam et re-
ferta quondam Italia Pythagoreorum fuit tum, cum erat
in hac gente magna illa Graecia; ex quo etiam quidam
Numam Pompilium, regem nostrum, fuisse Pythagoreum
ferunt, qui annis ante permultis fuit quam ipse Pytha-
goras; quo etiam maior vir habendus est, cum illam
sapientiam constituendae civitatis duobus prope saeculis
ante cognovit, quam eam Graeci natam esse senserunt;
et certe non tulit ullos haec civitas aut gloria clariores
aut auctoritate graviores aut humanitate politiores P.
Africano, C. Laelio, L. Furio, qui secum eruditissimos
homines ex Graecia palam semper habuerunt; atque ego 155
hoc ex eis saepe audivi, cum dicerent pergratum Athe-
niensis et sibi fecisse et multis principibus civitatis,
quod, cum ad senatum legatos de suis maximis rebus
mitterent, tris illius aetatis nobilissimos philosophos

misissent, Carneadem et Critolaum et Diogenem; itaque eos, dum Romae essent, et a se et ab aliis frequenter auditos; quos tum cum haberes auctores, Antoni, miror cur philosophiae sicut Zethus ille Pacuvianus prope bel-
156 lum indixeris.' 'minime,' inquit Antonius 'ac sic decrevi philosophari potius, ut Neoptolemus apud Ennium "paucis: nam omnino haud placet." sed tamen haec est mea sententia, quam videbar exposuisse: ego ista studia non improbo, moderata modo sint: opinionem istorum studiorum et suspitionem artificii apud eos, qui res iudicent, oratori adversariam esse arbitror, imminuit enim et oratoris aucto-
38 157 ritatem et orationis fidem. sed, ut eo revocetur, unde [huc] declinavit oratio, ex tribus istis clarissimis philosophis, quos Romam venisse dixisti, videsne Diogenem eum fuisse, qui diceret artem se tradere bene disserendi et vera ac falsa diiudicandi, quam verbo Graeco *διαλεκτικὴν* appellaret? in hac arte, si modo est haec ars, nullum est praeceptum, quo modo verum inveniatur, sed tantum est, quo modo
158 iudicetur; nam omne, quod eloquimur sic, ut id aut esse dicamus aut non esse, et, si simpliciter dictum sit, suscipiunt dialectici, ut iudicent, verumne sit an falsum; et, si coniuncte sit elatum et adiuncta sint alia, iudicant, rectene adiuncta sint et verane summa sit unius cuiusque rationis et ad extremum ipsi se compungunt suis acuminibus et multa quaerendo reperiunt non modo ea, quae iam non possint ipsi dissolvere, sed etiam qui-
159 bus ante exorsa et potius detexta prope retexantur. hic nos igitur Stoicus iste nihil adiuvat, quoniam, quem ad modum inveniam quid dicam, non docet; atque idem etiam impedit, quod et multa reperit, quae negat ullo modo posse dissolvi, et genus sermonis adfert non liquidum, non fusum ac profluens, sed exile, aridum, concisum atque minutum, quod si qui probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fateatur; haec enim nostra oratio multitudinis est auribus adcommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quae non aurificis statera, sed populari quadam trutina
160 examinantur; qua re istam artem totam dimittemus, quae in excogitandis argumentis muta nimium est, in iudicandis nimium loquax. Critolaum istum, quem cum

Diogene venisse commemoras, puto plus huic nostro stu-
dio prodesse potuisse; erat enim ab isto Aristotele, a
cuius inventis tibi ego videor non longe aberrare. atque
inter hunc [Aristotelem], cuius et illum legi librum, in
quo exposuit dicendi artis omnium superiorum, et illos,
in quibus ipse sua quaedam [de eadem arte] dixit, et
hos germanos huius artis magistros hoc mihi visum est
interesse, quod ille eadem acie mentis, qua rerum om-
nium vim naturamque viderat, haec quoque aspexit,
quae ad dicendi artem, quam [ille] despiciebat, pertine-
bant; illi autem, qui hoc solum colendum ducebant, ha-
bitarunt in hac una ratione tractanda non eadem pru-
dentia, qua ille, sed usu in hoc uno genere studioque
maiore. Carneadi vero vis incredibilis illa dicendi et 161
varietas perquam esset optanda nobis, qui nullam um-
quam in illis suis disputationibus rem defendit, quam
non probarit, nullam oppugnavit, quam non everterit.
sed hoc maius est quiddam, quam ab eis, qui haec tra-
dunt et docent, postulandum sit. ego autem, si quem 39 162
nunc rudem plane institui ad dicendum velim, his potius
tradam adsiduis uno opere eandem incudem diem noctem-
que tundentibus, qui omnis tenuissimas particulas atque
omnia minima mansa ut nutrices infantibus pueris in os
inserant; sin sit is, qui et doctrina liberaliter institutus
et aliquo iam imbutus usu et satis acri ingenio esse
videatur, illuc eum rapiam, ubi non seclusa aliqua aquula
teneatur, sed unde universum flumen erumpat; qui illi
sedis et quasi domicilia omnium argumentorum commons-
stret et ea breviter inlustret verbisque definiat. quid 163
enim est, in quo haereat, qui viderit omne, quod suma-
tur in oratione probandum [refellendum] aut ex sua sumi
vi atque natura aut adsumi foris? ex sua vi, cum aut res
quae sit tota quaeritur, aut pars eius aut vocabulum
quod habeat aut quippiam, rem illam quod attingat; ex-
trinsecus autem, cum ea, quae sunt foris neque inhaerent
in rei natura, conliguntur. si res tota quaeritur, defini- 164
tione universa explicanda est, sic: 'si maiestas est am-
plitudo ac dignitas civitatis, is eam minuit, qui exerci-
tum hostibus populi Romani tradidit, non qui eum, qui
id fecisset, populi Romani potestati tradidit.' sin pars, 165

partitione, hoc modo: 'aut senatui parendum de salute
rei publicae fuit aut aliud consilium instituendum aut
sua sponte faciendum; aliud consilium, superbum; suum,
adrogans; utendum igitur fuit consilio senatus.' si ex
vocabulo, ut Carbo: 'si consul est, qui consulit patriae,
166 quid aliud fecit Opimius?' sin ab eo, quod rem attingit,
plures sunt argumentorum sedes ac loci, nam et con-
iuncta quaeremus et genera et partis generibus subiectas
et similitudines et dissimilitudines et contraria et con-
sequentia et consentanea et quasi praecurrentia et re-
pugnantia et causas rerum vestigabimus et ea, quae ex
causis orta sint, et maiora, paria, minora quaeremus;
40 167 ex coniunctis sic argumenta ducuntur: 'si pietati summa
tribuenda laus est, debetis moveri, cum Q. Metellum
tam pie lugere videatis.' ex genere autem: 'si magistra-
tus in populi Romani esse potestate debent, quid Nor-
banum accusas, cuius tribunatus voluntati paruit civita-
168 tis?' ex parte autem ea, quae est subiecta generi: 'si
omnes, qui rei publicae consulunt, cari nobis esse
debent, certe in primis imperatores, quorum consiliis,
virtute, periculis retinemus et nostram salutem et im-
perii dignitatem.' ex similitudine autem: 'si ferae par-
tus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulgentia
169 esse debemus?' at ex dissimilitudine: 'si barbarorum est
in diem vivere, nostra consilia sempiternum tempus
spectare debent.' atque utroque in genere et similitu-
dinis et dissimilitudinis exempla sunt ex aliorum factis
aut dictis aut eventis et fictae narrationes saepe ponen-
dae. iam ex contrario: 'si Gracchus nefarie, praeclare
170 Opimius.' ex consequentibus: 'si et ferro interfectus ille
et tu inimicus eius cum gladio cruento comprehensus in
illo ipso loco et nemo praeter te ibi visus est et causa
nemini et tu semper audax, quid est quod de facinore
dubitare possimus?' ex consentaneis * * * ex praecur-
rentibus * * * ex repugnantibus, ut olim Crassus adu-
lescens: 'non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te
isti bonum civem putabunt: simulasse te et aliquid quae-
sisse perspicuum est, quod Ti. Gracchi mortem saepe
in contionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius
fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper

a bonis dissedisti.' ex causis autem rerum sic: 'avaritiam si tollere voltis, mater eius est tollenda, luxuries.' 171
ex eis autem, quae sunt orta de causis: 'si aerarii copiis et ad belli adiumenta et ad ornamenta pacis utimur, vectigalibus serviamus.' maiora autem et minora et pa- 172
ria comparabimus sic: ex maiore: 'si bona existimatio divitiis praestat et pecunia tanto opere expetitur, quanto gloria magis est expetenda!' ex minore:

'hic parvae consuetudinis
causa huius mortem tam fert familiariter:
quid si ipse amasset? quid hic mihi faciet patri?'

ex pari: 'est eiusdem et eripere et contra rem publicam largiri pecunias.' foris autem adsumuntur ea, quae non 173
sua vi, sed extranea sublevantur, ut haec: 'hoc verum est; dixit enim Q. Lutatius. hoc falsum est; habita enim quaestio est. hoc sequi necesse est; recito enim tabulas.' de quo genere toto paulo ante dixi. haec, ut 41 174
brevissime dici potuerunt, ita a me dicta sunt; ut enim si aurum cui, quod esset multifariam defossum, commonstrare vellem, satis esse deberet, si signa et notas ostenderem locorum, quibus cognitis ipse sibi foderet et id, quod vellet, parvo labore, nullo errore, inveniret; sic has ego argumentorum † novi notas quaerenti demonstravi, [ubi sint] exigua cura et cogitatione eruuntur; quod au- 175
tem argumentorum genus cuique causarum generi maxime conveniat, non est artis exquisitae praescribere, sed est mediocris ingenii iudicare, neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctissimis hominibus usus nostri quasi quaedam monita tradamus. his igitur locis in mente et cogitatione defixis et in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit quod oratorem effugere possit non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo genere dicendi. [si vero adsequetur, ut talis videatur, qua- 176
lem se videri velit, et animos eorum ita adficiat, apud quos aget, ut eos, quocumque velit, vel trahere vel rapere possit, nihil profecto praeterea ad dicendum requiret.]

Iam illud videmus nequaquam satis esse, reperire quid dicas, nisi id inventum tractare possis; tractatio 177
autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem qui audiat

aut defatigetur similitudinis satietate: proponi oportet
quid adferas et qua re ita sit ostendere; ex eisdem illis
locis interdum concludere, relinquere alias alioque trans-
ire; saepe non proponere ac ratione ipsa adferenda quid
proponendum fuerit, declarare; si cui quid simile dicas,
prius [ut simile dicas] confirmes, deinde quod agitur,
adiungas; interpuncta argumentorum plerumque occulas,
ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, verbis
confusa esse videantur.

42 Haec et properans ut apud doctos et semidoctus ipse
178 percurro, ut aliquando ad illa maiora veniamus: nihil est
enim in dicendo, Catule, maius, quam ut faveat oratori
is, qui audiet, utique ipse sic moveatur, ut impetu quo-
dam animi et perturbatione magis quam iudicio aut con-
silio regatur: plura enim multo homines iudicant odio
aut amore aut cupiditate aut iracundia aut dolore aut
laetitia aut spe aut timore aut errore aut aliqua permo-
tione mentis quam veritate aut praescripto aut iuris
179 norma aliqua aut iudicii formula aut legibus. qua re,
nisi quid vobis aliud placet, ad illa pergamus.' 'paulum'
inquit Catulus 'etiam nunc deesse videtur eis rebus, An-
toni, quas exposuisti, quod sit tibi ante explicandum,
quam illuc proficiscare, quo te dicis intendere.' 'quid-
nam?' inquit. 'qui ordo tibi placeat' inquit Catulus 'et
quae dispositio argumentorum, in qua tu mihi semper
180 deus videri soles.' 'vide quam sim' inquit 'deus in isto
genere, Catule: non hercule mihi nisi admonito venisset
in mentem; ut possis existimare me in ea, in quibus non
numquam aliquid efficere videor, usu solere in dicendo
vel casu potius incurrere. ac res quidem ista, quam ego,
quasi non norim, sic tamquam ignotum hominem prae-
teribam, tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla
plus possit; sed tamen mihi videris ante tempus a
me rationem ordinis et disponendarum rerum requisisse;
181 nam si ego omnem vim oratoris in argumentis et in re
ipsa per se comprobanda posuissem, tempus esset iam
de ordine argumentorum et de conlocatione aliquid di-
cere; sed cum tria sint a me proposita, de uno dictum,
cum de duobus reliquis dixero, tum erit denique de dis-
ponenda tota oratione quaerendum.

Valet igitur multum ad vincendum probari mores et 43 182
instituta [et facta et vitam] eorum, qui agent causas,
et eorum, pro quibus, et item improbari adversariorum,
animosque eorum, apud quos agetur, conciliari quam
maxime ad benevolentiam cum erga oratorem tum erga
illum, pro quo dicet orator. conciliantur autem animi
dignitate hominis, rebus gestis, existimatione vitae; quae
facilius ornari possunt, si modo sunt, quam fingi, si
nulla sunt. sed haec adiuvant in oratore: lenitas vocis,
voltus pudor[is significatio], verborum comitas; si quid
persequare acrius, ut invitus et coactus facere videare.
facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati
animi, non appetentis, non avidi signa proferre perutile
est; eaque omnia, quae proborum, demissorum, non
acrium, non pertinacium, non litigiosorum, non acerbo-
rum sunt, valde benevolentiam conciliant abalienantque
ab eis, in quibus haec non sunt; itaque eadem sunt in
adversarios ex contrario conferenda. sed genus hoc to- 183
tum orationis in eis causis excellit, in quibus minus po-
test inflammari animus iudicis acri et vehementi quadam
incitatione; non enim semper fortis oratio quaeritur, sed
saepe placida, summissa, lenis, quae maxime commen-
dat reos. reos autem appello non eos modo, qui arguun-
tur, sed omnis, quorum de re disceptatur; sic enim olim
loquebantur. horum igitur exprimere mores oratione 184
iustos, integros, religiosos, timidos, perferentis iniuria-
rum mirum quiddam valet; et hoc vel in principiis vel
in re narranda vel in perorando tantam habet vim, si
est suaviter et cum sensu tractatum, ut saepe plus quam
causa valeat. tantum autem efficitur sensu quodam ac
ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio;
genere enim quodam sententiarum et genere verborum,
adhibita etiam actione leni facilitatemque significante effi-
citur, ut probi, ut bene morati, ut boni viri esse videa-
mur. huic autem est illa dispar adiuncta ratio orationis, 44 185
quae alio quodam genere mentis iudicum permovet im-
pellitque, ut aut oderint aut diligant aut invideant aut
salvum velint aut metuant aut sperent aut cupiant aut
abhorreant aut laetentur aut maereant aut misereantur
aut punire velint aut ad eos motus deducantur, si qui

finitimi sunt [de propinquis ac talibus animi permotio-
186 nibus]; atque illud optandum est oratori, ut aliquam
permotionem animorum sua sponte ipsi adferant ad cau-
sam iudices ad id, quod utilitas oratoris feret, adcommo-
datam; facilius est enim currentem, ut aiunt, incitare
quam commovere languentem; sin id aut non erit aut
erit obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur
aegro adhibere medicinam, non solum morbus eius, [cui
mederi volet,] sed etiam consuetudo valentis et natura
corporis cognoscenda est, sic equidem cum adgredior in
ancipiti causa et gravi ad animos iudicum pertractandos,
omni mente in ea cogitatione curaque versor, ut odorer,
quam sagacissime possim, quid sentiant, quid existiment,
quid exspectent, quid velint, quo deduci oratione facil-
187 lime posse videantur: si se dant et, ut ante dixi, sua
sponte, quo impellimus, inclinant atque propendent, ac-
cipio quod datur et ad id, unde aliquis flatus ostenditur,
vela do; sin est integer quietusque iudex, plus est ope-
ris; sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adiuvante
natura. sed tantam vim habet illa, quae recte a bono
poëta dicta est "flexanima atque omnium regina rerum
oratio," ut non modo inclinantem excipere aut stantem
inclinare, sed etiam adversantem ac repugnantem ut im-
45 perator fortis ac bonus capere possit. haec sunt illa,
188 quae me ludens Crassus modo flagitabat, cum a me di-
vinitus tractari solere diceret et in causa M'. Aquilii C.
Norbani non nullisque aliis quasi praeclare acta laudaret,
quae mehercule ego, Crasse, cum a te tractantur in cau-
sis, horrere soleo: tanta vis animi, tantus impetus, tan-
tus dolor oculis, voltu, gestu, digito denique isto tuo
significari solet; tantum est flumen gravissimorum opti-
morumque verborum, tam integrae sententiae, tam verae,
tam novae, tam sine pigmentis fucoque puerili, ut mihi
non solum tu incendere iudicem, sed ipse incensus *esse*
189 videaris. neque fieri potest, ut doleat is, qui audit, ut
oderit, ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum
misericordiamque deducatur, nisi omnes illi motus, quos
orator adhibere volet iudici, in ipso oratore impressi
esse atque inusti videbuntur. quodsi fictus aliquis dolor
suscipiendus esset et si in eius modi genere orationis

nihil esset nisi falsum atque imitatione simulatum, maior
ars aliqua forsitan esset requirenda: nunc ego, quid tibi,
Crasse, quid ceteris accidat, nescio; de me autem causa
nulla est, cur apud homines prudentissimos atque ami-
cissimos mentiar: non me hercule umquam apud iudices
aut dolorem aut misericordiam aut invidiam aut odium
dicendo excitare volui quin ipse in commovendis iudici-
bus eis ipsis sensibus, ad quos illos adducere vellem,
permoverer; neque est enim facile perficere, ut irasca- 190
tur ei, cui tu velis, iudex, si tu ipse id lente ferre
videare; neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi te
ipsum flagrantem odio ante viderit; neque ad misericor-
diam adducetur, nisi tu ei signa doloris tui verbis, sen-
tentiis, voce, voltu, conlacrimatione denique ostenderis;
ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est,
quae nisi admoto igni ignem concipere possit, sic nulla
mens est tam ad comprehendendam vim oratoris parata,
quae possit incendi, nisi ipse inflammatus ad eam et
ardens accesserit. ac, ne hoc forte magnum ac mirabile 46
esse videatur hominem totiens irasci, totiens dolere, to- 191
tiens omni motu animi concitari, praesertim in rebus
alienis, magna vis est earum sententiarum atque eorum
locorum, quos agas tractesque dicendo, nihil ut opus sit
simulatione et fallaciis; ipsa enim natura orationis eius,
quae suscipitur ad aliorum animos permovendos, orato-
rem ipsum magis etiam quam quemquam eorum, qui
audiunt, permovet; et ne hoc in causis, in iudiciis, in 192
amicorum periculis, in concursu hominum, in civitate,
in foro accidere miremur, cum agitur non solum ingenii
nostri existimatio, nam id esset levius; quamquam, cum
professus sis te id posse facere, quod pauci, ne id qui-
dem neglegendum est; sed alia sunt maiora multo, fides,
officium, diligentia, quibus rebus adducti, etiam cum
alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri
boni volumus haberi, existimare non possumus — sed, 193
ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest
esse tam fictum quam versus, quam scena, quam fabu-
lae? tamen in hoc genere saepe ipse vidi, ut ex persona
mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur spondaulia
illa dicentis:

segregare abs te ausu's aut sine illo Salamina ingredi?
neque paternum aspectum es veritus?

numquam illum aspectum dicebat, quin mihi Telamo iratus furere luctu filii videretur; at idem inflexa ad miserabilem sonum voce,

cum aetate exacta indigem
liberum lacerasti, orbasti, exstinxti; neque fratris necis,
neque eius gnati parvi, qui tibi in tutelam est traditus,

flens ac lugens dicere videbatur; quae si ille histrio, cotidie cum ageret, tamen [recte] agere sine dolore non poterat, quid Pacuvium putatis in scribendo leni
194 animo ac remisso fuisse? fieri nullo modo potuit. saepe enim audivi poëtam bonum neminem — id quod a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt — sine inflammatione animorum exsistere posse et sine
47 quodam adflatu quasi furoris. qua re nolite existimare me ipsum, qui non heroum veteres casus fictosque luctus velim imitari atque adumbrare dicendo neque actor sim alienae personae, sed auctor meae, cum mihi M'. Aquilius in civitate retinendus esset, quae in illa causa pero-
195 randa fecerim, sine magno dolore fecisse: quem enim ego consulem fuisse, imperatorem ornatum a senatu, ovantem in Capitolium ascendisse meminissem, hunc cum adflictum, debilitatum, maerentem, in summum discrimen adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam aliis commovere, quam misericordia sum ipse captus: sensi equidem tum magno opere moveri iudices, cum excitavi maestum ac sordidatum senem et cum ista feci, quae tu, Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi ac dolore, ut
196 discinderem tunicam, ut cicatrices ostenderem. cum C. Marius maerorem orationis meae praesens ac sedens multum lacrimis suis adiuvaret cumque ego illum crebro appellans conlegam ei suum commendarem atque ipsum advocatum ad communem imperatorum fortunam defendendam invocarem, non fuit haec sine meis lacrimis, non sine dolore [magno] miseratio omniumque deorum et hominum et civium et sociorum imploratio; quibus omnibus verbis, quae a me tum sunt habita, si dolor afuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiam

inridenda fuisset oratio mea. quam ob rem hoc vos doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus magister, * ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis.
quamquam te quidem quid hoc doceam, qui in accusando 197
sodali [et quaestore] meo tantum incendium non oratione solum, sed etiam multo magis vi et dolore et ardore animi concitaras, ut ego ad id restinguendum vix conarer accedere? habueras enim tu omnia in causa superiora: vim, fugam, lapidationem, crudelitatem tribuniciam in Caepionis gravi miserabilique casu in iudicium vocabas; [deinde] principem [et] senatus et civitatis, M. Aemilium, lapide percussum esse constabat; vi pulsum e templo L. Cottam et T. Didium, cum intercedere vellent
rogationi, nemo poterat negare; accedebat, ut haec tu 48
adulescens pro re publica queri summa cum dignitate 198
existimarere; ego, homo censorius, vix satis honeste viderer seditiosum civem et in hominis consularis calamitate crudelem posse defendere. erant optimi cives iudices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quaedam venia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi quaestor fuisset. hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? quid fecerim, narrabo; si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis
loco reponetis: omnium seditionum genera, vitia, peri- 199
cula conlegi eamque orationem ex omni rei publicae nostrae temporum varietate repetivi conclusique ita, ut dicerem, etsi omnes semper molestae seditiones fuissent, iustas tamen fuisse non nullas et prope necessarias. tum illa, quae modo Crassus commemorabat, egi: neque reges ex hac civitate exigi neque tribunos plebis creari neque plebiscitis totiens consularem potestatem minui neque provocationem, patronam illam civitatis ac vindicem libertatis, populo Romano dari sine nobilium dissensione potuisse; ac, si illae seditiones saluti huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus populi factus esset, id C. Norbano [in nefario crimine atque] in fraude capitali esse ponendum. quodsi umquam populo Romano concessum esset, ut iure incitatus videretur, id quod docebam saepe esse concessum, nullam illa causa iustiorem fuisse. tum omnem orationem traduxi et converti in

increpandam Caepionis fugam, in deplorandum interitum exercitus: sic et eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam et animos equitum Romanorum, apud quos tum [iudices] causa agebatur, ad Q. Caepionis odium, quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renovabam.
49 200 quod ubi sensi me in possessionem iudicii ac defensionis meae constitisse, quod et populi benevolentiam mihi conciliaram, cuius ius etiam cum seditionis coniunctione defenderam, et iudicum animos totos vel calamitate civitatis vel luctu ac desiderio propinquorum vel odio proprio in Caepionem ad causam nostram converteram, tum admiscere huic generi orationis vehementi atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi, lenitatis et mansuetudinis coepi: me pro meo sodali, qui mihi in liberum loco more maiorum esse deberet, et pro mea omni fama [prope] fortunisque decernere nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse, quam si is, qui saepe alienissimis a me, sed meis tamen civibus saluti existimarer fuisse, sodali
201 meo auxilium ferre non potuissem; petebam a iudicibus, ut illud aetati meae, ut honoribus, ut rebus gestis, si iusto, si pio dolore me esse adfectum viderent, concederent; praesertim si in aliis causis intellexissent omnia me semper pro amicorum periculis, nihil umquam pro me ipso deprecatum. sic in illa omni defensione atque causa, quod esse in arte positum videbatur, ut de lege Appuleia dicerem, ut quid esset minuere maiestatem explicarem, perquam breviter perstrinxi atque attigi; his duabus partibus orationis, quarum altera commendationem habet, altera concitationem, quae minime praeceptis artium sunt perpolitae, omnis est a me illa causa tractata, ut et acerrimus in Caepionis invidia renovanda et in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus viderer: ita magis adfectis animis iudicum quam doctis, tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio victa.'
50 202 hic Sulpicius, 'vere hercle,' inquit 'Antoni, ista commemoras; nam ego nihil umquam vidi, quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa ipsa causa. cum enim, quem ad modum dixisti, tibi ego non iudicium, sed incendium tradidissem, quod tuum

principium, di immortales, fuit! qui timor! quae dubitatio [quanta haesitatio] tractusque verborum! ut illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti, te pro homine pernecessario, quaestore tuo, dicere! quam tibi primum munisti ad te audiendum viam. ecce autem, 203
cum te nihil aliud profecisse arbitrarer, nisi ut homines tibi civem improbum defendenti ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur, serpere occulte coepisti, nihil dum aliis suspicantibus, me vero iam pertimescente, ut illam non Norbani seditionem, sed populi Romani iracundiam neque eam iniustam, sed meritam ac debitam fuisse defenderes. deinde qui locus a te praetermissus est in Caepionem? ut tu illa omnia odio, invidia, misericordia miscuisti! neque haec solum in defensione, sed etiam in Scauro ceterisque meis testibus, quorum testimonia non refellendo, sed ad eundem impetum populi confugiendo refutasti; quae cum abs te modo com- 204
memorarentur, equidem nulla praecepta desiderabam; ipsam tamen istam demonstrationem defensionum tuarum [abs te ipso commemoratam] doctrinam esse non mediocrem puto.'

'Atqui, si ita placet,' inquit Antonius 'trademus etiam, quae nos sequi in dicendo quaeque maxime spectare solemus; docuit enim iam nos longa vita ususque rerum maximarum, ut quibus rebus animi hominum moverentur teneremus. et primum quidem considerare soleo, 51 205
postuletne causa; nam neque parvis in rebus adhibendae sunt hae dicendi faces neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentis oratione flectendas proficere possimus, ne aut inrisione aut odio digni putemur, si aut tragoedias agamus in nugis aut convellere adoriamur ea, quae non possint commoveri. nam quoniam haec fere 206
maxime sunt in iudicum animis aut, quicumque illi erunt, apud quos agemus, oratione molienda, amor, odium, iracundia, invidia, misericordia, spes, laetitia, timor, molestia: sentimus amorem conciliari, si id videare, quod sit utile ipsis, apud quos agas, defendere, aut si pro bonis viris aut certe pro eis, qui illis boni atque utiles sint, laborare, namque haec res amorem magis conciliat, illa virtutis defensio caritatem; plusque proficit, si pro-

ponitur spes utilitatis futurae quam praeteriti beneficii
207 commemoratio. enitendum est, ut ostendas in ea re,
quam defendas, aut dignitatem esse aut utilitatem, eum-
que, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utili-
tatem suam rettulisse ac nihil omnino fecisse causa sua;
invidetur enim commodis hominum ipsorum, studiis au-
208 tem eorum ceteris commodandi favetur. videndumque
hoc loco est, ne, quos ob benefacta diligi volemus, eorum
laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis
efferre videamur; atque eisdem his ex locis et in alios
odium struere discemus et a nobis ac nostris demovere;
eademque haec genera sunt tractanda in iracundia vel
excitanda vel sedanda; nam si, quod ipsis, qui audiunt,
perniciosum aut inutile sit, id factum augeas, odium
creatur; sin, quod aut in bonos viros aut in eos, in quos
minime quisque debuerit, aut in rem publicam, tum ex-
citatur, si non tam acerbum odium, tamen aut invidiae
209 aut odii non dissimilis offensio; item timor incutitur aut
ex ipsorum periculis aut ex communibus: interior est ille
proprius; sed hic quoque communis ad eandem simili-
52 tudinem est perducendus. par atque una ratio est spei,
laetitiae, molestiae; sed haud sciam an acerrimus longe
sit omnium motus invidiae nec minus virium opus sit in
ea comprimenda quam in excitanda. invident autem ho-
mines maxime paribus aut inferioribus, cum se relictos
sentiunt, illos autem dolent evolasse; sed etiam superio-
ribus invidetur saepe vehementer et eo magis, si into-
lerantius se iactant et aequabilitatem communis iuris
praestantia dignitatis aut fortunae suae transeunt; quae
si inflammanda sunt, maxime dicendum est non esse
virtute parta, deinde etiam vitiis atque peccatis, tum, si
erunt honestiora atque graviora, tamen non esse tanta
illa merita, quanta insolentia hominis quantumque fasti-
210 dium; ad sedandum autem, magno illa labore, magnis
periculis esse parta nec ad suum commodum, sed ad
aliorum esse conlata; quae si quam gloriam peperisse
videantur, tametsi ea non sit iniqua merces periculi,
tamen ea non delectari totamque abicere atque deponere;
omninoque perficiendum est, quoniam plerique sunt in-
vidi maximeque hoc est commune vitium et pervagatum,

invidetur autem praestanti florentique fortunae, ut haec
opinio minuatur et illa excellens opinione fortuna cum
laboribus et miseriis permixta videatur. iam misericor- 211
dia movetur, si is, qui audit, adduci potest, ut illa,
quae de altero deplorentur, ad suas res revocet, quas
aut tulerit acerbas aut timeat, ut intuens alium cre-
bro ad se ipsum revertatur; et cum singuli casus hu-
manarum miseriarum graviter accipiuntur, si dicuntur
dolenter, tum adflicta et prostrata virtus maxime lu-
ctuosa est.

Ut *autem* illa altera pars orationis, quae probitatis
commendatione boni viri debet speciem tueri, lenis, ut
saepe iam dixi, atque summissa, sic haec, quae suscipi-
tur ab oratore ad commutandos animos atque omni ra-
tione flectendos, intenta ac vehemens esse debet; sed est 53
quaedam in his duobus generibus, quorum alterum lene, 212
alterum vehemens esse volumus, difficilis ad distinguen-
dum similitudo; nam et ex illa lenitate, qua conciliamur
eis, qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem
excitamus, influat oportet aliquid, et ex hac vi non num-
quam animi aliquid inflandum est illi lenitati; neque est
ulla temperatior oratio quam illa, in qua asperitas con-
tentionis oratoris ipsius humanitate conditur, remissio au-
tem lenitatis quadam gravitate et contentione firmatur.
in utroque autem genere dicendi et illo, in quo vis at- 213
que contentio quaeritur, et hoc, quod ad vitam et mores
adcommodatur, et principia tarda [sunt] et exitus item
spissi et producti esse debent, nam neque adsiliendum
statim est ad genus illud orationis; abest enim totum a
causa et homines prius ipsum illud, quod proprium sui
iudicii est, audire desiderant; nec cum in eam rationem
ingressus sis, celeriter discedendum est; non enim, sicut 214
argumentum, simul atque positum est, adripitur alterum-
que et tertium poscitur, ita misericordiam aut invidiam
aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commo-
vere: argumentum ratio ipsa confirmat atque simul at-
que emissum est, adhaerescit; illud autem genus oratio-
nis non cognitionem iudicis, sed magis perturbationem
requirit, quam consequi nisi multa et varia et copiosa
oratione et simili contentione actionis nemo potest; qua 215

re qui aut breviter aut summisse dicunt, docere iu-
dicem possunt, commovere non possunt; in quo sunt
omnia.

Iam illud perspicuum est, omnium rerum in contra-
rias partis facultatem ex eisdem suppeditari locis, sed
argumento resistendum est aut eis, quae comprobandi
eius causa sumuntur, reprehendendis aut demonstrando,
id, quod concludere illi velint, non effici ex propositis
nec esse consequens, aut, si ita non refellas, adferendum
est in contrariam partem, quod sit aut gravius aut aeque
216 grave; illa autem, quae aut conciliationis causa leniter
aut permotionis vehementer aguntur, contrariis commo-
tionibus auferenda sunt, ut odio benevolentia, misericor-
dia invidia tollatur.

54 Suavis autem est et vehementer saepe utilis iocus
et facetiae; quae, etiamsi alia omnia tradi arte possunt,
naturae sunt propria certe neque ullam artem desiderant:
in quibus tu longe aliis mea sententia, Caesar, excellis;
quo magis mihi etiam aut testis esse potes nullam esse
artem salis aut, si qua est, eam [nos] tu potissimum
217 docere.' 'ego vero,' inquit 'omni de re facetius puto
posse ab homine non inurbano, quam de ipsis facetiis
disputari; itaque cum quosdam Graecos inscriptos libros
esse vidissem de ridiculis, non nullam in spem veneram
posse me ex eis aliquid discere; inveni autem ridicula et
salsa multa Graecorum; nam et Siculi in eo genere et
Rhodii et Byzantii et praeter ceteros Attici excellunt;
sed qui eius rei rationem quandam conati sunt artemque
tradere, sic insulsi exstiterunt, ut nihil aliud eorum nisi
218 ipsa insulsitas rideatur; qua re mihi quidem nullo modo
videtur doctrina ista res posse tradi: etenim cum duo
genera sint facetiarum, alterum aequabiliter in omni ser-
mone fusum, alterum peracutum et breve, illa a veteri-
bus superior cavillatio, haec altera dicacitas nominata
est — leve nomen habet utraque res! quippe; leve enim
219 est [totum] hoc risum movere; verum tamen, ut dicis,
Antoni, multum in causis persaepe lepore et facetiis pro-
fici vidi — sed cum illo in genere perpetuae festivitatis
ars non desideretur; natura enim fingit homines et creat
imitatores [et narratores] facetos adiuvante et voltu et

voce et ipso genere sermonis, tum vero in hoc altero dicacitatis quid habet ars loci, cum ante illud facete dictum [emissum] haerere debeat, quam cogitari potuisse videatur? quid enim hic meus frater ab arte adiuvari potuit, 220
cum a Philippo interrogatus quid latraret, furem se videre respondit? quid in omni oratione Crassus vel apud centumviros contra Scaevolam vel contra accusatorem Brutum, cum pro Cn. Plancio diceret? nam id, quod tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est omnium sententia concedendum; non enim fere quisquam reperietur praeter hunc in utroque genere leporis excellens: et illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc, quod in celeritate atque dicto est. nam haec perpetua contra Scaevolam Curiana de- 221
fensio tota redundavit hilaritate quadam et ioco; dicta illa brevia non habuit; parcebat enim adversarii dignitati, in quo ipse conservabat suam; quod est hominibus facetis et dicacibus difficillimum, habere hominum rationem et temporum et ea, quae occurrunt, cum salsissime dici possunt, tenere; itaque non nulli [ridiculi homines] hoc ipsum non insulse [interpretantur] dicere [enim] 222
aiunt Ennium, flammam a sapiente facilius ore in ardente opprimi, quam bona dicta teneat; haec scilicet bona dicta, quae salsa sint; nam ea dicta appellantur proprio iam nomine. sed ut in Scaevola continuit ea Crassus 55
atque in illo altero genere, in quo nulli aculei contumeliarum inerant, causam illam disputationemque lusit, sic in Bruto, quem oderat et quem dignum contumelia iudicabat, utroque genere pugnavit. quam multa de balneis, 223
quas nuper ille vendiderat, quam multa de amisso patrimonio dixit! atque illa brevia, *ut*, cum ille diceret se sine causa sudare, 'minime mirum,' inquit 'modo enim existi de balneis,' innumerabilia fuerunt, sed non minus iucunda illa perpetua: cum enim Brutus duos lectores excitasset et alteri de colonia Narbonensi Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege Servilia, et cum contraria inter sese de re publica capita contulisset, hic noster facetissime tris patris Bruti de iure civili libellos tribus legendos dedit. ex libro primo: 'forte evenit, ut in Pri- 224
vernati essemus.' 'Brute, testificatur pater se tibi Privernatem fundum reliquisse.' deinde ex libro secundo:

'in Albano eramus ego et Marcus filius.' 'sapiens vide-
licet homo cum primis nostrae civitatis norat hunc gur-
gitem; metuebat, ne, cum is nihil haberet, nihil esse ei
relictum putaretur.' tum ex libro tertio, in quo finem
scribendi fecit — tot enim, ut audivi Scaevolam dicere,
sunt veri Bruti libri — 'in Tiburti forte adsedimus ego
et Marcus filius.' 'ubi sunt hi fundi, Brute, quos tibi
pater publicis commentariis consignatos reliquit? quod
nisi puberem te, inquit, iam haberet, quartum librum
composuisset et se etiam in balneis locutum cum filio scri-
225 ptum reliquisset.' quis est igitur, qui non fateatur, hoc
lepore atque his facetiis non minus refutatum esse Bru-
tum quam illis tragoediis, quas egit idem, cum casu in
eadem causa efferretur anus Iunia. pro di immortales,
quae fuit illa, quanta vis! quam inexspectata! quam re-
pentina! cum coniectis oculis, gestu omni et imminenti,
summa gravitate et celeritate verborum 'Brute, quid
sedes? quid illam anum patri nuntiare vis tuo? quid illis
omnibus, quorum imagines duci vides? quid maioribus
tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio
liberavit? quid te agere? cui rei, cui gloriae, cui virtuti
studere? patrimonione augendo? at id non est nobilitatis.
226 sed fac esse, nihil superest; libidines totum dissipave-
runt. an iuri civili? est paternum. sed dicet te, cum
aedis venderes, ne in rutis quidem et caesis solium tibi
paternum reliquisse. an rei militari? qui numquam castra
videris! an eloquentiae? quae neque est in te, et, quic-
quid est vocis ac linguae, omne in istum turpissimum
calumniae quaestum contulisti! tu lucem aspicere audes?
tu hos intueri? tu in foro, tu in urbe, tu in civium esse
conspectu? tu illam mortuam, tu imagines ipsas non
perhorrescis? quibus non modo imitandis, sed ne con-
56 locandis quidem tibi locum ullum reliquisti.' sed haec
227 tragica atque divina; faceta autem et urbana innumera-
bilia vel ex una contione meministis; nec enim maior
contentio umquam fuit nec apud populum gravior oratio
quam huius contra conlegam in censura nuper neque lepore
et festivitate conditior. qua re tibi, Antoni, utrumque ad-
sentior et multum facetias in dicendo prodesse saepe et
eas arte nullo modo posse tradi: illud quidem admiror,

te nobis in eo genere tribuisse tantum et non huius rei
quoque palmam [ut ceterarum] Crasso detulisse.' tum 228
Antonius 'ego vero ita fecissem,' inquit 'nisi interdum
in hoc Crasso paulum inviderem; nam esse quamvis
facetum atque salsum non nimis est per se ipsum invi-
dendum; sed cum omnium sit venustissimus et urbanis-
simus, omnium gravissimum et severissimum et esse et
videri, quod isti contingit uni, [id] mihi vix ferendum
videbatur.' hic cum adrisisset ipse Crassus, 'at tamen,' 229
inquit Antonius 'cum artem esse facetiarum, Iuli, ullam
negares, aperuisti quiddam, quod praecipiendum vide-
tur: haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei,
temporis, ne quid iocus de gravitate decerperet; quod
quidem in primis a Crasso observari solet. sed hoc
praeceptum praetermittendarum est facetiarum, cum eis
nihil opus sit; nos autem quo modo utamur, cum opus
sit, quaerimus, ut in adversarium et maxime, si eius
stultitia poterit agitari; in testem stultum, cupidum, le-
vem, si facile homines audituri videbuntur. omnino pro- 230
babiliora sunt, quae lacessiti dicimus quam quae priores,
nam et ingenii celeritas maior est, quae apparet in re-
spondendo, et humanitatis est responsio; videmur enim
quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti, ut in ipsa ista
contione nihil fere dictum est ab hoc, quod quidem face-
tius dictum videretur, quod non provocatus responderit;
erat autem tanta in Domitio gravitas, tanta auctoritas, ut,
quod esset ab eo obiectum, lepore magis elevandum
quam contentione frangendum videretur.' tum Sulpicius 57
'quid igitur? patiemur' inquit 'Caesarem, qui quamquam 231
Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis
ipse elaborat, non explicare nobis totum genus quale sit
et unde ducatur; praesertim cum tantam vim et utilita-
tem salis et urbanitatis esse fateatur?' 'quid, si' inquit
Iulius 'adsentior Antonio dicenti nullam esse artem salis?'
hic cum Sulpicius reticuisset, 'quasi vero' inquit Crassus 232
'horum ipsorum, de quibus Antonius iam diu loquitur,
ars ulla sit: observatio quaedam est, ut ipse dixit, earum
rerum, quae in dicendo valent; quae si eloquentis facere
posset, quis esset non eloquens? quis enim haec non vel
facile vel certe aliquo modo posset ediscere? sed ego in

his praeceptis hanc vim et hanc utilitatem esse arbitror,
non ut ad reperiendum quod dicamus, arte ducamur, sed
ut ea, quae natura, quae studio, quae exercitatione con-
sequimur, aut recta esse confidamus aut prava intelle-
233 gamus, cum quo referenda sint didicerimus. qua re,
Caesar, ego quoque hoc a te peto, ut, si tibi videtur,
disputes de hoc toto iocandi genere quid sentias, ne qua
forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc tali
coetu atque in tam adcurato sermone praeterita esse vi-
deatur.' 'ego vero,' inquit ille 'quoniam conlectam a
conviva, Crasse, exigis, non committam, ut, si defugerim,
causam aliquam recusandi tibi dem, quamquam soleo
saepe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scena
gestum spectante Roscio; quis enim sese commovere
potest, cuius ille vitia non videat? sic ego nunc, Crasso
audiente, primum loquar de facetiis et docebo sus, ut
aiunt, oratorem eum, quem cum Catulus nuper audis-
234 set, fenum alios aiebat esse oportere.' tum ille 'ioca-
batur' inquit 'Catulus, praesertim cum ita dicat ipse,
ut ambrosia alendus esse videatur. verum te, Cae-
sar, audiamus, ut ad Antonii reliqua redeamus.' et
Antonius 'perpauca quidem mihi restant,' inquit 'sed
tamen defessus iam labore atque itinere disputationis
meae requiescam in Caesaris sermone quasi in aliquo
58 peropportuno deversorio.' 'atqui' inquit Iulius 'non ni-
mis liberale hospitium meum dices; nam te in viam, si-
mulac perpaulum gustaris, extrudam et eiciam.

235 Ac ne diutius vos demorer, de omni isto genere quid
sentiam perbreviter exponam. de risu quinque sunt,
quae quaerantur: unum, quid sit; alterum, unde sit;
tertium, sitne oratoris risum velle movere; quartum,
quatenus; quintum, quae sint genera ridiculi. atque illud
primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur, ubi
sit, quo modo exsistat atque ita repente erumpat, ut
eum cupientes tenere nequeamus, et quo modo simul
latera, os, venas, oculos, voltum occupet, viderit Demo-
critus; neque enim ad hunc sermonem hoc pertinet, et,
si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod
236 ne illi quidem scirent, qui pollicerentur. locus autem
et regio quasi ridiculi — nam id proxime quaeritur —

turpitudine et deformitate quadam continetur, haec enim ridentur vel sola vel maxime, quae notant et designant turpitudinem aliquam non turpiter. est autem, ut ad illud tertium veniam, est plane oratoris movere risum; vel quod ipsa hilaritas benevolentiam conciliat ei, per quem excitata est; vel quod admirantur omnes acumen uno saepe in verbo positum maxime respondentis, non numquam etiam lacessentis; vel quod frangit adversarium, quod impedit, quod elevat, quod deterret, quod refutat; vel quod ipsum oratorem politum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum, maxime quod tristitiam ac severitatem mitigat et relaxat odiosasque res saepe, quas argumentis dilui non facile est, ioco risuque dissolvit. quatenus autem sint ridicula tractanda 237
oratori, perquam diligenter videndum est, id quod in quarto loco quaerendi posueramus. nam nec insignis improbitas et scelere iuncta nec rursus miseria insignis agitata ridetur: facinorosos maiore quadam vi quam ridiculi volnerari volunt; miseros inludi nolunt, nisi se forte iactant; parcendum autem maxime est caritati hominum, ne temere in eos dicas, qui diliguntur. haec 59 238
igitur adhibenda est primum in iocando moderatio, itaque ea facillime luduntur, quae neque odio magno neque misericordia maxima digna sunt; quam ob rem materies omnis ridiculorum est in eis vitiis, quae sunt in vita hominum neque carorum neque calamitosorum neque eorum, qui ob facinus ad supplicium rapiendi videntur; eaque belle agitata ridentur. est etiam deformitatis 239
et corporis vitiorum satis bella materies ad iocandum; sed quaerimus idem, quod in ceteris rebus maxime quaerendum est, quatenus; in quo non illud praecipitur, ne quid insulse, sed etiam, si perridicule possis, vitandum est oratori utrumque, ne aut scurrilis iocus sit aut mimicus. quae cuius modi sint facilius iam intellegemus, cum ad ipsa ridiculorum genera veniemus.

Duo sunt enim genera facetiarum, quorum alterum re tractatur, alterum dicto: re, si quando quid tamquam 240
aliqua fabella narratur, ut olim tu, Crasse, in Memmium, comedisse eum lacertum Largi, cum esset cum eo Tarracinae de amicula rixatus: salsa, ac tamen a te ipso

ficta narratio; addidisti clausulam: tota Tarracina tum
omnibus in parietibus inscriptas fuisse litteras L.L.L.
M.M.; cum quaereres id quid esset, senem tibi quendam
[oppidanum] dixisse: 'lacerat lacertum Largi mordax
241 Memmius.' perspicitis genus hoc quam sit facetum, quam
elegans, quam oratorium, sive habeas vere quod narrare
possis, quod tamen est mendaciunculis aspergendum,
sive fingas. est autem haec huius generis virtus, ut ita
facta demonstres, ut mores eius, de quo narres, ut
sermo, ut voltus omnes exprimantur, ut eis, qui audiunt,
242 tum geri illa fierique videantur. in re est item ridi-
culum, quod ex quadam depravata imitatione sumi solet,
ut idem Crassus: 'per tuam nobilitatem, per vestram
familiam!' quid aliud fuit, in quo contio rideret, nisi illa
voltus et vocis imitatio? 'per tuas statuas!' vero cum
dixit et extento brachio paululum etiam de gestu addidit,
vehementius risimus. ex hoc genere est illa Rosciana
imitatio senis: 'tibi ego, Antipho, has sero, inquit; se-
nium est, cum audio.' atque ita est totum hoc ipso ge-
nere ridiculum, ut cautissime tractandum sit; mimorum
est enim ethologorum, si nimia est imitatio, sicut obsce-
nitas. orator surripiat oportet imitationem, ut is, qui
audiet, cogitet plura, quam videat; praestet idem inge-
nuitatem et ruborem suum verborum turpitudine et re-
60 rum obscenitate vitanda. ergo haec duo genera sunt
243 eius ridiculi, quod in re positum est, quae sunt propria
perpetuarum facetiarum, in quibus describuntur homi-
num mores et ita effinguntur, ut aut re narrata aliqua
quales sint intellegantur aut imitatione brevi iniecta in
244 aliquo insigni ad inridendum vitio reperiantur. in dicto
autem ridiculum est id, quod verbi aut sententiae quo-
dam acumine movetur; sed ut in illo superiore genere
vel narrationis vel imitationis vitanda est mimorum etho-
logorum similitudo, sic in hoc scurrilis oratori dicacitas
magno opere fugienda est. qui igitur distinguemus a
Crasso, a Catulo, a ceteris familiarem vestrum Granium
aut Vargulam amicum meum? non mehercule in mentem
mihi quidem venit: sunt enim dicaces; Granio quidem
nemo dicacior. hoc, opinor, primum, ne, quotienscum-
245 que potuerit dictum dici, necesse habeamus dicere. pu-

sillus testis processit. 'licet' inquit 'rogare?' Philippus.
tum quaesitor properans 'modo breviter.' hic ille 'non
accusabis: perpusillum rogabo.' ridicule. sed sedebat
iudex L. Aurifex brevior ipse quam testis etiam: omnis
est risus in iudicem conversus; visum est totum scurrile
[ridiculum]. ergo haec, quae cadere possunt in quos
nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere scur-
rilia; ut iste, qui se volt dicacem et mehercule est, Ap- 246
pius, sed non numquam in hoc vitium [scurrile] delabi-
tur. 'cenabo' inquit 'apud te,' huic lusco familiari meo,
C. Sextio 'uni enim locum esse video.' est hoc scurrile,
et quod sine causa lacessivit et tamen id dixit, quod
in omnis luscos conveniret; ea, quia meditata putantur
esse, minus ridentur: illud egregium Sextii et ex tem-
pore 'manus lava' inquit 'et cena.' temporis igitur ra- 247
tio et ipsius dicacitatis moderatio et temperantia et ra-
ritas dictorum distinguet oratorem a scurra, et quod
nos cum causa dicimus, non ut ridiculi videamur, sed
ut proficiamus aliquid, illi totum diem et sine causa.
quid enim est Vargula adsecutus, cum eum candida-
tus A. Sempronius cum M. suo fratre complexus es-
set 'puer, abige muscas?' risum quaesivit, qui est mea
sententia vel tenuissimus ingenii fructus. tempus igi-
tur dicendi prudentia et gravitate moderabimur; qua-
rum utinam artem aliquam haberemus! sed domina na-
tura est.

Nunc exponamus genera ipsa summatim, quae risum 61
maxime moveant. haec igitur sit prima partitio, quod 248
facete dicatur, id alias in re *hoc* habere, alias in verbo,
facetiis autem homines maxime delectari, si quando ri-
sus coniuncte re verboque moveatur. sed hoc memen-
tote, quoscumque locos attingam, unde ridicula ducan-
tur, ex eisdem locis fere etiam gravis sententias posse
duci: tantum interest, quod gravitas honestis in rebus
et severis, iocus in turpiculis et quasi deformibus poni-
tur, velut eisdem verbis et laudare frugi servum possumus
et, si est nequam, iocari. ridiculum est illud Neronianum
vetus in furaci servo: solum esse, cui domi nihil sit nec
obsignatum nec occlusum, quod idem in bono servo dici so-
let [sed hoc] eisdem verbis; ex eisdem autem locis nascun- 249

tur omnia. nam quod Sp. Carvilio graviter claudicanti
ex volnere ob rem publicam accepto et ob eam causam
verecundanti in publicum prodire mater dixit 'quin pro-
dis, mi Spuri? quotienscumque gradum facies, totiens
tibi tuarum virtutum veniet in mentem,' praeclarum et
grave est, quod Calvino Glaucia claudicanti 'ubi est
vetus illud: num claudicat? at hic clodicat' hoc ridiculum
est; [et] utrumque ex eo, quod in claudicatione animad-
verti potuit, est ductum. 'quid hoc Naevio ignavius?'
severe Scipio; at in male olentem 'video me a te circum-
veniri' subridicule Philippus; [at] utrumque genus con-
250 tinet verbi ad litteram immutati similitudo. ex ambiguo
dicta vel argutissima putantur, sed non semper in ioco,
saepe etiam in gravitate versantur. Africano illi maiori
coronam sibi in convivio ad caput adcommodanti, cum
ea saepius rumperetur, P. Licinius Varus 'noli mirari,'
inquit 'si non convenit, caput enim magnum est' lauda-
bile et honestum; at ex eodem genere est 'calvus satis
est,' quod dicit parum. ne multa: nullum genus est
251 ioci, quo non ex eodem severa et gravia sumantur. atque
hoc etiam animadvertendum est, non esse omnia ridi-
cula faceta. quid enim potest esse tam ridiculum quam
sannio est? sed ore, voltu, imitandis moribus, voce, deni-
que corpore ridetur ipso; salsum hunc possum dicere
atque ita, non ut eius modi oratorem esse velim, sed ut
62 mimum. qua re primum genus hoc, quod risum vel
maxime movet, non est nostrum: morosum, superstitio-
sum, suspitiosum, gloriosum, stultum: naturae ridentur
ipsae, quas personas agitare solemus, non sustinere.
252 alterum genus est imitatione admodum ridiculum, sed
nobis furtim tantum *uti* licet, si quando, et cursim; aliter
enim minime est liberale; tertium, oris depravatio, non
digna nobis; quartum, obscenitas, non solum non foro
digna, sed vix convivio liberorum. detractis igitur tot
rebus ex hoc oratorio ioco facetiae reliquae sunt, quae
aut in re, ut ante divisi, positae videntur esse aut in
verbo; nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum
tamen est, re continetur; quod mutatis verbis salem
amittit, in verbis habet leporem omnem.

253 Ambigua sunt in primis acuta atque in verbo posita,

non in re; sed non saepe [magnum] risum movent; ma-
gis ut belle et litterate dicta laudantur; ut in illum Ti-
tium, qui cum studiose pila luderet et idem signa sacra
noctu frangere putaretur gregalesque, cum in campum
non venisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius,
quod eum brachium fregisse diceret; ut illud Africani,
quod est apud Lucilium

quid? Decius, Nuculam an confixum vis facere? inquit;

ut tuus amicus, Crasse, Granius, 'non esse sextantis;' 254
et si quaeritis, is, qui appellatur dicax, hoc genere ma-
xime excellet; sed risus movent alia maiores. ambiguum
per se ipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel ma-
xime; ingeniosi enim videtur vim verbi in aliud, atque
ceteri accipiant, posse ducere; sed admirationem magis
quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud genus
ridiculi, quae genera percurram equidem. sed scitis 63
esse notissimum ridiculi genus, cum aliud exspectamus, 255
aliud dicitur: hic nobismet ipsis noster error risum mo-
vet: quodsi admixtum est ambiguum, etiam fit salsius;
ut apud Novium videtur esse misericors ille, qui iudica-
tum duci videns percontatur ita: 'quanti addictus?' 'mille
nummum.' si addidisset tantummodo 'ducas licet;' esset
illud genus ridiculi praeter exspectationem; sed quia ad-
didit 'nihil addo, ducas licet;' addito altero [ambiguo]
genere ridiculi, fuit, ut mihi quidem videtur, salsissimus.
hoc tum est venustissimum, cum in altercatione adripitur
ab adversario verbum et ex eo, ut a Catulo in Philip-
pum, in eum ipsum aliquid, qui lacessivit, infligitur.
sed cum plura sint ambigui genera, de quibus est do- 256
ctrina quaedam subtilior, attendere et aucupari verba
oportebit; in quo, ut ea, quae sint frigidiora, vitemus,
— etenim cavendum est, ne arcessitum dictum putetur
— permulta tamen acute dicemus. alterum genus est,
quod habet parvam verbi immutationem, quod in littera
positum Graeci vocant *παρονομασίαν*, ut 'Nobiliorem
mobiliorem' Cato; aut, ut idem, cum cuidam dixisset
'eamus deambulatum' et ille 'quid opus fuit de?' 'immo
vero' inquit 'quid opus fuit te?' aut eiusdem responsio
illa 'si tu et adversus et aversus impudicus es.' etiam 257
interpretatio nominis habet acumen, cum ad ridiculum

convertas, quam ob rem ita quis vocetur; ut ego nuper
Nummium divisorem, ut Neoptolemum ad Troiam, sic
64 illum in campo Martio nomen invenisse; atque haec om-
nia verbo continentur. saepe etiam versus facete inter-
ponitur, vel ut est vel paululum immutatus, [aut aliqua
pars versus,] ut Statii a Scauro stomachante; ex quo sunt
non nulli, qui tuam legem de civitate natam, Crasse, dicant:

st, tacete, quid hoc clamoris? quibu' nec mater nec pater,
tanta confidentia? auferte istam enim superbiam.

nam in Caelio sane etiam ad causam utile fuit tuum illud,
Antoni, cum ille a se pecuniam profectam diceret testis
et haberet filium delicatiorem, abeunte iam illo,

sentin senem esse tactum triginta minis?

258 in hoc genus coniciuntur proverbia, ut illud Scipionis,
cum Asellus omnis provincias stipendia merentem se
peragrasse gloriaretur: 'agas asellum' [et cetera]; qua
re ea quoque, quoniam mutatis verbis non possunt reti-
nere eandem venustatem, non in re, sed in verbis posita
259 ducantur. est etiam in verbo positum non insulsum ge-
nus ex eo, cum ad verbum, non ad sententiam rem ac-
cipere videare; ex quo uno genere totus est Tutor, mi-
mus vetus, oppido ridiculus. sed abeo a mimis; tantum
genus huius ridiculi insigni aliqua et nota re notari volo;
est autem ex hoc genere illud, quod tu, Crasse, nuper
ei, qui te rogasset, num tibi molestus esset futurus, si
ad te bene ante lucem venisset, 'tu vero' inquisti 'mo-
lestus non eris.' 'iubebis igitur te' inquit 'suscitari?' et
260 tu 'certe negaram te molestum futurum.' ex eodem hoc
vetus illud est, quod aiunt Maluginensem illum [M.]
Scipionem, cum ex centuria sua renuntiaret Acidinum
consulem praecoque dixisset 'dic de L. Manlio:' 'virum
bonum' inquit 'egregiumque civem esse arbitror.' ridi-
cule etiam illud L. [Porcius] Nasica censori Catoni; cum
ille 'ex tui animi sententia tu uxorem habes?' 'non her-
cule' inquit 'ex mei animi sententia.' haec aut frigida
sunt aut tum salsa, cum aliud est exspectatum. natura
enim nos, ut ante dixi, noster delectat error; ex quo,
65 261 cum quasi decepti sumus exspectatione, ridemus. in
verbis etiam illa sunt, quae aut ex immutata oratione
ducuntur aut ex unius verbi translatione aut ex inver-

sione verborum: ex immutatione, ut olim Rusca cum le-
gem ferret annalem, dissuasor M. Servilius 'dic mihi,'
inquit 'M. Pinari, num, si contra te dixero, mihi male
dicturus es, ut ceteris fecisti?' 'ut sementem feceris, ita
metes' inquit; ex translatione autem, ut, cum Scipio ille 262
maior Corinthiis statuam pollicentibus eo loco, ubi alio-
rum essent imperatorum, turmalis dixit displicere; inver-
tuntur autem verba, ut, Crassus apud M. Perpernam
iudicem pro Aculeone cum diceret, aderat contra Acu-
leonem Gratidiano L. Aelius Lamia, deformis, ut nostis;
qui cum interpellaret odiose, 'audiamus' inquit 'pulchel-
lum puerum' Crassus; cum esset adrisum, 'non potui
mihi' inquit Lamia 'formam ipse fingere, ingenium potui;'
tum hic 'audiamus' inquit 'disertum:' multo etiam ad-
risum est vehementius. sunt etiam illa venusta ut in
gravibus sententiis, sic in facetiis — dixi enim dudum
rationem aliam esse ioci, aliam severitatis, gravium au-
tem et iocorum unam esse materiam — ornant igitur in 263
primis orationem verba relata contrarie, quod idem ge-
nus saepe est etiam facetum, ut, Servius ille Galba cum
iudices L. Scribonio tribuno plebis ferret familiaris suos
et dixisset Libo 'quando tandem, Galba, de triclinio tuo
exibis?' 'cum tu' inquit 'de cubiculo alieno.' a quo ge-
nere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Me-
tello 'villam in Tiburte habes, cortem in Palatio.'

Ac verborum quidem genera, quae sunt faceta, dixisse 66 264
me puto; rerum plura sunt, eaque magis, ut dixi ante,
ridentur; in quibus est narratio, res sane difficilis; ex-
primenda enim sunt et ponenda ante oculos ea, quae
videantur et veri similia, quod est proprium narrationis,
et quae sint, quod ridiculi proprium est, subturpia; cuius
exemplum, ut brevissimum, sit sane illud, quod ante po-
sui, Crassi de Memmio; et ad hoc genus ascribamus
etiam narrationes apologorum; trahitur etiam aliquid ex 265
historia, ut, cum Sex. Titius se Cassandram esse diceret,
'multos' inquit Antonius 'possum tuos Aiaces Oileos
nominare.' est etiam ex similitudine, quae aut conlatio-
nem habet aut tamquam imaginem: conlationem, ut ille
Gallus olim testis in Pisonem, cum innumerabilem Magio
praefecto pecuniam dixisset datam idque Scaurus tenui-

tate Magii redargueret, 'erras,' inquit 'Scaure; ego enim
Magium non conservasse dico, sed tamquam nudus nucis
legeret, in ventre abstulisse;' ut illud M. Cicero senex,
huius viri optimi, nostri familiaris, pater, 'nostros ho-
mines similis esse Syrorum venalium: ut quisque optime
266 Graece sciret, ita esse nequissimum.' valde autem ri-
dentur etiam imagines, quae fere in deformitatem aut
in aliquod vitium corporis ducuntur cum similitudine tur-
pioris: ut meum illud in Helvium Manciam 'iam osten-
dam cuius modi sis,' cum ille 'ostende, quaeso;' demon-
stravi digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico
sub Novis distortum, eiecta lingua, buccis fluentibus;
risus est commotus; nihil tam Manciae simile visum est;
ut cum Tito Pinario mentum in dicendo intorquenti: 'tum
267 ut diceret, si quid vellet, si nucem fregisset.' etiam illa,
quae minuendi aut augendi causa ad incredibilem ad-
mirationem efferuntur; velut tu, Crasse, in contione:
'ita sibi ipsum magnum videri Memmium, ut in forum
descendens caput ad fornicem Fabianum demitteret;' ex
quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numan-
tiam, cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dici-
tur: 'si quintum pareret mater eius, asinum fuisse pari-
268 turam.' arguta est etiam significatio, cum parva re et
saepe verbo res obscura et latens inlustratur; ut, cum
C. Fabricio P. Cornelius, homo, ut existimabatur, avarus
et furax, sed egregie fortis et bonus imperator, gratias
ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello
praesertim magno et gravi 'nihil est, quod mihi gratias
agas,' inquit 'si malui compilari quam venire;' ut Asello
Africanus obicienti lustrum illud infelix, 'noli' inquit
'mirari; is enim, qui te ex aerariis exemit, lustrum con-
didit et taurum immolavit.' [tacita suspitio est, ut reli-
gione civitatem obstrinxisse videatur Mummius, quod
Asellum ignominia levarit.]

67 269 Urbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur ac
sentias, non illo genere, de quo ante dixi, cum contraria
dicas, ut Lamiae Crassus, sed cum toto genere oratio-
nis severe ludas, cum aliter sentias ac loquare; ut noster
Scaevola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi
capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam

praefectum duceret 'quid tibi vis,' inquit 'insane? tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc confirmem, si Romae manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum.' in hoc genere Fannius in an- 270
nalibus suis Africanum hunc Aemilianum dicit fuisse *egregium* et Graeco eum verbo appellat *εἴρωνα*; sed, uti ferunt, qui melius haec norunt, Socratem opinor in hac ironia dissimulantiaque longe lepore et humanitate omnibus praestitisse. genus est perelegans et cum gravitate salsum cumque oratoriis dictionibus tum urbanis sermoni-
bus adcommodatum; et hercule omnia haec, quae a me 271
de facetiis disputantur, non maiora forensium actionum quam omnium sermonum condimenta sunt, nam sicut quod apud Catonem est — qui multa rettulit, ex quibus a me exempli causa complura ponuntur — per mihi scitum videtur, C. Publicium solitum dicere 'P. Mummium cuivis tempori hominem esse,' sic profecto se res habet, nullum ut sit vitae tempus, in quo non deceat leporem
humanitatemque versari. sed redeo ad cetera. est huic 272
finitimum dissimulationi, cum honesto verbo vitiosa res appellatur; ut cum Africanus censor tribu movebat eum centurionem, qui in Pauli pugna non adfuerat, cum ille se custodiae causa diceret in castris remansisse quaereretque, cur ab eo notaretur, 'non amo' inquit 'nimium dili-
gentis.' acutum etiam illud est, cum ex alterius oratione 273
aliud excipias atque ille volt; ut Salinatori Maximus, cum Tarento amisso arcem tamen Livius retinuisset multaque ex ea proelia praeclara fecisset, cum aliquot post annos Maximus id oppidum recepisset rogaretque eum Salinator, ut meminisset opera sua se Tarentum recepisse, 'quidni' inquit 'meminerim? numquam enim
recepissem, nisi tu perdidisses.' sunt etiam illa sub- 274
absurda, sed eo ipso nomine saepe ridicula, non solum mimis perapposita, sed etiam quodam modo nobis

homo fatuus,
postquam rem habere coepit, est emortuus.

et

quid est tibi ista mulier? uxor. similis me dius fidius.

et

quamdiu ad aquas fuit, numquam est emortuus.

68 genus hoc levius et, ut dixi, mimicum, sed habet non
numquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stul-
tus quasi stulte cum sale dicat aliquid: ut tibi, Antoni,
Mancia, cum audisset te censorem a M. Duronio de am-
bitu postulatum, 'aliquando' inquit 'tibi tuum negotium
275 agere licebit.' valde haec ridentur et hercule omnia,
quae a prudentibus quasi per dissimulationem [non intel-
legendi] subabsurde salseque dicuntur. ex quo genere
est etiam non videri intellegere quod intellegas, ut Pon-
tidius 'qualem existimas, qui in adulterio deprehenditur?'
'tardum!' ut ego, qui in dilectu Metello, cum excusa-
tionem oculorum a me non acciperet et dixisset, 'tu igi-
276 tur nihil vides?' 'ego vero' inquam 'a porta Esquilina
video villam tuam,' ut illud Nasicae, qui cum ad poëtam
Ennium venisset eique ab ostio quaerenti Ennium an-
cilla dixisset domi non esse, Nasica sensit illam domini
iussu dixisse et illum intus esse; paucis post diebus cum
ad Nasicam venisset Ennius et eum a ianua quaereret,
exclamat Nasica se domi non esse, tum Ennius 'quid?
ego non cognosco' inquit 'vocem tuam?' hic Nasica 'homo
es impudens: ego cum te quaererem, ancillae tuae cre-
277 didi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi?' est bel-
lum illud quoque, ex quo is, qui dixit, inridetur in eo
ipso genere, quo dixit; ut, cum Q. Opimius consularis,
qui adulescentulus male audisset, festivo homini Egilio,
qui videretur mollior nec esset, dixisset 'quid tu, Egilia
mea? quando ad me venis cum tua colu et lana?' 'non
pol' inquit 'audeo, nam me ad famosas vetuit mater ac-
69 278 cedere.' salsa sunt etiam, quae habent suspitionem ri-
diculi absconditam, quo in genere est Siculi illud, cui,
cum familiaris quidam quereretur quod diceret uxorem
suam suspendisse se de ficu, 'amabo te,' inquit 'da mihi
ex ista arbore quos seram surculos.' in eodem genere
est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo: qui cum
in epilogo misericordiam se movisse putaret, postquam
adsedit, rogavit hunc videreturne misericordiam mo-
visse, 'ac magnam quidem,' inquit 'neminem enim puto
esse tam durum, cui non oratio tua miseranda visa sit.'
279 me quidem hercule etiam illa valde movent stomachosa
et quasi submorosa ridicula, cum non a moroso dicun-

tur; tum enim non sal, sed natura ridetur; in quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud Novium

'quid ploras, pater?'
'mirum ni cantem: condemnatus sum.'

huic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis ac lenti, ut, cum Cato percussus esset ab eo, qui arcam ferebat, cum ille diceret 'cave,' rogavit 'numquid aliud ferret praeter arcam.' est etiam stultitiae salsa repre- 280
hensio, ut ille Siculus, cui praetor Scipio patronum causae dabat hospitem suum, hominem nobilem, sed admodum stultum, 'quaeso,' inquit 'praetor, adversario meo da istum patronum, deinde mihi neminem dederis.' movent illa etiam, quae coniectura explanantur longe aliter atque sunt, sed acute atque concinne; ut, cum Scaurus accusaret Rutilium ambitus, cum ipse consul esset factus, ille repulsam tulisset, et in eius tabulis ostenderet litteras A. F. P. R. idque diceret esse, actum fide P. Rutilii; Rutilius autem, ante factum, post relatum; C. Canius, eques Romanus, cum Rufo adesset, exclamat, neutrum illis litteris declarari: 'quid ergo?' inquit Scaurus; 'Aemilius fecit, plectitur Rutilius.' ridentur etiam discre- 70 281
pantia 'quid huic abest nisi res et virtus?' bella etiam est familiaris reprehensio quasi errantis; ut cum obiurgavit Albium Granius, quod, cum eius tabulis quiddam ab Albucio probatum videretur et valde absoluto Scaevola gauderet neque intellegeret contra suas tabulas esse iudicatum * * * huic similis est etiam admonitio in con- 282
silio dando familiaris, ut, cum patrono malo, cum vocem in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simulac domum redisset, 'perdam' inquit 'vocem, si id fecero:' 'melius est' inquit 'quam reum.' bellum etiam est, cum quid cuique sit consen- 283
taneum dicitur; ut, cum Scaurus non nullam haberet invidiam ex eo, quod Phrygionis Pompeii, locupletis hominis, bona sine testamento possederat, sederetque advocatus reo Bestiae, cum funus quoddam duceretur, accusator C. Memmius 'vide,' inquit 'Scaure, mortuus rapitur, si potes esse possessor.' sed ex his omnibus 284
nihil magis ridetur, quam quod est praeter exspectationem, cuius innumerabilia sunt exempla, vel Appii maio-

ris illius, qui in senatu, cum ageretur de agris publicis
et de lege Thoria et premeretur Lucilius ab eis, qui a
pecore eius depasci agros publicos dicerent, 'non est'
inquit 'Lucilii pecus illud; erratis;' — defendere Luci-
lium videbatur — 'ego liberum puto esse: qua libet
285 pascitur.' placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui
Ti. Gracchum perculit: cum ei M. Flaccus multis pro-
bris obiectis P. Mucium iudicem tulisset; 'eiero', inquit
'iniquus est;' cum esset admurmuratum, 'ah,' inquit 'P.
C., non ego mihi illum iniquum eiero, verum omnibus.'
ab hoc vero Crasso nihil facetius: cum laesisset testis
Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset, 'potest
fieri,' inquit 'Sile, ut is, unde te audisse dicis, iratus
dixerit.' adnuit Silus. 'potest etiam, ut tu non recte
intellexeris.' id quoque toto capite adnuit, ut se Crasso
daret. 'potest etiam fieri,' inquit 'ut omnino, quod te
audisse dicis, numquam audieris.' hoc ita praeter ex-
spectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret.
huius generis est plenus Novius, et iocus est familiaris
71 286 'sapiens si algebis, tremes' et alia permulta. saepe
etiam facete concedas adversario id ipsum, quod tibi ille
detrahit; ut C. Laelius, cum ei quidam malo genere na-
tus diceret, indignum esse suis maioribus, 'at hercule'
inquit 'tu tuis dignus.' saepe etiam sententiose ridicula
dicuntur, ut M. Cincius, quo die legem de donis et mu-
neribus tulit, cum C. Cento prodisset et satis contume-
liose 'quid fers, Cinciole?' quaesisset, 'ut emas,' inquit
287 'Gai, si uti velis.' saepe etiam salse, quae fieri non
possunt, optantur; ut M. Lepidus, cum, ceteris in campo
exercentibus, in herba ipse recubuisset, 'vellem hoc
esset,' inquit 'laborare.' salsum est etiam quaerentibus
et quasi percontantibus lente respondere quod nolint;
ut censor Lepidus, cum M. Antistio Pyrgensi equum
ademisset amicique cum vociferarentur et quaererent,
quid ille patri suo responderet, cur ademptum sibi equum
diceret, cum optimus colonus, parcissimus, modestissi-
mus, frugalissimus esset, 'me istorum' inquit 'nihil cre-
288 dere.' conliguntur a Graecis alia non nulla, exsecratio-
nes, admirationes, minationes, sed haec ipsa nimis mihi
videor in multa genera discripsisse; nam illa, quae verbi

ratione et vi continentur, certa fere ac definita sunt;
quae plerumque, ut ante dixi, laudari magis quam rideri
solent; haec autem, quae sunt in re et ipsa sententia, 289
partibus sunt innumerabilia, generibus pauca; exspecta-
tionibus enim decipiendis et naturis aliorum inridendis
[ipsorum ridicule indicandis et] similitudine turpioris et
dissimulatione et subabsurda dicendo et stulta reprehen-
dendo risus moventur, itaque imbuendus est is, qui
iocose volet dicere, quasi natura quadam apta ad haec
genera et moribus, ut ad cuiusque modi genus ridiculi
voltus etiam adcommodetur; qui quidem quo severior
est et tristior, ut in te, Crasse, hoc illa, quae dicuntur,
salsiora videri solent. sed iam tu, Antoni, qui hoc di- 290
versorio sermonis mei libenter acquieturum te esse dixisti,
tamquam in Pomptinum diverteris, neque amoenum ne-
que salubrem locum, censeo, ut satis diu te putes re-
quiesse et iter reliquum conficere pergas.'

'Ego vero, atque hilare quidem a te acceptus,' inquit 'et
cum doctior per te, tum etiam audacior factus iam ad iocan-
dum; non enim vereor ne quis me in isto genere leviorem
iam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores et
Africanos, Maximos, Catones, Lepidos protulisti. sed 291
habetis ea, quae voltis ex me audire, de quibus quidem
adcuratius dicendum et cogitandum fuit; nam cetera fa-
ciliora sunt atque ex eis, quae dicta sunt, reliqua nascun-
tur omnia. ego enim cum ad causam sum adgressus 72
atque omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus,
cum et argumenta causae et eos locos, quibus animi iu-
dicum conciliantur, et illos, quibus permoventur, vidi
atque cognovi, tum constituo quid habeat causa quae-
que boni, quid mali; nulla enim fere potest res in dicendi
disceptationem aut controversiam vocari, quae non ha-
beat utrumque, sed, quantum habeat, id refert; mea 292
autem ratio haec esse in dicendo solet, ut, boni quod
habeat, id amplectar, exornem, exaggerem, ibi commo-
rer, ibi habitem, ibi haeream; a malo autem vitioque
causae ita recedam, non ut id me fugere appareat, sed
ut totum bono illo ornando et augendo dissimulatum
obruatur; et, si causa est in argumentis, firmissima
quaeque maxime tueor, sive plura sunt sive aliquod

unum; sin autem in conciliatione aut in permotione causa
est, ad eam me potissimum partem, quae maxime mo-
293 vere animos hominum potest, confero. summa denique
huius generis haec est, ut si in refellendo adversario
firmior esse oratio quam in confirmandis nostris rebus
potest, omnia in illum tela conferam; sin nostra probari
facilius, quam illa redargui possunt, abducere animos a
294 contraria defensione et ad nostram conor deducere. duo
denique illa, quae facillima videntur, quoniam quae diffi-
ciliora sunt, non possum, mihi pro meo iure sumo:
unum, ut molesto aut difficili argumento aut loco non
numquam omnino nihil respondeam, quod forsitan aliquis
iure inriserit; quis enim est, qui id facere non possit?
sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate
disputo confiteorque me, si qua premat res vehementius,
ita cedere solere, ut non modo non abiecto, sed ne
reiecto quidem scuto fugere videar, sed adhibere quan-
dam in dicendo speciem atque pompam et pugnae simi-
lem fugam; consistere vero in meo praesidio sic, ut non
fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse videar;
295 alterum est illud, quod ego maxime oratori cavendum et
providendum puto quodque me sollicitare summe solet:
non tam ut prosim causis, elaborare soleo, quam ut ne
quid obsim; non quin enitendum sit in utroque, sed ta-
men multo est turpius oratori nocuisse videri causae
73 quam non profuisse. sed quid hoc loco vos inter vos,
Catule? an haec, ut sunt contemnenda, contemnitis?'
'minime,' inquit ille 'sed Caesar de isto ipso quiddam
velle dicere videbatur.' 'me vero libente' inquit Anto-
296 nius 'dixerit sive refellendi causa sive quaerendi.' tum
Iulius 'ego mehercule,' inquit 'Antoni, semper is fui,
qui de te oratore sic praedicarem, unum te in dicendo
mihi videri tectissimum propriumque hoc esse laudis tuae
nihil a te umquam esse dictum, quod obesset ei, pro
quo diceres; idque memoria teneo, cum mihi sermo cum
hoc Crasso, multis audientibus, esset institutus Crassus-
que plurimis verbis eloquentiam laudaret tuam, dixisse
me cum ceteris tuis laudibus hanc esse vel maximam,
quod non solum quod opus esset diceres, sed etiam quod
297 non opus esset non diceres; tum illum mihi respondere

memini, cetera in te summe esse laudanda, illud vero improbi esse hominis et perfidiosi, dicere quod alienum esset et noceret ei, pro quo quisque diceret; qua re non sibi eum disertum, qui id non faceret, videri, sed improbum, qui faceret. nunc, si tibi videtur, Antoni, demonstres velim, qua re tu hoc ita magnum putes [nihil in causa mali facere], ut nihil tibi in oratore maius esse videatur.' 'dicam equidem, Caesar,' inquit [quid intel- 74 298
legam,] 'sed et tu et vos hoc omnes, inquit, mementote, non me de perfecti oratoris divinitate quadam loqui, sed de exercitationis et consuetudinis meae mediocritate. Crassi quidem responsum excellentis cuiusdam est ingenii ac singularis; cui quidem portenti simile esse visum est posse aliquem inveniri oratorem, qui aliquid mali faceret dicendo obessetque ei, quem defenderet; facit enim de se coniecturam; cuius tanta vis ingenii 299
est, ut neminem nisi consulto putet, quod contra se ipsum sit, dicere; [sed ego non de praestanti quadam et eximia, sed proprie de volgari et communi lingua disputabam.] ut apud Graecos fertur incredibili quadam magnitudine consilii atque ingenii Atheniensis ille fuisse Themistocles; ad quem quidam doctus homo atque in primis eruditus accessisse dicitur eique artem memoriae, quae tum primum proferebatur, pollicitus esse se traditurum; cum ille quaesisset quidnam illa ars efficere posset, dixisse illum doctorem, ut omnia meminisset; [et ei] Themistoclem respondisse gratius sibi illum esse facturum, si se oblivisci quae vellet quam si meminisse docuisset. videsne quae vis in homine acerrimi 300
ingenii, quam potens et quanta mens fuerit? qui ita responderit, ut intellegere possimus nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, umquam effluere potuisse; cum quidem ei fuerit optabilius oblivisci posse potius quod meminisse nollet quam quod semel audisset vidissetve meminisse. sed neque propter hoc Themistocli responsum memoriae nobis opera danda non est neque illa mea cautio et timiditas in causis propter praestantem prudentiam Crassi neglegenda est; uterque enim istorum non mihi attulit aliquam, sed suam significavit facultatem. etenim permulta sunt in causis in omni parte 301

orationis circumspicienda, ne quid offendas, ne quo in-
ruas: saepe aliquis testis aut non laedit aut minus laedit,
nisi lacessatur; orat reus, urgent advocati, ut invehamur,
ut male dicamus, denique ut interrogemus: non moveor,
non obtempero, non satisfacio; neque tamen ullam ad-
sequor laudem; homines enim imperiti facilius quod stulte
dixeris reprehendere quam quod sapienter tacueris lau-
302 dare possunt. hic quantum fit mali, si iratum, si non
stultum, si non levem testem laeseris! habet enim et
voluntatem nocendi in iracundia et vim in ingenio et pon-
dus in vita; nec, si hoc Crassus non committit, ideo non
multi et saepe committunt; quo quidem mihi turpius
videri nihil solet, [quam] cum ex oratoris dicto aliquo
aut responso aut rogato sermo ille sequitur: 'occidit.'
'adversariumne?' 'immo vero' aiunt 'se et eum, quem
75 303 defendit.' hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere
posse; ego autem saepissime video in causis aliquid
mali facere homines minime malos. quid, illud, quod
supra dixi, solere me cedere et, ut planius dicam, fugere
ea, quae valde causam meam premerent, cum id non
faciunt alii versanturque in hostium castris ac sua prae-
sidia dimittunt, mediocriterne causis nocent, cum aut
adversariorum adiumenta confirmant aut ea, quae sanare
304 nequeunt, exulcerant? quid, cum personarum, quas de-
fendunt, rationem non habent, si, quae sunt in eis in-
vidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando et effe-
rendo invidiosiora faciunt, quantum est in eo tandem
mali? quid, si in homines caros iudicibusque iucundos
sine ulla praemunitione orationis acerbius et contumelio-
305 sius invehare, nonne a te iudices abalienes? quid, si, quae
vitia aut incommoda sunt in aliquo iudice uno aut pluri-
bus, ea tu adversariis exprobrando non intellegas te in
iudices invehi, mediocre*ne* peccatum est? quid, si, cum
pro altero dicas, litem tuam facias aut laesus efferare
iracundia, causam relinquas, nihilne noceas? — in quo
ego, non quo libenter male audiam, sed quia causam
non libenter relinquo, nimium patiens et lentus existi-
mor; ut, cum te ipsum, Sulpici, obiurgabam, quod me
oratorem peteres, non adversarium; ex quo etiam illud
adsequor, ut, si quis mihi male dicat, petulans aut plane

insanus esse videatur. — in ipsis autem argumentis si 306
quid posueris aut aperte falsum aut ei, quod dixeris dicturusve sis, contrarium aut genere ipso remotum ab usu iudiciorum ac foro, nihilne noceas? quid multa? omnis cura mea solet in hoc versari semper — dicam enim saepius — si possim, ut boni efficiam aliquid dicendo; sin id minus, ut certe ne quid mali.

Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me paulo 76 307
ante laudabas, ad ordinem conlocationemque rerum ac locorum; cuius ratio est duplex; altera, quam adfert natura causarum, altera, quae oratorum iudicio et prudentia comparatur: nam ut aliquid ante rem dicamus, deinde ut rem exponamus, post ut eam probemus nostris praesidiis confirmandis, contrariis refutandis, deinde ut concludamus atque ita peroremus, hoc dicendi natura ipsa praescribit; ut vero statuamus ea, quae [de probandi et 308
docendi causa] dicenda sunt, quem ad modum componamus, id est vel maxime proprium oratoris prudentiae. multa enim occurrunt argumenta; multa, quae in dicendo profutura videantur; sed eorum partim ita levia sunt, ut contemnenda sint; partim, etiamsi quid habent adiumenti, sunt non numquam eius modi, ut insit in eis aliquid vitii neque tanti sit illud, quod prodesse videatur, ut cum aliquo malo coniungatur; quae autem utilia sunt atque 309
firma, si ea tamen, ut saepe fit, valde multa sunt, ea, quae ex eis aut levissima sunt aut aliis gravioribus consimilia, secerni arbitror oportere atque ex oratione removeri: equidem cum conligo argumenta causarum, non tam ea numerare soleo quam expendere; et quoniam, 77 310
quod saepe iam dixi, tribus rebus homines ad nostram sententiam perducimus, aut docendo aut conciliando aut permovendo, una ex tribus his rebus res prae nobis est ferenda, ut nihil aliud nisi docere velle videamur; reliquae duae, sicuti sanguis in corporibus, sic illae in perpetuis orationibus fusae esse debebunt; [nam et principia et ceterae partes orationis, de quibus paulo post pauca dicemus, habere hanc vim magno opere debent, ut ad eorum mentis, apud quos agetur, movendas permanare possint.] sed his partibus orationis quae, etsi 311
nihil docent [argumentando], [persuadendo] tamen [et

commovendo] proficiunt plurimum, quamquam maxime
proprius est locus et in exordiendo et in perorando, de-
gredi tamen ab eo, quod proposueris atque agas, permo-
312 vendorum animorum causa saepe utile est; itaque vel re
narrata et exposita saepe datur ad commovendos animos
degrediendi locus, vel argumentis nostris confirmatis vel
contrariis refutatis vel utroque loco vel omnibus, si habet
eam causa dignitatem atque copiam, recte id fieri potest;
eaeque causae sunt ad agendum et ad ornandum gravis-
simae atque plenissimae, quae plurimos exitus dant ad
eius modi degressionem, ut eis locis uti liceat, quibus
animorum impetus eorum, qui audiunt, aut impellantur
313 aut reflectantur. atque etiam in illo reprehendo eos,
qui, quae minime firma sunt, ea prima conlocant; in quo
illos quoque errare arbitror, qui, si quando — id quod
mihi numquam placuit — pluris adhibent patronos, ut
in quoque eorum minimum putant esse, ita eum primum
volunt dicere: res enim hoc postulat, ut eorum exspecta-
tioni, qui audiunt, quam celerrime succurratur; cui si
initio satisfactum non sit, multo plus sit in reliqua causa
laborandum, male enim se res habet, quae non statim,
314 ut dici coepta est, melior fieri videtur. ergo ut in ora-
tore optimus quisque, sic in oratione firmissimum quod-
que sit primum; dum illud tamen in utroque teneatur,
ut ea, quae excellent, serventur etiam ad perorandum;
si qua erunt mediocria, nam vitiosis nusquam esse opor-
tet locum, in mediam turbam atque in gregem coician-
315 tur. hisce omnibus rebus consideratis tum denique id,
quod primum est dicendum, postremum soleo cogitare,
quo utar exordio. nam si quando id primum invenire
volui, nullum mihi occurrit nisi aut exile aut nugatorium
78 aut volgare aut commune. principia autem dicendi sem-
per cum adcurata et acuta et instructa sententiis, apta
verbis, tum vero causarum propria esse debent; prima
est enim quasi cognitio et commendatio nostra in prin-
cipio, quaeque continuo eum, qui audit, permulcere at-
316 que adlicere debet; in quo admirari soleo non equidem
istos, qui nullam huic rei operam dederunt, sed homi-
nem in primis disertum atque eruditum, Philippum, qui
ita solet surgere ad dicendum, ut quod primum verbum

habiturus sit, nesciat; et ait idem, cum brachium con-
calefecerit, tum se solere pugnare; neque attendit eos
ipsos, unde hoc simile ducat, primas illas hastas ita
iactare leniter, ut et venustati vel maxime serviant et
reliquis viribus suis consulant; nec est dubium, quin 317
exordium dicendi vehemens et pugnax non saepe esse
debeat, sed si in ipso illo gladiatorio vitae certamine,
quo ferro decernitur, tamen ante congressum multa fiunt,
quae non ad volnus, sed ad speciem valere videantur,
quanto hoc magis in oratione est spectandum, in qua
non vis potius quam delectatio postulatur! nihil est deni-
que in natura rerum omnium, quod se universum pro-
fundat et [quod] totum repente evolvat; sic omnia, quae
fiunt quaeque aguntur acerrime, lenioribus principiis na-
tura ipsa praetexuit. haec autem in dicendo non extrin- 318
secus alicunde quaerenda, sed ex ipsis visceribus causae
sumenda sunt; idcirco tota causa pertemptata atque per-
specta, locis omnibus inventis atque instructis consi-
derandum est quo principio sit utendum. sic et facile 319
reperientur; sumentur enim ex eis rebus, quae erunt
uberrimae vel in argumentis vel in eis partibus, ad quas
dixi degredi saepe oportere; [ita] et momenti aliquid ad-
ferent, cum erunt paene ex intima defensione deprompta,
et apparebit ea non modo non esse communia nec in
alias causas posse transferri, sed penitus ex ea causa
[quae tum agatur,] effloruisse. omne autem principium 79
aut rei totius, quae agetur, significationem habere debe- 320
bit aut aditum ad causam et communitionem aut quod-
dam ornamentum et dignitatem; sed oportet, ut aedibus
ac templis vestibula et aditus, sic causis principia pro
portione rerum praeponere; itaque in parvis atque infre-
quentibus causis ab ipsa re est exordiri saepe commo-
dius; sed cum erit utendum principio, quod plerumque 321
erit, aut ex reo aut ex adversario aut ex re aut ex eis,
apud quos agetur, sententias duci licebit. ex reo, [reos
appello, quorum res est,] quae significent bonum virum,
quae liberalem, quae calamitosum, quae misericordia
dignum, quae valeant contra falsam criminationem; ex
adversario eisdem ex locis fere contraria; ex re, si cru- 322
delis, si nefanda, si praeter opinionem, si immerito, si

misera, si ingrata, si indigna, si nova, si quae restitui
sanarique non possit; ex eis autem, apud quos age-
tur, ut benevolos beneque existimantis efficiamus, quod
agendo efficitur melius quam rogando. est id quidem
in totam orationem confundendum nec minime in extre-
mam; sed tamen multa principia ex eo genere gignuntur
323 — nam et attentum monent Graeci ut principio faciamus
iudicem et docilem; quae sunt utilia, sed non principii
magis propria quam reliquarum partium; faciliora etiam
in principiis, quod et attenti tum maxime sunt, cum om-
nia exspectant, et dociles magis [initiis] esse possunt;
inlustriora enim sunt, quae in principiis quam quae in
324 mediis causis dicuntur aut arguendo aut refellendo — ma-
ximam autem copiam principiorum ad iudicem aut ad-
liciendum aut incitandum ex eis locis trahemus, qui ad
motus animorum conficiendos inerunt in causa, quos
tamen totos explicari in principio non oportebit, sed
tantum impelli iudicem primo leviter, ut iam inclinato
80 reliqua incumbat oratio. conexum autem ita sit princi-
325 pium consequenti orationi, ut non tamquam citharoedi pro-
oemium adfictum aliquod, sed cohaerens cum omni cor-
pore membrum esse videatur — nam non nulli, cum illud
meditati ediderunt, sic ad reliqua transeunt, ut audien-
tiam fieri sibi nolle videantur — atque eius modi illa
prolusio debet esse, non ut Samnitium, qui vibrant hastas
ante pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur, sed ut
ipsis sententiis, quibus luserint, vel pugnare possint.

326 Narrare vero rem quod breviter iubent, si brevi-
tas appellanda est, cum verbum nullum redundat, bre-
vis est L. Crassi oratio; sin tum est brevitas, cum tan-
tum verborum est, quantum necesse est, aliquando id opus
est; sed saepe obest vel maxime in narrando, non solum
quod obscuritatem adfert, sed etiam quod eam virtutem,
quae narrationis est maxima, ut iucunda et ad persuaden-
dum adcurata sit, tollit. videant illam

nam is postquam excessit ex ephebis ....

327 quam longa est narratio! mores adulescentis ipsius et
servilis percontatio, mors Chrysidis, voltus et forma et
lamentatio sororis, reliqua pervarie iucundeque narrantur.
quodsi hanc brevitatem quaesisset:

effertur, imus, ad sepulcrum venimus,
in ignem imposita est,

[fere] decem versiculis totum conficere potuisset; quamquam hoc ipsum 'effertur, imus,' concisum est ita, ut non brevitati servitum sit, sed magis venustati. quodsi ni- 328
hil fuisset, nisi 'in ignem imposita est,' tamen res tota cognosci facile potuisset. sed et festivitatem habet narratio distincta personis et interpuncta sermonibus, et est et probabilius, quod gestum esse dicas, cum quem ad modum actum sit exponas, et multo apertius ad intellegendum est, si constituitur aliquando ac non ista brevitate percurritur. apertam enim narrationem tam 329
esse oportet quam cetera; sed hoc magis in hac elaborandum est, quod et difficilius est non esse obscurum in re narranda quam aut in principio aut in arguendo aut purgando aut perorando; et maiore etiam periculo haec pars orationis obscura est quam ceterae, vel quia, si quo alio in loco est dictum quid obscurius, tantum id perit, quod ita dictum est, narratio obscura totam occaecat orationem; vel quod alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius, narrationis unus est in causa locus. erit autem perspicua narratio, si verbis usitatis, si ordine temporum servato, si non interrupte narrabitur. sed quando utendum sit aut non 81 330
sit narratione, id est consilii; neque enim si nota res est nec dubium quid gestum sit, narrare oportet, nec si adversarius narravit, nisi si refellemus; ac si quando erit narrandum, nec illa, quae suspitionem et crimen efficient contraque nos erunt, acriter persequemur et, quicquid poterit, detrahemus; ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causae noceamus, accidat. nam ad summam totius causae pertinet, caute an contra demonstrata res sit, quod omnis orationis reliquae fons est narratio.

Sequitur, ut causa ponatur, in quo videndum est, 331
quid in controversiam veniat; tum suggerenda sunt firmamenta causae coniuncte et infirmandis contrariis et tuis confirmandis. namque una in causis ratio quaedam est eius orationis, quae ad probandam argumentationem valet; ea autem et confirmationem et reprehensionem

quaerit; sed quia neque reprehendi, quae contra dicun-
tur, possunt, nisi tua confirmes, neque haec confirmari,
nisi illa reprehendas, idcirco haec et natura et utilitate
332 et tractatione coniuncta sunt. omnia autem concludenda
plerumque rebus augendis vel inflammando iudice vel
mitigando; omniaque cum superioribus orationis locis
tum maxime extremo ad mentis iudicum quam maxime
permovendas et ad utilitatem nostram vocandas con-
ferenda sunt.

333 Neque sane iam causa videtur esse cur secernamus
ea praecepta, quae de suasionibus tradenda sunt [aut
laudationibus], sunt enim pleraque communia, sed ta-
men suadere aliquid aut dissuadere gravissimae mihi
personae videtur esse; nam et sapientis est consilium
explicare suum de maximis rebus et honesti et diserti,
ut mente providere, auctoritate probare, oratione per-
82 suadere possis. atque haec in senatu minore apparatu
agenda sunt, sapiens enim est consilium multisque aliis
dicendi relinquendus locus, vitanda etiam ingenii osten-
334 tationis suspitio: contio capit omnem vim orationis et
gravitatem varietatemque desiderat. ergo in suadendo
nihil est optabilius quam dignitas, nam qui utilitatem
putat, non quid maxime velit suasor, sed quid interdum
magis sequatur, videt. nemo est enim, praesertim in tam
clara civitate, quin putet expetendam maxime dignita-
tem, sed vincit utilitas plerumque, cum subest ille timor
335 ea neglecta ne dignitatem quidem posse retineri. con-
troversia autem est inter hominum sententias aut in illo,
utrum sit utilius; aut etiam, cum id convenit, certatur,
utrum honestati potius an utilitati consulendum sit; quae
quia pugnare inter se saepe videntur, qui utilitatem de-
fendit, enumerabit commoda pacis, opum, potentiae, vecti-
galium, praesidii militum, ceterarum rerum, quarum
fructum utilitate metimur, itemque incommoda contrario-
rum; qui ad dignitatem impellit, maiorum exempla [quae
erunt vel cum periculo gloriosa] conliget, posteritatis
immortalem memoriam augebit, utilitatem ex laude nasci
defendet semperque eam cum dignitate esse coniunctam.
336 sed quid fieri possit aut non possit quidque etiam sit
necesse aut non sit, in utraque re maxime est quaeren-

dum, inciditur enim omnis deliberatio, si intellegitur non
posse fieri aut si necessitas adfertur; et qui id docuit
non videntibus aliis, is plurimum vidit. ad consilium 337
autem de re publica dandum caput est nosse rem publicam; ad dicendum vero probabiliter nosse mores civitatis, qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis est saepe mutandum; et quamquam una fere vis est eloquentiae, tamen quia summa dignitas est populi, gravissima causa rei publicae, maximi motus multitudinis, genus quoque dicendi grandius quoddam et inlustrius esse adhibendum videtur; maximaque pars orationis admovenda est ad animorum motus non numquam aut cohortatione aut commemoratione aliqua aut in spem aut in metum aut ad cupiditatem aut ad gloriam concitandos, saepe etiam a temeritate, iracundia, spe, iniuria, invidia,
crudelitate revocandos. fit autem, ut, quia maxima ora- 83
tori quasi scena videtur contio esse, natura ipsa ad orna- 338
tius dicendi genus excitemur; habet enim multitudo vim quandam talem, ut, quem ad modum tibicen sine tibiis canere, sic orator sine multitudine audiente eloquens esse
non possit; et cum sint populares multi variique lapsus, 339
vitanda est adclamatio adversa populi, quae aut orationis peccato aliquo excitatur, si aspere, si adroganter, si turpiter, si sordide, si quoquo animi vitio dictum esse aliquid videtur, aut hominum offensione vel invidia, quae aut iusta est aut ex criminatione atque fama, aut res si displicet, aut si est in aliquo motu suae cupiditatis aut metus multitudo. his quattuor causis totidem medicinae opponuntur: tum obiurgatio, si est auctoritas; tum admonitio quasi lenior obiurgatio; tum promissio, si audierint, probaturos; tum deprecatio, quod est infimum, sed non
numquam utile. nullo autem loco plus facetiae prosunt 340
et celeritas et breve aliquod dictum nec sine dignitate et cum lepore; nihil enim tam facile quam multitudo a tristitia et saepe ab acerbitate commode et breviter et acute et hilare dicto deducitur.

Exposui fere, ut potui, vobis in utroque genere cau- 84
sarum quae sequi solerem, quae fugere, quae spectare
quaque omnino in causis ratione versari: [nec] illud ter- 341
tium laudationis genus [est difficile, quod] ego initio quasi

a praeceptis nostris secreveram [sed] et quia multa
essent orationum genera et graviora et maioris copiae,
de quibus nemo fere praeciperet, et quod nos laudationi-
bus non ita multum uti soleremus [totum hunc segre-
gabam locum]; ipsi enim Graeci magis legendi et delecta-
tionis aut hominis alicuius ornandi quam utilitatis huius
forensis causa laudationes scriptitaverunt, quorum sunt
libri, quibus Themistocles, Aristides, Agesilaus, Epa-
minondas, Philippus, Alexander aliique laudantur; nostrae
laudationes, quibus in foro utimur, aut testimonii bre-
vitatem habent nudam atque inornatam aut scribuntur
ad funebrem contionem, quae ad orationis laudem mi-
nime adcommodata est: sed tamen, quoniam et utendum
aliquando, non numquam etiam scribendum, velut Q.
Tuberoni Africanum avunculum laudanti scripsit C. Lae-
lius, velut nosmet ipsi ornandi causa Graecorum more,
si quos velimus, laudare possumus, sit a nobis quoque
342 tractatus hic locus. perspicuum est igitur alia esse in
homine optanda, alia laudanda: genus, forma, vires, opes,
divitiae ceteraque, quae fortuna dat aut extrinsecus aut
corpori, non habent in se veram laudem, quae deberi vir-
tuti uni putatur; sed tamen, quod ipsa virtus in earum re-
rum usu ac moderatione maxime cernitur, tractanda in
laudationibus etiam haec sunt naturae et fortunae bona,
in quibus est summa laus non extulisse se in potestate,
non fuisse insolentem in pecunia, non se praetulisse aliis
propter abundantiam fortunae, ut opes et copiae non
superbiae videantur ac libidini, sed bonitati ac modera-
343 tioni facultatem et materiam dedisse; virtus autem, quae
est per se ipsa laudabilis et sine qua nihil laudari potest,
tamen habet pluris partis, quarum alia est alia ad lau-
dationem aptior; sunt enim aliae virtutes, quae videntur
in moribus hominum et quadam comitate ac beneficentia
positae; aliae, quae in ingenii aliqua facultate aut animi
magnitudine ac robore; nam clementia, iustitia, benigni-
tas, fides, fortitudo in periculis communibus iucunda est
344 auditu in laudationibus; omnes enim hae virtutes non
tam ipsis, qui eas habent, quam generi hominum fructuo-
sae putantur; sapientia et magnitudo animi, qua om-
nes res humanae tenues ac pro nihilo putantur, et in

excogitando vis quaedam ingenii et ipsa eloquentia admirationis habent non minus, iucunditatis minus: ipsos enim magis videntur, quos laudamus, quam illos, apud quos laudamus, ornare ac tueri; sed tamen in laudando iungenda sunt etiam haec genera virtutum, ferunt enim aures hominum cum illa, quae iucunda et grata, tum etiam illa, quae mirabilia sunt in virtute, laudari; et quo- 85
niam singularum virtutum sunt certa quaedam officia ac 345
munera et sua cuique virtuti laus propria debetur, erit explicandum in laude iustitiae, quid cum fide, quid cum aequabilitate, quid cum eius modi aliquo officio is, qui laudabitur, fecerit; itemque in ceteris res gestae ad cuiusque virtutis genus et vim et nomen adcommodabuntur. gratissima autem laus eorum factorum habetur, 346
quae suscepta videntur a viris fortibus sine emolumento ac praemio; quae vero etiam cum labore ac periculo ipsorum, haec habent uberrimam copiam ad laudandum, quod et dici ornatissime possunt et audiri facillime; ea enim denique virtus esse videtur praestantis viri, quae est fructuosa aliis, ipsi aut laboriosa aut periculosa aut certe gratuita. magna etiam illa laus et admirabilis videri solet tulisse casus sapienter adversos, non fractum esse fortuna, retinuisse in rebus asperis dignitatem; ne- 347
que tamen illa non ornant, habiti honores, decreta virtutis praemia, res gestae iudiciis hominum comprobatae; in quibus etiam felicitatem ipsam deorum immortalium iudicio tribui laudationis est. sumendae autem res erunt aut magnitudine praestabiles aut novitate primae aut genere ipso singulares; neque enim parvae neque usitatae neque volgares admiratione aut omnino laude dignae videri solent. est etiam cum ceteris praestantibus viris 348
comparatio in laudatione praeclara, de quo genere libitum mihi est paulo plura, quam ostenderam, dicere, non tam propter usum forensem, qui est a me omni hoc sermone tractatus, quam ut hoc videretis, si laudationes essent in oratoris officio, quod nemo negat, oratori virtutum omnium cognitionem, sine qua laudatio effici non possit, esse necessariam. iam vituperandi praecepta con- 349
trariis ex vitiis sumenda esse perspicuum est; simul est illud ante oculos, nec bonum virum proprie et copiose

laudari sine virtutum nec improbum notari ac vituperari
sine vitiorum cognitione satis insignite atque aspere
posse. atque his locis et laudandi et vituperandi saepe
nobis est utendum in omni genere causarum.

350 Habetis de inveniendis rebus disponendisque quid
sentiam; adiungam etiam de memoria, ut labore Crassum levem neque ei quicquam aliud, de quo disserat,
86 relinquam nisi ea, quibus haec exornentur.' 'perge vero,'
inquit Crassus 'libenter enim te cognitum iam artificem
aliquandoque evolutum illis integumentis dissimulationis
tuae nudatumque perspicio; et quod mihi nihil aut non
multum relinquis, percommode facis estque mihi gra-
351 tum.' 'iam istuc quantum tibi ego reliquerim,' inquit
Antonius 'erit in tua potestate; si enim vere agere voluer is, omnia tibi relinquo; sin dissimulare, tu quem ad
modum his satis facias, videris. sed, ut ad rem redeam,
non sum tanto ego' inquit 'ingenio, quanto Themistocles fuit, ut oblivionis artem quam memoriae malim;
gratiamque habeo Simonidi illi Ceo, quem primum ferunt
352 artem memoriae protulisse. dicunt enim, cum cenaret
Crannone in Thessalia Simonides apud Scopam fortunatum hominem et nobilem cecinissetque id carmen,
quod in eum scripsisset, in quo multa ornandi causa
poëtarum more in Castorem scripta et Pollucem fuissent,
nimis illum sordide Simonidi dixisse se dimidium eius
ei, quod pactus esset, pro illo carmine daturum; reliquum a suis Tyndaridis, quos aeque laudasset, peteret,
353 si ei videretur. paulo post esse ferunt nuntiatum Simonidi, ut prodiret; iuvenis stare ad ianuam duo quosdam,
qui eum magno opere evocarent; surrexisse illum, prodisse, vidisse neminem; hoc interim spatio conclave illud,
ubi epularetur Scopas, concidisse; ea ruina ipsum cum
cognatis [suis] oppressum interisse: quos cum humare
vellent sui neque possent obtritos internoscere ullo modo,
Simonides dicitur ex eo, quod meminisset quo eorum
loco quisque cubuisset, demonstrator unius cuiusque sepeliendi fuisse; hac tum re admonitus invenisse fertur or-
354 dinem esse maxime, qui memoriae lumen adferret. itaque eis, qui hanc partem ingenii exercerent, locos esse
capiendos et ea, quae memoria tenere vellent, effingenda

animo atque in eis locis conlocanda; sic fore, ut ordinem
rerum locorum ordo conservaret, res autem ipsas rerum
effigies notaret atque ut locis pro cera, simulacris pro
litteris uteremur. qui sit autem oratori memoriae fru- 87
ctus, quanta utilitas, quanta vis, quid me attinet dicere? 355
tenere, quae didiceris in accipienda causa, quae ipse
cogitaris? omnis fixas esse in animo sententias? omnem
descriptum verborum apparatum? ita audire vel eum,
unde discas, vel eum, cui respondendum sit, ut illi non
infundere in auris tuas orationem, sed in animo videan-
tur inscribere? itaque soli qui memoria vigent, sciunt
quid et quatenus et quo modo dicturi sint, quid respon-
derint, quid supersit; eidemque multa ex aliis causis ali-
quando a se acta, multa ab aliis audita meminerunt.
qua re confiteor equidem huius boni naturam esse prin- 356
cipem, sicut earum rerum, de quibus ante locutus sum,
omnium; sed haec ars tota dicendi, sive artis imago
quaedam et similitudo est, habet hanc vim, non ut to-
tum aliquid, cuius in ingeniis nostris pars nulla sit, pa-
riat et procreet, verum ut ea, quae sunt orta iam in no-
bis et procreata, educet atque confirmet; verum tamen 357
neque tam acri memoria fere quisquam est, ut, non
dispositis notatisque rebus, ordinem verborum aut sen-
tentiarum complectatur, neque vero tam hebeti, ut nihil
hac consuetudine et exercitatione adiuvetur. vidit enim
hoc prudenter sive Simonides sive alius quis invenit, ea
maxime animis adfigi nostris, quae essent a sensu tra-
dita atque impressa; acerrimum autem ex omnibus no-
stris sensibus esse sensum videndi; qua re facillime
animo teneri posse ea, quae perciperentur auribus aut
cogitatione, si etiam commendatione oculorum animis tra-
derentur; ut res caecas et ab aspectus iudicio remotas
conformatio quaedam et imago et figura ita notaret, ut
ea, quae cogitando complecti vix possemus, intuendo
quasi teneremus; his autem formis atque corporibus, si- 358
cut omnibus, quae sub aspectum veniunt, [admonetur
memoria nostra atque excitatur;] sede opus est, etenim
corpus intellegi sine loco non potest; qua re ne in re
nota et pervolgata multus et insolens sim, locis est uten-
dum multis, inlustribus, explicatis, modicis intervallis;

imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quae
occurrere celeriterque percutere animum possint; quam
facultatem [et] exercitatio dabit, ex qua consuetudo gigni-
tur: [et] similium verborum conversa et immutata casi-
bus aut traducta ex parte ad genus notatio et unius verbi
imagine totius sententiae informatio pictoris cuiusdam
summi ratione et modo formarum varietate locos distin-
88 guentis. sed verborum memoria, quae minus est no-
359 bis necessaria, maiore imaginum varietate distinguitur;
multa enim sunt verba, quae quasi articuli conectunt
membra orationis, quae formari similitudine nulla pos-
sunt; eorum fingendae sunt nobis imagines, quibus sem-
per utamur; rerum memoria propria est oratoris; eam
singulis personis bene positis notare possumus, ut sen-
360 tentias imaginibus, ordinem locis comprehendamus; ne-
que verum est, quod ab inertibus dicitur, opprimi
memoriam imaginum pondere et obscurari etiam id,
quod per se natura tenere potuisset: vidi enim ego sum-
mos homines et divina prope memoria, Athenis Char-
madam, in Asia, quem vivere hodie aiunt, Scepsium
Metrodorum, quorum uterque tamquam litteris in cera,
sic se aiebat imaginibus in eis locis, quos haberet, quae
meminisse vellet, perscribere. qua re hac exercitatione
non eruenda memoria est, si est nulla naturalis; sed
certe, si latet, evocanda est.

361 Habetis sermonem bene longum hominis, utinam non
impudentis! illud quidem certe, non nimis verecundi;
qui quidem, cum te, Catule, tum etiam L. Crasso au-
diente, de dicendi ratione tam multa dixerim; nam isto-
rum aetas minus me fortasse movere debuit. sed mihi
ignoscetis profecto, si modo, quae causa me ad hanc
89 insolitam mihi loquacitatem impulerit, acceperitis.' 'nos
362 vero,' inquit Catulus 'etenim pro me hoc et pro meo
fratre spondeo, non modo tibi ignoscimus, sed te diligi-
mus magnamque tibi habemus gratiam; et cum huma-
nitatem et facilitatem agnoscimus tuam, tum admiramur
istam scientiam et copiam. equidem etiam hoc me ad-
secutum puto, quod magno sum levatus errore et illa
admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper ad-
mirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis di-

vinitas; nec enim te ista attigisse arbitrabar, quae dili-
gentissime cognosse et undique conlegisse usuque doctum
partim correxisse video, partim comprobasse; neque eo 363
minus eloquentiam tuam et multo magis virtutem et dili-
gentiam admiror et simul gaudeo iudicium animi mei
comprobari, quod semper statui neminem sapientiae lau-
dem et eloquentiae sine summo studio et labore et doctrina
consequi posse. sed tamen quidnam est quod dixisti
fore, ut tibi ignosceremus, si cognossemus, quae te causa
in sermonem impulisset? quae est enim alia causa, nisi
quod nobis et horum adulescentium studio, qui te atten-
tissime audierunt, morem gerere voluisti?' tum ille 'adi- 364
mere' inquit 'omnem recusationem Crasso volui, quem
ego paulo ante † sciebam vel pudentius vel invitius, nolo
enim dicere de tam suavi homine fastidiosius, ad hoc
genus sermonis accedere. quid enim poterit dicere? con-
sularem se esse hominem et censorium? eadem nostra
causa est. an aetatem adferet? quadriennio minor est.
an se haec nescire? quae ego sero, quae cursim adripui,
quae subsicivis operis, ut aiunt, iste a puero, summo
studio, summis doctoribus. nihil dicam de ingenio, cui
par nemo fuit: etenim me dicentem qui audiret, nemo
umquam tam sui despiciens fuit quin speraret aut melius
aut eodem modo se posse dicere; Crasso dicente nemo
tam adrogans, qui similiter se umquam dicturum esse
confideret. quam ob rem ne frustra hi tales viri venerint,
te aliquando, Crasse, audiamus.'

Tum ille 'ut ita esse concedam,' inquit 'Antoni, quae 90
sunt longe secus, quid mihi tandem hodie aut cuiquam 365
homini quod dici possit reliquisti? dicam enim vere, ami-
cissimi homines, quod sentio: saepe ego doctos homines,
quid dico saepe? immo non numquam; saepe enim qui
potui, qui puer in forum venerim nec inde umquam diu-
tius quam quaestor afuerim? sed tamen audivi, ut heri
dicebam, et Athenis cum essem, doctissimos viros et in
Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum, cum de his
ipsis rebus disputaret; neque vero mihi quisquam copio-
sius umquam visus est neque subtilius in hoc genere
dicendi quam iste hodie esse versatus: quod si esset aliter
et aliquid intellegerem ab Antonio praetermissum, non

essem tam inurbanus et paene inhumanus, uti in eo gra-
366 varer, quod vos cupere sentirem.' tum Sulpicius 'an
ergo' inquit 'oblitus es, Crasse, Antonium ita partitum
esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret,
tibi eius distinctionem atque ornatum relinqueret?' hic
ille 'primum quis Antonio permisit,' inquit 'ut et mei *
partis faceret et utram vellet prior ipse sumeret? deinde,
ego si recte intellexi, cum valde libenter audirem, mihi
coniuncte est visus de utraque re dicere.' 'ille vero'
inquit Cotta 'ornamenta orationis non attigit neque eam
laudem, ex qua eloquentia nomen suum invenit.' 'verba
igitur' inquit Crassus 'mihi reliquit Antonius, rem ipse
367 sumpsit.' tum Caesar 'si, quod difficilius est, id tibi
reliquit, est nobis' inquit 'causa, cur te audire cupia-
mus; sin, quod facilius, tibi causa non est, cur recuses.'
et Catulus 'quid, quod dixisti,' inquit 'Crasse, si hodie
apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum,
nihilne ad fidem tuam putas pertinere?' tum Cotta ridens
'possem tibi,' inquit 'Crasse, concedere; sed vide ne
quid Catulus attulerit religionis: hoc opus censorium est,
id autem committere vides quam homini censorio con-
veniat.' 'agite vero' [ille] inquit 'ut voltis. sed nunc
quidem, quoniam est id temporis, surgendum censeo et
requiescendum; post meridiem, si ita vobis est commo-
dum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre
mavoltis.' omnes se vel statim vel si ipse post meridiem
mallet, quam primum tamen audire velle dixerunt.

M. TULLII CICERONIS DE ORATORE AD QUINTUM FRATREM

LIBER TERTIUS.

1
1 Instituenti mihi, Quinte frater, cum sermonem referre et mandare huic tertio libro, quem post Antonii disputationem Crassus habuisset, acerba sane recordatio veterem animi curam molestiamque renovavit. nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Crassi morte exstincta subita est vix diebus de-

cem post eum diem, qui hoc et superiore libro contine-
tur. ut enim Romam rediit extremo ludorum scenico- 2
rum die, vehementer commotus oratione ea, quae fere-
batur habita esse in contione a Philippo, quem dixisse
constabat videndum sibi esse aliud consilium; illo senatu
se rem publicam gerere non posse, mane Idibus Septem-
bribus et ille et senatus frequens vocatu Drusi in curiam
venit; ibi cum Drusus multa de Philippo questus esset,
rettulit ad senatum de illo ipso, quod in eum ordinem
consul tam graviter in contione esset invectus. hic, ut 3
saepe inter homines sapientissimos constare vidi, quam-
quam hoc Crasso, cum aliquid accuratius dixisset, sem-
per fere contigisset, ut numquam dixisse melius putare-
tur, tamen omnium consensu sic esse iudicatum ceteros
a Crasso semper omnis, illo autem die etiam ipsum a se
superatum. deploravit enim casum atque orbitatem sena-
tus, cuius ordinis a consule, qui quasi parens bonus aut
tutor fidelis esse deberet, tamquam ab aliquo nefario
praedone diriperetur patrimonium dignitatis; neque vero
esse mirandum, si, cum suis consiliis rem publicam pro-
fligasset, consilium senatus a re publica repudiaret. hic 4
cum homini et vehementi et diserto et in primis forti ad
resistendum [Philippo] quasi quasdam verborum faces
admovisset, non tulit ille et graviter exarsit pignoribus-
que ablatis Crassum instituit coërcere; quo quidem ipso
in loco multa a Crasso divinitus dicta ferebantur, cum
sibi illum consulem esse negaret, cui senator ipse non
esset. 'an tu, cum omnem auctoritatem universi ordi-
nis pro pignore putaris eamque in conspectu populi Ro-
mani concideris, me his existimas pignoribus terreri?
non tibi illa sunt caedenda, si L. Crassum vis coërcere:
haec tibi est excidenda lingua, qua vel evolsa spiritu
ipso libidinem tuam libertas mea refutabit.' permulta 2 5
tum vehementissima contentione animi, ingenii, virium
ab eo dicta esse constabat sententiamque eam, quam
senatus frequens secutus est ornatissimis et gravissimis
verbis, ut populo Romano satis fieret, numquam sena-
tus neque consilium rei publicae neque fidem defuisse
ab eo dictam et eundem, id quod in auctoritatibus prae-
scriptis exstat, scribendo adfuisse. illa tamquam cycnea 6

fuit divini hominis vox et oratio, quam quasi exspectantes post eius interitum veniebamus in curiam, ut vestigium illud ipsum, in quo ille postremum institisset, contueremur: namque tum latus ei dicenti condoluisse sudoremque multum consecutum esse audiebamus; ex quo cum cohorruisset, cum febri domum rediit dieque
7 septimo lateris dolore consumptus est. o fallacem hominum spem fragilemque fortunam et inanis nostras contentiones, quae medio in spatio saepe franguntur et corruunt aut ante in ipso cursu obruuntur, quam portum conspicere potuerunt! nam quamdiu Crassi fuit ambitionis labore vita districta, tamdiu privatis magis officiis et ingenii laude floruit quam fructu amplitudinis aut rei publicae dignitate; qui autem annus ei primus ab honorum perfunctione aditum omnium concessu ad summam auctoritatem dabat, is eius omnem spem atque
8 omnia vitae consilia morte pervertit. fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriae, grave bonis omnibus; sed ei tamen rei publicae casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a dis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur: non vidit flagrantem bello Italiam, non ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiae, non exsilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam, non illam post reditum eius caedem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse
3 florentissima multum omnibus [gloria] praestitisset. et
9 quoniam attigi cogitatione vim varietatemque fortunae, non vagabitur oratio mea longius atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre suscepimus, continentur. quis enim non iure beatam L. Crassi mortem illam, quae est a multis saepe defleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui [tum] cum illo postremum fere conlocuti sunt, eventum recordatus? tenemus enim memoria Q. Catulum, virum omni laude praestantem, cum sibi non incolumem fortunam, sed exsilium et fugam deprecaretur, esse coactum, ut vita se ipse pri-
10 varet. iam M. Antonii in eis ipsis Rostris, in quibus ille rem publicam constantissime consul defenderat quaeque censor imperatoriis manubiis ornarat, positum caput

illud fuit, a quo erant multorum [civium] capita servata;
neque vero longe ab eo C. Iulii caput hospitis Etrusci
scelere proditum cum L. Iulii fratris capite iacuit, ut
ille, qui haec non vidit, et vixisse cum re publica pari-
ter et cum illa simul exstinctus esse videatur. neque
enim propinquum suum, maximi animi virum, P. Cras-
sum, suapte interfectum manu neque conlegae sui, ponti-
ficis maximi, sanguine simulacrum Vestae respersum
esse vidit; cui maerori, qua mente ille in patriam fuit,
etiam C. Carbonis, inimicissimi hominis, eodem illo die
mors fuisset nefaria; non vidit eorum ipsorum, qui tum 11
adulescentes Crasso se dicarant, horribilis miserosque
casus; ex quibus Cotta, quem ille florentem reliquerat,
paucis diebus post mortem Crassi depulsus per invi-
diam tribunatu non multis ab eo tempore mensibus
eiectus est e civitate; Sulpicius autem, qui in eadem
invidiae flamma fuisset, quibuscum privatus coniunctis-
sime vixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni
dignitate; cui quidem ad summam gloriam eloquentiae
efflorescenti ferro erepta vita est et poena temeritatis
non sine magno rei publicae malo constituta. ego vero 12
te, Crasse, cum vitae flore tum mortis opportunitate di-
vino consilio et ornatum et exstinctum esse arbitror;
nam tibi aut pro virtute animi constantiaque tua civilis
ferri subeunda fuit crudelitas aut, si qua te fortuna ab
atrocitate mortis vindicasset, eadem esse te funerum pa-
triae spectatorem coëgisset; neque solum tibi improbo-
rum dominatus, sed etiam propter admixtam civium cae-
dem bonorum victoria maerori fuisset. mihi quidem, 4
Quinte frater, et eorum casus, de quibus ante dixi, et 13
ea, quae nosmet ipsi ob amorem in rem publicam incre-
dibilia et singularia pertulimus [ac sensimus], cogitanti
sententia saepe tua vera ac sapiens videri solet, qui
propter tot, tantos tam praecipitisque casus clarissimo-
rum hominum atque optimorum virorum me semper ab
omni contentione ac dimicatione revocasti. sed quoniam 14
haec iam neque in integro nobis esse possunt et summi
labores nostri magna compensati gloria mitigantur, per-
gamus ad ea solacia, quae non modo sedatis molestiis
iucunda, sed etiam haerentibus salutaria nobis esse pos-

sint, sermonemque L. Crassi reliquum ac paene postremum memoriae prodamus, atque ei, etsi nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam gratiam debitamque referamus. neque enim quisquam nostrum, cum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quamquam illa scripta sunt divinitus, tamen maius quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur; quod item nos postulamus non a te quidem, qui nobis omnia summa tribuis, sed a ceteris, qui haec in manus sument, maius ut quiddam de L. Crasso, quam quantum [a no-
16 bis] exprimetur, suspicentur. nos enim, qui ipsi sermoni non interfuissemus et quibus C. Cotta tantummodo locos ac sententias huius disputationis tradidisset, quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus, id ipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati: quodsi quis erit, qui ductus opinione volgi aut Antonium ieiuniorem aut Crassum pleniorem fuisse putet, quam quo modo a nobis uterque inductus est, is erit ex eis, qui aut illos non audierint aut iudicare non possint; nam fuit uterque, ut exposui antea, cum studio atque ingenio et doctrina praestans omnibus, tum in suo genere perfectus, ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis neque in Crasso redundaret. ut igitur ante
17 meridiem discesserunt paululumque requierunt, in primis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerrima atque attentissima cogitatione posuisse seseque, qui voltum eius, cum ei dicendum esset, obtutumque oculorum in cogitando probe nosset atque in maximis causis saepe vidisset, tum dedita opera quiescentibus aliis in eam exhedram venisse, in qua Crassus posito lectulo recubuisset, cumque eum defixum in cogitatione esse sensisset, statim recessisse atque in eo silentio duas horas fere esse consumptas. deinde cum omnes inclinato iam in pomeridianum tempus die venissent ad Crassum, 'quid est, Crasse,' inquit Iulius 'imusne sessum? etsi admonitum
18 venimus te, non flagitatum.' tum Crassus 'an me tam impudentem esse existimatis, ut vobis hoc praesertim munus putem diutius posse debere?' quinam igitur'

inquit 'ille locus? an in media silva placet? est enim is maxime et opacus et frigidus.' 'sane,' inquit Crassus 'etenim est in eo loco sedes huic nostro non importuna sermoni.' cum placuisset idem ceteris, in silvam venitur et ibi magna cum audiendi exspectatione considitur.

Tum Crassus 'cum auctoritas atque amicitia vestra 19
tum Antonii facilitas eripuit' inquit 'mihi in optima mea causa libertatem recusandi, quamquam in partienda disputatione nostra, cum sibi [de eis], quae dici ab oratore oporteret, sumeret, mihi autem relinqueret, ut explicarem, quem ad modum illa ornari oporteret, ea divisit, quae seiuncta esse non possunt; nam cum omnis ex re atque verbis constet oratio, neque verba sedem habere possunt, si rem subtraxeris, neque res lumen, si verba semoveris; ac mihi quidem veteres illi maius quiddam 20
animo complexi plus multo etiam vidisse videntur, quam quantum nostrorum ingeniorum acies intueri potest, qui omnia haec, quae supra et subter, unum esse et una vi atque una consensione naturae constricta esse dixerunt; nullum est enim genus rerum, quod aut avolsum a ceteris per se ipsum constare aut quo cetera si careant, vim suam atque aeternitatem conservare possint. sed si haec 6 21
maior esse ratio videtur, quam ut hominum possit sensu aut cogitatione comprehendi, est etiam illa Platonis vera et tibi, Catule, certe non inaudita vox omnem doctrinam harum ingenuarum et humanarum artium uno quodam societatis vinculo contineri; ubi enim perspecta vis est rationis eius, qua causae rerum atque exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi consensus doctrinarum concentusque reperitur. sed si hoc quoque videtur 22
esse altius, quam ut id nos humi strati suspicere possimus, illud certe tamen, quod amplexi sumus, quod profitemur, quod suscepimus, nosse et tenere debemus. una est enim, quod et ego hesterno die dixi et [aliquot locis] antemeridiano sermone significavit Antonius, eloquentia, quascumque in oras disputationis regionesve delata est; nam sive de caeli natura loquitur sive de terrae, 23
sive de divina vi sive de humana, sive ex inferiore loco sive ex aequo sive ex superiore, sive ut impellat homi-

nes sive ut doceat sive ut deterreat sive ut concitet sive
ut reflectat sive ut incendat sive ut leniat, sive ad pau-
cos sive ad multos sive inter alienos sive cum suis sive
secum, rivis est diducta oratio, non fontibus, et, quo-
cumque ingreditur, eodem est instructu ornatuque comi-
24 tata. sed quoniam oppressi iam sumus opinionibus non
modo volgi, verum etiam hominum leviter eruditorum,
qui, quae complecti tota nequeunt, haec facilius divolsa
et quasi discerpta contrectant, et qui tamquam ab animo
corpus, sic a sententiis verba seiungunt, quorum sine
interitu fieri neutrum potest, non suscipiam oratione mea
plus quam mihi imponitur; tantum significabo brevi ne-
que verborum ornatum inveniri posse non partis expres-
sisque sententiis, neque esse ullam sententiam inlustrem
25 sine luce verborum. sed priusquam illa conor attin-
gere, quibus orationem ornari atque inluminari putem,
proponam breviter quid sentiam de universo genere di-
7 cendi. natura nulla est, ut mihi videtur, quae non ha-
beat in suo genere res compluris dissimilis inter se,
quae tamen consimili laude dignentur; nam et auribus
multa percipimus, quae etsi nos *numeris ac* vocibus de-
lectant, tamen ita sunt varia saepe, ut id, quod proxi-
mum audias, iucundissimum esse videatur; et oculis con-
liguntur paene innumerabiles voluptates, quae nos ita
capiunt, ut unum sensum dissimili genere delectent; et
reliquos sensus voluptates oblectant dispares, ut sit dif-
26 ficile iudicium excellentis maxime suavitatis. atque hoc
idem, quod est in naturis rerum, transferri potest etiam
ad artis; una fingendi est ars, in qua praestantes fuerunt
Myro, Polyclitus, Lysippus, qui omnes inter se dissi-
miles fuerunt, sed ita tamen, ut neminem sui velis esse
dissimilem; una est ars ratioque picturae, dissimillimi[que]
tamen inter se Zeuxis, Aglaophon, Apelles, neque eorum
quisquam est, cui quicquam in arte sua deesse videatur.
et si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum et
tamen verum, quanto admirabilius in oratione atque in
lingua? quae cum in eisdem sententiis verbisque verse-
tur, summas habet dissimilitudines; non sic, ut alii vitu-
perandi sint, sed ut ei, quos constet esse laudandos,
27 in dispari tamen genere laudentur. atque id primum in

poëtis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum ora-
toribus: quam sunt inter sese Ennius, Pacuvius Accius-
que dissimiles; quam apud Graecos Aeschylus, Sopho-
cles, Euripides, quamquam omnibus par paene laus in
dissimili scribendi genere tribuitur! aspicite nunc eos ho- 28
mines atque intuemini, quorum de facultate quaerimus
[quid intersit inter oratorum studia atque naturas]: sua-
vitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperi-
des, sonitum Aeschines, vim Demosthenes habuit: quis
eorum non egregius? tamen quis cuiusquam nisi sui si-
milis? gravitatem Africanus, lenitatem Laelius, asperi-
tatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo et cano-
rum: quis horum non princeps temporibus illis fuit? et
suo tamen quisque in genere princeps. sed quid ego 8
vetera conquiram, cum mihi liceat uti praesentibus exem- 29
plis atque vivis? quid iucundius auribus nostris umquam
accidit huius oratione Catuli? quae est pura sic, ut La-
tine loqui paene solus videatur, sic autem gravis, ut in
singulari dignitate omnis tamen adsit humanitas ac le-
pos: quid multa? istum audiens equidem sic iudicare
soleo, quicquid aut addideris aut mutaveris aut detraxe-
ris, vitiosius et deterius futurum. quid, noster hic Cae- 30
sar nonne novam quandam rationem attulit orationis et
dicendi genus induxit prope singulare? quis umquam res
praeter hunc [tragicas paene comice,] tristis remisse, se-
veras hilare, forensis scenica prope venustate tractavit
atque ita, ut neque iocus magnitudine rerum excludere-
tur nec gravitas facetiis minueretur? ecce praesentes duo 31
prope aequales Sulpicius et Cotta. quid tam inter se
dissimile? quid tam in suo genere praestans? limatus
alter et subtilis, rem explicans propriis aptisque verbis;
haeret in causa semper et quid iudici probandum sit cum
acutissime vidit, omissis ceteris [argumentis] in eo men-
tem orationemque defigit; Sulpicius autem fortissimo quo-
dam animi impetu, plenissima et maxima voce, summa
contentione corporis et dignitate motus, verborum quo-
que ea gravitate et copia est, ut unus ad dicendum in-
structissimus a natura esse videatur. ad nosmet ipsos 9
iam revertor, quoniam sic fuimus semper comparati, ut 32
hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis iudi-

cium vocaremur: quid tam dissimile quam ego in di-
cendo et Antonius? cum ille is sit orator, ut nihil eo
possit esse praestantius, ego autem, quamquam memet
mei paenitet, cum hoc maxime tamen in comparatione
coniungar. videtisne, genus hoc quod sit Antonii? forte,
vehemens, commotum in agendo, praemunitum et ex
omni parte causae saeptum, acre, acutum, enucleatum,
in una quaque re commorans, honeste cedens, acriter
insequens, terrens, supplicans, summa orationis varietate,
33 nulla nostrarum aurium satietate. nos autem, quicumque
in dicendo sumus, quoniam esse aliquo in numero vobis
videmur, certe tamen ab huius multum genere distamus;
quod quale sit, non est meum dicere, propterea quod
minime sibi quisque notus est et difficillime de se quis-
que sentit; sed tamen dissimilitudo intellegi potest et ex
motus mei mediocritate et ex eo, quod, quibus vestigiis
primum institi, in eis fere soleo perorare et quod ali-
quanto me maior in verbis [quam in sententiis] eligendis
labor et cura torquet verentem, ne, si paulo obsoletior
fuerit oratio, non digna exspectatione et silentio fuisse
34 videatur. quodsi in nobis, qui adsumus, tantae dissimilitu-
dines sunt, tam certae res cuiusque propriae et in ea
varietate fere melius a deteriore facultate magis quam
genere distinguitur atque omne laudatur, quod in suo
genere perfectum est, quid censetis, si omnis, qui ubi-
que sunt aut fuerunt oratores, amplecti voluerimus? nonne
fore, ut, quot oratores, totidem paene reperiantur ge-
nera dicendi? ex qua mea disputatione forsitan occurrat
illud, si paene innumerabiles sint quasi formae figurae-
que dicendi, specie dispares, genere laudabiles, non
posse ea, quae inter se discrepant, eisdem praeceptis
35 atque una institutione formari: quod non est ita, dili-
gentissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos atque
erudiunt, videndum, quo sua quemque natura maxime ferre
videatur. etenim videmus ex eodem quasi ludo summorum
in suo cuiusque genere artificum [et magistrorum] exisse
discipulos dissimilis inter se ac tamen laudandos, cum
ad cuiusque naturam institutio doctoris adcommodaretur,
36 cuius est vel maxime insigne illud exemplum, ut ceteras
artis omittamus, quod dicebat Isocrates [doctor singula-

ris] se calcaribus in Ephoro, contra autem in Theo-
pompo frenis uti solere, alterum enim exsultantem ver-
borum audacia reprimebat, alterum cunctantem et quasi
verecundantem incitabat, neque eos similis effecit inter
se, sed tantum alteri adfinxit, de altero limavit, ut id
conformaret in utroque, quod utriusque natura pateretur.
haec eo mihi praedicenda fuerunt, ut, si non omnia, quae 10
proponentur a me, ad omnium vestrum studium et ad 37
genus id, quod quisque vestrum in dicendo probaret, ad-
haerescerent, id a me genus exprimi sentiretis, quod ma-
xime mihi ipsi probaretur.

Ergo haec et agenda sunt ab oratore, quae explica-
vit Antonius, et dicenda quodam modo. quinam igitur
dicendi est modus melior, nam de actione post videro,
quam ut Latine, ut plane, ut ornate, ut ad id, quod-
cumque agetur, apte congruenterque dicamus? atque eo- 38
rum quidem, quae duo prima dixi, rationem non arbitror
exspectari a me puri dilucidique sermonis, neque enim
conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat; nec spe-
rare, qui Latine non possit, hunc ornate esse dicturum;
neque vero, qui non dicat quod intellegamus, hunc posse
quod admiremur dicere. linquamus igitur haec, quae
cognitionem habent facilem, usum necessarium, nam al-
terum traditur litteris doctrinaque puerili, alterum adhi-
betur ob eam causam, ut intellegatur quid quisque dicat,
quod videmus ita esse necessarium, ut tamen eo minus
nihil esse possit. sed omnis loquendi elegantia, quam- 39
quam expolitur scientia litterarum, tamen augetur legen-
dis oratoribus et poëtis; sunt enim illi veteres, qui ornare
nondum poterant ea, quae dicebant, omnes prope prae-
clare locuti; quorum sermone adsuefacti qui erunt, ne
cupientes quidem poterunt loqui nisi Latine. neque ta-
men erit utendum verbis eis, quibus iam consuetudo
nostra non utitur, nisi quando ornandi causa parce
[quod ostendam]; sed usitatis ita poterit uti, lectissimis
ut utatur, is, qui in veteribus erit scriptis studiose et
multum volutatus. atque, ut Latine loquamur, non so- 11
lum videndum est, ut et verba efferamus ea, quae nemo 40
iure reprehendat, et ea sic et casibus et temporibus et
genere et numero conservemus, ut ne quid perturbatum

ac discrepans aut praeposterum sit, sed etiam lingua et
41 spiritus et vocis sonus est ipse moderandus. nolo ex-
primi litteras putidius, nolo obscurari neglegentius; nolo
verba exiliter animata exire, nolo inflata et quasi an-
helata gravius; nam de voce nondum ea dico, quae sunt
actionis, sed hoc, quod mihi cum sermone quasi con-
iunctum videtur: sunt enim certa vitia, quae nemo est
quin effugere cupiat: mollis vox ut muliebris aut quasi
42 extra modum absona atque absurda; est autem [vitium],
quod non nulli de industria consectantur: rustica vox et
agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si
ita sonet, eorum sermo retinere videatur; ut tuus, Ca-
tule, sodalis, L. Cotta, gaudere mihi videtur gravitate
linguae sonoque vocis agresti et illud, quod loquitur,
priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. me
autem tuus sonus et subtilitas ista delectat, omitto ver-
borum, quamquam est caput; verum id adfert ratio, do-
cent litterae, confirmat consuetudo et legendi et loquendi;
sed hanc dico suavitatem, quae exit ex ore; quae qui-
dem ut apud Graecos Atticorum, sic in Latino sermone
43 huius est urbis maxime propria: Athenis iam diu do-
ctrina ipsorum Atheniensium interiit, domicilium tantum
in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives,
peregrini fruuntur capti quodam modo nomine urbis et
auctoritate; tamen eruditissimos homines Asiaticos qui-
vis Atheniensis indoctus non verbis, sed sono vocis nec
tam bene quam suaviter loquendo facile superabit. nostri
minus student litteris quam Latini; tamen ex istis, quos
nostis, [urbanis,] in quibus minimum est litterarum,
nemo est quin litteratissimum togatorum omnium, Q.
Valerium Soranum, lenitate vocis atque ipso oris pressu
12 et sono facile vincat. qua re cum sit quaedam certa vox
44 Romani generis urbisque propria, in qua nihil offendi,
nihil displicere, nihil animadverti possit, [nihil sonare
aut olere peregrinum,] hanc sequamur neque solum ru-
sticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam
45 fugere discamus. equidem cum audio socrum meam
Laeliam — facilius enim mulieres incorruptam antiqui-
tatem conservant, quod multorum sermonis expertes ea
tenent semper, quae prima didicerunt — sed eam sic

audio, ut Plautum mihi aut Naevium videar audire: sono ipso vocis ita recto et simplici est, ut nihil ostentationis aut imitationis adferre videatur; ex quo sic locutum esse eius patrem iudico, sic maiores; non aspere ut ille, quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed presse et
aequabiliter et leniter; qua re Cotta noster, cuius tu illa 46
lata, Sulpici, non numquam imitaris, ut Iota litteram tollas et E plenissimum dicas, non mihi oratores antiquos, sed messores videtur imitari.' hic cum adrisisset ipse Sulpicius, 'sic agam vobiscum,' inquit Crassus 'ut quoniam me loqui voluistis, aliquid de vestris vitiis audiatis.' 'utinam quidem!' inquit ille 'id enim ipsum volumus, idque si feceris, multa, ut arbitror, hic hodie
vitia ponemus.' 'at enim non sine meo periculo' Cras- 47
sus inquit 'possum, Sulpici, te reprehendere, quoniam Antonius mihi te simillimum dixit sibi videri.' 'tu vero,' inquit ille 'quoniam monuit idem, ut ea, quae in quoque maxima essent, imitaremur; ex quo vereor ne nihil sim tui nisi supplosionem pedis imitatus et pauca quaedam verba et aliquem, si forte, motum.' 'ergo ista,' inquit Crassus 'quae habes a me, non reprehendo, ne me ipsum inrideam — sunt autem ea multo et plura et maiora, quam dicis — quae autem sunt tua plane aut imitatione ex aliquo expressa, de eis te, si qui me forte
locus admonuerit, commonebo. praetereamus igitur prae- 13
cepta Latine loquendi, quae puerilis doctrina tradit et 48
subtilior cognitio ac ratio litterarum, alit [aut] consuetudo sermonis cotidiani ac domestici, confirmat lectio veterum oratorum et poëtarum; neque vero in illo altero diutius commoremur, ut disputemus, quibus rebus adse-
qui possimus, ut ea, quae dicamus, intellegantur: Latine 49
scilicet dicendo, verbis usitatis ac proprie demonstrantibus ea, quae significari ac declarari volemus, sine ambiguo verbo aut sermone, non nimis longa continuatione verborum, non valde productis eis, quae similitudinis causa ex aliis rebus transferuntur, non discerptis sententiis, non praeposteris temporibus, non confusis personis, non conturbato ordine. quid multa? tam facilis est tota res, ut mihi permirum saepe videatur, cum difficilius intellegatur, quid patronus velit dicere, quam si

50 ipse ille, qui patronum adhibet, de re sua diceret: ei
enim, qui ad nos causas deferunt, ita nos plerumque
ipsi docent, ut non desideres planius dici; easdem res
autem simulac Fufius aut vester aequalis Pomponius
agere coepit, non aeque quid dicant, nisi admodum at-
tendi, intellego; ita confusa est oratio, ita perturbata,
nihil ut sit primum, nihil ut secundum, tantaque in-
solentia ac turba verborum, ut oratio, quae lumen ad-
hibere rebus debet, ea obscuritatem et tenebras adferat
atque ut quodam modo ipsi sibi in dicendo obstrepere
51 videantur. verum, si placet, quoniam haec satis spero
vobis quidem certe maioribus molesta et putida videri,
14 ad reliqua aliquanto odiosiora pergamus.' 'atqui vides,'
inquit Antonius 'quam alias res agamus, [quam te inviti
audiamus,] qui adduci possimus — de me enim conicio
— relictis ut rebus omnibus te sectemur; ita de horridis
rebus nitida, de ieiunis plena, de pervolgatis nova quae-
52 dam est oratio tua.' 'faciles enim,' inquit 'Antoni, par-
tes eae fuerunt duae, quas modo percucurri vel potius
paene praeterii, Latine loquendi planeque dicendi; reli-
quae sunt magnae, implicatae, variae, graves, quibus
omnis admiratio ingenii, omnis laus eloquentiae contine-
tur; nemo enim umquam est oratorem, quod Latine lo-
queretur, admiratus; si [est] aliter, inrident, neque eum
oratorem tantummodo, sed hominem non putant; nemo
extulit eum verbis, qui ita dixisset, ut, qui adessent, in-
tellegerent quid diceret, sed contempsit eum, qui minus
53 id facere potuisset. in quo igitur homines exhorrescunt?
quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant?
quem deum, ut ita dicam, inter homines putant? qui
distincte, qui explicate, qui abundanter, qui inluminate
et rebus et verbis dicunt et in ipsa oratione quasi quen-
dam numerum versumque conficiunt, — id est, quod dico,
ornate — qui idem ita moderantur, ut rerum, ut perso-
narum dignitates ferunt, — ei sunt in eo genere laudandi
54 laudis, quod ego aptum et congruens nomino, — qui ita
dicerent, eos negavit adhuc se vidisse Antonius et eis
hoc nomen dixit eloquentiae solis esse tribuendum. qua
re omnis istos me auctore deridete atque contemnite, qui
se horum, qui nunc ita appellantur, rhetorum praeceptis

omnem oratoriam vim complexos esse arbitrantur neque
adhuc quam personam teneant aut quid profiteantur in-
tellegere potuerunt. vero enim oratori, quae sunt in ho-
minum vita, quandoquidem in ea versatur orator atque
ea est ei subiecta materies, omnia quaesita, audita, lecta,
disputata, tractata, agitata esse debent: est enim elo- 55
quentia una quaedam de summis virtutibus; quamquam
sunt omnes virtutes aequales et pares, sed tamen est
specie alia magis alia formosa et inlustris, sicut haec
vis, quae scientiam complexa rerum sensa mentis et con-
silia sic verbis explicat, ut eos, qui audiant, quocumque
incubuerit, possit impellere; quae quo maior est [vis],
hoc est magis probitate iungenda summaque prudentia;
quarum virtutum expertibus si dicendi copiam tradideri-
mus, non eos quidem oratores effecerimus, sed furenti-
bus quaedam arma dederimus. hanc, inquam, cogitandi 56
pronuntiandique rationem vimque dicendi veteres Graeci
sapientiam nominabant; hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci,
hinc Solones atque ab hac similitudine Coruncanii nostri,
Fabricii, Catones, Scipiones fuerunt, non tam fortasse
docti, sed impetu mentis simili et voluntate. eadem au-
tem alii prudentia, sed consilio ad vitae studia dispari
quietem atque otium secuti, ut Pythagoras, Democritus,
Anaxagoras, a regendis civitatibus totos se ad cognitio-
nem rerum transtulerunt; quae vita propter tranquillita-
tem et propter ipsius scientiae suavitatem, qua nihil est
hominibus iucundius, pluris, quam utile fuit rebus publi-
cis, delectavit; itaque, ut ei studio se excellentissimis 57
ingeniis homines dediderunt, ex ea summa facultate va-
cui ac liberi temporis multo plura, quam erat necesse,
[doctissimi homines otio nimio et ingeniis uberrimis ad-
fluentes] curanda sibi esse ac quaerenda et investiganda
duxerunt. nam vetus quidem illa doctrina eadem vide-
tur et recte faciendi et bene dicendi magistra; neque
disiuncti doctores, sed eidem erant vivendi praeceptores
atque dicendi, ut ille apud Homerum Phoenix, qui se a
Peleo patre Achilli iuveni comitem esse datum dicit ad
bellum, ut efficeret oratorem verborum actoremque re-
rum; sed ut homines labore adsiduo et cotidiano adsueti, 58
cum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam se

aut ad talos aut ad tesseras conferunt aut etiam novum
sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum, sic illi a ne-
gotiis publicis tamquam ab opere aut temporibus exclusi
aut voluntate sua feriati totos se alii ad poëtas, alii ad
geometras, alii ad musicos contulerunt, alii etiam, ut
dialectici, novum sibi ipsi studium ludumque pepererunt
atque in eis artibus, quae repertae sunt, ut puerorum
mentes ad humanitatem fingerentur atque virtutem, omne
16 59 tempus atque aetates suas consumpserunt. sed quod
erant quidam eique multi, qui aut in re publica propter
ancipitem, quae non potest esse seiuncta, faciendi di-
cendique sapientiam florerent, ut Themistocles, ut Pe-
ricles, ut Theramenes, aut, qui minus ipsi in re pu-
blica versarentur, sed huius tamen eiusdem sapientiae
doctores essent, ut Gorgias, Thrasymachus, Isocrates,
inventi sunt, qui, cum ipsi doctrina et ingenio abunda-
rent, a re autem civili et a negotiis animi quodam iudi-
cio abhorrerent, hanc dicendi exercitationem exagitarent
60 atque contemnerent; quorum princeps Socrates [fuit,
is, qui] omnium eruditorum testimonio totiusque iudicio
Graeciae cum prudentia et acumine et venustate et subti-
litate tum vero eloquentia, varietate, copia, quam se
cumque in partem dedisset [omnium fuit facile princeps],
eis, qui haec, quae nunc nos quaerimus, tractarent, age-
rent, docerent, cum nomine appellarentur uno, quod
omnis rerum optimarum cognitio atque in eis exercitatio
philosophia nominaretur, hoc commune nomen eripuit
sapienterque sentiendi et ornate dicendi scientiam re
cohaerentis disputationibus suis separavit; cuius inge-
nium variosque sermones immortalitati scriptis suis Plato
tradidit, cum ipse litteram [Socrates] nullam reliquisset.
61 hinc discidium illud exstitit quasi linguae atque cordis,
absurdum sane et inutile et reprehendendum, ut alii nos
sapere, alii dicere docerent; nam cum essent plures orti
fere a Socrate, quod ex illius variis et diversis et in om-
nem partem diffusis disputationibus alius aliud appre-
henderat, proseminatae sunt quasi familiae dissentientes
inter se et multum disiunctae et dispares, cum tamen
17 omnes se philosophi Socraticos et dici vellent et esse
62 arbitrarentur; ac primo ab ipso Platone Aristoteles et

Xenocrates, quorum alter Peripateticorum, alter Acade-
miae nomen obtinuit, deinde ab Antisthene, qui patien-
tiam et duritiam in Socratico sermone maxime adamarat,
Cynici primum, deinde Stoici, tum ab Aristippo, quem
illae magis voluptariae disputationes delectarant, Cyre-
naica philosophia manavit, quam ille et eius posteri sim-
pliciter defenderunt, hi, qui nunc voluptate omnia me-
tiuntur, dum verecundius id agunt, nec dignitati satis
faciunt, quam non aspernantur, nec voluptatem tuentur,
quam amplexari volunt. fuerunt etiam alia genera phi-
losophorum, qui se omnes fere Socraticos esse dicebant,
Eretricorum, Erilliorum, Megaricorum, Pyrrhoneorum;
sed ea [horum vi et disputationibus] sunt iam diu fracta
et exstincta, ex illis autem, quae remanent, ea philoso- 63
phia, quae suscepit patrocinium voluptatis, etsi cui vera
videatur, procul abest tamen ab eo viro, quem quaeri-
mus et quem auctorem publici consilii et regendae civi-
tatis ducem et sententiae [atque eloquentiae] principem
in senatu, in populo, in causis publicis esse volumus;
nec ulla tamen ei philosophiae fiet iniuria a nobis, non
enim repelletur inde, quo adgredi cupiet, sed in hortulis
quiescet suis, ubi volt, ubi etiam recubans molliter et
delicate nos avocat a Rostris, a iudiciis, a curia, fortasse
sapienter, hac praesertim re publica. verum ego non 64
quaero nunc, quae sit philosophia verissima, sed quae
oratori coniuncta maxime; qua re istos sine ulla contu-
melia dimittamus; sunt enim et boni viri et, quoniam
sibi ita videntur, beati; tantum[que] eos admoneamus,
ut illud, etiamsi sit verissimum, tacitum tamen tamquam
mysterium teneant, quod negant versari in re publica
esse sapientis; nam si hoc nobis atque optimo cuique
persuaserint, non poterunt ipsi esse, id quod maxime cu-
piunt, otiosi. Stoicos autem, quos minime improbo, di- 18
mitto tamen nec eos iratos vereor, quoniam omnino 65
irasci nesciunt; atque hanc eis habeo gratiam, quod soli
ex omnibus eloquentiam virtutem ac sapientiam esse
dixerunt; sed † utrumque est in his, quod ab hoc, quem
instruimus [oratore], valde abhorreat; vel quod omnis,
qui sapientes non sint, servos, latrones, hostis, insanos
esse dicunt, neque tamen quemquam esse sapientem —

valde autem est absurdum ei contionem aut senatum aut
ullum coetum hominum committere, cui nemo illorum,
qui adsint, sanus, nemo civis, nemo liber esse videatur;
66 accedit quod orationis etiam genus habent fortasse sub-
tile et certe acutum, sed, ut in oratore, exile, inusitatum,
abhorrens ab auribus volgi, obscurum, inane, ieiunum,
ac totum eius modi, quo uti ad volgus nullo modo pos-
sis: alia enim et bona et mala videntur Stoicis et ceteris
civibus vel potius gentibus; alia vis honoris, ignominiae,
praemii, supplicii; vere an secus nihil ad hoc tempus;
sed ea si sequamur, nullam umquam rem dicendo ex-
67 pedire possimus. reliqui sunt Peripatetici et Academici;
quamquam Academicorum nomen est unum, sententiae
duae; nam Speusippus Platonis sororis filius et Xeno-
crates, qui Platonem audierat, et qui Xenocratem Polemo
et Crantor, nihil ab Aristotele, qui una audierat Plato-
nem, magno opere dissenserunt; copia fortasse et varie-
tate dicendi pares non fuerunt: Arcesilas primum, qui
Polemonem audierat, ex variis Platonis libris sermoni-
busque Socraticis hoc maxime adripuit, nihil esse [certi]
quod aut sensibus aut animo percipi possit; quem ferunt
eximio quodam usum lepore dicendi aspernatum esse
omne animi sensusque iudicium primumque instituisse —
quamquam id fuit Socraticum maxime — non quid ipse
sentiret ostendere, sed contra id, quod quisque se sen-
68 tire dixisset, disputare. hinc haec recentior Academia
manavit, in qua exstitit divina quadam celeritate ingenii
dicendique copia Carneades; cuius ego etsi multos audi-
tores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos lau-
dare possum et socerum meum Scaevolam, qui eum Ro-
mae audivit adulescens, et Q. Metellum L. F. familiarem
meum, clarissimum virum, qui illum a se adulescente
Athenis iam adfectum senectute multos dies auditum
19 69 esse dicebat. haec autem, ut ex Apennino fluminum,
sic ex communi sapientium iugo sunt doctrinarum facta
divortia, ut philosophi tamquam in superum mare [Io-
nium] defluerent [Gr]aecum quoddam et portuosum, ora-
tores autem in inferum hoc [Tuscum et barbarum] sco-
pulosum atque infestum laberentur, in quo etiam ipse
70 Ulixes errasset. qua re, si hac eloquentia atque hoc

oratore contenti sumus, qui sciat aut negare oportere, quod arguare, aut, si id non possis, tum ostendere, quod is fecerit, qui insimuletur, aut recte factum aut alterius culpa vel iniuria aut ex lege aut non contra legem aut imprudentia aut necessario, aut non eo nomine usurpandum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit ac licuerit; et, si satis esse putatis ea, quae isti scriptores artis docent, discere, quae multo tamen ornatius, quam ab illis dicuntur, et uberius explicavit Antonius — sed, si his contenti estis atque eis etiam, quae dici voluistis a me, ex ingenti quodam oratorem immensoque campo in exiguum sane gyrum compellitis; sin veterem illum 71
Periclem aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenem sequi voltis et si illam praeclaram et eximiam speciem [oratoris perfecti] et pulcritudinem adamastis, aut vobis haec Carneadia aut illa Aristotelia vis comprehendenda est. nam- 72
que, ut ante dixi, veteres illi usque ad Socratem omnem omnium rerum, quae ad mores hominum, quae ad vitam, quae ad virtutem, quae ad rem publicam pertinebant, cognitionem et scientiam cum dicendi ratione iungebant; postea dissociati, ut exposui, a Socrate [diserti a doctis] et deinceps a Socraticis item omnibus philosophi eloquentiam despexerunt, oratores sapientiam, neque quicquam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his aut ab illis hi mutuarentur; ex quo promisce haurirent, si manere in pristina communione voluissent; sed ut 73
pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem tris viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a Numa, ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti, sic Socratici a se causarum actores et a communi philosophiae nomine separaverunt, cum veteres dicendi et intellegendi [mirificam] societatem esse voluissent. quae cum ita sint, paululum equidem de me de- 20
precabor et petam a vobis, ut ea, quae dicam, non de 74
memet ipso, sed de oratore dicere putetis. ego enim sum is, qui cum summo studio patris in pueritia doctus essem et in forum ingenii tantum, quantum ipse sentio, non tantum, quantum [ipse] forsitan vobis videar, detulissem, non possim dicere me haec, quae nunc com-

plector, perinde, ut dicam discenda esse, didicisse; quippe
qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim
annosque natus unum et viginti nobilissimum hominem
et eloquentissimum in iudicium vocarim; cui disciplina
fuerit forum, magister usus et leges et instituta populi
75 Romani mosque maiorum. paulum sitiens istarum ar-
tium, de quibus loquor, gustavi, quaestor in Asia cum
essem, aequalem fere meum ex Academia rhetorem
nactus, Metrodorum illum, de cuius memoria comme-
moravit Antonius; et inde decedens Athenis, ubi ego
diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quod my-
steria non referrent, ad quae biduo serius veneram,
suscensuissem; qua re hoc, quod complector tantam
scientiam vimque doctrinae, non modo non pro me, sed
contra me est potius — non enim quid ego, sed quid
orator possit disputo — atque hos omnis, qui artis rhe-
toricas exponunt [perridiculos], scribunt enim de litium
76 genere et de principiis et de narrationibus; illa vis autem
eloquentiae tanta est, ut omnium rerum, virtutum, offi-
ciorum omnisque naturae, quae mores hominum, quae
animos, quae vitam continet, originem, vim mutationes-
que teneat, eadem mores, leges, iura describat, rem pu-
blicam regat, omnia, quae ad quamcumque rem perti-
77 neant, ornate copioseque dicat; in quo genere nos quidem
versamur tantum, quantum possumus, quantum ingenio,
quantum mediocri doctrina, quantum usu valemus; ne-
que tamen istis, qui in una philosophia quasi taberna-
culum vitae suae conlocarunt, multum sane in disputa-
21 78 tione concedimus. quid enim meus familiaris C. Velleius
adferre potest, quam ob rem voluptas sit summum bo-
num, quod ego non copiosius possim vel tutari, si velim,
vel refellere ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac
dicendi exercitatione, in qua Velleius est rudis, unus
quisque nostrum versatus? quid est, quod aut Sex. Pom-
peius aut duo Balbi aut meus amicus, qui cum Panaetio
vixit, M. Vigellius de virtute [homines Stoici] possint
dicere, qua in disputatione ego his debeam aut vestrum
79 quisquam concedere? non est enim philosophia similis
artium reliquarum: nam quid faciet in geometria qui
non didicerit? quid in musicis? aut taceat oportebit aut

ne sanus quidem iudicetur; haec vero, quae sunt in phi-
losophia, ingeniis eruuntur ad id, quod in quoque veri
simile est, eliciendum acutis atque acribus [eaque exer-
citata oratione poliuntur]. hic noster volgaris orator, si
minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac
ipsa exercitatione communi istos quidem [nostros] ver-
berabit neque se ab eis contemni ac despici sinet; sin 80
aliquis exstiterit aliquando, qui Aristotelio more de om-
nibus rebus in utramque partem possit dicere et in omni
causa duas contrarias orationes, praeceptis illius cognitis,
explicare aut hoc Arcesilae modo et Carneadi contra
omne, quod propositum sit, disserat, quique ad eam
rationem adiungat hunc [rhetoricum] usum [moremque]
exercitationemque dicendi, is erit verus, is perfectus, is
solus orator. nam neque sine forensibus nervis satis
vehemens et gravis nec sine varietate doctrinae satis po-
litus et sapiens esse orator potest. qua re Coracem istum 81
veterem patiamur nos quidem pullos suos excludere in
nido, qui evolent clamatores odiosi ac molesti, Pamphi-
lumque nescio quem sinamus in infulis tantam rem tam-
quam pueriles delicias aliquas depingere; nosque ipsi
hac tam exigua disputatione hesterni et hodierni diei
totum oratoris munus explicemus, dum modo illa res
tanta sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo
rhetorum istorum umquam attigit, comprehensa esse
videatur.'

Tum Catulus 'haudquaquam hercule,' inquit 'Crasse, 22 82
mirandum est esse in te tantam dicendi vel vim vel sua-
vitatem vel copiam; quem quidem antea natura rebar ita
dicere, ut mihi non solum orator summus, sed etiam
sapientissimus homo viderere; nunc intellego illa te sem-
per etiam potiora duxisse, quae ad sapientiam specta-
rent, atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse. sed
tamen cum omnis gradus aetatis recordor tuae cumque
vitam tuam ac studia considero, neque, quo tempore ista
didiceris, video, nec magno opere te istis studiis, homini-
bus, libris intellego deditum; neque tamen possum sta-
tuere, utrum magis mirer te illa, quae mihi persuades
maxima esse adiumenta, potuisse in tantis tuis occupa-
tionibus perdiscere, an, si non potueris, posse isto modo

83 dicere.' hic Crassus 'hoc tibi,' inquit 'Catule, primum
persuadeas velim, me non multo secus facere, cum de
oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de histrione
dicendum; negarem enim posse eum satis facere in gestu,
nisi palaestram, nisi saltare didicisset; neque, ea cum
dicerem, me esse histrionem necesse esset, sed fortasse
84 non stultum alieni artificii existimatorem: similiter nunc
de oratore vestro impulsu loquor, summo scilicet; sem-
per enim, quaecumque de arte aut facultate quaeritur,
de absoluta et perfecta quaeri solet. qua re si iam me
voltis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum deni-
que, non repugnabo; quid enim nunc sim ineptus? ita
me existimari scio: quod si ita est, summus tamen certe
non sum; neque enim apud homines res est ulla diffi-
cilior neque maior neque quae plura adiumenta doctrinae
85 desideret; attamen, quoniam de oratore nobis disputan-
dum est, de summo oratore dicam necesse est; vis enim
et natura rei, nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis et
quanta sit intellegi non potest. me autem, Catule, fateor
neque hodie in istis libris et cum istis hominibus vivere
nec vero, id quod tu recte commeministi, ullum um-
quam habuisse sepositum tempus ad discendum ac tan-
tum tribuisse doctrinae temporis, quantum mihi puerilis
23 86 aetas, forenses feriae concesserint; ac, si quaeris, Catule,
de doctrina ista quid ego sentiam, non tantum ingenioso
homini et ei, qui forum, qui curiam, qui causas, qui
rem publicam spectet, opus esse arbitror temporis, quan-
tum sibi ei sumpserunt, quos discentis vita defecit: om-
nes enim artes aliter ab eis tractantur, qui eas ad usum
transferunt, aliter ab eis, qui ipsarum artium tractatu de-
lectati nihil in vita sunt aliud acturi. magister hic Sam-
nitium summa iam senectute est et cotidie commentatur,
nihil enim curat aliud; at Q. Velocius puer addidicerat,
sed quod erat aptus ad illud totumque cognorat, fuit, ut
est apud Lucilium,

quamvis bonus ipse
Samnis in ludo ac rudibus cuivis satis asper;

sed plus operae foro tribuebat, amicis, rei familiari. Va-
lerius cotidie cantabat; erat enim scenicus: quid faceret
87 aliud? at Numerius Furius, noster familiaris, cum est

commodum, cantat; est enim paterfamilias, est eques Ro-
manus; puer didicit quod discendum fuit. eadem ra-
tio est harum artium maximarum: dies et noctis virum
summa virtute et prudentia videbamus, philosopho cum
operam daret, Q. Tuberonem; at eius avunculum vix in-
tellegeres id agere, cum ageret tamen, Africanum. ista
discuntur facile, si et tantum sumas, quantum opus sit,
et habeas qui docere fideliter possit et scias etiam ipse
discere; sed si tota vita nihil velis aliud agere, ipsa tracta- 88
tio et quaestio cotidie ex se gignit aliquid, quod cum
desidiosa delectatione vestiges. ita fit, ut agitatio rerum
sit infinita, cognitio facilis, si usus doctrinam confirmet,
mediocris opera tribuatur, memoria studiumque perma-
neat; libet autem semper discere; ut si velim ego talis
optime ludere aut pilae studio tenear, etiam fortasse,
si adsequi non possim; at alii, quia praeclare faciunt,
vehementius, quam causa postulat, delectantur, ut Ti-
tius pila, Brulla talis. qua re nihil est quod quisquam 89
magnitudinem artium ex eo, quod senes discunt, per-
timescat, namque aut senes ad eas accesserunt aut us-
que ad senectutem in studiis detinentur aut sunt tar-
dissimi; res quidem se mea sententia sic habet, ut,
nisi quod quisque cito potuerit, numquam omnino possit
perdiscere.' 'iam, iam,' inquit Catulus 'intellego, Crasse, 24
quid dicas; et hercule adsentior; satis video tibi homini 90
ad perdiscendum acerrimo ad ea cognoscenda, quae
dicis, fuisse temporis.' 'pergisne' inquit Crassus 'me,
quae dicam, de me, non de re putare dicere? sed iam,
si placet, ad instituta redeamus.' 'mihi vero' Catulus
inquit 'placet.'

Tum Crassus 'quorsum igitur haec spectat' inquit 91
'tam longa et tam alte repetita oratio? hae duae partes,
quae mihi supersunt, inlustrandae orationis ac totius elo-
quentiae cumulandae, quarum altera dici postulat ornate,
altera apte, hanc habent vim, ut sit quam maxime
iucunda, quam maxime in sensus eorum, qui audiunt, in-
fluat et quam plurimis sit rebus instructa; instrumentum 92
autem hoc forense, litigiosum, acre, tractum ex volgi
opinionibus exiguum saneque mendicum est; illud rursus
ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se dicendi magi-

stros, non multum est maius quam illud volgare ac forense: apparatu nobis opus est et rebus exquisitis, undique conlectis, arcessitis, comportatis, ut tibi, Caesar, faciendum est ad annum; ut ego [in aedilitate] laboravi, quod cotidianis et vernaculis rebus satis facere
93 me posse huic populo non putabam: verborum eligendorum et conlocandorum et concludendorum facilis est vel ratio vel sine ratione ipsa exercitatio; rerum est silva magna, quam cum Graeci iam non tenerent ob eamque causam iuventus nostra dedisceret paene discendo, etiam Latini, si dis placet, hoc biennio magistri dicendi exstiterunt; quos ego censor edicto meo sustuleram, non quo, ut nescio quos dicere aiebant, acui ingenia adulescentium nollem, sed contra ingenia obtundi nolui,
94 conroborari impudentiam; nam apud Graecos, cuicuimodi essent, videbam tamen esse praeter hanc exercitationem linguae doctrinam aliquam et humanitate dignam scientiam, hos vero novos magistros nihil intellegebam posse docere, nisi ut auderent; quod etiam cum bonis rebus coniunctum per se ipsum est magno opere fugiendum: hoc cum unum traderetur et cum impudentiae ludus esset, putavi esse censoris, ne longius id serperet, providere.
95 quamquam non haec ita statuo atque decerno, ut desperem Latine ea, de quibus disputavimus, tradi ac perperpoliri *posse*, patitur enim et lingua nostra et natura rerum veterem illam excellentemque prudentiam Graecorum ad nostrum usum moremque transferri, sed hominibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidem genere nostri nulli fuerunt; sin quando exstiterint, etiam Graecis erunt anteponendi.

25
96 Ornatur igitur oratio genere primum et quasi colore quodam et suco suo; nam ut gravis, ut suavis, ut erudita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut sensus, ut doloris habeat quantum opus sit, non est singulorum articulorum; in toto spectantur haec corpore; ut porro conspersa sit quasi verborum sententiarumque floribus, id non debet esse fusum aequabiliter per omnem orationem, sed ita distinctum, ut sint quasi in ornatu disposita
97 quaedam insignia et lumina. genus igitur dicendi est eligendum, quod maxime teneat eos, qui audiant, et

quod non solum delectet, sed etiam sine satietate de-
lectet; non enim a me iam exspectari puto, ut moneam,
ut caveatis, ne exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne
volgaris, ne obsoleta; aliud quiddam maius et ingenia
me hortantur vestra et aetates. difficile enim dictu est, 98
quaenam causa sit, cur ea, quae maxime sensus nostros
impellunt voluptate et specie prima acerrime commovent,
ab eis celerrime fastidio quodam et satietate abaliene-
mur. quanto colorum pulcritudine et varietate floridiora
sunt in picturis novis pleraque quam in veteribus! quae
tamen, etiamsi primo aspectu nos ceperunt, diutius non
delectant; cum eidem nos in antiquis tabulis illo ipso
horrido obsoletoque teneamur. quanto molliores sunt et
delicatiores in cantu flexiones et falsae voculae quam
certae et severae! quibus tamen non modo austeri, sed,
si saepius fiunt, multitudo ipsa reclamat. licet hoc vi- 99
dere in reliquis sensibus, unguentis minus diu nos de-
lectari summa et acerrima suavitate conditis quam his
moderatis, et magis laudari quod terram quam quod cro-
cum sapere videatur; in ipso tactu esse modum et molli-
tudinis et levitatis; quin etiam gustatus, qui est sensus
ex omnibus maxime voluptarius quique dulcitudine prae-
ter ceteros sensus commovetur, quam cito id, quod valde
dulce est, aspernatur ac respuit! quis potione uti aut
cibo dulci diutius potest? cum utroque in genere ea, quae
leviter sensum voluptate moveant, facillime fugiant sa-
tietatem. sic omnibus in rebus voluptatibus maximis 100
fastidium finitimum est; quo hoc minus in oratione mire-
mur [in qua vel ex poëtis vel oratoribus possumus iudi-
care] concinnam, distinctam, ornatam, festivam, sine
intermissione, sine reprehensione, sine varietate, quam-
vis claris sit coloribus picta [vel poësis vel oratio], non
posse in delectatione esse diuturna; atque eo citius in
oratoris [aut in poëtae] cincinnis ac fuco offenditur, quod
sensus in nimia voluptate natura, non mente satiantur;
in scriptis et in dictis non aurium solum, sed animi iu-
dicio etiam magis infucata [vitia] noscuntur. qua re 26
'bene et praeclare' quamvis nobis saepe dicatur; 'belle 101
et festive' nimium saepe nolo; quamquam illa ipsa ex-
clamatio 'non potest melius' sit velim crebra; sed habeat

tamen illa in dicendo admiratio ac summa laus umbram
aliquam et recessum, quo magis id, quod erit inlumina-
102 tum, exstare atque eminere videatur. numquam agit
hunc versum Roscius eo gestu, quo potest:

nam sapiens virtuti honorem praemium, haud praedam petit:

sed abicit prorsus, ut in proximo:

set quid video? ferro saeptus possidet sedis sacras,

incidat, aspiciat, admiretur, stupescat. quid, ille alter

quid petam praesidi?

quam leniter, quam remisse, quam non actuose! instat enim

o pater, o patria, o Priami domus!

in quo tanta commoveri actio non posset, si esset con-
sumpta superiore motu et exhausta. neque id actores
prius viderunt quam ipsi poëtae, quam denique illi et-
iam, qui fecerunt modos, a quibus utrisque summittitur
aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, variatur,
103 distinguitur. ita sit nobis igitur ornatus et suavis orator
— nec tamen potest aliter esse — ut suavitatem habeat
austeram et solidam, non dulcem atque decoctam. nam
ipsa ad ornandum praecepta, quae dantur, eius modi
sunt, ut ea quamvis vitiosissimus orator explicare pos-
sit; qua re, ut ante dixi, primum silva rerum [ac sen-
tentiarum] comparanda est, qua de parte dixit Antonius;
haec formanda filo ipso et genere orationis, inluminanda
104 verbis, varianda sententiis. summa autem laus eloquen-
tiae est amplificare rem ornando, quod valet non solum
ad augendum aliquid et tollendum altius dicendo, sed
27 etiam ad extenuandum atque abiciendum. id desideratur
omnibus eis in locis, quos ad fidem orationis faciendam
adhiberi dixit Antonius, vel cum explanamus aliquid
105 vel cum conciliamus animos vel cum concitamus, sed in
hoc, quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum,
eaque una laus oratoris est [et] propria maxime. etiam
maior est illa exercitatio quam extremo sermone instruxit
Antonius, primo reiciebat, laudandi et vituperandi, nihil
est enim ad exaggerandam et amplificandam orationem
adcommodatius, quam utrumque horum cumulatissime
106 facere posse. consequentur etiam illi loci, qui quam-

quam proprii causarum et inhaerentes in earum nervis
esse debent, tamen quia de universa re tractari solent,
communes a veteribus nominati sunt; quorum partim ha-
bent vitiorum et peccatorum acrem quandam cum ampli-
ficatione incusationem aut querellam, contra quam dici
nihil solet nec potest, ut in depeculatorem, in prodito-
rem, in parricidam; quibus uti confirmatis criminibus
oportet, aliter enim ieiuni sunt atque inanes; alii autem 107
habent deprecationem aut miserationem; alii vero anci-
pitis disputationes, in quibus de universo genere in
utramque partem disseri copiose licet; quae exercitatio
nunc propria duarum philosophiarum, de quibus ante
dixi, putatur, apud antiquos erat eorum, a quibus omnis
de rebus forensibus dicendi ratio et copia petebatur; de
virtute enim, de officio, de aequo et bono, de dignitate,
utilitate, honore, ignominia, praemio, poena similibus-
que de rebus in utramque partem dicendi animos et vim et
artem habere debemus; sed quoniam de nostra posses- 108
sione depulsi in parvo et eo litigioso praediolo relicti su-
mus et aliorum patroni nostra tenere tuerique non potui-
mus, ab eis, quod indignissimum est, qui in nostrum pa-
trimonium inruperunt, quod opus est nobis mutuemur.
dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex particula parva ur- 28
bis ac loci nomen habent et Peripatetici philosophi aut 109
Academici nominantur, olim autem propter eximiam re-
rum maximarum scientiam a Graecis politici philosophi
appellati universarum rerum publicarum nomine voca-
bantur, omnem civilem orationem in horum alterutro ge-
nere versari: aut de finita controversia certis temporibus
ac reis; hoc modo: placeatne a Karthaginiensibus capti-
vos nostros redditis suis recuperari? aut infinite de uni-
verso genere quaerentis: quid omnino de captivo sta-
tuendum ac sentiendum sit? atque horum superius illud
genus causam aut controversiam appellant eamque tri-
bus, lite aut deliberatione aut laudatione, definiunt; haec
autem altera quaestio infinita et quasi proposita consulta-
tio nominatur; atque [hactenus loquuntur] hac etiam in in- 110
stituendo divisione utuntur, sed ita, non ut iure aut iudicio,
vi denique recuperare amissam possessionem, sed ut
[iure civili] surculo defringendo usurpare videantur. nam

illud alterum genus, quod est temporibus, locis, reis de-
finitum, obtinent, atque id ipsum lacinia — nunc enim
apud Philonem, quem in Academia vigere audio, etiam
harum iam causarum cognitio exercitatioque celebratur
— alterum vero tantummodo in prima arte tradenda
nominant et oratoris esse dicunt; sed neque vim neque
naturam eius nec partis nec genera proponunt, ut prae-
teriri omnino fuerit satius quam attemptatum deseri; nunc
enim inopia reticere intelleguntur, tum iudicio viderentur.
29 111 omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi, [de
qua quaeri et disceptari potest,] sive in infinitis consul-
tationibus disceptatur sive in eis causis, quae in civitate
et forensi disceptatione versantur; neque est ulla, quae
non aut ad cognoscendi aut ad agendi vim rationemque
112 referatur; nam aut ipsa cognitio rei scientiaque perquiri-
tur, ut virtus suamne propter dignitatem an propter
fructum aliquem expetatur; aut agendi consilium ex-
113 quiritur, ut sitne sapienti capessenda res publica. cogni-
tionis autem tres modi, coniectura, definitio et, ut ita
dicam, consecutio: nam quid in re sit, coniectura quaeri-
tur, ut illud, sitne in humano genere sapientia; quam au-
tem vim quaeque res habeat, definitio explicat, ut si
quaeratur, quid sit sapientia; consecutio autem tractatur,
cum quid quamque rem sequatur, anquiritur, ut illud,
114 sitne aliquando mentiri boni viri. redeunt rursus ad con-
iecturam eamque in quattuor genera dispertiunt; nam
aut quid sit quaeritur, hoc modo: naturane sit ius inter
homines an in opinionibus; aut, quae sit origo cuiusque
rei, ut quod sit initium legum aut rerum publicarum;
aut causa et ratio, ut si quaeratur, cur doctissimi homi-
nes de maximis rebus dissentiant; aut de immutatione,
ut, si disputetur, num interire virtus in homine aut num
115 in vitium possit convertere. definitionis autem sunt dis-
ceptationes aut, cum quaeritur, quid in communi mente
quasi impressum sit, ut si disseratur, idne sit ius, quod
maximae parti sit utile; aut, cum quid cuiusque sit pro-
prium exquiritur, ut ornate dicere propriumne sit orato-
ris an id etiam aliquis praeterea possit, aut, cum res
distribuitur in partis, ut si quaeratur, quot sint genera
rerum expetendarum, ut sintne tria, corporis, animi

externarumque rerum, aut, cum, quae forma et quasi
naturalis nota cuiusque sit, describitur, ut si quaeratur
avari species, seditiosi, gloriosi. consecutionis autem 116
duo prima quaestionum genera ponuntur; nam aut sim-
plex est disceptatio, ut si disseratur, expetendane sit
gloria, aut ex comparatione laus an divitiae magis ex-
petendae sint; simplicium autem sunt tres modi: de
expetendis fugiendisve rebus, ut expetendine honores
sint, num fugienda paupertas; de aequo aut iniquo, ut
aequumne sit ulcisci iniurias etiam propinquorum; de
honesto aut turpi, ut hoc, sitne honestum gloriae causa
mortem obire. comparationis autem duo sunt modi: unus, 117
cum idemne sit an aliquid intersit quaeritur; ut metuere
et vereri, ut rex et tyrannus, ut adsentator et amicus;
alter, cum quid praestet aliud alii quaeritur, ut illud,
optimine cuiusque sapientes an populari laude ducantur.
atque hae quidem disceptationes, quae ad cognitionem
referuntur, sic fere a doctissimis hominibus describun-
tur; quae vero referuntur ad agendum, aut in officii 30
disceptatione versantur, quo in genere, quid rectum fa- 118
ciendumque sit quaeritur, cui loco omnis virtutum et vi-
tiorum est silva subiecta, aut in animorum aliqua per-
motione aut gignenda aut sedanda tollendave tractantur.
huic generi subiectae sunt cohortationes, obiurgationes,
consolationes, miserationes omnisque ad omnem animi
motum et impulsio et, si ita res feret, mitigatio. expli- 119
catis igitur his generibus ac modis disceptationum om-
nium nihil sane ad rem pertinet, si qua in re discrepavit
ab Antonii divisione nostra partitio: eadem sunt membra
in utriusque disputatione, sed paulo secus a me atque
ab illo partita ac tributa. nunc ad reliqua progrediar
meque ad meum munus pensumque revocabo. nam ex
illis locis, quos exposuit Antonius, omnia sunt ad quae-
que genera quaestionum argumenta sumenda; sed aliis
generibus alii loci magis erunt apti; de quo non tam
quia longum est quam quia perspicuum est, dici nihil est
necesse. ornatissimae sunt igitur orationes eae, quae 120
latissime vagantur et [a privata et] a singulari contro-
versia se ad universi generis vim explicandam conferunt
[et convertunt], ut ei, qui audiunt, natura et genere et

universa re cognita de singulis reis et criminibus et
121 litibus statuere possint. hanc ad consuetudinem exer-
citationis vos, adulescentes, est cohortatus Antonius at-
que a minutis angustisque concertationibus ad omnem
vim varietatemque vos disserendi traducendos putavit;
qua re non est paucorum libellorum hoc munus, ut ei,
qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrantur, neque
Tusculani atque huius ambulationis antemeridianae aut
nostrae pomeridianae sessionis; non enim solum acuenda
nobis neque procudenda lingua est, sed onerandum com-
plendumque pectus maximarum rerum et plurimarum
31 suavitate, copia, varietate. nostra est enim — si modo
122 nos oratores, si in civium disceptationibus, si in pericu-
lis, si in deliberationibus publicis adhibendi auctores et
principes sumus — nostra est, inquam, omnis ista pru-
dentiae doctrinaeque possessio, in quam homines quasi
caducam atque vacuam abundantes otio, nobis occupatis,
involaverunt atque etiam aut inridentes oratorem, ut ille
in Gorgia Socrates, cavillantur aut aliquid de oratoris
arte paucis praecipiunt libellis eosque rhetoricos inscri-
bunt, quasi non illa sint propria rhetorum, quae ab
eisdem de iustitia, de officio, de civitatibus instituendis
et regendis, de omni vivendi [denique etiam de naturae]
123 ratione dicuntur; quae quoniam iam aliunde non possu-
mus, sumenda sunt nobis ab eis ipsis, a quibus expilati
sumus; dum modo illa ad hanc civilem scientiam, quo
pertinent et quam intuentur, transferamus, neque, ut
ante dixi, omnem teramus in his discendis rebus aeta-
tem; sed cum fontis viderimus, quos nisi qui celeriter
cognorit, numquam cognoscet omnino, tum, quotiens-
cumque opus erit, ex eis tantum, quantum res petet,
124 hauriemus; nam neque tam est acris acies in naturis ho-
minum et ingeniis, ut res tantas quisquam nisi monstra-
tas possit videre, neque tanta tamen in rebus obscuritas,
ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo
aspexerit. in hoc igitur tanto tam immensoque campo
cum liceat oratori vagari libere atque ubicumque con-
stiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis appa-
125 ratus ornatusque dicendi; rerum enim copia verborum
copiam gignit; et, si est honestas in rebus ipsis, de

quibus dicitur, exsistit [ex re] naturalis quidam splendor in verbis. sit modo is, qui dicet aut scribet, institutus liberaliter educatione doctrinaque puerili et flagret studio et a natura adiuvetur et in universorum generum infinitis disceptationibus exercitatus ornatissimos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque delegerit, ne ille haud sane, quem ad modum verba struat et inluminet, a magistris istis requiret; ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa, si modo est, excitabitur.'

Hic Catulus 'di immortales,' inquit 'quantam rerum 32 126
varietatem, quantam vim, quantam copiam, Crasse, complexus es quantisque ex angustiis oratorem educere ausus es et in maiorum suorum regno conlocare! namque illos veteres doctores auctoresque dicendi nullum genus disputationis a se alienum putasse accepimus semperque
esse in omni orationis ratione versatos; ex quibus Eleus 127
Hippias, cum Olympiam venisset maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est cuncta paene audiente Graecia nihil esse ulla in arte rerum omnium quod ipse nesciret; nec solum has artis, quibus liberales doctrinae atque ingenuae continerentur, geometriam, musicam, litterarum cognitionem et poëtarum atque illa, quae de naturis rerum, quae de hominum moribus, quae de rebus publicis dicerentur, * sed anulum, quem haberet, pallium, quo amictus, soccos, quibus indutus esset, sua
manu confecisse. scilicet nimis hic quidem est progres- 128
sus, sed ex eo ipso est coniectura facilis, quantum sibi illi oratores de praeclarissimis artibus appetierint, qui ne sordidiores quidem repudiarint. quid de Prodico Ceo, de Thrasymacho Calchedonio, de Protagora Abderita loquar? quorum unus quisque plurimum temporibus illis
etiam de natura rerum et disseruit et scripsit. ipse ille 129
Leontinus Gorgias, quo patrono, ut Plato voluit, philosopho succubuit orator, qui aut non est victus umquam a Socrate neque sermo ille Platonis verus est; aut, si est [victus], eloquentior videlicet fuit et disertior Socrates et, ut tu appellas, copiosior et melior orator — sed hic in illo ipso Platonis libro de omni re, quaecumque in disceptationem quaestionemque vocetur, se copiosis-

sime dicturum esse profitetur; isque princeps ex omni-
bus ausus est in conventu poscere qua de re quisque
vellet audire; cui tantus honos habitus est a Graecia,
soli ut ex omnibus Delphis non inaurata statua, sed
130 aurea statueretur. sed hi, quos nominavi, multique prae-
terea summi dicendi doctores uno tempore fuerunt; ex
quibus intellegi potest ita se rem habere, ut tu, Crasse,
dicis, oratorisque nomen apud antiquos in Graecia maiore
131 quadam vel copia vel gloria floruisse; quo quidem magis
dubito tibine plus laudis an Graecis vituperationis sta-
tuam esse tribuendum: cum tu in alia lingua ac moribus
natus occupatissima in civitate vel privatorum negotiis
paene omnibus vel orbis terrae procuratione ac summi
imperii gubernatione districtus tantam vim rerum cogni-
tionemque comprehenderis eamque omnem cum eius,
qui consilio et oratione in civitate valeat, scientia atque
exercitatione sociaris; illi nati in litteris ardentesque his
studiis, otio vero diffluentes, non modo nihil acquisierint,
sed ne relictum quidem et traditum et suum conserva-
33 verint.' tum Crassus 'non in hac' inquit 'una, Catule,
132 re, sed in aliis etiam compluribus distributione partium
ac separatione magnitudines sunt artium diminutae: an
tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous, fuisse
tum alios medicos, qui morbis, alios, qui volneribus,
alios, qui oculis mederentur? num geometriam Euclide
aut Archimede, num musicam Damone aut Aristoxeno,
num ipsas litteras Aristophane aut Callimacho tractante
tam discerptas fuisse, ut nemo genus universum com-
plecteretur atque ut alius aliam sibi partem in qua ela-
133 boraret seponeret? equidem saepe hoc audivi de patre
et de socero meo, nostros quoque homines, qui excellere
sapientiae gloria vellent, omnia, quae quidem tum haec
civitas nosset, solitos esse complecti. meminerant illi
Sex. Aelium; M'. vero Manilium nos etiam transverso
vidimus ambulantem foro; quod erat insigne eum, qui
id faceret, facere civibus suis omnibus consilii sui copiam;
ad quos olim et ita ambulantis et in solio sedentis domi
sic adibatur, non solum ut de iure civili ad eos, verum
etiam de filia conlocanda, de fundo emendo, [de agro
colendo,] de omni denique aut officio aut negotio re-

ferretur. haec fuit P. Crassi illius veteris, haec Ti. Co- 134
runcanii, haec proavi generi mei, Scipionis prudentissimi
hominis sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt,
ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus re-
ferretur; eidemque et in senatu et apud populum et in
causis amicorum et domi et militiae consilium suum
fidemque praestabant. quid enim M. Catoni praeter 135
hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adven-
ticiam defuit? num, quia ius civile didicerat, causas non
dicebat? aut quia poterat dicere, iuris scientiam negle-
gebat? utroque in genere et elaboravit et praestitit. num
propter hanc ex privatorum negotiis conlectam gratiam
tardior in re publica capessenda fuit? nemo apud popu-
lum fortior, nemo melior senator; idem facile optimus
imperator; denique nihil in hac civitate temporibus illis
sciri discive potuit, quod ille non cum investigarit et
scierit tum etiam conscripserit. nunc contra plerique ad 136
honores adipiscendos et ad rem publicam gerendam nudi
veniunt atque inermes, nulla cognitione rerum, nulla
scientia ornati; sin aliquis excellit unus e multis, effert
se, si unum aliquid adfert, aut bellicam virtutem aut
usum aliquem militarem; quae sane nunc quidem obsole-
verunt; aut iuris scientiam, ne eius quidem universi; nam
pontificium, quod est coniunctum, nemo discit; aut elo-
quentiam, quam in clamore et in verborum cursu posi-
tam putant; omnium vero bonarum artium, denique vir-
tutum ipsarum societatem cognationemque non norunt.
sed ut ad Graecos referam orationem, quibus carere hoc 34
quidem sermonis genere non possumus — nam ut virtutis 137
a nostris, sic doctrinae sunt ab illis exempla petenda —
septem fuisse dicuntur uno tempore, qui sapientes et
haberentur et vocarentur: hi omnes praeter Milesium
Thalen civitatibus suis praefuerunt. quis doctior eisdem
temporibus illis aut cuius eloquentia litteris instructior
fuisse traditur quam Pisistrati? qui primus Homeri li-
bros confusos antea sic disposuisse dicitur, ut nunc
habemus: non fuit ille quidem civibus suis utilis, sed
ita eloquentia floruit, ut litteris doctrinaque praestaret.
quid Pericles? de cuius dicendi vi sic accepimus, ut, 138
cum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro sa-

lute patriae severius, tamen id ipsum, quod ille contra
popularis homines diceret, populare omnibus et iucun-
dum videretur; cuius in labris veteres comici, etiam cum
illi male dicerent (quod tum Athenis fieri licebat,) lepo-
rem habitasse dixerunt tantamque in eodem vim fuisse,
ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi aculeos quos-
dam relinqueret. at hunc non declamator aliquis ad
clepsydram latrare docuerat, sed, ut accepimus, Clazo-
menius ille Anaxagoras vir summus in maximarum re-
rum scientia: itaque hic doctrina, consilio, eloquentia
excellens quadraginta annis praefuit Athenis et urbanis
139 eodem tempore et bellicis rebus. quid Critias? quid
Alcibiades? civitatibus quidem suis non boni, sed certe
docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputa-
tionibus eruditi? quis Dionem Syracosium doctrinis om-
nibus expolivit? non Plato? atque eum idem ille non
linguae solum, verum etiam animi ac virtutis magister
ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit. aliisne
igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocra-
tes clarissimum virum Timotheum Cononis praestantis-
simi imperatoris filium, summum ipsum imperatorem
hominemque doctissimum? aut aliis Pythagorius ille Ly-
sis Thebanum Epaminondam, haud scio an summum
virum unum omnis Graeciae? aut Xenophon Agesilaum?
aut Philolaus Archytam Tarentinum? aut ipse Pytha-
goras totam illam veterem Italiae Graeciam, quae quon-
35 dam magna vocitata est? equidem non arbitror; sic enim
140 video, unam quandam omnium rerum, quae essent ho-
mine erudito dignae atque eo, qui in re publica vellet
excellere, fuisse doctrinam; quam qui accepissent, si
eidem ingenio [ad pronuntiandum] valuissent et se ad
dicendum quoque non repugnante natura dedissent, elo-
141 quentia praestitisse. itaque ipse Aristoteles cum florere
Isocratem nobilitate discipulorum videret, [quod ipse
suas disputationes a causis forensibus et civilibus ad
inanem sermonis elegantiam transtulisset,] mutavit re-
pente totam formam prope disciplinae suae versumque
quendam Philoctetae paulo secus dixit: ille enim turpe
sibi ait esse tacere, cum barbaros, hic autem, cum Iso-
cratem pateretur dicere; itaque ornavit et inlustravit

doctrinam illam omnem rerumque cognitionem cum orationis exercitatione coniunxit. neque vero hoc fugit sapientissimum regem Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem acciverit, a quo eodem ille et agendi acciperet
praecepta et eloquendi. nunc sive qui volet, eum philo- 142
sophum, qui copiam nobis rerum orationisque tradat, per me appellet oratorem licet; sive hunc oratorem, quem ego dico sapientiam iunctam habere eloquentiae, philosophum appellare malet, non impediam; dum modo hoc constet, neque infantiam eius, qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat, neque inscientiam illius, cui res non suppetat, verba non desint, esse laudandam; quorum si alterum sit optandum, malim equidem indi-
sertam prudentiam quam stultitiam loquacem; sin quae- 143
rimus quid unum excellat ex omnibus, docto oratori palma danda est; quem si patiuntur eundem esse philosophum, sublata controversia est; sin eos diiungent, hoc erunt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum omnis scientia, in philosophorum autem cognitione non continuo inest eloquentia; quae quamvis contemnatur ab eis, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus adferre videatur.' haec cum Crassus dixisset, parumper et ipse conticuit et ceteris silentium fuit.

Tum Cotta 'equidem,' inquit 'Crasse, non possum 36
queri, quod mihi videare aliud quiddam et non id, quod 144
susceperis, disputasse; plus enim aliquanto attulisti, quam tibi erat attributum a nobis ac denuntiatum; sed certe ut eae partes fuerunt tuae, de inlustranda oratione ut diceres, et eras ipse iam ingressus atque in quattuor partis omnem orationis laudem discripseras, cum de duabus primis nobis quidem satis, sed, ut ipse dicebas, celeriter exigueque dixisses, duas tibi reliquas feceras, quem ad modum primum ornate, deinde etiam apte dice-
remus: quo cum ingressus esses, repente te quasi qui- 145
dam aestus ingenii tui procul a terra abripuit atque in altum a conspectu paene hominum abstraxit; omnem enim rerum scientiam complexus non tu quidem eam nobis tradidisti; neque enim fuit tam exigui temporis; sed apud hos quid profeceris nescio, me quidem in Academiam totum compulisti, in qua velim sit illud, quod

saepe posuisti, ut non necesse sit consumere aetatem atque ut possit is illa omnia cernere, qui tantummodo aspexerit; sed etiamsi est aliquando spissius aut si ego sum tardior, profecto numquam conquiescam neque defatigabor ante, quam illorum ancipitis vias rationesque et pro omnibus et contra omnia disputandi percepero.'
146 tum Caesar 'unum' inquit 'me ex tuo sermone maxime, Crasse, commovit, quod eum negasti, qui non cito quid didicisset, numquam omnino posse perdiscere; ut mihi non sit difficile periclitari et aut statim percipere ista, quae tu verbis ad caelum extulisti, aut, si non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his nostris possim esse
147 contentus.' hic Sulpicius 'ego vero,' inquit 'Crasse, neque Aristotelem istum neque Carneadem nec philosophorum quemquam desidero, vel me licet existimes desperare ista posse perdiscere vel, id quod facio, contemnere: mihi rerum forensium et communium volgaris haec cognitio satis magna est ad eam, quam specto, eloquentiam; ex qua ipsa tamen permulta nescio; quae tum denique, cum causa aliqua, quae a me dicenda est, desiderat, quaero. quam ob rem, nisi forte es iam defessus et si tibi non graves sumus, refer ad illa te, quae ad ipsius orationis laudem splendoremque pertinent; quae ego ex te audire volui, non ut desperarem me eloquen-
37 148 tiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem.' tum Crassus 'pervolgatas res requiris' inquit 'et tibi non incognitas, Sulpici: quis enim de isto genere non docuit, non instituit, non scriptum etiam reliquit? sed geram morem et ea dumtaxat, quae mihi nota sunt, breviter exponam tibi; censebo tamen ad eos, qui auctores et inventores sunt harum sane minutarum rerum, revertendum.

149 Omnis igitur oratio conficitur ex verbis; quorum primum nobis ratio simpliciter videnda est, deinde coniuncte. nam est quidam ornatus orationis, qui ex singulis verbis est; alius, qui ex continuatis [coniunctis] constat. ergo utemur verbis aut eis, quae propria sunt et certa quasi vocabula rerum, paene una nata cum rebus ipsis; aut eis, quae transferuntur et quasi alieno in loco conlocantur; aut eis, quae novamus et facimus

ipsi. in propriis igitur est [verbis] illa laus oratoris, ut 150
abiecta atque obsoleta fugiat, lectis atque inlustribus uta-
tur, in quibus plenum quiddam et sonans inesse videa-
tur. sed in hoc verborum genere [propriorum] delectus
est habendus quidam atque is aurium quodam iudicio
ponderandus est; in quo consuetudo etiam bene loquendi
valet plurimum; itaque hoc, quod volgo de oratoribus 151
ab imperitis dici solet 'bonis hic verbis,' aut 'aliquis non
bonis utitur,' non arte aliqua perpenditur, sed quo-
dam quasi naturali sensu iudicatur: in quo non magna
laus est vitare vitium, quamquam est magnum, verum
tamen hoc quasi solum quoddam atque fundamentum
est, verborum usus et copia bonorum; sed quid ipse 152
aedificet orator et in quo adiungat artem, id esse nobis
quaerendum [atque explicandum] videtur. tria sunt igi- 38
tur in verbo simplici, quae orator adferat ad inlustran-
dam atque exornandam orationem: aut inusitatum ver-
bum aut novatum aut translatum. inusitata sunt prisca 153
fere ac vetustate ab usu cotidiani sermonis iam diu inter-
missa, quae sunt poëtarum licentiae liberiora quam no-
strae; sed tamen raro habet etiam in oratione poëticum
aliquod verbum dignitatem. neque enim illud fugerim
dicere, ut Caelius 'qua tempestate Poenus in Italiam
venit,' nec 'prolem' aut 'subolem' aut 'fari' aut 'nuncupare'
aut, ut tu soles, Catule, 'non rebar' aut 'opinabar;' aut alia
multa, quibus loco positis grandior atque antiquior ora-
tio saepe videri solet. novantur autem verba, quae ab 154
eo, qui dicit, ipso gignuntur ac fiunt, vel coniungendis
verbis, ut haec:

tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat.
num non vis huius me versutiloquas malitias .....

videtis enim et 'versutiloquas' et 'expectorat' ex coniun-
ctione facta esse verba, non nata; vel [saepe] sine con-
iunctione [verba novantur] ut 'ille senius ne desertus,' ut 'di
genitales,' ut 'bacarum ubertate incurvescere.' tertius ille 155
modus transferendi verbi late patet, quem necessitas ge-
nuit inopia coacta et angustiis, post autem iucunditas
delectatioque celebravit; nam ut vestis frigoris depel-
lendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad
ornatum etiam corporis et dignitatem, sic verbi translatio

instituta est inopiae causa, frequentata delectationis. nam gemmare vitis, luxuriem esse in herbis, laetas segetes etiam rustici dicunt; quod enim declarari vix verbo proprio potest, id translato cum est dictum, inlustrat id, quod intellegi volumus, eius rei, quam alieno verbo po-
156 suimus, similitudo. ergo hae translationes quasi mutuationes sunt, cum quod non habeas aliunde sumas, illae paulo audaciores, quae non inopiam indicant, sed orationi splendoris aliquid arcessunt; quarum ego quid vo-
39 bis aut inveniendi rationem aut genera ponam? similitu-
157 dinis est ad verbum unum contracta brevitas, quod verbum in alieno loco tamquam in suo positum si agnoscitur, delectat, si simile nihil habet, repudiatur; sed ea transferri oportet, quae aut clariorem faciunt rem, ut illa [omnia]:

inhorrescit mare,
tenebrae conduplicantur, noctisque et nimbûm occaecat nigror,
flamma inter nubis coruscat, caelum tonitru contremit,
grando mixta imbri largifico subita praecipitans cadit,
undique omnes venti erumpunt, saevi exsistunt turbines,
fervit aestu pelagus:

omnia fere, quo essent clariora, translatis per similitu-
158 dinem verbis dicta sunt; aut quo significatur magis res tota sive facti alicuius sive consilii, ut ille, qui occultantem consulto, ne id, quod ageretur, intellegi posset, duobus translatis verbis similitudine ipsa indicat:

quandoquidem is se circumvestit dictis, saepit se dolo.

non numquam etiam brevitas translatione conficitur, ut illud 'si telum manu fugit:' imprudentia teli missi brevius propriis verbis exprimi non potuit, quam est uno
159 significata translato. hoc in genere persaepe mihi admirandum videtur quid sit, quod omnes translatis et alienis magis delectentur verbis quam propriis et suis;
40 nam si res suum nomen et vocabulum proprium non habet, ut pes in navi, ut nexum, quod per libram agitur, ut in uxore divortium, necessitas cogit, quod non habeas, aliunde sumere; sed in suorum verborum maxima copia tamen homines aliena multo magis, si sunt ratione
160 translata, delectant. id accidere credo, vel quod ingenii

specimen est quoddam transilire ante pedes posita et
alia longe repetita sumere; vel quod is, qui audit, alio
ducitur cogitatione neque tamen aberrat, quae maxima
est delectatio; vel quod singulis verbis res ac totum si-
mile conficitur; vel quod omnis translatio, quae quidem
sumpta ratione est, ad sensus ipsos admovetur, maxime
oculorum, qui est sensus acerrimus. nam et odor ur- 161
banitatis et mollitudo humanitatis et murmur maris et
dulcitudo orationis sunt ducta a ceteris sensibus; illa
vero oculorum multo acriora, quae paene ponunt in con-
spectu animi, quae cernere et videre non possumus;
nihil est enim in rerum natura, cuius nos non in aliis
rebus possimus uti vocabulo et nomine; unde enim si-
mile duci potest, potest autem ex omnibus, indidem ver-
bum unum, quod similitudinem continet, translatum lu-
men adferre orationi. quo in genere primum est fugienda 162
dissimilitudo: 'caeli ingentes fornices': quamvis sphae-
ram in scenam, ut dicitur, attulerit Ennius, tamen in
sphaera fornicis similitudo non potest inesse;

vive, Ulixes; dum licet:
oculis postremum lumen radiatum rape!

non dixit 'cape,' non 'pete' — haberet enim moram spe-
rantis diutius esse victurum — sed 'rape:' hoc verbum
est ad id aptatum, quod ante dixerat, 'dum licet.' deinde 41
videndum est ne longe simile sit ductum: 'Syrtim patri- 163
monii,' scopulum libentius dixerim; 'Charybdim bonorum,'
voraginem potius; facilius enim ad ea, quae visa, quam
ad illa, quae audita sunt, mentis oculi feruntur; et quo-
niam haec vel summa laus est in verbis transferendis,
ut sensum feriat id, quod translatum sit, fugienda est
omnis turpitudo earum rerum, ad quas eorum animos,
qui audient, trahet similitudo: nolo dici morte Africani 164
'castratam' esse rem publicam, nolo 'stercus curiae' dici
Glauciam; quamvis sit simile, tamen est in utroque de-
formis cogitatio similitudinis; nolo esse aut maius, quam
res postulet: 'tempestas comissationis;' aut minus: 'co-
missatio tempestatis;' nolo esse verbum angustius id,
quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac
suum:

quidnam est, obsecro? quid te adirier abnutas?

melius esset vetas, prohibes, absterres; quoniam ille dixerat:

ilico istic,
ne contagio mea bonis umbrave obsit ....

165 atque etiam, si vereare, ne paulo durior translatio esse videatur, mollienda est praeposito saepe verbo; ut si olim, M. Catone mortuo, 'pupillum' senatum quis relictum diceret, paulo durius; sin, 'ut ita dicam, pupillum,' aliquanto mitius: etenim verecunda debet esse translatio, ut deducta esse in alienum locum, non inrupisse, atque
166 ut precario, non vi, venisse videatur. modus autem nullus est florentior in singulis verbis nec qui plus luminis adferat orationi; nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo translato, sed ex pluribus continuatis conectitur, ut aliud dicatur, aliud intellegendum sit:

neque me patiar
iterum ad unum scopulum ut olim classem Achivom offendere.

atque illud,

erras, erras; nam exsultantem te et praefidentem tibi
repriment validae legum habenae atque imperi insistent iugo.

167 sumpta re simili verba illius rei propria deinceps in rem
42 aliam, ut dixi, transferuntur. est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est; etenim hoc fere genere fiunt ea, quae dicuntur aenigmata; non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est, in continuatione verborum. ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quandam fabricationem habet [sed in oratione]:

Africa terribili tremit horrida terra tumultu;

[pro Afris est sumpta Africa,] neque enim factum est verbum, ut 'mare saxifragis undis;' neque translatum, ut 'mollitur mare;' sed ornandi causa proprium proprio commutatum:

desine, Roma, tuos hostis ....

et

testes sunt campi magni .....

gravis est modus in ornatu orationis et saepe sumendus;

ex quo genere haec sunt, Martem belli esse communem, Cererem pro frugibus, Liberum appellare pro vino, Neptunum pro mari, curiam pro senatu, campum pro comitiis, togam pro pace, arma ac tela pro bello; quo item in ge- 168
nere et virtutes et vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur 'luxuries quam in domum inrupit,' et 'quo avaritia penetravit;' aut 'fides valuit, iustitia confecit.' videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo commutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatius; cui sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intellegi volumus aliquid aut ex parte totum, ut pro aedificiis cum parietes aut tecta dicimus; aut ex toto partem, ut cum unam turmam equitatum populi Romani dicimus; aut ex uno pluris:

at Romanus homo, tamenetsi res bene gesta est
corde suo trepidat;

aut cum ex pluribus intellegitur unum:

nos sumu' Romani, qui fuvimus ante Rudini.

aut quocumque modo, non ut dictum est, in eo genere intellegitur, sed ut sensum est. abutimur saepe etiam 43
verbo non tam eleganter quam in transferendo, sed 169
etiamsi licentius, tamen [interdum] non impudenter; ut cum grandem orationem pro longa, minutum animum pro parvo dicimus. verum illa videtisne esse non verbi, sed orationis, quae ex pluribus, ut exposui, translationibus conexa sunt? haec autem, quae aut immutata esse dixi aut aliter intellegenda ac dicerentur, sunt translata quodam modo; ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus 170
atque laus tribus exsistat ex rebus: si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit; aut factum vel coniunctione vel novitate, in quo item est auribus consuetudinique parcendum; aut translatum, quod maxime tamquam stellis quibusdam notat et inluminat orationem.

Sequitur continuatio verborum, quae duas res maxime, 171
conlocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat. conlocationis est componere et struere verba sic, ut neve asper eorum concursus neve hiulcus sit, sed quodam modo coagmentatus et levis; in quo [lepide] soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit [Lucilius]:

quam lepide λέξεις compostae! ut tesserulae omnes
arte pavimento atque emblemate vermiculato.

quae cum dixisset in Albucium inludens, ne a me quidem abstinuit:

Crassum habeo generum, ne rhetoricotero' tu sis.

quid ergo? iste Crassus, quoniam eius abuteris nomine, quid efficit? illud quidem; scilicet, ut ille volt et ego vellem, melius aliquanto quam Albucius: verum in me
172 quidem lusit ille, ut solet. sed est tamen haec conlocatio servanda verborum, de qua loquor; quae iunctam orationem efficit, quae cohaerentem, quae levem, quae aequabiliter fluentem, [id adsequemini] si [verba] extrema cum consequentibus primis ita iungentur, ut neve
44 173 aspere concurrant neve vastius diducantur. hanc diligentiam subsequitur modus etiam et forma verborum, quod iam vereor ne huic Catulo videatur esse puerile; versus enim veteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est, numeros quosdam nobis esse adhibendos putaverunt: interspirationis enim, non defatigationis nostrae neque librariorum notis, sed verborum et sententiarum modo interpunctas clausulas in orationibus esse voluerunt; idque princeps Isocrates instituisse fertur, ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinem delectationis atque aurium causa, quem ad modum scribit disci-
174 pulus eius Naucrates, numeris astringeret; nam quae [haec duo] musici, qui erant quondam idem poëtae, machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum, ut et verborum numero et vocum modo [delectatione] vincerent aurium satietatem — haec igitur duo, vocis dico moderationem et verborum conclusionem, quoad orationis severitas pati posset, a poëtica ad eloquentiam tra-
175 ducenda duxerunt; in quo illud est maximum, quod versus in oratione si efficitur coniunctione verborum, vitium est, et tamen eam coniunctionem sicuti versum numerose cadere et quadrare et perfici volumus, neque est ex multis res una, quae magis oratorem ab imperito dicendi ignaroque distinguat, quam quod ille rudis incondite fundit [quantum potest] et id, quod dicit, spiritu, non arte determinat, orator autem sic inligat sententiam verbis, ut eam numero quodam complectatur et astricto et

soluto. nam cum vinxit forma et modis, relaxat et libe- 176
rat immutatione ordinis, ut verba neque adligata sint
quasi certa aliqua lege versus neque ita soluta, ut vagen-
tur. quonam igitur modo [tantum munus insistemus, ut] 45
arbitramur nos hanc vim numerose dicendi consequi
posse? non est res tam difficilis quam necessaria; nihil
est enim tam tenerum neque tam flexibile neque quod
tam facile sequatur quocumque ducas quam oratio: ex
hac versus, ex hac eadem dispares numeri conficiuntur; 177
ex hac haec etiam soluta variis modis multorumque ge-
nerum oratio; non enim sunt alia sermonis, alia conten-
tionis verba, neque ex alio genere ad usum cotidianum,
alio ad scenam pompamque sumuntur; sed ea nos cum
iacentia sustulimus e medio, sicut mollissimam ceram ad
nostrum arbitrium formamus et fingimus; itaque tum
graves sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tene-
mus: sic institutam nostram sententiam sequitur oratio-
nis genus idque ad omnem aurium voluptatem et animo-
rum motum mutatur et vertitur. sed ut in plerisque 178
rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata, sic in
oratione, ut ea, quae maximam utilitatem in se contine-
rent, plurimum eadem haberent vel dignitatis vel saepe
etiam venustatis. incolumitatis ac salutis omnium causa
videmus hunc statum esse huius totius mundi atque na-
turae, rotundum ut caelum terraque ut media sit eaque
sua vi nutuque teneatur, sol ut circumferatur, ut accedat
ad brumale signum et inde sensim ascendat in diversam
partem; ut luna accessu et recessu [suo] solis lumen ac-
cipiat; ut eadem spatia quinque stellae dispari motu cursu-
que conficiant: haec tantam habent vim, paulum ut im- 179
mutata cohaerere non possint, tantam pulcritudinem, ut
nulla species ne cogitari quidem possit ornatior. re-
ferte nunc animum ad hominum vel etiam ceterarum
animantium formam et figuram: nullam partem corporis
sine aliqua necessitate adfictam totamque formam quasi
perfectam reperietis arte, non casu. quid in arboribus, 46
in quibus non truncus, non rami, non folia sunt denique
nisi ad suam retinendam conservandamque naturam? nus-
quam tamen est ulla pars nisi venusta. linquamus na- 180
turam artisque videamus: quid tam in navigio necessa-

rium quam latera, quam cavernae, quam prora, quam
puppis, quam antennae, quam vela, quam mali? quae
tamen hanc habent in specie venustatem, ut non solum
salutis, sed etiam voluptatis causa inventa esse videan-
tur. columnae templa et porticus sustinent; tamen ha-
bent non plus utilitatis quam dignitatis: Capitolii fasti-
gium illud et ceterarum aedium non venustas, sed neces-
sitas ipsa fabricata est, tamen, cum esset habita ratio,
quem ad modum ex utraque tecti parte aqua delabere-
tur, utilitatem templi fastigii dignitas consecuta est; ut,
etiamsi in caelo Capitolium statueretur, ubi imber esse
non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum
181 fuisse videatur. hoc in omnibus item partibus orationis
evenit, ut utilitatem ac prope necessitatem suavitas quae-
dam et lepos consequatur; clausulas enim atque inter-
puncta verborum animae interclusio atque angustiae spi-
ritus attulerunt: id inventum ita est suave, ut, si cui sit
infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba
nolimus; id enim auribus nostris gratum est [inventum],
quod hominum lateribus non tolerabile solum, sed etiam
47 182 facile esse posset. longissima est igitur complexio ver-
borum, quae volvi uno spiritu potest; sed hic naturae
modus est, artis alius. iam cum sint numeri plures,
iambum et trochaeum frequentem segregat ab oratore
Aristoteles, Catule, vester, qui natura tamen incurrunt
ipsi in orationem sermonemque nostrum; sed sunt in-
signes percussiones eorum numerorum et minuti pedes.
qua re primum ad heroum nos [dactyli et anapaesti et
spondei pedem] invitat: in quo impune progredi licet
duo dumtaxat pedes aut paulo plus, ne plane in versum
aut similitudinem versuum incidamus: 'altae sunt ge-
minae, quibus' hi tres [heroi] pedes in principia con-
183 tinuandorum verborum satis decore cadunt. probatur
autem ab eodem illo maxime paeon, qui est duplex:
nam aut a longa oritur, quam tres breves consequuntur,
ut haec verba 'desinite, incipite, comprimite,' aut a
brevibus deinceps tribus, extrema producta atque longa,
sicut illa sunt 'domuerant, sonipedes;' atque illi [phi-
losopho] ordiri placet a superiore paeone, posteriore
finire; est autem paeon hic [posterior] non syllabarum

numero, sed aurium mensura, quod est acrius iudicium et certius, par fere cretico, qui est ex longa et brevi et longa: ut

quid petam praesidi, aut exsequar? quove nunc ....

a quo numero exorsus est Fannius: 'si, Quirites, minas illius.' hunc ille clausulis aptiorem putat, quas volt longa plerumque syllaba terminari. neque vero haec tam 48
acrem curam diligentiamque desiderant, quam est illa 184
poëtarum; quos necessitas cogit et ipsi numeri ac modi sic verba versu includere, ut nihil sit ne spiritu quidem minimo brevius aut longius, quam necesse est: liberior est oratio et plane, ut dicitur, sic est vere soluta, non ut fugiat tamen aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa moderetur. namque ego illud adsentior Theophrasto, qui putat orationem, quae quidem sit polita atque facta quodam modo, non astricte, sed remissius numerosam esse
oportere; etenim, sicut ille suspicatur, ex istis modis, 185
quibus hic usitatus versus efficitur, post anapaestus, procerior quidam numerus, effloruit, inde ille licentior et divitior fluxit dithyrambus, cuius membra et pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa; et, si numerosum est in omnibus sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones et quod metiri possumus intervallis aequalibus, recte genus hoc numerorum, dum modo ne continuum sit, in orationis laude ponetur; nam si rudis et impolita putanda est illa sine intervallis loquacitas perennis et profluens, quid est aliud causae cur repudietur, nisi quod hominum auribus vocem natura modulatur ipsa? quod fieri, nisi inest numerus in voce,
non potest. numerus autem in continuatione nullus est; 186
distinctio et aequalium et saepe variorum intervallorum [percussio] numerum conficit, quem in cadentibus guttis, quod intervallis distinguuntur, notare possumus, in amni praecipitante non possumus. quodsi continuatio verborum haec soluta multo est aptior atque iucundior, si est articulis membrisque distincta, quam si continuata ac producta, membra illa modificata esse debebunt, quae si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi verborum ambitus; sic enim has orationis conversiones Graeci nominant; qua re aut paria esse debent posteriora superio-

ribus, et extrema primis aut, quod etiam est melius et
49 iucundius, longiora. atque haec quidem ab eis philoso-
187 phis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta sunt; quod
eo saepius testificor, ut auctoribus laudandis ineptiarum
crimen effugiam.' 'quarum tandem?' inquit Catulus 'aut
quid disputatione ista adferri potest elegantius aut om-
188 nino dici subtilius?' 'at enim vereor,' inquit Crassus 'ne
haec aut difficiliora istis ad persequendum esse videan-
tur aut, quia non traduntur in volgari ista disciplina,
nos ea maiora ac difficiliora videri velle videamur.' tum
Catulus 'erras,' inquit 'Crasse, si aut me aut horum
quemquam putas a te haec opera cotidiana et pervagata
exspectare: ista, quae dicis, dici volumus; neque tam
dici quam isto dici modo; neque tibi hoc pro me solum,
sed pro his omnibus sine ulla dubitatione respondeo.'
189 'ego vero' inquit Antonius 'inveni iam, quem negaram
in eo, quem scripsi, libello me invenisse [eloquentem].
sed eo te ne laudandi quidem causa interpellavi, ne
quid de hoc tam exiguo sermonis tui tempore verbo uno
190 meo deminueretur.' 'hanc igitur' Crassus inquit 'ad
legem cum exercitatione tum stilo, qui et alia et hoc
maxime ornat ac limat, formanda nobis oratio est; ne-
que tamen hoc tanti laboris est, quanti videtur, nec sunt
haec rhythmicorum aut musicorum acerrima norma diri-
genda; efficiendum est illud modo nobis, ne fluat oratio,
ne vagetur, ne insistat interius, ne excurrat longius, ut
membris distinguatur, ut conversiones habeat absolutas;
neque semper utendum est perpetuitate et quasi conver-
sione verborum, sed saepe carpenda membris minutiori-
bus oratio est, quae tamen ipsa membra sunt numeris
191 vincienda; neque vos paeon aut herous ille conturbet:
ipsi occurrent orationi; ipsi, inquam, se offerent et re-
spondebunt non vocati; consuetudo modo illa sit scri-
bendi atque dicendi, ut [sententiae verbis finiantur eorum-
que] verborum iunctio nascatur a proceris numeris ac
liberis, maxime heroo aut paeone priore aut cretico, sed
varie distincteque considat; notatur enim maxime simili-
tudo in conquiescendo; et, si primi et postremi [illi]
pedes sunt hac ratione servati, medii possunt latere,
modo ne circuitus ipse verborum sit aut brevior, quam

aures exspectent, aut longior, quam vires atque anima
patiatur; clausulas autem diligentius etiam servandas 50 192
esse arbitror quam superiora, quod in eis maxime per-
fectio atque absolutio iudicatur; nam versus aeque prima
et media et extrema pars attenditur, qui debilitatur, in
quacumque est parte titubatum; in oratione autem pauci
prima cernunt, postrema plerique: quae quoniam appa-
rent et intelleguntur, varianda sunt, ne aut animorum
iudiciis repudientur aut aurium satietate. duo enim aut 193
tres fere sunt extremi servandi et notandi pedes, si modo
non breviora et praecisa erunt superiora; quos aut cho-
reos aut heroos aut alternos esse oportebit aut in paeone
illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cre-
tico: horum vicissitudines efficient, ut neque ei satientur,
qui audient, fastidio similitudinis, nec nos id, quod fa-
ciemus, opera dedita facere videamur. quodsi Antipater 194
ille Sidonius, quem tu probe, Catule, meministi, solitus
est versus hexametros aliosque variis modis atque nume-
ris fundere ex tempore tantumque hominis ingeniosi ac
memoris valuit exercitatio, ut, cum se mente ac volun-
tate coniecisset in versum, verba sequerentur; quanto id
facilius in oratione, exercitatione et consuetudine adhi-
bita, consequemur!

Illud autem ne quis admiretur, quonam modo haec 195
volgus imperitorum in audiendo notet, cum in omni ge-
nere tum in hoc ipso magna quaedam est vis incredi-
bilisque naturae; omnes enim tacito quodam sensu sine
ulla arte aut ratione quae sint in artibus ac rationibus
recta ac prava diiudicant; idque cum faciunt in picturis
et in signis et in aliis operibus, ad quorum intellegen-
tiam a natura minus habent instrumenti, tum multo
ostendunt magis in verborum, numerorum vocumque iu-
dicio; quod ea sunt in communibus infixa sensibus nec
earum rerum quemquam funditus natura esse voluit ex-
pertem. itaque non solum verbis arte positis moventur 196
omnes, verum etiam numeris ac vocibus. quotus enim
quisque est qui teneat artem numerorum ac modorum?
at in his si paulum modo offensum est, ut aut con-
tractione brevius fieret aut productione longius, theatra
tota reclamant. quid, hoc non idem fit in vocibus, ut a

multitudine et populo non modo catervae atque concentus, sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes eiciantur?
51 mirabile est, cum plurimum in faciendo intersit inter
197 doctum et rudem, quam non multum differat in iudicando. ars enim cum a natura profecta sit, nisi natura moveat ac delectet, nihil sane egisse videatur; nihil est autem tam cognatum mentibus nostris quam numeri atque voces; quibus et excitamur et incendimur et lenimur et languescimus et ad hilaritatem et ad tristitiam saepe deducimur; quorum illa summa vis carminibus est aptior et cantibus, non neglecta, ut mihi videtur, a Numa rege doctissimo maioribusque nostris, ut epularum sollemnium fides ac tibiae Saliorumque versus indicant; maxime autem a Graecia vetere celebrata. [quibus utinam similibusque de rebus disputari quam de puerilibus his ver-
198 borum translationibus maluissetis!] verum ut in versu volgus, si est peccatum, videt, sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit; sed poëtae non ignoscit, nobis concedit: tacite tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum perfectumque cernunt. itaque illi veteres, sicut hodie etiam non nullos videmus, cum circuitum et quasi orbem verborum conficere non possent, nam id quidem nuper vel posse vel audere coepimus, terna aut bina aut non nulli singula etiam verba dicebant; qui in illa infantia naturale illud, quod aures hominum flagitabant, tenebant tamen, ut et illa essent paria, quae dicerent, et aequalibus interspirationibus uterentur.

52 Exposui fere, ut potui, quae maxime ad ornatum ora-
199 tionis pertinere arbitrabar. dixi enim de singulorum laude verborum, dixi de coniunctione eorum, dixi de numero atque forma; sed si habitum [etiam] orationis et quasi colorem aliquem requiritis, est et plena quaedam, sed tamen teres, et tenuis, non sine nervis ac viribus, et ea, quae particeps utriusque generis quadam mediocritate laudatur; his tribus figuris insidere quidam venustatis non fuco inlitus, sed sanguine diffusus debet
200 color. [tum] denique hic nobis [orator] ita conformandus est et verbis et sententiis, ut, quem ad modum qui utuntur armis aut palaestra, non solum sibi vitandi aut feriendi rationem esse habendam putant, sed etiam, ut

cum venustate moveantur, sic verbis quidem ad aptam compositionem et decentiam, sententiis vero ad gravitatem orationis utatur [ut ei, qui in armorum tractatione versantur]. quod quidem vos etsi facitis, tamen admo- 201
nendos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis verbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter, interdum factis, raro autem etiam [per]vetustis, in perpetua autem oratione, cum et coniunctionis levitatem et numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio sententiarum atque verborum. formantur autem et verba et sententiae paene innumerabiliter, quod satis scio notum esse vobis; sed inter conformationem verborum et sententiarum hoc interest, quod verborum tollitur, si verba mutaris, sententiarum permanet, quibuscumque verbis uti velis. nam et commoratio una in re permul- 53 202
tum movet et inlustris explanatio rerumque, quasi gerantur, sub aspectum paene subiectio; quae et in exponenda re plurimum valet et ad inlustrandum id, quod exponitur, et ad amplificandum; ut eis, qui audient, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur; et huic contraria saepe percursio est et plus ad intellegendum, quam dixeris, significatio et distincte concisa brevitas et extenuatio et huic adiuncta inlusio a praeceptis Caesaris non abhorrens; et ab re digressio, 203
in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinnus esse debebit; propositioque quid sis dicturus et ab eo, quod est dictum, seiunctio et reditus ad propositum et iteratio et rationis apta conclusio; tum augendi minuendive causa veritatis superlatio atque traiectio et rogatio atque huic finitima quasi percontatio expositioque sententiae suae; tum illa, quae maxime quasi inrepit in hominum mentis, alia dicentis ac significantis dissimulatio; quae est periucunda, cum in oratione non contentione, sed sermone tractatur; deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio vel ante vel postquam dixeris vel cum aliquid a te ipso reicias; prae- 204
munitio etiam est ad id, quod adgrediare, et traiectio in alium; communicatio, quae est quasi cum eis ipsis, apud

quos dicas, deliberatio; morum ac vitae imitatio vel in
personis vel sine illis, magnum quoddam ornamentum
orationis et aptum ad animos conciliandos vel maxime,
205 saepe autem etiam ad commovendos; personarum ficta
inductio vel gravissimum lumen augendi; descriptio, erro-
ris inductio, ad hilaritatem impulsio, anteoccupatio; tum
duo illa, quae maxime movent, similitudo et exemplum;
digestio, interpellantis coërcitio, reticentia, comminatio;
vox quaedam libera atque etiam effrenatio augendi causa;
iracundia, obiurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio,
declinatio brevis a proposito, non ut superior illa di-
gressio, purgatio, conciliatio, laesio, optatio atque ex-
secratio. his fere luminibus inlustrant orationem sen-
54 206 tentiae; orationis autem ipsius tamquam armorum est
vel ad usum comminatio et quasi petitio vel ad venusta-
tem ipsa tractatio, nam et geminatio verborum habet
interdum vim, leporem alias, et paulum immutatum ver-
bum atque deflexum et eiusdem verbi crebra tum a primo
repetitio, tum in extremum conversio et in eadem verba
impetus et concursio et adiunctio et progressio et eius-
dem verbi crebrius positi quaedam distinctio et revo-
catio [verbi] et illa, quae similiter desinunt aut quae
cadunt similiter aut quae paribus paria referuntur aut
207 quae sunt inter se similia. est etiam gradatio quaedam
et conversio et verborum concinna transgressio et con-
trarium et dissolutum et declinatio et reprehensio et ex-
clamatio et imminutio et quod in multis casibus ponitur
et quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad
singula et ad propositum subiecta ratio et item in distri-
butis supposita ratio et permissio et rursum alia dubitatio
et improvisum quiddam et dinumeratio et alia correctio
et dissipatio et continuatum et interruptum et imago et
sibi ipsi responsio et immutatio et diiunctio et ordo et
208 relatio et digressio et circumscriptio. haec enim sunt
fere atque horum similia [vel plura etiam esse possunt],
quae sententiis orationem verborumque conformationibus
55 inluminant.' 'quae quidem te, Crasse, video,' inquit
Cotta 'quod nota esse nobis putes, sine definitionibus
et sine exemplis effudisse.' 'ego vero' inquit Crassus
'ne illa quidem, quae supra dixi, nova vobis esse arbi-

trabar, sed voluntati vestrum omnium parui. his autem 209
de rebus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui ipse
iam praecipitans me quoque haec praecipitem paene evol-
vere coëgit. sed tamen huius generis demonstratio est
et doctrina ipsa volgaris; usus autem gravissimus et in
hoc toto dicendi studio difficillimus. quam ob rem quo- 210
niam de ornatu omni orationis sunt omnes, si non pate-
facti, at certe commonstrati loci, nunc quid aptum sit,
hoc est, quid maxime deceat in oratione videamus. quam-
quam id quidem perspicuum est, non omni causae nec
auditori neque personae neque tempori congruere oratio-
nis unum genus; nam et causae capitis alium quendam 211
verborum sonum requirunt, alium rerum privatarum at-
que parvarum; et aliud dicendi genus deliberationes,
aliud laudationes, [aliud iudicia,] aliud sermones, aliud
consolatio, aliud obiurgatio, aliud disputatio, aliud histo-
ria desiderat. refert etiam qui audiant, senatus an po-
pulus an iudices: frequentes an pauci an singuli, et qua-
les: ipsique oratores qua sint aetate, honore, auctoritate,
debet videri; tempus, pacis an belli, festinationis an otii.
itaque hoc loco nihil sane est quod praecipi posse videa- 212
tur, nisi ut figuram orationis plenioris et tenuioris et item
illius mediocris ad id, quod agemus, adcommodatam deli-
gamus. ornamentis eisdem uti fere licebit alias contentius,
alias summissius; omnique in re posse quod deceat facere
artis et naturae est, scire quid quandoque deceat prudentiae.

Sed haec omnia perinde sunt, ut aguntur. actio, in- 56 213
quam, in dicendo una dominatur; sine hac summus ora-
tor esse in numero nullo potest, mediocris hac instructus
summos saepe superare. huic primas dedisse Demosthe-
nes dicitur, cum rogaretur, quid in dicendo esset pri-
mum; huic secundas, huic tertias; quo mihi melius etiam
illud ab Aeschine dictum videri solet; qui cum propter
ignominiam iudicii cessisset Athenis et se Rhodum con-
tulisset, rogatus a Rhodiis legisse fertur orationem illam
egregiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem
dixerat; qua perlecta petitum ab eo est postridie, ut le-
geret illam etiam, quae erat contra ab Demosthene pro
Ctesiphonte dicta: quam cum suavissima et maxima
voce legisset, admirantibus omnibus 'quanto' inquit 'ma-

gis miraremini, si audissetis ipsum!' ex quo satis signi-
ficavit, quantum esset in actione, qui orationem eandem
214 aliam fore putarit actore mutato. quid fuit in Graccho,
quem tu melius, Catule, meministi, quod me puero tanto
opere efferretur? 'quo me miser conferam? quo vertam?
in Capitoliumne? at fratris sanguine madet. an domum?
matremne ut miseram lamentantem videam et abiectam?'
quae sic ab illo esse acta constabat oculis, voce, gestu,
inimici ut lacrimas tenere non possent. haec ideo dico
pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui sunt veri-
tatis ipsius actores, reliquerunt; imitatores autem verita-
57 tis, histriones, occupaverunt. ac sine dubio in omni re
215 vincit imitationem veritas, et ea si satis in actione effi-
ceret ipsa per sese, arte profecto non egeremus; verum
quia animi permotio, quae maxime aut declaranda aut
imitanda est actione, perturbata saepe ita est, ut obscu-
retur ac paene obruatur, discutienda sunt ea, quae ob-
scurant, et ea, quae sunt eminentia et prompta, sumenda.
216 omnis enim motus animi suum quendam a natura habet
voltum et sonum et gestum; corpusque totum hominis et
eius omnis voltus omnesque voces, ut nervi in fidibus,
ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsae. nam
voces ut chordae sunt intentae, quae ad quemque tactum
respondeant, acuta gravis, cita tarda, magna parva; quas
tamen inter omnis est suo quoque in genere mediocris,
atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene
asperum, contractum diffusum, continenti spiritu inter-
misso, fractum scissum, flexo sono extenuatum inflatum;
217 nullum est enim horum generum, quod non arte ac mode-
ratione tractetur. hi sunt actori, ut pictori, expositi ad
58 variandum colores. aliud enim vocis genus iracundia
sibi sumat, acutum, incitatum, crebro incidens:

> ipsus hortatur me frater, ut meos malis miser
> mandarem natos ....

et ea, quae tu dudum, Antoni, protulisti:

> segregare abs te ausu's .....

et

> ecquis hoc animadvortit? vincite .....

et Atreus fere totus. aliud miseratio ac maeror, flexibile,
plenum, interruptum, flebili voce:

quo nunc me vertam? quod iter incipiam ingredi?
domum paternamne? anne ad Peliae filias?

et illa

o pater, o patria, o Priami domus!

et quae sequuntur

haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari.

aliud metus, demissum et haesitans et abiectum: 218

multis sum modis circumventus, morbo, exsilio atque inopia:
tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat;
mater terribilem minatur vitae cruciatum et necem,
quae nemo est tam firmo ingenio et tanta confidentia,
quin refugiat timido sanguen atque exalbescat metu.

aliud vis, contentum, vehemens, imminens quadam incitatione gravitatis: 219

iterum Thyestes Atreum adtractatum advenit,
iterum iam adgreditur me et quietum exsuscitat.
maior mihi moles, maius miscendumst malum,
qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

aliud voluptas, effusum, lene, tenerum, hilaratum ac remissum:

sed sibi cum tetulit coronam ob coligandas nuptias,
tibi ferebat, cum simulabat se sibi iam facis dare,
tum ad te ludibunda docte et delicate detulit.

aliud molestia, sine commiseratione grave quoddam et uno pressu ac sono obductum:

qua tempestate Paris Helenam innuptis iunxit nuptiis,
ego tum gravida, expletis iam fui ad pariendum mensibus;
per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.

omnis autem hos motus subsequi debet gestus, non hic 59
220
verba exprimens scenicus, sed universam rem et sententiam non demonstratione, sed significatione declarans, laterum inflexione hac forti ac virili, non ab scena et histrionibus, sed ab armis aut etiam a palaestra; manus autem minus arguta, digitis subsequens verba, non exprimens; brachium procerius proiectum quasi quoddam telum orationis; supplosio pedis in contentionibus aut

221 incipiendis aut finiendis. sed in ore sunt omnia, in eo au-
tem ipso dominatus est omnis oculorum; quo melius
nostri illi senes, qui personatum ne Roscium quidem
magno opere laudabant; animi est enim omnis actio et
imago animi voltus, indices oculi: nam haec est una
pars corporis, quae, quot animi motus sunt, tot signi-
ficationes [et commutationes] possit efficere; neque vero
est quisquam qui eadem conivens efficiat. Theophrastus
quidem Tauriscum quendam dicit actorem aversum soli-
tum esse dicere, qui in agendo contuens aliquid pronun-
222 tiaret. qua re oculorum est magna moderatio; nam oris
non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias
aut ad pravitatem aliquam deferamur; oculi sunt, quo-
rum tum intentione, tum remissione, tum coniectu, tum
hilaritate motus animorum significemus apte cum genere
ipso orationis; est enim actio quasi sermo corporis, quo
magis menti congruens esse debet, oculos autem natura
nobis, ut equo et leoni saetas, caudam, auris, ad mo-
223 tus animorum declarandos dedit, qua re in hac nostra
actione secundum vocem voltus valet; is autem oculis
gubernatur. atque in eis omnibus, quae sunt actionis,
inest quaedam vis a natura data; qua re etiam hac im-
periti, hac volgus, hac denique barbari maxime commo-
ventur: verba enim neminem movent nisi eum, qui
eiusdem linguae societate coniunctus est, sententiaeque
saepe acutae non acutorum hominum sensus praeter-
volant: actio, quae prae se motum animi fert, omnis
movet; isdem enim omnium animi motibus concitantur
et eos isdem notis et in aliis agnoscunt et in se ipsi in-
60 dicant. ad actionis autem usum atque laudem maximam
224 sine dubio partem vox obtinet; quae primum est optanda
nobis; deinde, quaecumque erit, ea tuenda; de quo illud
iam nihil ad hoc praecipiendi genus, quem ad modum
voci serviatur: equidem tamen magno opere censeo ser-
viendum; sed illud videtur ab huius nostri sermonis offi-
cio non abhorrere, quod, ut dixi paulo ante, plurimis
in rebus quod maxime est utile, id nescio quo pacto
etiam decet maxime. nam ad vocem obtinendam nihil
est utilius quam crebra mutatio; nihil perniciosius quam
225 effusa sine intermissione contentio. quid, ad auris

nostras et actionis suavitatem quid est vicissitudine et
varietate et commutatione aptius? itaque idem Gracchus,
quod potes audire, Catule, ex Licinio cliente tuo, litte-
rato homine, quem servum sibi ille habuit ad manum,
cum eburneola solitus est habere fistula qui staret oc-
culte post ipsum, cum contionaretur, peritum hominem, qui
inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum
excitaret aut a contentione revocaret.' 'audivi meher-
cule,' inquit Catulus 'et saepe sum admiratus hominis
cum diligentiam tum etiam doctrinam et scientiam.' 'ego 226
vero,' inquit Crassus 'ac doleo quidem illos viros in
eam fraudem in re publica esse delapsos; quamquam
tela texitur ea in civitate [ratio vivendi] ac posteritati
ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non
tulerunt, iam similis habere cupiamus.' 'mitte, obsecro,'
inquit 'Crasse,' Iulius 'sermonem istum et te ad Gracchi
fistulam refer; cuius ego nondum plane rationem intel-
lego.' 'in omni voce' inquit Crassus 'est quiddam me- 61
dium, sed suum cuique voci: hinc gradatim ascendere 227
vocem utile et suave est (nam a principio clamare
agreste quiddam est), et idem illud ad firmandam est vo-
cem salutare; deinde est quiddam contentionis extre-
mum, quod tamen interius est, quam acutissimus clamor,
quo te fistula progredi non sinet, et iam ab ipsa conten-
tione revocabit; est item contra quiddam in remissione
gravissimum quoque tamquam sonorum gradibus descen-
ditur. haec varietas et hic per omnis sonos vocis cursus
et se tuebitur et actioni adferet suavitatem. sed fistu-
latorem domi relinquetis, sensum huius consuetudinis
vobiscum ad forum deferetis.

Edidi, quae potui, non ut volui, sed ut me temporis 228
angustiae coëgerunt, scitum est enim causam conferre in
tempus, cum adferre plura, si cupias, non queas.' 'tu
vero' inquit Catulus 'conlegisti omnia, quantum ego pos-
sum iudicare, ita divinitus, ut non a Graecis sumpsisse,
sed eos ipsos haec docere posse videare; me quidem
istius sermonis participem factum esse gaudeo; ac vel-
lem meus gener, sodalis tuus, Hortensius, adfuisset;
quem quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas
tu oratione complexus es, excellentem fore.' et Crassus 229

'fore dicis?' inquit 'ego vero esse iam iudico et tum iudicavi, cum me consule in senatu causam defendit Africae nuperque etiam magis, cum pro Bithyniae rege dixit. quam ob rem recte confidis, Catule; nihil enim isti adulescenti neque a natura neque a doctrina deesse sentio: quo magis est tibi, Cotta, et tibi, Sulpici, vigilandum ac laborandum; non enim ille mediocris orator vestrae quasi succrescit aetati, sed et ingenio peracri et studio flagranti et doctrina eximia et memoria singulari; cui quamquam faveo, tamen illum aetati suae praestare cupio, vobis vero illum tanto minorem praecurrere vix honestum est. sed iam surgamus' inquit 'nosque curemus et aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros curaque laxemus.'

M. TULLII CICERONIS DE CLARIS ORATORIBUS LIBER QUI DICITUR BRUTUS.

Cum e Cilicia decedens Rhodum venissem et eo 1
mihi de Q. Hortensii morte esset adlatum, opinione om- 1
nium maiorem animo cepi dolorem; nam et amico amisso
cum consuetudine iucunda tum multorum officiorum con-
iunctione me privatum videbam et interitu talis auguris
dignitatem nostri conlegii deminutam dolebam; qua in
cogitatione et cooptatum me ab eo in conlegium re-
cordabar, in quo iuratus iudicium dignitatis meae fece-
rat, et inauguratum ab eodem; ex quo augurum insti-
tutis in parentis eum loco colere debebam. augebat 2
etiam molestiam, quod magna sapientium civium bono-
rumque penuria vir egregius coniunctissimusque mecum
consiliorum omnium societate alienissimo rei publicae
tempore exstinctus et auctoritatis et prudentiae suae triste
nobis desiderium reliquerat; dolebamque, quod non, ut
plerique putabant, adversarium aut obtrectatorem laudum
mearum, sed socium potius et consortem gloriosi labo-
ris amiseram. etenim si in leviorum artium studio memo- 3
riae proditum est poëtas nobilis poëtarum aequalium
morte doluisse, quo tandem animo eius interitum ferre
debui, cum quo certare erat gloriosius quam omnino ad-
versarium non habere? cum praesertim non modo num-
quam sit aut illius a me cursus impeditus aut ab illo
meus, sed contra semper alter ab altero adiutus et com-
municando et monendo et favendo. sed quoniam per- 4
petua quadam felicitate usus ille cessit e vita suo magis
quam suorum civium tempore et tum occidit, cum lugere
facilius rem publicam posset, si viveret, quam iuvare,
vixitque tam diu, quam licuit in civitate bene beateque
vivere, nostro incommodo detrimentoque, si est ita ne-
cesse, doleamus, illius vero mortis opportunitatem bene-

volentia potius quam misericordia prosequamur, ut, quo-
tienscumque de clarissimo et beatissimo viro cogitemus,
5 illum potius quam nosmet ipsos diligere videamur. nam
si id dolemus, quod eo iam frui nobis non licet, nostrum
est id malum; quod modice feramus, ne id non ad ami-
citiam, sed ad domesticam utilitatem referre videamur;
sin, tamquam illi ipsi acerbitatis aliquid acciderit, angi-
mur, summam eius felicitatem non satis grato animo in-
2 6 terpretamur. etenim si viveret Q. Hortensius, cetera
fortasse desideraret una cum reliquis bonis et fortibus
civibus, hunc aut praeter ceteros aut cum paucis susti-
neret dolorem, cum forum populi Romani, quod fuisset
quasi theatrum illius ingenii, voce erudita et Romanis
Graecisque auribus digna spoliatum atque orbatum vi-
7 deret. equidem angor animo non consilii, non ingenii,
non auctoritatis armis egere rem publicam, quae didi-
ceram tractare quibusque me adsuefeceram quaeque erant
propria cum praestantis in re publica viri tum bene mo-
ratae et bene constitutae civitatis. quodsi fuit in re
publica tempus ullum, cum extorquere arma posset e
manibus iratorum civium boni civis auctoritas et oratio,
tum profecto fuit, cum patrocinium pacis exclusum est
8 aut errore hominum aut timore. ita nobismet ipsis ac-
cidit, ut, quamquam essent multo magis alia lugenda,
tamen hoc doleremus, quod, quo tempore aetas nostra
perfuncta rebus amplissimis tamquam in portum con-
fugere deberet non inertiae neque desidiae, sed otii mo-
derati atque honesti, cumque ipsa oratio iam nostra
canesceret haberetque suam quandam maturitatem et
quasi senectutem, tum arma sunt ea sumpta, quibus illi
ipsi, qui didicerant eis uti gloriose, quem ad modum
9 salutariter uterentur, non reperiebant. itaque ei mihi
videntur fortunate beateque vixisse cum in ceteris civi-
tatibus tum maxime in nostra, quibus cum auctoritate
rerumque gestarum gloria tum etiam sapientiae laude
perfrui licuit; quorum memoria et recordatio in maximis
nostris gravissimisque curis iucunda sane fuit, cum in
eam nuper ex sermone quodam incidissemus.

3 10 Nam cum inambularem in xysto et essem otiosus
domi, M. ad me Brutus, ut consueverat, cum T. Pom-

ponio venerat, homines cum inter se coniuncti tum mihi
ita cari itaque iucundi, ut eorum aspectu omnis quae me
angebat de re publica cura consederit: quos postquam
salutavi, 'quid vos,' inquam 'Brute et Attice? numquid
tandem novi?' 'nihil sane,' inquit Brutus 'quod quidem
aut tu audire velis aut ego pro certo dicere audeam.'
tum Atticus 'eo' inquit 'ad te animo venimus, ut de re 11
publica esset silentium et aliquid audiremus potius ex
te, quam te adficeremus ulla molestia.' 'vos vero,' in-
quam 'Attice, et praesentem me cura levatis et absenti
magna solacia dedistis, nam vestris primum litteris re-
creatus me ad pristina studia revocavi.' tum ille 'legi'
inquit 'perlibenter epistulam, quam ad te Brutus misit
ex Asia, qua mihi visus est et monere te prudenter et
consolari amicissime.' 'recte' inquam 'est visus: nam 12
me istis scito litteris ex diuturna perturbatione totius
valetudinis tamquam ad aspiciendam lucem esse revoca-
tum; atque ut post Cannensem illam calamitatem pri-
mum Marcelli ad Nolam proelio populus se Romanus
erexit posteaque prosperae res deinceps multae conse-
cutae sunt, sic post rerum nostrarum et communium
gravissimos casus nihil ante epistulam Bruti mihi ac-
cidit, quod vellem aut quod aliqua ex parte sollicitudines
adlevaret meas.' tum Brutus 'volui id quidem efficere 13
certe et capio magnum fructum, si quidem quod volui
tanta in re consecutus sum; sed scire cupio, quae te
Attici litterae delectaverint.' 'istae vero,' inquam 'Brute,
non modo delectationem mihi, sed etiam, ut spero, salu-
tem attulerunt.' 'salutem?' inquit ille 'quodnam tandem
genus istuc tam praeclarum litterarum fuit?' 'an mihi
potuit' inquam 'esse aut gratior ulla salutatio aut ad hoc
tempus aptior quam illius libri, quo me hic adfatus quasi
iacentem excitavit?' tum ille 'nempe eum dicis,' inquit 14
'quo iste omnem rerum memoriam breviter et, ut mihi
quidem visum est, perdiligenter complexus est?' 'istum
ipsum,' inquam 'Brute, dico librum mihi saluti fuisse.'
tum Atticus 'optatissimum mihi quidem est quod dicis: 4
sed quid tandem habuit liber iste, quod tibi aut novum
aut tanto usui posset esse?' 'ille vero et nova' inquam 15
'mihi quidem multa et eam utilitatem, quam requirebam,

ut explicatis ordinibus temporum uno in conspectu om-
nia viderem; quae cum studiose tractare coepissem, ipsa
mihi tractatio litterarum *tuarum* salutaris fuit admonuit-
que, Pomponi, ut a te ipso sumerem aliquid ad me re-
ficiendum teque remunerandum si non pari, at grato ta-
men munere; quamquam illud Hesiodium laudatur a
doctis, quod eadem mensura reddere iubet qua acceperis
16 aut etiam cumulatiore, si possis: ego autem voluntatem
tibi profecto remetiar, sed rem ipsam nondum posse
videor; idque ut ignoscas, a te peto; nec enim ex novis,
ut agricolae solent, fructibus est, unde tibi reddam quod
accepi; sic omnis fetus repressus *est* exustusque flos
siti veteris ubertatis exaruit, nec ex conditis, qui iacent
in tenebris et ad quos omnis nobis aditus, qui paene solis
patuit, obstructus est: seremus igitur aliquid tamquam
in inculto et derelicto solo, quod ita diligenter colemus,
ut impendiis etiam augere possimus largitatem tui mune-
ris; modo idem noster animus efficere possit quod ager, qui
cum multos annos quievit, uberiores efferre fruges solet.'
17 tum ille 'ego vero et exspectabo ea, quae polliceris, nec
exigam nisi tuo commodo et erunt mihi pergrata, si sol-
veris.' 'mihi quoque,' inquit Brutus 'exspectanda sunt
ea, quae Attico polliceris, etsi fortasse ego a te huius
voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, se
18 incommodo *tuo* exacturum negat.' 'at vero' inquam
'tibi ego, Brute, non solvam, nisi prius a te cavero am-
plius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum.'
'non mehercule' inquit 'tibi repromittere istuc quidem
ausim; nam hunc, qui negat, video flagitatorem non
illum quidem tibi molestum, sed adsiduum tamen et
acrem fore.' tum Pomponius 'ego vero' inquit 'Brutum
nihil mentiri puto, videor enim iam te ausurus esse ap-
pellare, quoniam longo intervallo modo primum animad-
19 verti paulo te hilariorem; itaque, quoniam hic quod
mihi debetur, se exacturum professus est, quod huic
debes, ego a te peto.' quidnam id?' inquam. 'ut scri-
bas' inquit 'aliquid; iampridem enim conticuerunt tuae
litterae: nam ut illos de re publica libros edidisti, nihil
a te sane postea accepimus; eisque nosmet ipsi ad vete-
rum rerum nostrarum memoriam comprehendendam im-

pulsi atque incensi sumus. sed illa, cum poteris; atque
ut possis, rogo; nunc vero,' inquit 'si es animo vacuo, 20
expone nobis quod quaerimus.' 'quidnam est id?' inquam. 'quod mihi nuper in Tusculano inchoavisti de oratoribus, quando esse coepissent, qui etiam et quales fuissent: quem ego sermonem cum ad Brutum tuum vel nostrum potius detulissem, magno opere hic audire se velle dixit: itaque hunc elegimus diem, cum te sciremus esse vacuum. qua re, si tibi est commodum, ede illa,
quae coeperas, et Bruto et mihi.' 'ego vero,' inquam 21
'si potero, faciam vobis satis.' 'poteris,' inquit 'relaxa modo paulum animum aut plane, si potes, libera.' 'nempe igitur hinc tum, Pomponi, ductus est sermo, quod erat a me mentio facta causam Deiotari fidelissimi atque optimi regis ornatissime et copiosissime a Bruto
me audisse defensam.' 'scio' inquit, 'ab isto initio 6
tractum esse sermonem teque Bruti dolentem vicem quasi deflevisse iudiciorum vastitatem et fori.' 'feci'
inquam 'istuc quidem et saepe facio; nam mihi, Brute, 22
in te intuenti crebro in mentem venit vereri, ecquodnam curriculum aliquando sit habitura tua et natura admirabilis et exquisita doctrina et singularis industria; cum enim in maximis causis versatus esses et cum tibi aetas nostra iam cederet fascisque summitteret, subito in civitate cum alia ceciderunt, tum etiam ea ipsa, de qua
disputare ordimur, eloquentia obmutuit.' tum ille 'cete- 23
rarum rerum causa' inquit 'istuc et doleo et dolendum puto; dicendi autem me non tam fructus et gloria quam studium ipsum exercitatioque delectat: quod mihi nulla res eripiet te praesertim tam studioso mei. dicere enim bene nemo potest, nisi qui prudenter intellegit. qua re qui eloquentiae verae dat operam, dat prudentiae, qua ne maximis quidem in bellis aequo animo carere quis-
quam potest.' 'praeclare,' inquam 'Brute, dicis eoque 24
magis ista dicendi laude delector, quod cetera, quae sunt quondam habita in civitate pulcherrima, nemo est tam humilis qui se non aut posse adipisci aut adeptum putet: eloquentem neminem video factum esse victoria. sed quo facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur,

agamus.' cum idem placuisset illis, tum in pratulo propter
Platonis statuam consedimus.

25 Hic ego: 'laudare igitur eloquentiam et quanta vis
sit eius exponere quantamque eis, qui sint eam conse-
cuti, dignitatem adferat, neque propositum nobis est
hoc loco neque necessarium; hoc vero sine ulla dubita-
tione confirmaverim, sive illa arte pariatur aliqua sive
exercitatione quadam [sive natura], rem unam esse om-
nium difficillimam; quibus enim ex quinque rebus con-
stare dicitur, earum una quaeque est ars ipsa magna
per sese: quarum quinque artium concursus maximarum
quantam vim quantamque difficultatem habeat, existi-
7 mari potest. testis est Graecia, quae cum eloquentiae
26 studio sit incensa iamdiuque excellat in ea praestetque
ceteris, tamen omnis artis vetustiores habet et multo
ante non inventas solum, sed etiam perfectas, quam
haec est [a Graecis] elaborata dicendi vis atque copia;
in quam cum intueor, maxime mihi occurrunt, Attice, et
quasi lucent Athenae tuae, qua in urbe primum se ora-
tor extulit primumque etiam monumentis et litteris ora-
27 tio est coepta mandari: tamen ante Periclem, cuius scripta
quaedam feruntur, et Thucydidem, qui non nascentibus
Athenis, sed iam adultis fuerunt, littera nulla est, quae
quidem ornatum aliquem habeat et oratoris esse videa-
tur; quamquam opinio est et eum, qui multis annis ante
hos fuerit, Pisistratum et paulo seniorem etiam Solonem
posteaque Clisthenem multum, ut temporibus illis, va-
28 luisse dicendo. post hanc aetatem aliquot annis, ut ex
Atticis monumentis potest perspici, Themistocles fuit,
quem constat cum prudentia tum etiam eloquentia praesti-
tisse; post Pericles, qui cum floreret omni genere vir-
tutis, hac tamen fuit laude clarissimus; Cleonem etiam
temporibus illis turbulentum illum quidem civem, sed
29 tamen eloquentem constat fuisse. huic aetati suppares
Alcibiades, Critias, Theramenes; quibus temporibus quod
dicendi genus viguerit ex Thucydidi scriptis, qui ipse
tum fuit, intellegi maxime potest: grandes erant verbis,
crebri sententiis, compressione rerum breves et ob eam
8 ipsam causam interdum subobscuri. sed ut intellectum
30 est quantam vim haberet adcurata et facta quodam modo

oratio, tum etiam magistri dicendi multi subito exstite-
runt: [tum] Leontinus Gorgias, Thrasymachus Calche-
donius, Protagoras Abderites, Prodicus Ceus, Hippias
Eleus [in honore magno fuit], aliique multi temporibus
eisdem, *qui* docere se profitebantur, adrogantibus sane
verbis, quem ad modum causa inferior — ita enim lo-
quebantur — dicendo fieri superior posset. his opposuit 31
sese Socrates, qui subtilitate quadam disputandi refel-
lere eorum instituta solebat [verbis]. huius ex uberrimis
sermonibus exstiterunt doctissimi viri; primumque tum
philosophia non illa de natura, quae fuerat antiquior, sed
haec, in qua de bonis rebus et malis deque hominum
vita et moribus disputatur, inventa dicitur; quod quo-
niam genus ab hoc, quod proposuimus, abhorret, philo-
sophos aliud in tempus reiciamus; ad oratores, a quibus
digressi sumus, revertamur. exstitit igitur iam senibus 32
illis, quos paulo ante diximus, Isocrates, cuius domus
cunctae Graeciae quasi ludus quidam patuit atque offi-
cina dicendi; magnus orator [et perfectus magister],
quamquam forensi luce caruit intraque parietes aluit eam
gloriam, quam nemo meo quidem iudicio est postea con-
secutus: is et ipse scripsit multa praeclare et docuit
alios; et cum cetera melius quam superiores, tum pri-
mus intellexit etiam in soluta oratione, dum versum effu-
geres, modum tamen et numerum quendam oportere
servari; ante hunc enim verborum quasi structura et 33
quaedam ad numerum conclusio nulla erat; aut, si quando
erat, non apparebat eam dedita opera esse quaesitam:
quae forsitan laus sit; verum tamen natura magis tum
casuque non numquam, haud ratione aliqua aut obser-
vatione fiebat; ipsa enim natura circumscriptione qua- 34
dam verborum comprehendit concluditque sententiam,
quae cum aptis constructa verbis est, cadit etiam ple-
rumque numerose: nam et aures ipsae quid plenum, quid
inane sit iudicant et spiritu quasi necessitate aliqua ver-
borum comprehensio terminatur; in quo non modo defici,
sed etiam laborare turpe est. tum fuit Lysias ipse qui- 9
dem in causis forensibus non versatus, sed egregie subti- 35
lis scriptor atque elegans, quem iam prope audeas ora-
torem perfectum dicere: nam plane quidem perfectum et

cui nihil admodum desit Demosthenem facile dixeris:
nihil acute inveniri potuit in eis causis, quas scripsit,
nihil, ut ita dicam, subdole, nihil versute, quod ille non
viderit; nihil subtiliter dici, nihil presse, nihil enucleate,
quo fieri possit aliquid limatius, nihil contra grande,
nihil incitatum, nihil ornatum vel verborum gravitate
36 vel sententiarum, quo quicquam esse elatius. huic Hy-
perides proximus et Aeschines fuit et Lycurgus et Dinar-
chus et is, cuius nulla exstant scripta, Demades aliique
plures. haec enim aetas effudit hanc copiam; et, ut
opinio mea fert, sucus ille et sanguis incorruptus usque
ad hanc aetatem oratorum fuit, in qua naturalis inesset,
37 non fucatus nitor. Phalereus enim successit eis senibus
adulescens eruditissimus ille quidem horum omnium, sed
non tam armis institutus quam palaestra; itaque delecta-
bat magis Athenienses quam inflammabat; processerat
enim in solem et pulverem non ut e militari taberna-
culo, sed ut e Theophrasti doctissimi hominis umbra-
38 culis. hic primus inflexit orationem et eam mollem
teneramque reddidit et suavis, sicut fuit, videri maluit
quam gravis; sed suavitate ea, qua perfunderet animos,
non qua perfringeret: tantum ut memoriam concinnitatis
suae, non, quem ad modum de Pericle scripsit Eupolis,
cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eo-
rum, a quibus esset auditus. videsne igitur vel in ea
39 ipsa urbe, in qua et nata et alta sit eloquentia, quam ea
sero prodierit in lucem? siquidem ante Solonis aetatem
et Pisistrati de nullo ut diserto memoriae proditum est.
at hi quidem, ut populi Romani aetas est, senes, ut
Atheniensium saecla numerantur, adulescentes debent
videri; nam etsi Servio Tullio regnante viguerunt, tamen
multo diutius Athenae iam erant, quam est Roma ad
hodiernum diem: nec tamen dubito quin habuerit vim
40 magnam semper oratio; neque enim iam Troicis tempo-
ribus tantum laudis in dicendo Ulixi tribuisset Home-
rus et Nestori, quorum alterum vim habere voluit, alte-
rum suavitatem, nisi iam tum esset honos eloquentiae;
neque ipse poëta hic tam idem ornatus in dicendo ac
plane orator fuisset, cuius etsi incerta sunt tempora,
tamen annis multis fuit ante Romulum; siquidem non

infra [superiorem] Lycurgum fuit, a quo est disciplina Lacedaemoniorum astricta legibus. sed studium eius 41
generis maiorque vis agnoscitur in Pisistrato; denique hunc proximo saeculo Themistocles insecutus est, ut apud nos, perantiquus, ut apud Atheniensis, non ita sane vetus: fuit enim *sua* regnante iam *in* Graecia, nostra autem civitate non ita pridem dominatu regio liberata: nam bellum Volscorum illud gravissimum, cui Coriolanus exsul interfuit, eodem fere tempore quo Persarum bellum fuit, similisque fortuna clarorum virorum; si qui- 42
dem uterque cum civis egregius fuisset, populi ingrati pulsus iniuria se ad hostis contulit conatumque iracundiae suae morte sedavit; nam etsi aliter est apud te, Attice, de Coriolano, concede tamen, ut huic generi mortis potius adsentiar.' at ille ridens 'tuo vero' inquit 11
'arbitratu; quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius; ut enim tu nunc de Coriolano, sic Clitarchus, sic Stratocles de Themistocle finxit: nam quem Thucydides, qui 43
et Atheniensis erat et summo loco natus summusque vir et paulo aetate posterior, tantum *morbo* mortuum scripsit et in Attica clam humatum addidit*que* fuisse suspitionem veneno sibi conscivisse mortem, hunc isti aiunt, cum taurum immolavisset, excepisse sanguinem patera et eo poto mortuum concidisse; hanc enim mortem rhetorice et tragice ornare potuerunt, illa mors volgaris nullam praebebat materiem ad ornandum. qua re quoniam tibi ita quadrat omnia fuisse Themistocli paria et Coriolano, pateram quoque a me sumas licet; praebebo etiam hostiam, ut Coriolanus sit plane alter Themistocles.' 'sit 44
sane,' inquam 'ut libet, de isto; et ego cautius posthac historiam attingam te audiente, quem rerum Romanarum auctorem laudare possum religiosissimum. sed tum fere Pericles Xanthippi filius, de quo ante dixi, primus adhibuit doctrinam; quae quamquam tum nulla erat dicendi, tamen ab Anaxagora physico eruditus exercitationem mentis a reconditis abstrusisque rebus ad causas forensis popularisque facile traduxerat. huius suavitate maxime hilaratae Athenae sunt; huius ubertatem et copiam admiratae eiusdem vim dicendi terroremque timue-

12 45 runt. haec igitur aetas prima Athenis oratorem prope
perfectum tulit; nec enim in constituentibus rem publi-
cam nec in bella gerentibus nec in impeditis ac regum
dominatione devinctis nasci cupiditas dicendi solet: pa-
cis est comes otiique socia et iam bene constitutae
46 civitatis quasi alumna quaedam eloquentia. itaque ait
Aristoteles, cum sublatis in Sicilia tyrannis res priva-
tae longo intervallo iudiciis repeterentur, tum primum
[quod esset acuta illa gens et controversa natura,] artem
et praecepta Siculos Coracem et Tisiam conscripsisse;
nam antea neminem solitum via nec arte, sed adcurate
tamen et de scripto plerosque dicere; scriptasque fuisse
et paratas a Protagora rerum inlustrium disputationes,
47 quae nunc communes appellantur loci; quod idem fecisse
Gorgiam, quem singularum rerum laudes vituperationes-
que conscripsisse, quod iudicaret hoc oratoris esse ma-
xime proprium, rem augere posse laudando vituperando-
que rursus adfligere; huic Antiphontem Rhamnusium
similia quaedam habuisse conscripta, quo neminem um-
quam melius ullam oravisse capitis causam, cum se ipse
defenderet, se audiente, locuples auctor scripsit Thu-
48 cydides: nam Lysiam primo profiteri solitum artem [esse]
dicendi, deinde, quod Theodorus esset in arte subtilior,
in orationibus autem ieiunior, orationes eum scribere
aliis coepisse, artem removisse; similiter Isocratem primo
[artem dicendi esse negavisse,] scribere [autem] aliis
solitum orationes, quibus in iudiciis uterentur; sed cum
ex eo, quia quasi committeret contra legem, 'quo quis
iudicio circumveniretur,' saepe ipse in iudicium voca-
retur, orationes aliis destitisse scribere totumque se ad
13 49 artis componendas transtulisse. et Graeciae quidem
oratorum partus atque fetus vides, ad nostrorum an-
nalium rationem veteres, ad ipsorum sane recentis; nam
ante quam delectata est Atheniensium civitas hac laude
dicendi, multa iam memorabilia et in domesticis et in
bellicis rebus effecerat; hoc autem studium non erat
50 commune Graeciae, sed proprium Athenarum; quis enim
aut Argivum oratorem aut Corinthium aut Thebanum
scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminonda
docto homine suspicari libet: Lacedaemonium vero us-

que ad hoc tempus audivi fuisse neminem; Menelaum
ipsum dulcem illum quidem tradit Homerus, sed pauca
dicentem: brevitas autem laus est interdum in aliqua
parte dicendi, in universa eloquentia laudem non habet.
at vero extra Graeciam magna dicendi studia fuerunt 51
maximique huic laudi habiti honores inlustre oratorum
nomen reddiderunt: nam ut semel e Piraeeo eloquentia
evecta est, omnis peragravit insulas atque ita peregri-
nata tota Asia est, ut se externis oblineret moribus
omnemque illam salubritatem Atticae dictionis et quasi
sanitatem perderet ac loqui paene dedisceret: hinc Asia-
tici oratores non contemnendi quidem nec celeritate
nec copia, sed parum pressi et nimis redundantes; Rho-
dii saniores et Atticorum similiores. sed de Graecis 52
hactenus; etenim haec ipsa forsitan fuerint non neces-
saria.'

Tum Brutus: 'ista vero' inquit 'quam necessaria fue-
rint non facile dixerim; iucunda certe mihi fuerunt ne-
que solum non longa, sed etiam breviora quam vellem.'
'optime,' inquam 'sed veniamus ad nostros, de quibus
difficile est plus intellegere, quam quantum ex monu-
mentis suspicari licet. quis enim putet * aut celerita- 14
tem ingenii L. Bruto illi nobilitatis vestrae principi de- 53
fuisse? qui de matre savianda ex oraculo Apollinis tam
acute arguteque coniecerit; qui summam prudentiam si-
mulatione stultitiae texerit; qui potentissimum regem
clarissimi regis filium expulerit civitatemque perpetuo
dominatu liberatam magistratibus annuis, legibus iudi-
ciisque devinxerit; qui conlegae suo imperium abroga-
verit, ut e civitate regalis nominis memoriam tolleret:
quod certe effici non potuisset, nisi esset oratione per-
suasum. videmus item paucis annis post reges exactos, 54
cum plebes prope ripam Anienis ad tertium miliarium
consedisset eumque montem, qui Sacer appellatus est,
occupavisset, M. Valerium dictatorem dicendo sedavisse
discordias eique ob eam rem honores amplissimos habi-
tos et eum primum ob eam ipsam causam Maximum
esse appellatum; ne L. Valerium quidem Potitum arbi-
tror non aliquid potuisse dicendo, qui post decemviralem
invidiam plebem in patres incitatam legibus et contioni-

55 bus suis mitigaverit; possumus Appium Claudium suspi-
cari disertum, quia senatum iamiam inclinantem a Pyrrhi
pace revocaverit; possumus C. Fabricium, quia sit ad
Pyrrhum de captivis recuperandis missus orator; Ti.
Coruncanium, quod ex pontificum commentariis longe
plurimum ingenio valuisse videatur; M.' Curium, quod
is tribunus plebis interrege Appio Caeco diserto homine
comitia contra leges habente, cum de plebe consulem
non accipiebat, patres ante auctores fieri coëgerit, quod
56 fuit permagnum nondum lege Maenia lata; licet aliquid
etiam de M. Popilii ingenio suspicari, qui cum consul
esset eodemque tempore sacrificium publicum cum laena
faceret, quod erat flamen Carmentalis, plebi contra pa-
tres concitatione et seditione nuntiata, ut erat [laena
amictus], ita venit in contionem seditionemque cum aucto-
ritate tum oratione sedavit. sed eos oratores habitos esse
aut omnino tum ullum eloquentiae praemium fuisse nihil
sane mihi legisse videor: tantummodo coniectura ducor
57 ad suspicandum. dicitur etiam C. Flaminius, is qui tri-
bunus plebis legem de agro Gallico et Piceno viritim
dividundo tulit, qui consul apud Trasimenum est inter-
fectus, ad populum valuisse dicendo; Q. etiam Maximus
Verrucosus orator habitus est temporibus illis et Q.
Metellus, is qui bello Punico secundo cum L. Veturio
Philone consul fuit; quem vero exstet [et de quo sit
memoriae proditum] eloquentem fuisse et ita esse habi-
tum, primus est M. Cornelius Cethegus, cuius eloquen-
tiae est auctor et idoneus quidem mea sententia Q.
Ennius, praesertim cum et ipse eum audiverit et scribat
de mortuo; ex quo nulla suspitio est amicitiae causa
58 esse ementitum. est igitur sic apud illum in nono, ut
opinor, annali:

additur orator Corneliu' suaviloquenti
ore Cethegus Marcu' Tuditano conlega
Marci filius .....

et oratorem appellat et suaviloquentiam tribuit, quae
nunc quidem non tam est in plerisque; latrant enim iam
quidam oratores, non loquuntur. sed est ea laus elo-
quentiae certe maxima,

is dictust ollis popularibus olim,
qui tum vivebant homines atque aevum agitabant,
flos delibatus populi:

probe vero; ut enim hominis decus ingenium, sic in- 59
genii ipsius lumen est eloquentia, qua virum excellentem praeclare tum illi homines florem populi esse dixerunt;

Suadaeque medulla.

Πειθὼ quam vocant Graeci, cuius effector est orator, hanc Suadam appellavit Ennius; [eius autem Cethegum medullam fuisse volt,] ut, quam deam in Pericli labris scripsit Eupolis sessitavisse, huius hic medullam nostrum oratorem fuisse dixerit. at hic [Cethegus] consul cum 60
P. Tuditano fuit bello Punico secundo quaestorque his consulibus M. Cato modo plane annis CXL ante me consulem, et id ipsum nisi unius esset Ennii testimonio cognitum, hunc vetustas, ut alios fortasse multos, oblivione obruisset: illius autem aetatis qui sermo fuerit ex Naevianis scriptis intellegi potest; his enim consulibus, ut in veteribus commentariis scriptum est, Naevius est mortuus; quamquam Varro noster diligentissimus investigator antiquitatis putat in hoc erratum vitamque Naevii producit longius. nam Plautus P. Claudio L. Porcio viginti annis post illos, quos ante dixi, consulibus mortuus est, Catone censore. hunc igitur Cethegum con- 61
secutus est aetate Cato, qui annis IX post eum fuit consul. eum nos ut perveterem habemus, qui L. Marcio M.' Manilio consulibus mortuus sit, annis LXXXVI ipsis ante me consulem; nec vero habeo quemquam antiquio- 16
rem, cuius quidem scripta proferenda putem, nisi quem Appii Caeci oratio haec ipsa de Pyrrho et non nullae mortuorum laudationes forte delectant. et hercules hae 62
quidem exstant: ipsae enim familiae sua quasi ornamenta ac monumenta servabant et ad usum, si quis eiusdem generis occidisset, et ad memoriam laudum domesticarum et ad inlustrandam nobilitatem suam: quamquam his laudationibus historia rerum nostrarum est facta mendosior; multa enim scripta sunt in eis, quae facta non sunt, falsi triumphi, plures consulatus, genera etiam falsa et ad plebem transitiones, cum homines humiliores

in alienum eiusdem nominis infunderentur genus; ut, si
ego me a M.' Tullio esse dicerem, qui patricius cum
Servio Sulpicio consul anno decimo post exactos reges
63 fuit. Catonis autem orationes non minus multae fere
sunt, quam Attici Lysiae, cuius arbitror plurimas esse
— est enim Atticus, quoniam certe Athenis est et natus
et mortuus et functus omni civium munere; quamquam
Timaeus eum quasi Licinia et Mucia lege repetit Syra-
cusas — et quodam modo est non nulla in his etiam
inter ipsos similitudo: acuti sunt, elegantes, faceti, bre-
64 ves; sed ille Graecus ab omni laude felicior. habet enim
certos sui studiosos, qui non tam habitus corporis opi-
mos quam gracilitates consectentur, quos, valetudo modo
bona sit, tenuitas ipsa delectat; quamquam in Lysia sunt
saepe etiam lacerti, sic ut fieri nihil possit valentius;
verum est certe genere toto strigosior: sed habet tamen
suos laudatores, qui hac ipsa eius subtilitate admodum
17 65 gaudeant; Catonem vero quis nostrorum oratorum, qui
quidem nunc sunt, legit? aut quis novit omnino? at
quem virum, di boni! mitto civem aut senatorem aut
imperatorem; oratorem enim hoc loco quaerimus; quis
illo gravior in laudando? acerbior in vituperando? in
sententiis argutior? in docendo edisserendoque subtilior?
refertae sunt orationes amplius centum quinquaginta,
quas quidem adhuc invenerim et legerim, et verbis et
rebus inlustribus: licet ex his eligant ea, quae notatione
et laude digna sint: omnes oratoriae virtutes in eis re-
66 perientur. iam vero Origines eius quem florem aut quod
lumen eloquentiae non habent? amatores huic desunt,
sicuti multis iam ante saeculis et Philisto Syracusio et
ipsi Thucydidi; nam ut horum concisis sententiis, inter-
dum etiam non satis apertis cum brevitate tum nimio
acumine officit Theopompus elatione atque altitudine ora-
tionis suae, [quod idem Lysiae Demosthenes,] sic Ca-
tonis luminibus obstruxit haec posteriorum quasi exagge-
67 rata altius oratio. sed ea in nostris inscitia est, quod
hi ipsi, qui in Graecis antiquitate delectantur eaque
subtilitate, quam Atticam appellant, hanc in Catone ne
noverunt quidem. 'Hyperidae volunt esse et Lysiae.'
68 'laudo: sed cur nolunt Catones?' 'Attico genere dicendi

se gaudere dicunt.' 'sapienter id quidem — atque utinam
imitarentur nec ossa solum, sed etiam sanguinem! gra-
tum est tamen, quod volunt — cur igitur Lysias et Hy-
perides amatur, cum penitus ignoretur Cato? antiquior
est huius sermo et quaedam horridiora verba; ita enim
tum loquebantur: id muta, quod tum ille non potuit, et
adde numeros et, ut aptior sit oratio, ipsa verba com-
pone et quasi coagmenta, quod ne Graeci quidem vete-
res factitaverunt: iam neminem antepones Catoni. ornari 69
orationem Graeci putant, si verborum immutationibus
utantur, quos appellant *τρόπους*, et sententiarum ora-
tionisque formis, quae vocant *σχήματα*: non veri simile
est quam sit in utroque genere et creber et distinctus
Cato. nec vero ignoro nondum esse satis politum hunc 18
oratorem et quaerendum esse aliquid perfectius; quippe
cum ita sit ad nostrorum temporum rationem vetus, ut
nullius scriptum exstet dignum quidem lectione, quod sit
antiquius; sed maiore honore in omnibus artibus quam
in hac una dicendi versatur antiquitas: quis enim eorum, 70
qui haec minora animadvertunt, non intellegit Canachi
signa rigidiora esse, quam ut imitentur veritatem; Cala-
midis dura illa quidem, sed tamen molliora quam Canachi;
nondum Myronis satis ad veritatem adducta, iam tamen,
quae non dubites pulcra dicere; pulcriora etiam Polycliti
et iam plane perfecta, ut mihi quidem videri solent?
similis in pictura ratio est; in qua Zeuxin et Polygnotum
et Timanthem et eorum, qui non sunt usi plus quam
quattuor coloribus, formas et liniamenta laudamus; at in
Aëtione, Nicomacho, Protogene, Apelle iam perfecta sunt
omnia. et nescio an reliquis in rebus omnibus idem 71
eveniat: nihil est enim simul et inventum et perfectum;
nec dubitari debet quin fuerint ante Homerum poëtae,
quod ex eis carminibus intellegi potest, quae apud illum
et in Phaeacum et in procorum epulis canuntur. quid,
nostri veteres versus ubi sunt?

quos olim Fauni vatesque canebant,
cum neque Musarum scopulos quisquam superarat,
nec dicti studiosus erat

'ante hunc' ait ipse de se, nec mentitur in gloriando;
sic enim sese res habet; nam et Odyssia Latina est sic

tamquam opus aliquod Daedali et Livianae fabulae non
72 satis dignae quae iterum legantur. atqui hic [Livius]
primus fabulam C. Claudio Caeci filio et M. Tuditano
consulibus docuit anno ipso ante, quam natus est Ennius,
post Romam conditam autem quartodecimo et quingentesimo, ut hic ait, quem nos sequimur, — est enim inter
scriptores de numero annorum controversia — Accius
autem a Q. Maximo quintum consule captum Tarento
scripsit Livium annis xxx post, quam eum fabulam docuisse et Atticus scribit et nos in antiquis commentariis
73 invenimus; docuisse autem fabulam annis post xi C.
Cornelio Q. Minucio consulibus ludis Iuventatis, quos
Salinator Senensi proelio voverat: in quo tantus error
Accii fuit, ut his consulibus xl annos natus Ennius
fuerit; cui si aequalis fuerit Livius, minor fuit aliquanto
is, qui primus fabulam dedit, quam ei, qui multas do-
19 cuerant ante hos consules, et Plautus et Naevius. haec
74 si minus apta videntur huic sermoni, Brute, Attico adsigna, qui me inflammavit studio inlustrium hominum
aetates et tempora persequendi.' 'ego vero' inquit Brutus 'et delector ista quasi notatione temporum et ad id,
quod instituisti, oratorum genera distinguere aetatibus,
75 istam diligentiam esse adcommodatam puto.' 'recte,' inquam 'Brute, intellegis; atque utinam exstarent illa carmina, quae multis saeclis ante suam aetatem in epulis
esse cantitata a singulis convivis de clarorum virorum
laudibus in Originibus scriptum reliquit Cato! tamen
illius, quem in vatibus et Faunis adnumerat Ennius,
76 bellum Punicum quasi Myronis opus delectat. sit Ennius sane, ut est certe, perfectior; qui si illum, ut simulat, contemneret, non omnia bella persequens primum
illud Punicum acerrimum bellum reliquisset. sed ipse
dicit, cur id faciat: 'scripsere,' inquit 'alii rem vorsibus,' et luculente quidem scripserunt, etiamsi minus quam
tu polite; nec vero tibi aliter videri debet, qui a Naevio
vel sumpsisti multa, si fateris, vel, si negas, surripuisti.

77 Cum hoc Catone grandiores natu fuerunt C. Flaminius, C. Varro, Q. Maximus, Q. Metellus, P. Lentulus,
P. Crassus, qui cum superiore Africano consul fuit.
ipsum Scipionem accepimus non infantem fuisse; filius

quidem eius, is qui hunc minorem Scipionem a Paullo adoptavit, si corpore valuisset, in primis habitus esset disertus: indicant cum oratiunculae tum historia quaedam Graeca scripta dulcissime; numeroque eodem fuit 20
78
Sex. Aelius, iuris quidem civilis omnium peritissimus, sed etiam ad dicendum paratus; de minoribus autem C. Sulpicius Gallus, qui maxime omnium nobilium Graecis litteris studuit; isque et oratorum in numero est habitus et fuit reliquis rebus ornatus atque elegans. iam enim erat unctior quaedam splendidiorque consuetudo loquendi: nam hoc praetore ludos Apollini faciente cum Thyesten fabulam docuisset, Q. Marcio Cn. Servilio consulibus mortem obiit Ennius. erat eisdem tempori- 79
bus Ti. Gracchus P. F., qui bis consul et censor fuit, cuius est oratio Graeca apud Rhodios; quem civem cum gravem tum etiam eloquentem constat fuisse. P. etiam Scipionem Nasicam, qui est Corculum appellatus, qui item bis consul et censor fuit, habitum eloquentem aiunt, illius, qui sacra acceperit, filium; dicunt etiam L. Lentulum, qui cum C. Figulo consul fuit; Q. Nobiliorem M. F. iam patrio instituto deditum studio litterarum, qui etiam Q. Ennium, qui cum patre eius in Aetolia militaverat, civitate donavit, cum triumvir coloniam deduxisset; et T. Annium Luscum huius Q. Fulvii conlegam non indisertum dicunt fuisse; atque etiam L. Paullus 80
Africani pater personam principis civis facile dicendo tuebatur; et vero etiam tum Catone vivo — qui annos quinque et octoginta natus excessit e vita, cum quidem eo ipso anno contra Ser. Galbam ad populum summa contentione dixisset, quam etiam orationem scriptam reliquit — sed vivo Catone minores natu multi uno tem- 21
81
pore oratores floruerunt; nam et A. Albinus, is qui Graece scripsit historiam, qui consul cum L. Lucullo fuit, et litteratus et disertus fuit; et tenuit cum hoc locum quendam etiam Ser. Fulvius et una Ser. Fabius Pictor et iuris et litterarum et antiquitatis bene peritus; Quintusque Fabius Labeo fuit ornatus eisdem fere laudibus. nam Q. Metellus, is cuius quattuor filii consulares fuerunt, in primis est habitus eloquens, qui pro L. Cotta dixit accusante Africano; cuius et aliae sunt orationes et *quae* con-

tra Ti. Gracchum exposita est in C. Fannii annalibus.
82 tum ipse L. Cotta veterator habitus, sed C. Laelius et
P. Africanus in primis eloquentes, quorum exstant ora-
tiones, ex quibus existimari de ingeniis eorum potest.
sed inter hos aetate paulum eis antecedens sine con-
troversia Ser. Galba eloquentia praestitit; et nimirum is
princeps ex Latinis illa oratorum propria et quasi le-
gitima opera tractavit, ut egrederetur a proposito or-
nandi causa, ut delectaret animos, ut permoveret, ut
augeret rem, ut miserationibus, ut communibus locis
uteretur: sed nescio quo modo huius, quem constat
eloquentia praestitisse, exiliores orationes sunt et re-
dolentes magis antiquitatem quam aut Laelii aut Sci-
pionis aut etiam ipsius Catonis; itaque exaruerunt, vix
iam ut appareant.

83 De ipsius Laelii et Scipionis ingenio quamquam ea
est fama, ut plurimum tribuatur ambobus, dicendi tamen
laus est in Laelio inlustrior; at oratio Laelii de conlegiis
non melior quam de multis quam voles Scipionis; non
quo illa Laelii quicquam sit dulcius aut quo de religione
dici possit augustius, sed multo tamen vetustior et hor-
ridior ille quam Scipio; et, cum sint in dicendo variae
voluntates, delectari mihi magis antiquitate videtur et
libenter verbis etiam uti paulo magis priscis Laelius:
84 sed est mos hominum, ut nolint eundem pluribus rebus
excellere; nam ut ex bellica laude aspirare ad Africa-
num nemo potest, in qua ipsa egregium Viriathi bello
reperimus fuisse Laelium; sic ingenii, litterarum, elo-
quentiae, sapientiae denique etsi utrique primas, priores
tamen libenter deferunt Laelio, nec mihi ceterorum iudi-
cio solum videtur, sed etiam ipsorum inter ipsos con-
85 cessu ita tributum fuisse. erat omnino tum mos, ut in
reliquis rebus melior, sic in hoc ipso humanior, ut faciles
22 essent in suum cuique tribuendo. memoria teneo Smyr-
nae me ex P. Rutilio Rufo audisse, cum diceret adu-
lescentulo se accidisse, ut ex senatus consulto P. Scipio
et D. Brutus, ut opinor, consules de re atroci magna-
que quaererent: nam cum in silva Sila facta caedes esset
notique homines interfecti insimularenturque familia, par-
tim etiam liberi, societatis eius, quae picarias de P.

Cornelio L. Mummio censoribus redemisset, decrevisse
senatum, ut de ea re cognoscerent et statuerent consules,
causam pro publicanis accurate, ut semper solitus esset, 86
eleganterque dixisse Laelium; cum consules re audita
AMPLIUS de consilii sententia pronuntiavissent, paucis in-
terpositis diebus iterum Laelium multo diligentius me-
liusque dixisse iterumque eodem modo a consulibus rem
esse prolatam; tum Laelium, cum eum socii domum
reduxissent egissentque gratias et ne defatigaretur ora-
vissent, locutum esse ita: se, quae fecisset, honoris eo-
rum causa studiose accurateque fecisse, sed se arbitrari
causam illam a Ser. Galba, quod is in dicendo actuosior
acriorque esset, gravius et vehementius posse defendi;
itaque auctoritate C. Laelii publicanos causam detulisse
ad Galbam: illum autem, quod ei viro succedendum 87
esset, verecunde et dubitanter recepisse; unum quasi
comperendinatus medium diem fuisse, quem totum Gal-
bam in consideranda causa componendaque posuisse; et,
cum cognitionis dies esset et ipse Rutilius rogatu socio-
rum domum ad Galbam mane venisset, ut eum admo-
neret et ad dicendi tempus adduceret, usque illum, quoad
ei nuntiatum esset consules descendisse, omnibus ex-
clusis commentatum in quadam testudine cum servis
litteratis fuisse, quorum alii aliud dictare eodem tempore
solitus esset: interim cum esset ei nuntiatum tempus
esse, exisse in aedis eo colore et eis oculis, ut egisse
causam, non commentatum putares. addebat etiam id- 88
que ad rem pertinere putabat, scriptores illos male mul-
catos exisse cum Galba; ex quo significabat illum non
in agendo solum, sed etiam in meditando vehementem
atque incensum fuisse. quid multa? magna exspectatione
plurimis audientibus coram ipso Laelio sic illam causam
tanta vi tantaque gravitate dixisse Galbam, ut nulla fere
pars orationis silentio praeteriretur; itaque multis que-
rellis multaque miseratione adhibita socios omnibus ap-
probantibus illa die quaestione liberatos esse. ex hac 23
Rutilii narratione suspicari licet, cum duae summae sint 89
in oratore laudes, una subtiliter disputandi ad docen-
dum, altera graviter agendi ad animos audientium per-
movendos, multoque plus proficiat is, qui inflammet iu-

dicem quam ille, qui doceat, elegantiam in Laelio, vim
in Galba fuisse; quae quidem vis tum maxime cognita
est, cum Lusitanis a Ser. Galba praetore contra inter-
positam, ut existimabatur, fidem interfectis L. Libone
tribuno plebis populum incitante et rogationem in Gal-
bam privilegii similem ferente, summa senectute, ut ante
dixi, M. Cato legem suadens in Galbam multa dixit;
quam orationem in Origines suas rettulit, paucis ante-
90 quam mortuus est [an] diebus an mensibus: tum igitur
nihil recusans Galba pro sese et populi Romani fidem
implorans, cum suos pueros tum C. Galli etiam filium
flens commendabat, cuius orbitas et fletus mire misera-
bilis fuit propter recentem memoriam clarissimi patris;
hisque se tum eripuit flamma, propter pueros miseri-
cordia populi commota, sicut idem scriptum reliquit
Cato. atque etiam ipsum Libonem non infantem video
91 fuisse, ut ex orationibus eius intellegi potest. cum
haec dixissem et paulum interquievissem 'quid igitur'
inquit 'est causae' Brutus, 'si tanta virtus in oratore
Galba fuit, cur ea nulla in orationibus eius appareat?
quod mirari non possum in eis, qui nihil omnino scripti
24 reliquerunt.' 'nec enim est eadem,' inquam 'Brute,
causa non scribendi et non tam bene scribendi, quam
dixerint; nam videmus alios oratores inertia nihil scrip-
sisse, ne domesticus etiam labor accederet ad forensem;
pleraeque enim scribuntur orationes habitae iam, non ut
92 habeantur; alios non laborare, ut meliores fiant; nulla
enim res tantum ad dicendum proficit, quantum scriptio;
memoriam autem in posterum ingenii sui non desiderant,
cum se putant satis magnam adeptos esse dicendi glo-
riam eamque etiam maiorem visum iri, si in existiman-
tium arbitrium sua scripta non venerint; alios, quod
melius putent dicere se posse quam scribere; quod perin-
geniosis hominibus neque satis doctis plerumque con-
93 tingit, ut ipsi Galbae; quem fortasse vis non ingenii so-
lum, sed etiam animi et naturalis quidam dolor dicentem
incendebat efficiebatque, ut et incitata et gravis et vehe-
mens esset oratio: dein cum otiosus stilum prehenderat
motusque omnis animi tamquam ventus hominem defe-
cerat, flaccescebat oratio; quod eis, qui limatius dicendi

consectantur genus, accidere non solet, propterea quod
prudentia numquam deficit oratorem, qua ille utens eodem
modo possit et dicere et scribere; ardor animi non sem-
per adest, isque cum consedit, omnis illa vis et quasi
flamma oratoris exstinguitur. hanc igitur ob causam 94
videtur Laelii mens spirare etiam in scriptis, Galbae au-
tem vis occidisse.

Fuerunt etiam in oratorum numero mediocrium L. et 25
Sp. Mummii fratres, quorum exstant amborum oratio-
nes: simplex quidem L. et antiquus; Sp. autem nihilo
ille quidem ornatior, sed tamen astrictior; fuit enim doctus
ex disciplina Stoicorum. multae sunt Sp. Albini ora-
tiones; sunt etiam L. et C. Aureliorum Orestarum, quos
aliquo video in numero oratorum fuisse. P. etiam Po- 95
pilius cum civis egregius tum non indisertus fuit; C.
vero filius eius disertus; Gaiusque Tuditanus cum omni
vita atque victu excultus atque expolitus tum eius ele-
gans est habitum orationis genus; eodemque in genere
est habitus is, qui iniuria accepta fregit Ti. Gracchum
patientia, civis in rebus optimis constantissimus M. Octa-
vius. at vero M. Aemilius Lepidus, qui est Porcina
dictus, eisdem temporibus fere quibus Galba, sed paulo
minor natu et summus orator est habitus et fuit, ut ap-
paret ex orationibus, scriptor sane bonus. hoc in ora- 96
tore Latino primum mihi videtur et levitas apparuisse
illa Graecorum et verborum comprehensio et iam artifex,
ut ita dicam, stilus. hunc studiose duo adulescentes in-
geniosissimi et prope aequales C. Carbo et Ti. Gracchus
audire soliti sunt; de quibus iam dicendi locus erit, cum
de senioribus pauca dixero. Q. enim Pompeius non
contemptus orator temporibus illis fuit, qui summos ho-
nores homo per se cognitus sine ulla commendatione
maiorum est adeptus. tum L. Cassius multum potuit 97
non eloquentia, sed dicendo tamen; homo non liberali-
tate, ut alii, sed ipsa tristitia et severitate popularis;
cuius quidem legi tabellariae M. Antius Briso tribunus
plebis diu restitit, M. Lepido consule adiuvante; eaque
res P. Africano vituperationi fuit, quod eius auctoritate
de sententia deductus Briso putabatur. tum duo Cae-
piones multum clientes consilio et lingua, plus aucto-

ritate tamen et gratia sublevabant. Sex. Pompeii sunt
scripta nec nimis extenuata, quamquam veterum est si-
26 milis, et plena prudentiae. P. Crassum valde probatum
98 oratorem eisdem fere temporibus accepimus, qui et in-
genio valuit et studio et habuit quasdam etiam domesti-
cas disciplinas. nam et cum summo illo oratore, Ser.
Galba, cuius C. filio filiam suam conlocaverat, adfinitate
sese devinxerat et cum esset P. Mucii filius fratremque
haberet P. Scaevolam, domi ius civile cognoverat. in
eo industriam constat summam fuisse maximamque gra-
99 tiam, cum et consuleretur plurimum et diceret. horum
aetatibus adiuncti duo C. Fanni C. et M. filii fuerunt:
quorum Gai filius, qui consul cum Domitio fuit, unam
orationem de sociis et nomine Latino contra Gracchum
reliquit sane et bonam et nobilem.' tum Atticus 'quid
ergo? estne ista Fannii? nam varia opinio pueris nobis
erat: alii a C. Persio litterato homine scriptam esse
aiebant, illo, quem significat valde doctum esse Luci-
lius; alii multos nobilis, quod quisque potuisset, in illam
100 orationem contulisse.' tum ego 'audivi equidem ista'
inquam 'de maioribus natu, sed numquam sum adductus
ut crederem; eamque suspitionem propter hanc causam
credo fuisse, quod Fannius in mediocribus oratoribus
habitus est, oratio autem vel optima est illo quidem tem-
pore orationum omnium: sed nec eius modi est, ut a
pluribus confusa videatur; unus enim sonus est totius
orationis et idem stilus; nec de Persio reticuisset Grac-
chus, cum ei Fannius de Menelao Maratheno et de
ceteris obiecisset, praesertim cum Fannius numquam
sit habitus elinguis; nam et causas defensitavit et tri-
bunatus eius arbitrio et auctoritate P. Africani gestus
non obscurus fuit. alter autem C. Fannius M. filius, C.
Laelii gener, et moribus et ipso genere dicendi durior.
101 is soceri instituto — quem, quia cooptatus in augurum
conlegium non erat, non admodum diligebat, praesertim
cum ille Q. Scaevolam sibi minorem natu generum prae-
tulisset: cui tamen Laelius se excusans non genero mi-
nori dixit se illud, sed maiori filiae detulisse — is tamen
instituto Laelii Panaetium audiverat. eius omnis in di-
cendo facultas historia ipsius non ineleganter scripta

perspici potest, quae neque nimis est infans neque per-
fecte diserta. Mucius autem augur, quod pro se opus 102
erat, ipse dicebat, ut de pecuniis repetundis contra T.
Albucium. is oratorum in numero non fuit, iuris civilis
intellegentia atque omni prudentiae genere praestitit. L.
Caelius Antipater scriptor, quem ad modum videtis, fuit
ut temporibus illis luculentus, iuris valde peritus, multo-
rum etiam ut L. Crassi magister.

Utinam in Ti. Graccho Gaioque Carbone talis mens 27
ad rem publicam bene gerendam fuisset, quale ingenium 103
ad bene dicendum fuit: profecto nemo his viris gloria
praestitisset. sed eorum alter propter turbulentissimum
tribunatum, ad quem ex invidia foederis Numantini bonis
iratus accesserat, ab ipsa re publica est interfectus; alter
propter perpetuam in populari ratione levitatem morte
voluntaria se a severitate iudicum vindicavit. sed fuit
uterque summus orator; atque hoc memoria patrum teste
dicimus: nam et Carbonis et Gracchi habemus orationes 104
nondum satis splendidas verbis, sed acutas prudentiae-
que plenissimas. fuit Gracchus diligentia Corneliae ma-
tris a puero doctus et Graecis litteris eruditus; nam sem-
per habuit exquisitos e Graecia magistros, in eis iam
adulescens Diophanem Mytilenaeum Graeciae tempori-
bus illis disertissimum. sed ei breve tempus ingenii au-
gendi et declarandi fuit: Carbo, cui vita suppeditavit, est 105
in multis iudiciis causisque cognitus. hunc qui audie-
rant prudentes homines, in quibus familiaris noster L.
Gellius, qui se illi contubernalem in consulatu fuisse
narrabat, canorum oratorem et volubilem et satis acrem
atque eundem et vehementem et valde dulcem et perfa-
cetum fuisse dicebat; addebat industrium etiam et diligen-
tem et in exercitationibus commentationibusque multum
operae solitum esse ponere. hic optimus illis temporibus 106
est patronus habitus eoque forum tenente plura fieri iu-
dicia coeperunt; nam et quaestiones perpetuae hoc adu-
lescente constitutae sunt, quae antea nullae fuerunt; L.
enim Piso tribunus plebis legem primus de pecuniis re-
petundis Censorino et Manilio consulibus tulit; — ipse
etiam Piso et causas egit et multarum legum aut auctor
aut dissuasor fuit; isque et orationes reliquit, quae iam

evanuerunt, et annalis sane exiliter scriptos — et iudicia populi [quibus aderat Carbo,] iam magis patronum desiderabant, tabella data; quam legem L. Cassius Lepido et Mancino consulibus tulit.

28 Vester etiam D. Brutus M. filius, ut ex familiari
107 eius L. Accio poëta sum audire solitus, et dicere non
inculte solebat et erat cum litteris Latinis tum etiam
Graecis ut temporibus illis eruditus; quae tribuebat idem
Accius etiam Q. Maximo L. Paulli nepoti: et vero
ante Maximum, illum Scipionem, quo duce privato Ti.
Gracchus occisus est, cum omnibus in rebus vehemen-
108 tem tum acrem aiebat in dicendo fuisse. tum etiam P.
Lentulus ille princeps ad rem publicam dumtaxat quod
opus esset satis habuisse eloquentiae dicitur; isdemque
temporibus L. Furius Philus perbene Latine loqui puta-
batur litteratiusque quam ceteri; P. Scaevola valde pru-
denter et acute, paulo etiam copiosius; nec multo minus
prudenter M'. Manilius. Appii Claudii volubilis, sed
paulo fervidior erat oratio. in aliquo numero etiam M.
Fulvius Flaccus et C. Cato, Africani sororis filius, me-
diocres oratores, etsi Flacci scripta sunt, sed ut stu-
diosi litterarum. Flacci autem aemulus P. Decius fuit,
non infans ille quidem, sed ut vita sic oratione etiam
109 turbulentus. M. Drusus C. F., qui in tribunatu C.
Gracchum conlegam, iterum tribunum, fregit, vir et
oratione gravis et auctoritate, eique proxime adiunctus
C. Drusus frater fuit. tuus etiam gentilis, Brute, M.
Pennus † facile agitavit in tribunatu C. Gracchum, paulum
aetate antecedens; fuit enim M. Lepido L. Oreste con-
sulibus quaestor Gracchus, tribunus Pennus, illius Marci
filius, qui cum Q. Aelio consul fuit: sed is omnia
summa sperans aedilicius est mortuus. nam de T. Fla-
minino, quem ipse vidi, nihil accepi nisi Latine diligen-
ter locutum.

29 His adiuncti sunt C. Curio, M. Scaurus, P. Rutilius,
110 C. Gracchus. De Scauro et Rutilio breviter licet di-
cere, quorum neuter summi oratoris habuit laudem et
uterque in multis causis versatus erat; in quibusdam
laudandi viri, [etiamsi maximi ingenii non essent, pro-
babiles tamen industria;] quamquam his quidem non

omnino ingenium, sed oratorium ingenium defuit; ne-
que enim refert videre quid dicendum sit, nisi id queas
solute et suaviter dicere: ne id quidem satis est, nisi id,
quod dicitur, fiat voce, voltu motuque conditius. quid 111
dicam opus esse doctrina? sine qua etiam si quid bene
dicitur adiuvante natura, tamen id, quia fortuito fit, sem-
per paratum esse non potest. in Scauri oratione, sa-
pientis hominis et recti, gravitas summa et naturalis
quaedam inerat auctoritas, non ut causam, sed ut testi-
monium dicere putares, cum pro reo diceret. hoc di- 112
cendi genus ad patrocinia mediocriter aptum videbatur,
ad senatoriam vero sententiam, cuius erat ille princeps,
vel maxime; significabat enim non prudentiam solum,
sed quod maxime rem continebat, fidem. habebat hoc
a natura ipsa, quod a doctrina non facile posset; quam-
quam huius quoque ipsius rei, quem ad modum scis,
praecepta sunt. huius et orationes sunt et tres ad L.
Fufidium libri scripti de vita ipsius lectu sane utiles;
quos nemo legit: at Cyri vitam et disciplinam legunt,
praeclaram illam quidem, sed neque tam nostris rebus
aptam nec tamen Scauri laudibus anteponendam. ipse 30
etiam Fufidius in aliquo patronorum numero fuit. Ruti- 113
lius autem in quodam tristi et severo genere dicendi ver-
satus est. erat uterque natura vehemens et acer: itaque
cum una consulatum petivissent, non ille solum, qui re-
pulsam tulerat, accusavit ambitus designatum competi-
torem, sed Scaurus etiam absolutus Rutilium in iudicium
vocavit; multaque opera multaque industria Rutilius fuit,
quae erat propterea gratior, quod idem magnum munus
de iure respondendi sustinebat. sunt eius orationes 114
ieiunae: multa praeclara de iure; doctus vir et Grae-
cis litteris eruditus, Panaetii auditor, prope perfectus
in Stoicis; quorum peracutum et artis plenum oratio-
nis genus scis tamen esse exile nec satis populari ad-
sensioni adcommodatum, itaque illa, quae propria est
huius disciplinae philosophorum de se ipsorum opinio
firma in hoc viro et stabilis inventa est; qui cum inno- 115
centissimus in iudicium vocatus esset, quo iudicio con-
volsam penitus scimus esse rem publicam, cum essent
eo tempore eloquentissimi viri L. Crassus et M. Anto-

nius consulares, eorum adhibere neutrum voluit: dixit
ipse pro sese et pauca C. Cotta, quod sororis erat filius;
et is quidem tamen ut orator, quamquam erat admodum
adulescens, sed Q. Mucius enucleate ille quidem et po-
lite, ut solebat, nequaquam autem ea vi atque copia,
quam genus illud iudicii et magnitudo causae postulabat.
116 habemus igitur in Stoicis oratoribus Rutilium, Scaurum
in antiquis: utrumque tamen laudemus, quoniam per
illos ne haec quidem in civitate genera hac oratoria
laude caruerunt; volo enim ut in scena, sic etiam in
foro non eos modo laudari, qui celeri motu et diffi-
cili utantur, sed eos etiam, quos statarios appellant,
quorum sit illa simplex in agendo veritas, non mo-
lesta.

31 117 Et quoniam Stoicorum est facta mentio, Q. Aelius
Tubero fuit illo tempore, L. Paulli nepos, nullo in ora-
torum numero, sed vita severus et congruens cum ea
disciplina, quam colebat; paulo etiam durior; qui qui-
dem in tribunatu iudicaverit contra P. Africani avunculi
sui testimonium vacationem augures, quo minus iudiciis
operam darent, non habere; et ut vita sic oratione durus,
incultus, horridus; itaque honoribus maiorum respondere
non potuit. fuit autem constans civis et fortis et in
primis Graccho molestus, quod indicat Gracchi in eum
oratio, sicut etiam in Gracchum Tuberonis.' [is fuit
118 mediocris in dicendo, doctissimus in disputando.] tum
Brutus: 'quam hoc idem in nostris contingere intellego
quod in Graecis, ut omnes fere Stoici prudentissimi in
disserendo sint et id arte faciant sintque architecti paene
verborum, eidem traducti a disputando ad dicendum in-
opes reperiantur: unum excipio Catonem, in quo per-
fectissimo Stoico summam eloquentiam non desiderem,
quam exiguam in Fannio, ne in Rutilio quidem magnam,
119 in Tuberone nullam video fuisse.' et ego 'non,' inquam
'Brute, sine causa, propterea quod istorum in dialecticis
omnis cura consumitur, vagum illud orationis et fusum
et multiplex non adhibetur genus; tuus autem avunculus,
quem ad modum scis, habet a Stoicis id, quod ab illis
petendum fuit: sed dicere didicit a dicendi magistris
eorumque more se exercuit. quodsi omnia a philosophis

essent petenda, Peripateticorum institutis commodius fin-
geretur oratio. quo magis tuum, Brute, iudicium probo, 120
qui eorum [id est, ex vetere Academia,] philosophorum
sectam secutus es, quorum in doctrina atque praeceptis
disserendi ratio coniungitur cum suavitate dicendi et co-
pia; quamquam ea ipsa Peripateticorum Academicorum-
que consuetudo ratiove dicendi talis est, ut nec perficere
oratorem possit ipsa per sese nec sine ea orator esse
perfectus; nam ut Stoicorum astrictior est oratio aliquan-
toque contractior, quam aures populi requirunt, sic illo-
rum liberior et latior, quam patitur consuetudo iudicio-
rum et fori. quis enim uberior in dicendo Platone? Io- 121
vem sic aiunt philosophi, si Graece loquatur, loqui. quis
Aristotele nervosior, Theophrasto dulcior? lectitavisse
Platonem studiose, audivisse etiam Demosthenes dicitur:
idque apparet ex genere et granditate verborum; dicit
etiam in quadam epistula hoc ipse de sese. sed et huius
oratio in philosophiam translata pugnacior, ut ita dicam,
videatur et illorum in iudicia pacatior.

Nunc reliquorum oratorum aetates, si placet, et gra- 32 122
dus persequamur.' 'nobis vero,' inquit Atticus 'et vehe-
menter quidem, ut pro Bruto etiam respondeam.' Curio
fuit igitur eiusdem aetatis fere sane inlustris orator, cuius
de ingenio ex orationibus eius existimari potest; sunt
enim et aliae et pro Ser. Fulvio de incestu nobilis oratio.
nobis quidem pueris haec omnium optima putabatur, quae
vix iam comparet in hac turba novorum voluminum.'
'praeclare,' inquit Brutus 'teneo qui istam turbam volu- 123
minum effecerit.' et ego 'intellego,' inquam 'Brute,
quem dicas; certe enim et boni aliquid attulimus iuven-
tuti, magnificentius, quam fuerat, genus dicendi et or-
natius; et nocuimus fortasse, quod veteres orationes post
nostras, non a me quidem, meis enim illas antepono,
sed a plerisque legi sunt desitae.' 'numera' inquit 'me
in plerisque: quamquam video mihi multa legenda iam
te auctore, quae antea contemnebam.' 'atqui haec' in- 124
quam 'de incestu laudata oratio puerilis est locis multis:
de amore, de tormentis, de rumore loci sane inanes,
verum tamen nondum tritis nostrorum hominum auribus
nec erudita civitate tolerabiles. scripsit etiam alia non

nulla et multa dixit et inlustria et in numero patronorum fuit, ut eum mirer, cum et vita suppeditavisset et
33 splendor ei non defuisset, consulem non fuisse. sed
125 ecce in manibus vir et praestantissimo ingenio et flagranti studio et doctus a puero C. Gracchus; noli enim putare quemquam, Brute, pleniorem aut uberiorem ad dicendum fuisse. et ille 'sic prorsus' inquit 'existimo atque istum de superioribus paene solum lego.' 'immo plane,' inquam 'Brute, legas censeo; damnum enim illius immaturo interitu res Romanae Latinaeque litterae fece-
126 runt. utinam non tam fratri pietatem quam patriae praestare voluisset! quam ille facile tali ingenio, diutius si vixisset, vel paternam esset vel avitam gloriam consecutus! eloquentia quidem nescio an habuisset parem neminem. grandis est verbis, sapiens sententiis, genere toto gravis; manus extrema non accessit operibus eius: praeclare inchoata multa, perfecta non plane. legendus, inquam, est hic orator, Brute, si quisquam alius, iuventuti; non enim solum acuere, sed etiam alere ingenium potest.

127 Huic successit aetati C. Galba, Servii illius eloquentissimi viri filius, P. Crassi eloquentis et iuris periti gener. laudabant hunc patres nostri, favebant etiam propter patris memoriam, sed cecidit in cursu, nam rogatione Mamilia, Iugurthinae coniurationis invidia, cum pro sese ipse dixisset, oppressus est. exstat eius peroratio, qui epilogus dicitur; qui tanto in honore pueris nobis erat, ut eum etiam edisceremus. hic, qui in conlegio sacerdotum esset, primus post Romam conditam
34 iudicio publico est condemnatus. P. Scipio, qui est in
128 consulatu mortuus, non multum ille quidem nec saepe dicebat, sed et Latine loquendo cuivis erat par et omnis sale facetiisque superabat. eius conlega L. Bestia bonis initiis orsus tribunatus — nam P. Popilium vi C. Gracchi expulsum sua rogatione restituit — vir et acer et non indisertus, tristis exitus habuit consulatus, nam invidiosa [lege Mamilia] quaestione C. Galbam sacerdotem et quattuor consularis, L. Bestiam, C. Catonem, Sp. Albinum civemque praestantissimum L. Opimium, Gracchi interfectorem, a populo absolutum, cum is contra

populi studium stetisset, Gracchani iudices sustulerunt.
huius dissimilis in tribunatu reliquaque omni vita civis 129
improbus C. Licinius Nerva non indisertus fuit. C. Fimbria temporibus isdem fere, sed longius aetate provectus, habitus est sane, ut ita dicam, luculentus *accusator*, asper, maledicus, genere toto paulo fervidior atque commotior; diligentia tamen et virtute animi atque vita bonus auctor in senatu; idem tolerabilis patronus nec rudis in iure civili et cum virtute tum etiam ipso orationis genere liber: cuius orationes pueri legebamus, quas iam reperire
vix possumus. acuto etiam ingenio et sermone eleganti, 130
valetudine incommoda C. Sextius Calvinus fuit; qui etsi, cum remiserant dolores pedum, non deerat in causis, tamen id non saepe faciebat; itaque consilio eius, cum volebant, homines utebantur, patrocinio, cum licebat. isdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit, Brute, dedecus generi vestro, qui, cum tanto nomine esset patremque optimum virum habuisset et iuris peritissimum, [accusationem factitaverit, ut Athenis Lycurgus. is] magistratus non petivit, sed fuit accusator vehemens et molestus, ut facile cerneres naturale quoddam stir-
pis bonum degeneravisse vitio depravatae voluntatis. at- 131
que eodem tempore accusator de plebe L. Caesulenus fuit, quem ego audivi iam senem, cum ab L. Sabellio multam lege Aquilia damni iniuria petivisset: non fecissem hominis paene infimi mentionem, nisi iudicarem qui suspitiosius aut criminosius diceret audivisse me neminem. doctus etiam Graecis T. Albucius vel potius plane Graecus: loquor, ut opinor: sed licet ex orationibus iudicare. fuit autem Athenis adulescens, perfectus Epicureus evaserat, minime aptum ad dicendum genus.

Iam Q. Catulus non antiquo illo more, sed hoc no- 132
stro, nisi quid fieri potest perfectius, eruditus: multae litterae, summa non vitae solum atque naturae, sed orationis etiam comitas, incorrupta quaedam Latini sermonis integritas; quae perspici cum ex orationibus eius potest tum facillime ex eo libro, quem de consulatu et de rebus gestis suis conscriptum molli et Xenophonteo genere sermonis misit ad A. Furium poëtam, familiarem

suum; qui liber nihilo notior est quam illi tres, de qui-
133 bus ante dixi, Scauri libri.' tum Brutus 'mihi quidem,'
inquit, 'nec iste notus est nec illi; sed haec mea culpa
est: numquam enim in manus inciderunt; nunc autem et
a te sumam et conquiram ista posthac curiosius.' 'fuit
igitur in Catulo sermo Latinus; quae laus dicendi non
mediocris ab oratoribus plerisque neglecta est: nam de
sono vocis et suavitate appellandarum litterarum, quo-
niam filium cognovisti, noli exspectare quid dicam. quam-
quam filius quidem non fuit in oratorum numero, sed
non deerat ei tamen in sententia dicenda cum pruden-
tia tum elegans quoddam et eruditum orationis genus.
134 nec habitus est tamen pater ipse Catulus princeps in nu-
mero patronorum, sed erat talis, ut, cum quosdam *una*
audires, qui tum erant praestantes, videretur esse in-
ferior, cum autem ipsum audires sine comparatione, non
135 modo contentus esses, sed melius non quaereres. Q.
Metellus Numidicus et eius conlega M. Silanus dicebant
de re publica, quod esset illis viris et consulari dignitati
satis. M. Aurelius Scaurus non saepe dicebat, sed po-
lite; Latine vero in primis est eleganter locutus; quae
laus eadem in A. Albino [bene loquendi] fuit; nam
flamen Albinus etiam in numero est habitus disertorum;
Q. etiam Caepio, vir acer et fortis, cui fortuna belli
36 crimini, invidia populi calamitati fuit. tum etiam C. L.
136 Memmii fuerunt oratores mediocres, accusatores acres
atque acerbi; itaque in iudicium capitis multos vocave-
runt, pro reis non saepe dixerunt. Sp. Thorius satis
valuit in populari genere dicendi, is, qui agrum publi-
cum vitiosa et inutili lege vectigali levavit. M. Marcel-
lus Aesernini pater non ille quidem in patronis, sed et
in promptis tamen et non inexercitatis ad dicendum fuit,
137 ut filius eius P. Lentulus. L. etiam Cotta, praetorius,
in mediocrium oratorum numero, dicendi non ita multum
laude processerat, sed de industria cum verbis tum etiam
ipso sono quasi subrustico persequebatur atque imitaba-
tur antiquitatem. atque ego et in hoc ipso Cotta et in
aliis pluribus intellego me non ita disertos homines et
rettulisse in oratorum numerum et relaturum; est enim
propositum conligere eos, qui hoc munere in civitate

functi sint, ut tenerent oratorum locum; quorum quidem quae fuerit ascensio et quam in omnibus rebus difficilis optimi perfectio atque absolutio ex eo, quod dicam, existimari potest. quam multi enim iam oratores commemo- 138
rati sunt et quam diu in eorum enumeratione versamur, cum tamen spisse atque vix, ut dudum ad Demosthenem et Hyperidem, sic nunc ad Antonium Crassumque pervenimus! nam ego sic existimo, hos oratores fuisse maximos et in his primum cum Graecorum gloria Latine dicendi copiam aequatam.

Omnia veniebant Antonio in mentem; eaque suo quae- 37 139
que loco, ubi plurimum proficere et valere possent, ut ab imperatore equites, pedites, levis armatura, sic ab illo in maxime opportunis orationis partibus conlocabantur. erat memoria summa, nulla meditationis suspitio: imparatus semper adgredi ad dicendum videbatur, sed ita erat paratus, ut iudices illo dicente non numquam viderentur non satis parati ad cavendum fuisse. verba 140
ipsa non illa quidem elegantissimo sermone; itaque diligenter loquendi laude caruit — neque tamen est admodum inquinate locutus — sed *non* illa, quae proprie laus oratoris est in verbis — nam ipsum Latine loqui est illud quidem, ut paulo ante dixi, in magna laude ponendum, sed non tam sua sponte, quam quod est a plerisque neglectum; non enim tam praeclarum est scire Latine quam turpe nescire; neque tam id mihi oratoris boni quam civis Romani proprium videtur —: sed tamen Antonius in verbis et eligendis, neque id ipsum tam leporis causa quam ponderis, et conlocandis et comprehensione devinciendis nihil non ad rationem et tamquam ad artem dirigebat; verum multo magis hoc idem in sententiarum ornamentis et conformationibus; quo ge- 141
nere quia praestat omnibus Demosthenes, idcirco a doctis oratorum est princeps iudicatus; *σχήματα* enim quae vocant Graeci, ea maxime ornant orationem, eaque non tam in verbis pingendis habent pondus quam in inluminandis sententiis. sed cum haec magna in Antonio tum 38
actio singularis: quae si partienda est in gestum atque vocem, gestus erat non verba exprimens, sed cum sententiis congruens, manus, umeri, latera, supplosio pedis, status,

incessus omnisque motus [cum verbis sententiisque con-
sentiens], vox permanens, verum subrauca natura. sed
142 hoc vitium huic uni in bonum convertebat: habebat enim
flebile quiddam in conquestionibus aptumque cum ad fidem
faciendam tum ad misericordiam commovendam: ut ve-
rum videretur in hoc illud, quod Demosthenem ferunt
ei, qui quaesivisset quid primum esset in dicendo, actio-
nem; quid secundum, idem et idem tertium respondisse.
nulla res magis penetrat in animos eosque fingit, format,
flectit talisque oratores videri facit, qualis ipsi se videri
volunt.

143 Huic alii parem esse dicebant, alii anteponebant L.
Crassum: illud quidem certe omnes [ita] iudicabant,
neminem esse, qui horum altero utro patrono cuiusquam
ingenium requireret. equidem quamquam Antonio tan-
tum tribuo, quantum supra dixi, tamen Crasso nihil sta-
tuo fieri potuisse perfectius: erat summa gravitas, erat
cum gravitate iunctus facetiarum et urbanitatis oratorius,
non scurrilis lepos, Latine loquendi accurata et sine mo-
lestia diligens elegantia, in disserendo mira explicatio,
cum de iure civili, cum de aequo et bono disputaretur;
39 [argumentorum et similitudinum copia.] nam ut Anto-
144 nius coniectura movenda aut sedanda suspitione [aut ex-
citanda] incredibilem vim habebat, sic in interpretando,
in definiendo, in explicanda aequitate nihil erat Crasso
copiosius; idque cum saepe alias tum apud centumviros
145 in M'. Curii causa cognitum est. ita enim multa tum
contra scriptum pro aequo et bono dixit, ut hominem
acutissimum Q. Scaevolam et in iure, in quo illa causa
vertebatur, paratissimum obrueret argumentorum exem-
plorumque copia; atque ita tum ab his patronis aequa-
libus et iam consularibus causa illa dicta est, cum
uterque ex contraria parte ius civile defenderet, ut elo-
quentium iuris peritissimus Crassus, iuris peritorum elo-
quentissimus Scaevola putaretur: qui quidem cum pera-
cutus esset ad excogitandum quid in iure aut in aequo
verum aut esset aut non esset, tum verbis erat ad rem
146 cum summa brevitate mirabiliter aptus. qua re fuit no-
bis orator in hoc interpretandi, explanandi, edisserendi
genere mirabilis, sic ut simile nihil viderim; in augendo,

in ornando, in refellendo magis existimator metuendus
quam admirandus orator. verum ad Crassum reverta- 40
mur.' tum Brutus 'etsi satis' inquit 'mihi videbar ha- 147
bere cognitum Scaevolam ex eis rebus, quas audiebam
saepe ex C. Rutilio, quo utebatur perfamiliariter Scae-
vola, ut nosti, tamen ista mihi eius dicendi tanta laus
nota non erat: itaque cepi voluptatem tam ornatum vi-
rum tamque excellens ingenium fuisse in nostra re pu-
blica.' hic ego 'noli,' inquam 'Brute, existimare his 148
duobus quicquam fuisse in nostra civitate praestantius.
nam ut paulo ante dixi consultorum alterum disertissi-
mum, disertorum alterum consultissimum fuisse, sic in
reliquis rebus ita dissimiles erant inter sese, statuere ut
tamen nôn posses, utrius te malles similiorem. Crassus
erat elegantium parcissimus, Scaevola parcorum elegan-
tissimus; Crassus in summa comitate habebat etiam se-
veritatis satis, Scaevolae multa in severitate non deerat
tamen comitas. licet omnia hoc modo; sed vereor ne 149
fingi videantur haec, ut dicantur a me quodam modo;
res tamen sic se habet. cum omnis virtus sit, ut vestra,
Brute, vetus Academia dixit, mediocritas, uterque ho-
rum medium quiddam volebat sequi: sed ita cadebat, ut
alter ex alterius laude partem, uterque autem suam to-
tam haberet.' tum Brutus 'cum ex tua oratione mihi 150
videor' inquit 'bene Crassum et Scaevolam cognovisse,
tum de te et de Ser. Sulpicio cogitans esse quandam
vobis cum illis similitudinem iudico.' 'quonam' inquam
'istuc modo?' 'quia mihi et tu videris' inquit 'tantum
iuris civilis scire voluisse, quantum satis esset oratori,
et Servius eloquentiae tantum adsumpsisse, ut ius civile
facile posset tueri; aetatesque vestrae, ut illorum, nihil
aut non fere multum differunt.' et ego 'de me' inquam 41
'dicere nihil est necesse; de Servio autem et tu probe 151
dicis et ego dicam, quod sentio: non enim facile quem
dixerim plus studii quam illum et ad dicendum et ad
omnis bonarum rerum disciplinas adhibuisse; nam et in
isdem exercitationibus ineunte aetate fuimus et postea
una etiam Rhodum ille profectus est, [quo melior esset
et doctior;] et, inde ut rediit, videtur mihi in secunda
arte primus esse maluisse quam in prima secundus, at-

que haud scio an par principibus esse potuisset: sed
fortasse maluit, id quod est adeptus, longe omnium non
eiusdem modo aetatis, sed eorum etiam, qui fuissent, in
152 iure civili esse princeps.' hic Brutus 'ain' tu?' inquit
'etiamne Q. Scaevolae Servium nostrum anteponis?' 'sic
enim,' inquam, 'Brute, existimo, iuris civilis magnum
usum et apud Scaevolam et apud multos fuisse; artem
in hoc uno: quod numquam effecisset ipsius iuris scien-
tia, nisi eam praeterea didicisset artem, quae doceret
rem universam tribuere in partis, latentem explicare de-
finiendo, obscuram explanare interpretando, ambigua pri-
mum videre, deinde distinguere, postremo habere re-
gulam, qua vera et falsa iudicarentur et quae quibus
153 propositis essent quaeque non essent consequentia. hic
enim attulit hanc artem omnium artium maximam quasi
lucem ad ea, quae confuse ab aliis aut respondebantur
42 aut agebantur.' 'dialecticam mihi videris dicere,' in-
quit. 'recte' inquam 'intellegis; sed adiunxit etiam et
litterarum scientiam et loquendi elegantiam, quae ex
scriptis eius, quorum similia nulla sunt, facillime per-
154 spici potest; cumque discendi causa duobus peritissi-
mis operam dedisset, L. Lucilio Balbo et C. Aquilio
Gallo, Galli hominis acuti et exercitati promptam et
paratam in agendo et in respondendo celeritatem subti-
litate diligentiaque superavit; Balbi docti et eruditi ho-
minis in utraque re consideratam tarditatem vicit ex-
pediendis conficiendisque rebus; sic et habet, quod
uterque eorum habuit, et explevit, quod utrique defuit.
155 itaque, ut Crassus mihi videtur sapientius fecisse quam
Scaevola — hic enim causas studiose recipiebat, in qui-
bus a Crasso superabatur, ille se consuli nolebat, ne
qua in re inferior esset quam Scaevola — sic Servius
sapientissime, cum duae civiles artes ac forenses pluri-
mum et laudis haberent et gratiae, perfecit, ut altera
praestaret omnibus, ex altera tantum adsumeret, quan-
tum esset et ad tuendum ius civile et ad obtinendam
156 consularem dignitatem satis.' tum Brutus 'ita prorsus'
inquit 'et antea putabam: audivi enim nuper eum stu-
diose et frequenter Sami, cum ex eo ius nostrum ponti-
ficium, qua ex parte cum iure civili coniunctum esset,

vellem cognoscere, et nunc meum iudicium multo magis
confirmo testimonio et iudicio tuo; simul illud gaudeo,
quod et aequalitas vestra et pares honorum gradus et
artium studiorumque quasi finitima vicinitas tantum abest
ab obtrectatione et invidia, quae solet lacerare plerosque,
uti ea non modo non exulcerare vestram gratiam, sed
etiam conciliare videatur; quali enim te erga illum per-
spicio, tali illum in te voluntate iudicioque cognovi; ita- 157
que doleo et illius consilio et tua voce populum Roma-
num carere tam diu: quod cum per se dolendum est tum
multo magis consideranti, ad quos ista non translata sint,
sed nescio quo pacto devenerint.' hic Atticus 'dixe-
ram' inquit 'a principio, de re publica ut sileremus:
itaque faciamus; nam si isto modo volumus singulas res
desiderare, non modo querendi, sed ne lugendi quidem
finem reperiemus.' 'pergamus ergo' inquam 'ad reli- 43 158
qua et institutum ordinem persequamur. paratus igitur
veniebat Crassus, [exspectabatur, audiebatur,] a prin-
cipio statim, quod erat apud eum semper adcuratum,
exspectatione dignus videbatur; non multa iactatio cor-
poris, non inclinatio vocis, nulla inambulatio, non cre-
bra supplosio pedis; vehemens et interdum irata et plena
iusti doloris oratio, multae et cum gravitate facetiae;
quodque difficile est, idem et perornatus et perbrevis.
iam in altercando invenit parem neminem; versatus est 159
in omni fere genere causarum; mature in locum princi-
pum oratorum venit. accusavit C. Carbonem eloquentis-
simum hominem admodum adulescens: summam ingenii
non laudem modo, sed etiam admirationem est consecu-
tus. defendit postea Liciniam virginem, cum annos XXVII 160
natus esset: in ea ipsa causa fuit eloquentissimus ora-
tionisque eius scriptas quasdam partis reliquit. voluit
adulescens in colonia Narbonensi causae popularis ali-
quid attingere eamque coloniam, ut fecit, ipse deducere;
exstat in eam legem senior, ut ita dicam, quam illa
aetas ferebat, oratio. multae deinde causae; sed ita
tacitus tribunatus, ut, nisi in eo magistratu cenavisset
apud praeconem Granium idque nobis bis narravisset
Lucilius, tribunum plebis nesciremus fuisse.' 'ita pror- 161
sus,' inquit Brutus; 'sed ne de Scaevolae quidem tribu-

natu quicquam audivisse videor et cum conlegam Crassi credo fuisse.' 'omnibus quidem aliis' inquam 'in magistratibus, sed tribunus anno post fuit eoque in Rostris sedente suasit Serviliam legem Crassus. nam censuram sine Scaevola gessit; eum enim magistratum nemo umquam Scaevolarum petivit. sed haec Crassi cum edita oratio est, quam te saepe legisse certo scio, quattuor et triginta [tum] habebat annos totidemque annis mihi aetate praestabat. his enim consulibus eam legem suasit, quibus nati sumus, cum ipse esset Q. Caepione consule natus et C. Laelio, triennio ipso minor quam Antonius; quod idcirco posui, ut dicendi Latine prima maturitas in qua aetate exstitisset, posset notari et intellegeretur iam ad summum paene esse perductam, ut eo nihil ferme quisquam addere posset, nisi qui a philosophia, a iure
44 civili, ab historia fuisset instructior.' 'erit,' inquit Bru-
162 tus, 'aut iam est iste, quem exspectas?' 'nescio,' inquam.' 'sed est etiam L. Crassi in consulatu pro Q. Caepione defensione iuncta non brevis ut laudatio, ut oratio autem brevis; postrema censoris oratio, qua anno duodequinquagesimo usus est. in his omnibus inest quidam sine ullo fuco veritatis color: quin etiam comprehensio et ambitus ille verborum, [si] sic *περίοδον* appellari placet, erat apud illum contractus et brevis, et in membra quaedam, quae *κῶλα* Graeci vocant, dispertie-
163 bat orationem libentius.' hoc loco Brutus 'quandoquidem tu istos oratores,' inquit, 'tanto opere laudas, vellem aliquid Antonio praeter illum de ratione dicendi sane exilem libellum, plura Crasso libuisset scribere; cum enim omnibus memoriam sui, tum etiam disciplinam dicendi nobis reliquissent; nam Scaevolae dicendi elegantiam satis ex eis orationibus, quas reliquit, habemus
164 cognitam.' et ego 'mihi quidem a pueritia quasi magistra fuit' inquam 'illa in legem Caepionis oratio, in qua et auctoritas ornatur senatus, quo pro ordine illa dicuntur, et invidia concitatur in iudicum et in accusatorum factionem, contra quorum potentiam populariter tum dicendum fuit. multa in illa oratione graviter, multa leniter, multa aspere, multa facete dicta sunt; plura etiam dicta quam scripta, quod ex quibusdam capitibus

expositis nec explicatis intellegi potest. ipsa illa censoria contra Cn. Domitium conlegam non est oratio, sed quasi capita rerum et orationis commentarium paulo plenius; nulla est enim altercatio clamoribus umquam habita maioribus. et vero fuit in hoc etiam popularis dictio 165
excellens; Antonii genus dicendi multo aptius iudiciis quam contionibus.

Hoc loco ipsum Domitium non relinquo; nam etsi 45
non fuit in oratorum numero, tamen pono satis in eo fuisse orationis atque ingenii, quo et magistratus personam et consularem dignitatem tueretur: quod idem de C. Caelio dixerim, industriam in eo summam fuisse summasque virtutes, eloquentiae tantum, quod esset in rebus privatis amicis eius, in re publica ipsius dignitati satis. eodem 166
tempore M. Herennius in mediocribus oratoribus Latine et diligenter loquentibus numeratus est: qui tamen summa nobilitate hominem, cognatione, sodalitate, conlegio, summa etiam eloquentia, L. Philippum in consulatus petitione superavit. eodem tempore C. Claudius, etsi propter summam nobilitatem et singularem potentiam magnus erat, tamen etiam eloquentiae quandam mediocritatem adferebat. eiusdem fere temporis fuit eques 167
Romanus C. Titius, qui meo iudicio eo pervenisse videtur, quo potuit fere Latinus orator sine Graecis litteris et sine multo usu pervenire: huius orationes tantum argutiarum, [tantum exemplorum,] tantum urbanitatis habent, ut paene Attico stilo scriptae esse videantur; easdem argutias in tragoedias satis ille quidem acute, sed parum tragice transtulit: quem studebat imitari L. Afranius poëta, homo perargutus, in fabulis quidem etiam, ut scitis, disertus. fuit etiam Q. Rubrius Varro, 168
qui a senatu hostis cum C. Mario iudicatus est, acer et vehemens accusator *et* in eo genere sane probabilis; doctus autem Graecis litteris propinquus noster, factus ad dicendum, M. Gratidius M. Antonii perfamiliaris, cuius praefectus cum esset in Cilicia, est interfectus, *is* qui accusavit C. Fimbriam, M. Marii Gratidiani pater.

Atque etiam apud socios et Latinos oratores habiti 46 169
sunt Q. Vettius Vettianus, e Marsis, quem ipse cognovi, prudens vir et in dicendo brevis; Q. D. Valerii Sorani,

vicini et familiares mei, non tam in dicendo admirabiles,
quam docti et Graecis litteris et Latinis; C. Rusticelius
Bononiensis, is quidem et exercitatus et natura volu-
bilis: omnium autem eloquentissimus extra hanc urbem
T. Betucius Barrus Asculanus, cuius sunt aliquot ora-
tiones Asculi habitae, *et* illa Romae contra Caepionem no-
bilis sane, cui orationi Caepionis ore respondit Aelius,
qui scriptitavit orationes multis, orator ipse numquam
170 fuit. apud maiores autem nostros video disertissimum
habitum ex Latio L. Papirium Fregellanum Ti. Gracchi
P. F. fere aetate: eius etiam oratio est pro Fregellanis
coloniisque Latinis habita in senatu.' tum Brutus 'quid
tu igitur' inquit 'tribuis istis externis quasi oratoribus?'
'quid censes' inquam 'nisi idem quod urbanis? praeter
unum, quod non est eorum urbanitate quadam quasi
171 colorata oratio.' et Brutus 'qui est' inquit 'iste tandem
urbanitatis color?' 'nescio,' inquam 'tantum esse quen-
dam scio. id tu, Brute, iam intelleges, cum in Gal-
liam veneris: audies tu quidem etiam verba quaedam
non trita Romae, sed haec mutari dediscique possunt;
illud est maius, quod in vocibus nostrorum oratorum
retinnit quiddam et resonat urbanius; nec hoc in orato-
172 ribus modo apparet, sed etiam in ceteris: ego memini
T. Tincam Placentinum hominem facetissimum cum fa-
miliari nostro Q. Granio praecone dicacitate certare.'
'eon,' inquit Brutus 'de quo multa Lucilius?' 'isto ipso:
sed Tincam non minus multa ridicule dicentem Granius
obruebat nescio quo sapore vernaculo; ut ego iam non
mirer illud Theophrasto accidisse, quod dicitur, cum per-
contaretur ex anicula quadam quanti aliquid venderet et
respondisset illa atque addidisset "hospes, non pote mi-
noris," tulisse eum moleste se non effugere hospitis spe-
ciem, cum aetatem ageret Athenis optimeque loqueretur.
omnino sic, ut opinor, in nostris est quidam urbanorum,
sicut illic Atticorum sonus. sed domum redeamus, id
est, ad nostros revertamur.

17 173 Duobus igitur summis, Crasso et Antonio, L. Phi-
lippus proximus accedebat, sed longo intervallo tamen
proximus; itaque cum, etsi nemo intercedebat, qui se
illi anteferret, neque secundum tamen neque tertium

dixerim: nec enim in quadrigis eum secundum numeraverim aut tertium, qui vix e carceribus exierit, cum palmam iam primus acceperit; nec in oratoribus, qui tantum absit a primo, vix ut in eodem curriculo esse videatur. sed tamen erant ea in Philippo, quae qui sine comparatione illorum spectaret, satis magna diceret: summa libertas in oratione, multae facetiae; satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis; erat etiam in primis, ut temporibus illis, Graecis doctrinis institutus, in altercando cum aliquo aculeo [et maledicto]
facetus. horum aetati prope coniunctus L. Gellius non 171
tam vendibilis orator, quamvis nescires quid ei deesset: nec enim erat indoctus nec tardus ad excogitandum nec Romanarum rerum immemor et verbis solutus satis; sed in magnos oratores inciderat eius aetas; multam tamen operam amicis et utilem praebuit, atque ita diu
vixit, ut multarum aetatum oratoribus implicaretur. mul- 175
tum etiam in causis versabatur isdem fere temporibus D. Brutus, is qui consul cum Mamerco fuit, homo et Graecis doctus litteris et Latinis. dicebat etiam L. Scipio non imperite Gnaeusque Pompeius Sex. F. aliquem numerum obtinebat. nam Sex. frater eius praestantissimum ingenium contulerat ad summam iuris civilis et ad perfectam geometriae et rerum Stoicarum scientiam. item in iure et ante hos M. Brutus et paulo post eum C. Bellienus homo per se cognitus prope sine ulla oratione summus evaserat; qui consul factus esset, nisi in Marianos consulatus et in eas petitionis angustias inci-
disset. Cn. autem Octavii eloquentia, quae fuerat ante 176
consulatum ignorata, in consulatu multis contionibus est vehementer probata. sed ab eis, qui tantum in dicentium numero, non in oratorum fuerunt, iam ad oratores revertamur.' 'censeo,' inquit Atticus 'eloquentis enim videbare, non sedulos velle conquirere.'

'Festivitate igitur et facetiis' inquam 'C. Iulius L. 48
F. et superioribus et aequalibus suis omnibus praestitit 177
oratorque fuit minime ille quidem vehemens, sed nemo umquam urbanitate, nemo lepore, nemo suavitate conditior. sunt eius aliquot orationes, ex quibus sicut ex eiusdem tragoediis lenitas eius sine nervis perspici potest.

178 eius aequalis P. Cethegus, cui de re publica satis suppeditabat oratio; totam enim tenebat eam penitusque cognoverat; itaque in senatu consularium auctoritatem adsequebatur, sed in causis publicis nihil, in privatis satis veterator videbatur. erat in privatis causis Q. Lucretius Vispillo et acutus et iuris peritus; nam Ofella contionibus aptior quam iudiciis; prudens etiam T. Annius Velina et in eius generis causis orator sane tolerabilis. in eodem genere causarum multum erat T. Iuventius nimis ille quidem lentus in dicendo et paene frigidus, sed et callidus et in capiendo adversario versutus et praeterea nec indoctus et magna cum iuris civilis intel-
179 legentia; cuius auditor P. Orbius meus fere aequalis in dicendo non nimis exercitatus, in iure autem civili non inferior quam magister fuit. nam T. Aufidius, qui vixit ad summam senectutem, volebat esse similis horum eratque et bonus vir et innocens, sed dicebat parum; nec sane plus frater eius M. Vergilius, qui tribunus plebis L. Sullae imperatori diem dixit: eius conlega P.
180 Magius in dicendo paulo tamen copiosior. sed omnium oratorum sive rabularum, qui et plane indocti et inurbani aut rustici etiam fuerunt, quos quidem ego cognoverim, solutissimum in dicendo et acutissimum iudico nostri ordinis Q. Sertorium, equestris C. Gargonium. fuit etiam facilis et expeditus ad dicendum et vitae splendore multo et ingenio sane probabili T. Iunius L. F. tribunicius, quo accusante P. Sestius, praetor designatus, damnatus est ambitus: is processisset honoribus longius, nisi semper infirma atque etiam aegra valetudine fuisset.

49 181 Atque ego praeclare intellego me in eorum commemoratione versari, qui nec habiti sunt oratores neque fuerunt, praeteririque a me aliquot ex veteribus commemoratione aut laude dignos; sed hoc quidem ignoratione. quid enim est [superioris aetatis] quod scribi possit de eis, de quibus nulla monumenta loquuntur nec aliorum nec ipsorum? de eis autem, quos ipsi vidimus, neminem fere praetermittimus [eorum, quos aliquando dicentis
182 vidimus]: volo enim sciri in tanta et tam vetere re publica maximis praemiis eloquentiae propositis omnis cu-

pisse dicere, non plurimos ausos esse, potuisse paucos. ego tamen ita de uno quoque dicam, ut intellegi possit, quem existimem clamatorem, quem oratorem fuisse. isdem fere temporibus aetate inferiores paulo quam Iulius, sed aequales propemodum fuerunt C. Cotta, P. Sulpicius, Q. Varius, Cn. Pomponius, C. Curio, L. Fufius, M. Drusus, P. Antistius, nec ulla aetate uberior oratorum fetus fuit. ex his Cotta et Sulpicius cum meo iu- 183
dicio tum omnium facile primas tulerunt.' hic Atticus 'quo modo istuc dicis,' inquit 'cum tuo iudicio tum omnium? semperne in oratore probando aut improbando volgi iudicium cum intellegentium iudicio congruit, an alii probantur a multitudine, alii autem ab eis, qui intellegunt?' 'recte requiris,' inquam 'Attice; sed audies ex me fortasse, quod non omnes probent.' 'an tu' inquit 184
'id laboras, si huic modo Bruto probaturus es?' 'plane,' inquam 'Attice, disputationem hanc de oratore probando aut improbando multo malim tibi et Bruto placere, eloquentiam autem meam populo probari velim: etenim necesse est, qui ita dicat, ut a multitudine probetur, eundem doctis probari; nam quid in dicendo rectum sit aut pravum, ego iudicabo, si modo is sum, qui id possim aut sciam iudicare: qualis vero sit orator ex eo, quod is dicendo efficiet, poterit intellegi. tria sunt enim, ut 185
quidem ego sentio, quae sint efficienda dicendo: ut doceatur is, apud quem dicetur, ut delectetur, ut moveatur vehementius: quibus virtutibus oratoris horum quidque efficiatur aut quibus vitiis orator aut non adsequatur haec aut etiam in his labatur et cadat, artifex aliquis iudicabit; efficiatur autem ab oratore necne, ut ei, qui audiunt, ita adficiantur, ut orator velit, volgi adsensu et populari approbatione iudicari solet: itaque numquam de bono oratore aut non bono doctis hominibus cum populo dissensio fuit. an censes, dum illi viguerunt, quos 50 186
ante dixi, non eosdem gradus oratorum volgi iudicio et doctorum fuisse? de populo si quem ita rogavisses: quis est in hac civitate eloquentissimus? in Antonio et Crasso aut dubitaret aut hunc alius, illum alius diceret. nemone Philippum tam suavem oratorem, tam gravem, tam facetum his anteferret, quem nosmet ipsi, qui haec

arte aliqua volumus expendere, proximum illis fuisse
diximus? nemo profecto: id enim ipsum est summi ora-
187 toris summum oratorem populo videri. qua re tibicen
Antigenidas dixerit discipulo sane frigenti ad populum
"mihi cane et Musis:" ego huic Bruto dicenti, ut solet, apud
multitudinem 'mihi cane et populo, mi Brute,' dixerim,
ut qui audient, quid efficiatur, ego etiam, cur id efficia-
tur, intellegam. credit eis, quae dicuntur, qui audit
oratorem, vera putat, adsentitur, probat, fidem facit
188 oratio: tu artifex quid quaeris amplius? delectatur au-
diens multitudo et ducitur oratione et quasi voluptate
quadam perfunditur: quid habes quod disputes? gaudet
dolet, ridet plorat, favet odit, contemnit invidet, ad
misericordiam inducitur, ad pudendum, ad pigendum,
irascitur mitigatur, sperat timet; haec perinde accidunt,
ut eorum, qui adsunt, mentes verbis et sententiis et
actione tractantur: quid est quod exspectetur docti ali-
cuius sententia? quod enim probat multitudo, hoc idem
doctis probandum est; denique hoc specimen est popularis
iudicii, in quo numquam fuit populo cum doctis intel-
189 legentibusque dissensio. cum multi essent oratores in
vario genere dicendi, quis umquam ex his excellere iudi-
catus est volgi iudicio, qui non idem a doctis probare-
tur? quando autem dubium fuisset apud patres nostros
eligendi, cui patroni daretur optio, quin aut Antonium
optaret aut Crassum? aderant multi alii: tamen utrum
de his potius, dubitasset aliquis, quin alterum nemo.
quid, adulescentibus nobis cum esset Cotta et Horten-
sius, num quis, cui quidem eligendi potestas esset, quem-
51 190 quam his anteponebat?' tum Brutus 'quid tu' inquit
'quaeris alios? de te ipso nonne quid optarent rei, quid
ipse Hortensius iudicaret, videbamus? qui cum partire-
tur tecum causas, — saepe enim interfui — perorandi
locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinque-
bat.' 'faciebat ille quidem,' inquam 'et mihi benevolen-
tia, credo, ductus tribuebat omnia. sed ego quae de
me populi sit opinio nescio; de reliquis hoc adfirmo, qui
volgi opinione disertissimi habiti sint, eosdem intellegen-
191 tium quoque iudicio fuisse probatissimos. nec enim pos-
set idem Demosthenes dicere, quod dixisse Antimachum

clarum poëtam ferunt, qui cum convocatis auditoribus legeret eis magnum illud, quod novistis, volumen suum et eum legentem omnes praeter Platonem reliquissent "legam" inquit "nihilo minus: Plato enim mihi unus instar est centum milium." et recte: poëma enim reconditum paucorum approbationem, oratio popularis adsensum volgi debet movere; at si eundem hunc Platonem unum auditorem haberet Demosthenes, cum esset relictus
a ceteris, verbum facere non posset. quid tu, Brute, 192
posses, si te ut Curionem quondam contio reliquisset?' 'ego vero' inquit ille 'ut me tibi indicem, in eis etiam causis, in quibus omnis res nobis cum iudicibus est, non cum populo, tamen, si a corona relictus sim, non queam dicere.' 'ita se' inquam 'res habet: ut, si tibiae inflatae non referant sonum, abiciendas eas sibi tibicen putet, sic oratori populi aures tamquam tibiae sunt; eae si inflatum non recipiunt aut si auditor omnino tamquam
equus non facit, agitandi finis faciendus est; hoc tamen 52 193
interest, quod volgus interdum non probandum oratorem probat, sed probat sine comparatione: cum a mediocri aut etiam a malo delectatur, eo est contentus, esse melius non sentit; illud, quod est, qualecumque est, probat; tenet enim auris vel mediocris orator, sit modo aliquid in eo: nec res ulla plus apud animos hominum,
quam ordo et ornatus orationis valet. qua re quis ex 194
populo, cum Q. Scaevolam pro M. Coponio dicentem audiret in ea causa, de qua ante dixi, quicquam politius aut elegantius aut omnino melius aut exspectaret aut
posse fieri putaret? cum is hoc probare vellet, M.' Cu- 195
rium, cum ita heres institutus esset, si pupillus ante mortuus esset, quam in suam tutelam venisset, pupillo non nato heredem esse non posse, quid ille non dixit de testamentorum iure? de antiquis formulis? quem ad modum scribi oportuisset, si etiam filio non nato heres in-
stitueretur? quam captiosum esset populo, quod scriptum 196
esset, neglegi et opinione quaeri voluntates et interpretatione disertorum scripta simplicium hominum perver-
tere? quam ille multa de auctoritate patris sui, qui sem- 197
per ius illud esse defenderat? quam omnino multa de conservando iure civili? quae quidem omnia cum perite

et scienter, tum ita breviter et presse et satis ornate et
pereleganter diceret, quis esset in populo, qui aut ex-
53 spectaret aut fieri posse quicquam melius putaret? at
vero, ut contra Crassus ab adulescente delicato, qui in
litore ambulans scalmum repperisset ob eamque rem
aedificare navem concupivisset, exorsus est, similiter
Scaevolam ex uno scalmo captionis centumvirale iudi-
cium hereditatis effecisse, hoc illo initio consecutus *est et*
multis eiusdem generis sententiis: delectavit animosque
omnium, qui aderant, in hilaritatem a severitate tra-
duxit; quod est unum ex tribus, quae dixi ab oratore
effici debere. deinde hoc voluisse eum, qui testamen-
tum fecisset, hoc sensisse, quoquo modo filius non esset,
qui in suam tutelam veniret, sive non natus sive ante
mortuus, Curius heres ut esset; ita scribere plerosque
et id valere et valuisse semper; haec et multa eius modi
dicens fidem faciebat; quod est ex tribus oratoris officiis
198 alterum. deinde aequum bonum testamentorum senten-
tias voluntatesque tutatus est, quanta esset in verbis
captio cum in ceteris rebus tum in testamentis, si negle-
gerentur voluntates; quantam sibi potentiam Scaevola
adsumeret, si nemo auderet testamentum facere postea
nisi de illius sententia: haec cum graviter tum ab exem-
plis copiose, tum varie, tum etiam ridicule et facete
explicans eam admirationem adsensionemque commovit,
dixisse ut contra nemo videretur. hoc erat oratoris offi-
cium partitione tertium, genere maximum. hic ille de
populo iudex, qui separatim alterum admiratus esset,
idem audito altero iudicium suum contemneret; at vero
intellegens et doctus audiens Scaevolam sentiret esse
quoddam uberius dicendi genus et ornatius: ab utroque
autem causa perorata si quaereretur, uter praestaret
orator, numquam profecto sapientis iudicium a iudicio
54 volgi discreparet. qui praestat igitur intellegens impe-
199 rito? magna re et difficili: siquidem magnum est scire,
quibus rebus efficiatur amittaturve dicendo illud quid-
quid est, quod aut effici dicendo oportet aut amitti non
oportet. praestat etiam illo doctus auditor indocto, quod
saepe, cum oratores duo aut plures populi iudicio pro-
bantur, quod dicendi genus optimum sit intellegit; nam

illud, quod populo non probatur, ne intellegenti quidem
[auditori] probari potest; ut enim ex nervorum sono in
fidibus quam scienter ei pulsi sint, intellegi solet, sic ex
animorum motu cernitur, quid tractandis his perficiat ora-
tor. itaque *et* intellegens dicendi existimator, *et quivis* 200
unus de populo non adsidens et attente audiens, sed uno
aspectu et praeteriens de oratore saepe iudicat: videt
oscitantem iudicem, loquentem cum altero, non num-
quam etiam circulantem, mittentem ad horas, quaesito-
rem, ut dimittat, rogantem: intellegit oratorem in ea
causa non adesse, qui possit animis iudicum admovere
orationem tamquam fidibus manum: idem si praeteriens
aspexerit erectos intuentis iudices, ut aut doceri de re
idque etiam voltu probare videantur, aut ut avem cantu
aliquo, sic illos viderit oratione quasi suspensos teneri
aut, id quod maxime opus est, misericordia, odio, motu
animi aliquo perturbatos esse vehementius: ea si praeter-
iens, ut dixi, aspexerit, si nihil audiverit, tamen orato-
rem versari in illo iudicio et opus oratorium fieri aut per-
fectum iam esse profecto intelleget.

Cum haec disseruissem, uterque adsensus est; et ego 55 201
tamquam de integro ordiens 'quando igitur' inquam 'a
Cotta et Sulpicio haec omnis fluxit oratio, cum hos ma-
xime iudicio illorum hominum et illius aetatis dixissem
probatos, revertar ad eos ipsos; tum reliquos, ut insti-
tui, deinceps persequar. quoniam ergo oratorum bono-
rum — hos enim quaerimus — duo genera sunt, unum
attenuate presseque, alterum sublate ampleque dicen-
tium: etsi id melius est, quod splendidius et magnificen-
tius, tamen in bonis omnia, quae summa sunt, iure lau-
dantur; sed cavenda est presso illi oratori inopia et 202
ieiunitas, amplo autem inflatum et corruptum orationis
genus. inveniebat igitur acute Cotta, dicebat pure ac
solute; et ut ad infirmitatem laterum perscienter con-
tentionem omnem remiserat, sic ad virium imbecillita-
tem dicendi adcommodabat genus. nihil erat in eius
oratione nisi sincerum, nihil nisi siccum atque sanum:
illudque maximum, quod cum contentione orationis flectere
animos iudicum vix posset nec omnino eo genere dice-
ret, tractando tamen impellebat, ut idem facerent a se

203 commoti quod a Sulpicio concitati. fuit enim Sulpicius
vel maxime omnium, quos quidem ego audiverim, grandis et, ut ita dicam, tragicus orator: vox cum magna tum suavis et splendida; gestus et motus corporis ita venustus, ut tamen ad forum, non ad scenam institutus videretur; incitata et volubilis nec ea redundans tamen nec circumfluens oratio. Crassum hic volebat imitari; Cotta malebat Antonium: sed ab hoc vis aberat Antonii,
204 Crassi ab illo lepos.' 'o magnam' inquit 'artem!' Brutus 'siquidem istis, cum summi essent oratores, duae
56 res maximae, altera alteri defuit.' 'atque' *inquam* 'in his oratoribus illud animadvertendum est, posse esse summos, qui inter se sint dissimiles; nihil enim tam dissimile quam Cotta Sulpicio, et uterque aequalibus suis plurimum praestitit. qua re hoc doctoris intellegentis est, videre, quo ferat natura sua quemque, et ea duce utentem sic instituere, ut Isocratem in acerrimo ingenio Theopompi et lenissimo Ephori dixisse traditum est, alteri se
205 calcaria adhibere, alteri frenos. Sulpicii orationes, quae feruntur, eas post mortem eius scripsisse P. Canutius putatur aequalis meus, homo extra nostrum ordinem meo iudicio disertissimus: ipsius Sulpicii nulla oratio est; saepeque ex eo audivi, cum se scribere neque consuesse neque posse diceret. Cottae pro se lege Varia quae inscribitur, eam L. Aelius scripsit Cottae rogatu. fuit is omnino vir egregius et eques Romanus cum primis honestus idemque eruditissimus et Graecis litteris et Latinis; antiquitatisque nostrae et in inventis rebus et in actis scriptorumque veterum litterate peritus; quam scientiam Varro noster acceptam ab illo auctamque per sese, vir ingenio praestans omnique doctrina, pluribus
206 et inlustrioribus litteris explicavit; sed idem Aelius Stoicus esse voluit, orator autem nec studuit umquam nec fuit. scribebat tamen orationes, quas alii dicerent; ut Q. Metello * F., ut Q. Caepioni, ut Q. Pompeio Rufo, quamquam is etiam ipse scripsit eas, quibus pro se est
207 usus, sed non sine Aelio; his enim scriptis etiam ipse interfui, cum essem apud Aelium adulescens eumque audire perstudiose solerem. Cottam autem miror summum ipsum oratorem minimeque ineptum Aelianas levis

oratiunculas voluisse existimari suas. his duobus eius- 57
dem aetatis adnumerabatur nemo tertius, sed mihi place-
bat Pomponius maxime vel, dicam, minime displicebat.
locus erat omnino in maximis causis praeter eos, de qui-
bus supra dixi, nemini; propterea quod Antonius, qui
maxime expetebatur, facilis in causis recipiendis erat;
fastidiosior Crassus, sed tamen recipiebat: horum qui
neutrum habebat, confugiebat ad Philippum fere aut ad
Caesarem; * Cotta et Sulpicius expetebantur. ita ab his
sex patronis causae inlustres agebantur; neque tam multa
quam nostra aetate iudicia fiebant, neque hoc, quod
nunc fit, ut causae singulae defenderentur a pluribus;
quo nihil est vitiosius: respondemus eis, quos non audi- 208
vimus; in quo primum saepe aliter est dictum, aliter ad
nos relatum; deinde magni interest coram videre me,
quem ad modum adversarius de quaque re adseveret,
maximi autem, quem ad modum quaeque res audiatur;
sed nihil vitiosius quam, cum unum corpus debeat esse
defensionis, nasci de integro causam, cum sit ab altero
perorata: omnium enim causarum unum est naturale 209
principium, una peroratio; reliquae partes quasi membra
suo quaeque loco locata suam et vim et dignitatem
tenent; cum autem difficile sit in longa oratione non ali-
quando aliquid ita dicere, ut sibi ipse non conveniat,
quanto difficilius cavere, ne quid dicas, quod non con-
veniat eius orationi, qui ante te dixerit? sed quia et
labor multo maior est totam causam quam partem di-
cere et quia plures ineuntur gratiae, si uno tempore di-
cas pro pluribus, idcirco hanc consuetudinem libenter
ascivimus.

Erant tamen, quibus videretur illius aetatis tertius 58
Curio, quia splendidioribus fortasse verbis utebatur et 210
quia Latine non pessime loquebatur, usu, credo, aliquo
domestico; nam litterarum admodum nihil sciebat; sed
magni interest quos quisque audiat cotidie domi, quibus-
cum loquatur a puero, quem ad modum patres, paeda-
gogi, matres etiam loquantur. legimus epistulas Corne- 211
liae matris Gracchorum: apparet, filios non tam in gremio
educatos quam in sermone matris. auditus est nobis
Laeliae C. F. saepe sermo: ergo illam patris elegantia

tinctam vidimus et filias eius Mucias ambas, quarum
sermo mihi fuit notus, et neptes Licinias, quas nos qui-
dem ambas, hanc vero Scipionis etiam tu, Brute, credo,
aliquando audisti loquentem.' 'ego vero ac libenter qui-
dem,' inquit Brutus 'et eo libentius, quod L. Crassi erat
212 filia.' 'quid Crassum' inquam 'illum censes, istius Li-
ciniae filium, Crassi testamento qui fuit adoptatus?'
'summo iste quidem dicitur ingenio fuisse,' inquit; et
vero hic Scipio, conlega meus, mihi sane bene et loqui
videtur et dicere.' 'recte' inquam 'iudicas, Brute; etenim
istius genus est ex ipsius sapientiae stirpe generatum;
nam et de duobus avis iam diximus, Scipione et Crasso;
et de tribus proavis, Q. Metello, cuius quattuor filii; P.
Scipione, qui ex dominatu Ti. Gracchi privatus in liber-
tatem rem publicam vindicavit; Q. Scaevola augure, qui
213 peritissimus iuris idemque percomis est habitus. iam
duorum abavorum quam est inlustre nomen, P. Scipio-
nis, qui bis consul fuit, qui est corculum dictus, alterius
omnium sapientissimi, C. Laelii!' 'o generosam' inquit
'stirpem et tamquam in unam arborem plura genera,
sic in istam domum multorum insitam [atque inlumina-
59 tam] sapientiam! similiter igitur suspicor, ut conferamus
parva magnis, Curionis, etsi pupillus relictus est, patrio
fuisse instituto puro sermone adsuefactam domum: et eo
magis hoc iudico, quod neminem ex eis quidem, qui ali-
quo in numero fuerunt, cognovi in omni genere honesta-
214 rum artium tam indoctum, tam rudem: nullum ille
poëtam noverat, nullum legerat oratorem, nullam me-
moriam antiquitatis conlegerat; non publicum ius, non
privatum et civile cognoverat, quamquam hoc quidem
fuit etiam in aliis et magnis quidem oratoribus, quos
parum his instructos artibus vidimus, ut Sulpicium, ut
Antonium; sed ei tamen unum illud habebant, dicendi
opus elaboratum; idque cum constaret ex quinque notis-
simis partibus, nemo in aliqua parte earum omnino nihil
poterat; in quacumque enim una plane clauderet, orator
215 esse non posset. sed tamen alius in alia excellebat ma-
gis: reperiebat quid dici opus esset, et quo modo prae-
parari et quo loco locari, memoriaque ea comprehendebat
Antonius; excellebat autem actione; erantque ei quaedam

ex his paria cum Crasso, quaedam etiam superiora: at
Crassi magis enitebat oratio. nec vero Sulpicio neque
Cottae dicere possumus neque cuiquam bono oratori rem
ullam ex illis quinque partibus plane atque omnino de-
fuisse: itaque in Curione hoc verissime iudicari potest, 216
nulla re una magis oratorem commendari quam verbo-
rum splendore et copia: nam cum tardus in cogitando
tum in instruendo dissipatus fuit; reliqua duo sunt, agere 60
et meminisse: in utroque cachinnos inridentium commo-
vebat: motus erat is, quem et C. Iulius in perpetuum
notavit, cum ex eo in utramque partem toto corpore
vacillante quaesivit, quis loqueretur e lintre; et Cn. Sici-
nius homo impurus, sed admodum ridiculus [neque aliud
in eo oratoris simile quicquam]: is cum tribunus plebis 217
Curionem et Octavium consules produxisset Curioque
multa dixisset sedente Cn. Octavio conlega, qui de-
vinctus erat fasciis et multis medicamentis propter do-
lorem artuum delibutus, 'numquam,' inquit 'Octavi,
conlegae tuo gratiam referes; qui nisi se suo more iacta-
visset, hodie te istic muscae comedissent.' memoria
autem ita fuit nulla, ut aliquotiens, tria cum proposuis-
set, aut quartum adderet aut tertium quaereret; qui in
iudicio privato vel maximo, cum ego pro Titinia Cottae
peroravissem, ille contra me pro Ser. Naevio diceret,
subito totam causam oblitus est idque veneficiis et can-
tionibus Titiniae factum esse dicebat. magna haec im- 218
memoris ingenii signa; sed nihil turpius quam quod
etiam in scriptis obliviscebatur quid paulo ante posuis-
set, ut in eo libro, ubi se exeuntem e senatu et cum
Pansa nostro et cum Curione filio conloquentem facit,
[cum senatum Caesar consul habuisset,] omnisque ille
sermo ducitur e percontatione filii quid in senatu esset
actum: in quo multis verbis cum inveheretur in Caesa-
rem Curio, [disputatioque esset inter eos, ut est con-
suetudo dialogorum,] cum sermo esset institutus senatu
misso, quem senatum Caesar consul habuisset, reprehen-
dit eas res, quas idem Caesar anno post et deinceps
reliquis annis administravit in Gallia. tum Brutus ad- 61
mirans 'tantamne fuisse oblivionem' inquit 'in scripto 219
praesertim, ut ne legens quidem umquam senserit quan-

tum flagitii commisisset?' 'quid autem, inquam 'Brute, stultius, quam, si ea vituperare volebat, quae vituperavit, non eo tempore instituere sermonem, cum illarum rerum iam tempora praeterissent? sed ita totus errat, ut in eodem sermone dicat in senatum se Caesare consule non accedere, et id dicat ipso consule exiens e senatu. iam, qui hac parte animi, quae custos est ceterarum ingenii partium, tam debilis esset, ut ne in scripto quidem meminisset quid paulo ante posuisset, huic minime mirum
220 est ex tempore dicenti solitam effluere mentem: itaque cum ei nec officium deesset et flagraret studio dicendi, perpaucae ad eum causae deferebantur; orator autem [vivis eius aequalibus] proximus optimis numerabatur propter verborum bonitatem, ut ante dixi, et expeditam ac profluentem quodam modo celeritatem. itaque eius orationes aspiciendas tamen censeo: sunt illae quidem languidiores, verum tamen possunt augere et quasi alere id bonum, quod in illo mediocriter fuisse concedimus; quod habet tantam vim, ut solum sine aliis in Curione speciem oratoris alicuius effecerit. sed ad instituta redeamus.

62 221 In eodem igitur numero eiusdem aetatis C. Carbo fuit illius eloquentissimi viri filius: non satis acutus orator, sed tamen orator numeratus est: erat in verbis gravitas et facile dicebat et auctoritatem naturalem quandam habebat oratio; acutior Q. Varius rebus inveniendis nec minus verbis expeditus; fortis vero actor et vehemens et verbis nec inops nec abiectus et quem plane oratorem dicere auderes, Cn. Pomponius lateribus pugnans,
222 incitans animos, acer, acerbus, criminosus. multum ab his aberat L. Fufius, tamen ex accusatione M.' Aquilii diligentiae fructum ceperat. nam M. Drusum tuum magnum avunculum, gravem oratorem, ita dumtaxat cum de re publica diceret; L. autem Lucullum etiam acutum, patremque tuum, Brute, iuris quoque et publici et privati sane peritum; M. Lucullum, M. Octavium Cn. F., qui tantum auctoritate dicendoque valuit, ut legem Semproniam frumentariam populi frequentis suffragiis abrogaverit; Cn. Octavium M. F., M. Catonem patrem, Q. etiam Catulum filium abducamus ex acie, id est a iudi-

ciis, et in praesidiis rei publicae, cui facile satis facere
possint, conlocemus; eodem Q. Caepionem referrem, nisi 223
nimis equestri ordini deditus a senatu dissedisset. Cn.
Carbonem, M. Marium et ex eodem genere compluris
minime dignos elegantis conventus auribus aptissimos
cognovi turbulentis contionibus; quo in genere, ut in
his perturbem aetatum ordinem, nuper L. Quinctius fuit;
aptior etiam Palicanus auribus imperitorum. et quoniam 224
huius generis facta mentio est, seditiosorum omnium
post Gracchos L. Appuleius Saturninus eloquentissimus
visus est, magis specie tamen et motu atque ipso amictu
capiebat homines quam aut dicendi copia aut mediocritate prudentiae; longe autem post natos homines improbissimus C. Servilius Glaucia, sed peracutus et callidus
cum primisque ridiculus. is ex summis et fortunae et
vitae sordibus in praetura consul factus esset, si rationem eius haberi licere iudicatum esset, nam et plebem
tenebat et equestrem ordinem beneficio legis devinxerat,
[is praetor eodem die, quo Saturninus tribunus plebis,
Mario et Flacco consulibus publice est interfectus;] homo
simillimus Atheniensis Hyperboli, cuius improbitatem veteres Atticorum comoediae notaverunt: quos est Sex. Ti- 225
tius consecutus homo loquax sane et satis acutus, sed
tam solutus et mollis in gestu, ut saltatio quaedam
nasceretur, cui saltationi Titius nomen esset: ita cavendum est ne quid in agendo dicendove facias, cuius imitatio rideatur. sed ad paulo superiorem aetatem re- 63
vecti sumus: nunc ad eam, de qua aliquantum sumus
locuti, revertamur.

Coniunctus igitur Sulpicii aetati P. Antistius fuit, 226
rabula sane probabilis, qui multos cum tacuisset annos
neque contemni solum, sed inrideri etiam solitus esset,
in tribunatu primum contra C. Iulii illam consulatus petitionem extraordinariam veram causam agens est probatus; et eo magis, quod eandem causam cum ageret
eius conlega ille ipse Sulpicius, hic plura et acutiora
dicebat; itaque post tribunatum primo multae ad eum
causae, deinde omnes maximae, quaecumque erant, deferebantur. rem videbat acute, componebat diligenter, 227
memoria valebat; verbis non ille quidem ornatis uteba-

tur, sed tamen non abiectis; expedita autem erat et per-
facile currens oratio, et erat eius quidam tamquam habi-
tus non inurbanus; actio paulum cum vitio vocis tum
etiam ineptiis claudicabat. hic temporibus floruit eis,
quibus inter profectionem reditumque L. Sullae sine iure
fuit et sine ulla dignitate res publica; hoc etiam magis
probabatur, quod erat ab oratoribus quaedam in foro
solitudo: Sulpicius occiderat, Cotta aberat et Curio, vive-
bat e reliquis patronis eius aetatis nemo praeter Car-
bonem et Pomponium, quorum utrumque facile supera-
64 bat; inferioris autem aetatis erat proximus L. Sisenna,
228 doctus vir et studiis optimis deditus, bene Latine lo-
quens, gnarus rei publicae, non sine facetiis, sed neque
laboris multi nec satis versatus in causis; interiectusque
inter duas aetates Hortensii et Sulpicii nec maiorem con-
sequi poterat et minori necesse erat cedere. huius om-
nis facultas ex historia ipsius perspici potest, quae cum
facile omnis vincat superiores, tum indicat tamen quan-
tum absit a summo quamque genus hoc scriptionis non-
dum sit satis Latinis litteris inlustratum. nam Q. Hor-
tensii admodum adulescentis ingenium ut Phidiae signum
229 simul aspectum et probatum est: is L. Crasso Q. Scae-
vola consulibus primum in foro dixit et apud hos ipsos
quidem consules, et cum eorum, qui adfuerunt, tum ipso-
rum consulum, qui omnis intellegentia anteibant, iudicio
discessit probatus. undeviginti annos natus erat eo tem-
pore, est autem L. Paullo C. Marcello consulibus mor-
tuus; ex quo videmus eum in patronorum numero annos
quattuor et quadraginta fuisse. hoc de oratore paulo
post plura dicemus, hoc autem loco voluimus eius aeta-
tem in disparem oratorum includere; quamquam id qui-
dem omnibus usu venire necesse fuit, quibus paulo lon-
gior vita contigit, ut et cum multo maioribus natu, quam
essent ipsi, et cum aliquanto minoribus compararentur:
ut Accius isdem aedilibus ait se et Pacuvium docuisse
fabulam, cum ille octoginta, ipse triginta annos natus
230 esset; sic Hortensius non cum suis aequalibus solum,
sed et mea cum aetate et cum tua, Brute, et cum ali-
quanto superiore coniungitur; si quidem et Crasso vivo
dicere solebat et magis iam etiam vig*ente flor*ebat An-

tonio, et cum Philippo iam sene pro Cn. Pompeii bonis
dicens in illa causa, adulescens cum esset, princeps fuit
et in eorum, quos in Sulpicii aetate posui, numerum fa-
cile pervenerat et suos inter aequalis M. Pisonem, M.
Crassum, Cn. Lentulum, P. Lentulum Suram longe
praestitit et me adulescentem nactus *aemulum* octo annis
minorem, quam erat ipse, multos annos in studio eius-
dem laudis exercuit et tecum simul, sicut ego pro multis,
sic ille pro Appio Claudio dixit paulo ante mortem.
vides igitur, ut ad te oratorem, Brute, pervenerimus, 65 231
tam multis inter nostrum tuumque initium dicendi inter-
positis oratoribus? ex quibus, quoniam in hoc sermone
nostro statui neminem eorum, qui viverent, nominare,
ne vos curiosius eliceretis ex me quid de quoque iudica-
rem, eos, qui iam sunt mortui, nominabo.' tum Brutus
'non est' inquit 'ista causa, quam dicis, quam ob rem
de eis, qui vivunt, nihil velis dicere.' 'quaenam igitur'
inquam 'est?' 'vereri te' inquit 'arbitror ne per nos hic
sermo tuus emanet et ei tibi suscenseant, quos praeter-
ieris.' 'quid? vos' inquam 'tacere non poteritis?' 'nos
quidem' inquit 'facillime; sed tamen te arbitror malle
ipsum tacere quam taciturnitatem nostram experiri.' tum 232
ego 'vere tibi,' inquam 'Brute, dicam: non me existi-
mavi in hoc sermone usque ad hanc aetatem esse ven-
turum; sed ita traxit ordo aetatum orationem, ut iam ad
minores etiam pervenerim.' 'interpone igitur,' inquit 'si
quos videtur; deinde redeamus ad te et ad Hortensium.'
'immo vero' inquam 'ad Hortensium; de me alii dicent,
si qui volent.' 'minime vero,' inquit 'nam etsi me fa-
cile omni tuo sermone tenuisti, tamen is mihi longior
videtur, quod propero audire de te; nec vero tam de
virtutibus dicendi tuis, quae cum omnibus tum certe
mihi notissimae sunt, quam quod gradus tuos et quasi
processus dicendi studeo cognoscere.' 'geretur' in- 233
quam 'tibi mos, quoniam me non ingenii praedicatorem
esse vis, sed laboris mei; verum interponam, ut pla-
cet, alios et a M. Crasso, qui fuit aequalis Hortensii,
exordiar.

Is igitur mediocriter a doctrina instructus, angustius 66
etiam a natura, labore et industria et quod adhibebat ad

obtinendas causas curam etiam et gratiam, in principibus patronis aliquot annos fuit. in huius oratione sermo Latinus erat, verba non abiecta, res compositae diligenter; nullus flos tamen neque lumen ullum, animi magna, vocis parva contentio, omnia fere ut similiter atque uno modo dicerentur. nam huius aequalis et inimicus C. Fimbria non ita diu iactare se potuit; qui omnia magna voce dicens, verborum sane bonorum cursu quodam incitato ita furebat tamen, ut mirarere tam alias res agere
231 populum, ut esset insano inter disertos locus. Cn. autem Lentulus multo maiorem opinionem dicendi actione faciebat, quam quanta in eo facultas erat: qui cum esset nec peracutus, quamquam et ex facie et ex voltu videbatur, nec abundans verbis, etsi fallebat in eo ipso, sic intervallis, exclamationibus, voce suavi et canora, admiranda dignitate valebat in agendo, ut ea, quae deerant, non desiderarentur. ita, tamquam Curio copia non nulla verborum, nullo alio bono, tenuit oratorum locum,
235 sic Lentulus ceterarum virtutum dicendi mediocritatem actione occultavit, in qua excellens fuit; neque multo secus P. Lentulus, cuius et excogitandi et loquendi tarditatem tegebat formae dignitas, corporis motus plenus et artis et venustatis, vocis et suavitas et magnitudo, sed in hoc nihil praeter actionem fuit, cetera etiam mi-
67 236 nora quam in superiore. M. Piso quidquid habuit, habuit ex disciplina maximeque ex omnibus, qui ante fuerunt, Graecis doctrinis eruditus fuit. habuit a natura genus quoddam acuminis, quod etiam arte limaverat, quod erat in reprehendendis verbis versutum et sollers, sed saepe stomachosum, non numquam frigidum, interdum etiam facetum. is laborem quasi cursum forensem diutius non tulit, quod et corpore erat infirmo et hominum ineptias ac stultitias, quae devorandae nobis sunt, non ferebat iracundiusque respuebat sive morose, ut putabatur, sive ingenuo liberoque fastidio: itaque cum satis floruisset adulescens, minor haberi est coeptus postea; deinde ex virginum iudicio magnam laudem est adeptus et ex eo tempore quasi revocatus in cursum tenuit locum tam diu, quam ferre potuit laborem; postea, quantum detraxit ex studio, tantum amisit ex gloria.

P. Murena mediocri ingenio, sed magno studio rerum 237
veterum, litterarum et studiosus et non imperitus, multae
industriae et magni laboris fuit. C. Censorinus Graecis
litteris satis doctus, quod proposuerat, explicans expe-
dite, non invenustus actor, sed iners et inimicus fori.
L. Turius parvo ingenio, sed multo labore, quoquo modo
poterat, *et* saepe dicebat; itaque ei paucae centuriae ad
consulatum defuerunt. C. Macer auctoritate semper 238
eguit, sed fuit patronus propemodum diligentissimus.
huius si vita, si mores, si voltus denique non omnem
commendationem ingenii everteret, maius nomen in pa-
tronis fuisset: non erat abundans, non inops tamen; non
valde nitens, non plane horrida oratio; vox gestus et
omnis actio sine lepore; at in inveniendis componendis-
que rebus mira adcuratio, ut non facile in ullo dili-
gentiorem maioremque cognoverim, sed eam ut citius
veteratoriam quam oratoriam diceres. hic etsi etiam in
publicis causis probabatur, tamen in privatis inlustriorem
obtinebat locum. C. deinde Piso statarius et sermonis 68
plenus orator, minime ille quidem tardus in excogitando, 239
verum tamen voltu et simulatione multo etiam acutior,
quam erat, videbatur; nam eius aequalem M.' Glabrio-
nem bene institutum avi Scaevolae diligentia socors
ipsius natura neglegensque tardaverat. etiam L. Tor-
quatus elegans in dicendo, in existimando admodum pru-
dens, toto genere perurbanus. meus autem aequalis Cn.
Pompeius vir ad omnia summa natus maiorem dicendi
gloriam habuisset, nisi eum maioris gloriae cupiditas ad
bellicas laudes abstraxisset: erat oratione satis amplus,
rem prudenter videbat; actio vero eius habebat et in
voce magnum splendorem et in motu summam dignita-
tem. noster item aequalis D. Silanus vitricus tuus stu- 240
dii ille quidem habuit non multum, sed acuminis et ora-
tionis satis. Q. Pompeius A. F., qui Bithynicus dictus
est, biennio quam nos fortasse maior, summo studio di-
cendi multaque doctrina, incredibili labore atque in-
dustria; quod scire possum: fuit enim mecum et cum M.
Pisone cum amicitia tum studiis exercitationibusque con-
iunctus. huius actio non satis commendabat orationem;
in hac enim satis erat copiae, in illa autem leporis

241 parum. erat eius aequalis P. Autronius voce peracuta
atque magna, nec alia re ulla probabilis, et L. Octavius
Reatinus, qui cum multas iam causas diceret, adulescens
est mortuus; — is tamen ad dicendum veniebat magis
audacter quam parate — et C. Staienus, qui se ipse
adoptaverat et de Staieno Aelium fecerat, fervido quo-
dam et petulanti et furioso genere dicendi; quod quia
multis gratum erat et probabatur, ascendisset ad hono-
res, nisi in facinore manifesto deprehensus poenas legi-
69 bus et iudicio dedisset. eodem tempore C. L. Caepasii
242 fratres fuerunt, qui multa opera, ignoti homines et re-
pentini, quaestores celeriter facti sunt, oppidano quo-
dam et incondito genere dicendi. addamus huc etiam,
ne quem vocalem praeterisse videamur, C. Cosconium
Calidianum, qui nullo acumine eam tamen verborum co-
piam, si quam habebat, praebebat populo cum multa
concursatione magnoque clamore, quod idem faciebat Q.
Arrius, qui fuit M. Crassi quasi secundarum. is omni-
bus exemplo debet esse, quantum in hac urbe polleat
multorum oboedire tempori multorumque vel honori vel
243 periculo servire: his enim rebus infimo loco natus et ho-
nores et pecuniam et gratiam consecutus etiam in pa-
tronorum sine doctrina sine ingenio aliquem numerum
pervenerat; sed ut pugiles inexercitati, etiamsi pugnos
et plagas Olympiorum cupidi ferre possunt, solem ta-
men saepe ferre non possunt, sic ille, cum omni iam
fortuna prospere functus labores etiam magnos exce-
pisset, illius iudicialis anni severitatem quasi solem non
tulit.

244 Tum Atticus 'tu quidem de faece' inquit 'hauris, idque
iam dudum; sed tacebam: hoc vero non putabam, te us-
que ad Staienos et Autronios esse venturum.' 'non puto'
inquam 'existimare te ambitione me labi, quippe de mor-
tuis; sed ordinem sequens in memoriam notam et aequa-
lem necessario incurro; volo autem hoc perspici, omni-
bus conquisitis, qui in multitudine dicere ausi sint,
memoria quidem dignos perpaucos, verum qui omnino
nomen habuerint, non ita multos fuisse. sed ad sermo-
70 nem institutum revertamur: T. Torquatus T. F. et doctus
245 vir ex Rhodia disciplina Molonis et a natura ad dicen-

dum satis solutus atque expeditus, qui si vita suppeditavisset, sublato ambitu consul factus esset, plus facultatis habuit ad dicendum quam voluntatis, itaque studio huic non satis fecit; officio vero nec in suorum necessariorum causis nec in sententia senatoria defuit. etiam M. Pon- 246
tidius municeps noster multas privatas causas actitavit, celeriter sane verba volvens nec hebes in causis vel dicam plus etiam quam non hebes, sed effervescens in dicendo stomacho saepe iracundiaque vehementius; ut non cum adversario solum, sed etiam, quod mirabile esset, cum iudice ipso, cuius delenitor esse debet orator, iurgio saepe contenderet. M. Messalla minor natu quam nos, nullo modo inops, sed non nimis ornatus genere verborum; prudens, acutus, minime incautus patronus, in causis cognoscendis componendisque diligens, magni laboris, multae operae multarumque causarum. duo etiam 247
Metelli, Celer et Nepos, non nihil in causis versati nec sine ingenio nec indocti, hoc erant populare dicendi genus adsecuti; Cn. autem Lentulus Marcellinus nec umquam indisertus et in consulatu pereloquens visus est, non tardus sententiis, non inops verbis, voce canora, facetus satis. C. Memmius L. F. perfectus litteris, sed Graecis, fastidiosus sane Latinarum, argutus orator verbisque dulcis, sed fugiens non modo dicendi, verum etiam cogitandi laborem, tantum sibi de facultate detraxit, quantum imminuit industriae.'

Hoc loco Brutus 'quam vellem' inquit 'de his etiam 71
oratoribus, qui hodie sunt, tibi dicere liberet! et, si de 248
aliis minus, de duobus tamen, quos a te scio laudari solere, Caesare et Marcello, audirem non minus libenter, quam audivi de eis, qui fuerunt.' 'cur tandem?' inquam 'an exspectas quid ego iudicem de istis, qui tibi sunt aeque noti ac mihi?' 'mihi mehercule' inquit 'Marcellus satis est notus; Caesar autem parum; illum enim saepe audivi, hic, cum ego iudicare iam aliquid possem, afuit.' 249
'quid igitur de illo iudicas,' *inquam*, 'quem saepe audivisti?' 'quid censes,' inquit 'nisi id, quod habiturus es similem tui?' 'ne ego,' inquam 'si ita est, velim tibi eum placere quam maxime.' 'atqui et ita est,' inquit 'et vehementer placet; nec vero sine causa; nam et

didicit et omissis ceteris studiis unum id egit seseque
250 cotidianis commentationibus acerrime exercuit: itaque et lectis utitur verbis et frequentibus et splendore vocis et dignitate motus fit speciosum et inlustre, quod dicit; omniaque sic suppetunt, ut ei nullam deesse virtutem oratoris putem; maximeque laudandus est, qui hoc tempore ipso, quod liceat, in hoc communi nostro et quasi fatali malo consoletur se cum conscientia optimae mentis tum etiam usurpatione et renovatione doctrinae: vidi enim Mytilenis nuper virum atque, ut dixi, vidi plane virum. itaque cum eum antea tui similem in dicendo viderim, tum vero nunc a doctissimo viro tibique, ut intellexi, amicissimo Cratippo instructum omni copia
251 multo videbam similiorem.' hic ego 'etsi' inquam 'de optimi viri nobisque amicissimi laudibus libenter audio, tamen incurro in memoriam communium miseriarum, quarum oblivionem quaerens hunc ipsum sermonem produxi longius. sed de Caesare cupio audire, quid tan-
72 dem Atticus iudicet.' et ille 'praeclare' inquit 'tibi constas, ut de eis, qui nunc sint, nihil velis ipse dicere; et hercle si sic ageres, ut de eis egisti, qui iam mortui sunt, neminem ut praetermitteres, ne tu in multos Autronios et Staienos incurreres: qua re, sive hanc turbam effugere voluisti sive veritus es, ne quis se aut praeteritum aut non satis laudatum queri posset, de Caesare tamen potuisti dicere, praesertim cum et tuum de illius ingenio notissimum iudicium esset nec illius de tuo ob-
252 scurum.' 'sed tamen, Brute,' inquit Atticus 'de Caesare et ipse ita iudico et de hoc huius generis acerrimo existimatore saepissime audio, illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime; nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Laeliorum et Muciorum familiis audiebamus, sed, quamquam id quoque credo fuisse, tamen, ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris et eis quidem reconditis et exquisitis summoque
253 studio et diligentia est consecutus: qui etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum' inquit in me intuens 'de ratione Latine loquendi adcuratissime scripserit primoque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiae, tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me

de illo maluit quam se dicere, laudem singularem; nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset adfatus: 'ac si, ut cogitata praeclare eloqui possent, non nulli studio et usu elaboraverunt, cuius te paene principem copiae atque inventorem bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus, hunc facilem et cotidianum novisse sermonem nunc pro relicto est habendum.' tum Brutus 'amice hercule' inquit 'et magnifice 73
te laudatum puto, quem non solum principem atque in- 254
ventorem copiae dixerit, quae erat magna laus, sed etiam bene meritum de populi Romani nomine et dignitate; quo enim uno vincebamur a victa Graecia, id aut ereptum illis est aut certe nobis cum illis communicatum. hanc autem' inquit 'gloriam testimoniumque Caesaris 255
tuae quidem supplicationi non, sed triumphis multorum antepono.' 'et recte quidem,' inquam 'Brute: modo sit hoc Caesaris iudicii, non benevolentiae testimonium: plus enim certe attulit huic populo dignitatis, quisquis est ille, si modo est aliquis, qui non inlustravit modo, sed etiam genuit in hac urbe dicendi copiam, quam illi, qui Ligurum castella expugnaverunt, ex quibus multi sunt, ut scitis, triumphi: verum quidem si audire volumus, 256
omissis illis divinis consiliis, quibus saepe constituta est imperatorum sapientia salus civitatis aut belli aut domi, multo *magnus* orator praestat minutis imperatoribus.' 'at prodest plus imperator.' — 'quis negat? sed tamen — non metuo ne mihi adclametis; est autem quod sentias dicendi liber locus — malim mihi L. Crassi unam pro M.' Curio dictionem quam castellanos triumphos duo.' 'at plus interfuit rei publicae castellum capi Ligurum quam bene defendi causam M.' Curii.' 'credo: sed Athe- 257
niensium quoque plus interfuit firma tecta in domiciliis habere quam Minervae signum ex ebore pulcherrimum; tamen ego me Phidiam esse mallem quam vel optimum fabrum tignarium. qua re non quantum quisque prosit, sed quanti quisque sit ponderandum est; praesertim cum pauci pingere egregie possint aut fingere; operarii autem aut baiuli deesse non possint. sed perge, Pomponi, de 74
Caesare et redde quae restant.' 258

'Solum quidem' inquit ille 'et quasi fundamentum

oratoris vides, locutionem emendatam et Latinam, cuius penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis aut scientiae, sed quasi bonae consuetudinis: mitto C. Laelium, P. Scipionem: aetatis illius ista fuit laus tamquam innocentiae sic Latine loquendi; nec omnium tamen; nam illorum aequalis Caecilium et Pacuvium male locutos videmus; sed omnes tum fere, qui nec extra urbem hanc vixerant nec eos aliqua barbaries domestica infuscaverat, recte loquebantur. sed hanc certe rem deteriorem vetustas fecit et Romae et in Graecia: confluxerunt enim et Athenas et in hanc urbem multi inquinate loquentes ex diversis locis; quo magis expurgandus est sermo et adhibenda tamquam obrussa ratio, quae mutari non potest, nec utendum pravissima consuetudinis regula.
259 T. Flamininum, qui cum Q. Metello consul fuit, pueri vidimus; existimabatur bene Latine *loqui*, sed litteras nesciebat; Catulus erat ille quidem minime indoctus, ut a te paulo est ante dictum, sed tamen suavitas vocis et lenis appellatio litterarum bene loquendi famam confecerat; Cotta, qui se valde dilatandis litteris a similitudine Graecae locutionis abstraxerat sonabatque contrarium Catulo, subagreste quiddam planeque subrusticum, alia quidem quasi inculta et silvestri via ad eandem laudem pervenerat; Sisenna autem quasi emendator sermonis usitati cum esse vellet, ne a C. Rusio quidem [accusatore] deterreri potuit quo minus inusitatis verbis
260 uteretur.' 'quidnam istuc est?' inquit Brutus 'aut quis est iste C. Rusius?' et ille 'fuit accusator' inquit 'vetus, quo accusante C. Hirtuleium Sisenna defendens dixit
75 quaedam eius sputatilica esse crimina: tum C. Rusius 'circumvenior,' inquit 'iudices, nisi subvenitis: Sisenna quid dicat nescio; metuo insidias: sputatilica, quid est hoc? sputa quid sit scio, tilica nescio.' maximi risus: sed ille tamen familiaris meus recte loqui putabat esse
261 inusitate loqui; Caesar autem rationem adhibens consuetudinem vitiosam et corruptam pura et incorrupta consuetudine emendat; itaque cum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quae, etiam si orator non sis et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adiungit illa oratoria ornamenta dicendi, [tum] videtur tamquam

tabulas bene pictas conlocare in bono lumine: hanc cum habeat praecipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere. splendidam quandam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica et generosa quodam modo.' tum Brutus 'ora- 262
tiones quidem eius mihi vehementer probantur; compluris autem legi; atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum.' 'valde quidem' inquam 'probandos; nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta; sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volent illa calamistris inurere; sanos quidem homines a scribendo deterruit: nihil est enim in historia pura et inlustri brevitate dulcius. sed ad eos, si placet, qui vita excesserunt, revertamur.

C. Sicinius igitur Q. Pompeii illius, qui censor fuit, 76 263
ex filia nepos, quaestorius mortuus est, probabilis orator, iam vero etiam probatus, ex hac inopi ad ornandum, sed ad inveniendum expedita Hermagorae disciplina: ea dat rationes certas et praecepta dicendi: quae si minorem habent apparatum, sunt enim exilia, tamen habent ordinem et quasdam errare in dicendo non patientis vias. has ille tenens et paratus ad causas veniens, verborum non egens, ipsa illa comparatione disciplinaque dicendi iam in patronorum numerum pervenerat. erat etiam vir doctus in primis C. Visellius Varro, con- 264
sobrinus meus, qui fuit cum Sicinio aetate coniunctus et cum post curulem aedilitatem iudex quaestionis esset, est mortuus: in quo fateor volgi iudicium a iudicio meo dissensisse; nam populo non erat satis vendibilis: praeceps quaedam et cum idcirco obscura, quia peracuta, tum rapida [et] celeritate caecata oratio; sed neque verbis aptiorem cito alium dixerim neque sententiis crebriorem; praeterea perfectus in litteris iurisque civilis iam a patre Aculeone traditam tenuit disciplinam. reliqui sunt, qui 265
mortui sint, L. Torquatus, quem tu non tam cito rhetorem dixisses, etsi non deerat oratio, quam, ut Graeci dicunt, *πολιτικόν*; erant in eo plurimae litterae nec eae volgares, sed interiores quaedam et reconditae; divina memoria, summa verborum et gravitas et elegantia, at-

que haec omnia vitae decorabat dignitas et integritas.
me quidem admodum delectabat etiam Triarii in illa
aetate plena litteratae senectutis oratio. quanta severitas
in voltu! quantum pondus in verbis! quam nihil non
266 consideratum exibat ex ore!' tum Brutus Torquati et
Triarii mentione commotus, utrumque enim eorum ad-
modum dilexerat, 'ne ego,' inquit 'ut omittam cetera,
quae sunt innumerabilia, de istis duobus cum cogito,
doleo nihil tuam perpetuam auctoritatem de pace va-
luisse! nam nec istos excellentis viros nec multos alios
praestantis civis res publica perdidisset.' 'sileamus,' in-
quam 'Brute, de istis, ne augeamus dolorem, nam et
praeteritorum recordatio est acerba et acerbior exspecta-
tio reliquorum: itaque omittamus lugere et tantum quid
quisque dicendo potuerit, quoniam id quaerimus, prae-
77 dicemus. sunt enim ex eis, qui eodem bello occiderunt,
267 M. Bibulus, qui et scriptitavit accurate, cum praesertim
non esset orator, et egit multa constanter; Appius Clau-
dius socer tuus, conlega et familiaris meus; hic iam et
satis studiosus et valde cum doctus tum etiam exercita-
tus orator et cum auguralis tum omnis publici iuris anti-
quitatisque nostrae bene peritus fuit; L. Domitius nulla
ille quidem arte, sed Latine tamen et multa cum liber-
268 tate dicebat. duo praeterea Lentuli consulares, quorum
Publius ille nostrarum iniuriarum ultor, auctor salutis,
quicquid habuit, quantumcumque fuit, illud totum habuit
e disciplina; instrumenta naturae deerant; sed tantus
animi splendor et tanta magnitudo, ut sibi omnia, quae
clarorum virorum essent, non dubitaret asciscere eaque
omni dignitate obtineret; L. autem Lentulus satis erat fortis
orator, si modo orator, sed cogitandi non ferebat laborem;
vox canora, verba non horrida sane, ut plena esset animi et
fervoris oratio: quaereres in iudiciis fortasse melius; in
269 re publica quod erat, esse iudicares satis. ne T. quidem
Postumius contemnendus in dicendo; de re publica vero
non minus vehemens orator quam bellator fuit; effrena-
tus et acer nimis, sed bene iuris publici leges atque in-
stituta cognoverat.'

Hoc loco Atticus 'putarem te,' inquit 'ambitiosum
esse, si, ut dixisti, ei, quos iam diu conligis, viverent;

omnis enim commemoras, qui ausi aliquando sunt stantes loqui, ut mihi imprudens M. Servilium praeterisse
videare.' 'non,' inquam 'ego istuc ignoro, Pomponi, 78 270
multos fuisse, qui verbum numquam in publico fecissent, cum melius aliquando possent quam isti oratores, quos conligo, dicere; sed his commemorandis etiam illud adsequor, ut intellegatis primum ex omni numero quam non multi ausi sint dicere, deinde ex eis ipsis quam
pauci fuerint laude digni. itaque ne hos quidem equites 271
Romanos, amicos nostros, qui nuper mortui sunt, *omittam*, P. Cominium Spoletinum, quo accusante defendi C. Cornelium, in quo et compositum dicendi genus et acre et expeditum fuit; T. Accium Pisaurensem, cuius accusationi respondi pro A. Cluentio; qui et adcurate dicebat et satis copiose, eratque praeterea doctus Hermagorae praeceptis, quibus etsi ornamenta non satis opima dicendi, tamen, ut hastae velitibus amentatae, sic apta quaedam et parata singulis causarum generibus argu-
menta traduntur. studio autem neminem nec industria 272
maiore cognovi, quamquam ne ingenio quidem qui praestiterit facile dixerim C. Pisoni genero meo: nullum tempus illi umquam vacabat aut a forensi dictione aut a commentatione domestica aut a scribendo aut a cogitando; itaque tantos processus efficiebat, ut evolare, non excurrere videretur, eratque verborum et delectus elegans et apta et quasi rotunda constructio; cumque argumenta excogitabantur ab eo multa et firma ad probandum tum concinnae acutaeque sententiae; gestusque natura ita venustus, ut ars etiam, quae non erat, et e disciplina motus quidam videretur accedere. vereor ne amore videar plura, quam fuerint in illo, dicere; quod non ita est: alia enim de illo maiora dici possunt; nam nec continentia nec pietate nec ullo genere virtutis quem-
quam eiusdem aetatis cum illo conferendum puto. nec 79 273
vero M. Caelium praetereundum arbitror, quaecumque eius in exitu vel fortuna vel mens fuit; qui quamdiu auctoritati meae paruit, talis tribunus plebis fuit, ut nemo contra civium perditorum popularem turbulentamque dementiam a senatu et a bonorum causa steterit constantius; quam eius actionem multum tamen et splendida et

grandis et eadem in primis faceta et perurbana commen-
dabat oratio. graves eius contiones aliquot fuerunt, acres
accusationes tres eaeque omnes ex rei publicae conten-
tione susceptae; defensiones, etsi illa erant in eo meliora,
quae dixi, non contemnendae tamen saneque tolerabiles.
hic cum summa voluntate bonorum aedilis curulis factus
esset, nescio quo modo discessu meo discessit a sese
ceciditque, posteaquam eos imitari coepit, quos ipse per-
verterat.

274 Sed de M. Calidio dicamus aliquid, qui non fuit ora-
tor unus e multis, potius inter multos prope singularis
fuit; ita reconditas exquisitasque sententias mollis et pel-
lucens vestiebat oratio: nihil tam tenerum quam illius
comprehensio verborum, nihil tam flexibile, nihil quod
magis ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris aeque
in potestate fuerit: quae primum ita pura erat, ut nihil
liquidius, ita libere fluebat, ut nusquam adhaeresceret;
nullum nisi loco positum et tamquam in 'vermiculato
emblemate,' ut ait Lucilius, structum verbum videres;
nec vero ullum aut durum aut insolens aut humile aut
longius ductum; ac non propria verba rerum, sed plera-
que translata, sic tamen, ut ea non inruisse in alienum
locum, sed immigrasse in suum diceres; nec vero haec
soluta nec diffluentia, sed astricta numeris, non aperte
nec eodem modo semper, sed varie dissimulanterque
275 conclusis; erant autem et verborum et sententiarum illa
lumina, quae vocant Graeci σχήματα, quibus tamquam
insignibus in ornatu distinguebatur omnis oratio; QUA DE
RE AGITUR autem illud, quod multis locis in iuris consulto-
80 276 rum includitur formulis, id ubi esset, videbat; accedebat
ordo rerum plenus artis, actio liberalis totumque dicendi
placidum et sanum genus: quodsi est optimum suaviter di-
cere, nihil est quod melius hoc quaerendum putes; sed cum
a nobis paulo ante dictum sit tria videri esse, quae orator
efficere deberet, ut doceret, ut delectaret, ut moveret, duo
summe tenuit, ut et rem inlustraret disserendo et animos
eorum, qui audirent, devinciret voluptate; aberat tertia
illa laus, qua permoveret atque incitaret animos, quam
plurimum pollere diximus, nec erat ulla vis atque con-
tentio: sive consilio, quod eos, quorum altior oratio

actioque esset ardentior, furere atque bacchari arbitraretur, sive quod natura non esset ita factus sive quod non consuesset [sive quod non posset]. hoc unum illi, si nihil
utilitatis habebat, afuit; si opus erat, defuit. quin etiam 277
memini, cum in accusatione sua Q. Gallio crimini dedisset sibi eum venenum paravisse idque a se esse deprehensum seseque chirographa, testificationes, indicia, quaestiones, manifestam rem deferre diceret deque eo crimine accurate et exquisite disputavisset, me in respondendo, cum essem argumentatus, quantum res ferebat, hoc ipsum etiam posuisse pro argumento, *eum non veri simile dixisse* quod ille cum pestem capitis sui, cum insidias mortis se comperisse manifesto et manu tenere diceret, tam solute egisset, tam leniter, tam oscitanter:
"tu istuc, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres? praeser- 278
tim cum ista eloquentia alienorum hominum pericula defendere acerrime soleas, tuum neglegeres? ubi dolor? ubi ardor animi, qui etiam ex infantium ingeniis elicere voces et querellas solet? nulla perturbatio animi, nulla corporis, frons non percussa, non femur; pedis, quod minimum est, nulla supplosio; itaque tantum afuit, ut inflammares nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus." sic nos summi oratoris vel sanitate vel vitio
pro argumento ad diluendum crimen usi sumus.' tum 279
Brutus 'atque dubitamus,' inquit 'utrum ista sanitas fuerit an vitium? quis enim non fateatur, cum ex omnibus oratoris laudibus longe ista sit maxima, inflammare animos audientium et quocumque res postulet modo flectere, qui hac virtute caruerit, id ei, quod maximum fuerit, defuisse?'

'Sit sane ita,' inquam 'sed redeamus ad eum, qui 81
iam unus restat, Hortensium, tum de nobismet ipsis, quoniam id etiam, Brute, postulas, pauca dicemus; quamquam facienda mentio est, ut quidem mihi videtur, duorum adulescentium, qui si diutius vixissent, magnam
essent eloquentiae laudem consecuti.' 'C. Curionem te' 280
inquit Brutus 'et C. Licinium Calvum arbitror dicere.' 'recte' inquam 'arbitraris, quorum quidem alter ita facile soluteque verbis volvebat satis interdum acutas, crebras quidem certe sententias, ut nihil posset ornatius esse,

nihil expeditius: atque hic parum a magistris institutus
naturam habuit admirabilem ad dicendum; industriam
non sum expertus; studium certe fuit: qui si me audire
voluisset, ut coeperat, honores quam opes consequi ma-
luisset.' 'quidnam est' inquit 'istuc? et quem ad mo-
281 dum distinguis?' hoc modo': inquam 'cum honos sit
praemium virtutis iudicio studioque civium delatum ad
aliquem, qui eum sententiis, qui suffragiis adeptus est,
is mihi et honestus et honoratus videtur; qui autem oc-
casione aliqua, etiam invitis suis civibus, nactus est im-
perium, ut ille cupiebat, hunc nomen honoris adeptum,
non honorem puto. quae si ille audire voluisset, maxima
cum gratia et gloria ad summam amplitudinem perve-
nisset, ascendens gradibus magistratuum, ut pater eius
fecerat, ut reliqui clariores viri. quae quidem etiam
cum P. Crasso M. F., cum initio aetatis ad amicitiam se
meam contulisset, saepe egisse me arbitror, cum eum
vehementer hortarer, ut eam laudis viam rectissimam
esse duceret, quam maiores eius ei tritam reliquissent;
282 erat enim cum institutus optime tum etiam perfecte
planeque eruditus, ineratque et ingenium satis acre et
orationis non inelegans copia; praetereaque sine adro-
gantia gravis esse videbatur et sine segnitia verecundus.
sed hunc quoque absorbuit aestus quidam insolitae adu-
lescentibus gloriae; qui quia navarat miles operam im-
peratori, imperatorem se statim esse cupiebat; cui mu-
neri mos maiorum aetatem certam, sortem incertam
reliquit: ita gravissimo suo casu, dum Cyri et Alexan-
dri similis esse voluit, qui suum cursum transcurrerant,
et L. Crassi et multorum Crassorum inventus est dis-
82 283 simillimus. sed ad Calvum — is enim nobis erat pro-
positus — revertamur: qui orator fuit cum litteris eru-
ditior quam Curio tum etiam adcuratius quoddam dicendi
et exquisitius adferebat genus; quod quamquam scienter
eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se
atque ipse sese observans metuensque ne vitiosum con-
ligeret, etiam verum sanguinem deperdebat; itaque eius
oratio nimia religione attenuata doctis et attente audien-
tibus erat inlustris; a multitudine autem et a foro, cui
nata eloquentia est, devorabatur.'

Tum Brutus 'Atticum se' inquit 'Calvus noster dici 284
oratorem volebat; inde erat ista exilitas, quam ille de
industria consequebatur.' 'dicebat' inquam 'ita, sed et
ipse errabat et alios etiam errare cogebat; nam si quis
eos, qui nec inepte dicunt nec odiose nec putide, Attice
putat dicere, is recte nisi Atticum probat neminem: in-
sulsitatem enim et insolentiam tamquam insaniam quandam
orationis odit, sanitatem autem et integritatem quasi reli-
gionem et verecundiam oratoris probat: haec omnium
debet oratorum eadem esse sententia; sin autem ieiunita- 285
tem et siccitatem et inopiam, dummodo sit polita, dum
urbana, dum elegans, in Attico genere ponit, hoc recte
dumtaxat; sed quia sunt in Atticis alia meliora, videat
ne ignoret et gradus et dissimilitudines et vim et varie-
tatem Atticorum.' 'Atticos' inquit 'volo imitari.' 'quos?
nec enim est unum genus: nam quid est tam dissimile
quam Demosthenes et Lysias? quam eidem et Hyperi-
des? quam horum omnium Aeschines? quem igitur imi-
taris? si aliquem, ceteri ergo Attice non dicebant; si
omnis, qui potes, cum sint ipsi dissimillimi inter se? in
quo illud etiam quaero, Phalereus ille Demetrius Atti-
cene dixerit: mihi quidem ex illius orationibus redolere
ipsae Athenae videntur; at est floridior, ut ita dicam,
quam Hyperides, quam Lysias: natura quaedam aut vo-
luntas ita dicendi fuit. et quidem duo fuerunt per idem 83 286
tempus dissimiles inter se, sed Attici tamen: quorum
Charisius multarum orationum, quas scribebat aliis, cum
cupere videretur imitari Lysiam; Demochares autem,
qui fuit Demostheni sororis filius, et orationes scripsit
aliquot et earum rerum historiam, quae erant Athenis
ipsius aetate gestae, non tam historico quam oratorio ge-
nere perscripsit: at Charisii volt Hegesias esse similis,
isque se ita putat Atticum, ut veros illos prae se paene
agrestis putet: at quid est tam fractum, tam minutum, 287
tam in ipsa, quam tamen consequitur, concinnitate pue-
rile? 'Atticorum similes esse volumus.' 'optime: suntne
igitur hi Attici oratores?' 'quis negare potest? hos imi-
tamur.' 'quo modo, qui sunt et inter se dissimiles et
aliorum?' 'Thucydidem' inquit 'imitamur.' 'optime, si
historiam scribere, non si causas dicere cogitatis: Thu-

cydides enim rerum gestarum pronuntiator sincerus et
grandis etiam fuit; hoc forense, concertatorium, iudi-
ciale non tractavit genus; orationes autem, quas inter-
posuit, multae enim sunt, eas ego laudare soleo;
imitari neque possim, si velim, nec velim fortasse, si
possim: ut si quis Falerno vino delectetur, sed eo nec
ita novo, ut proximis consulibus natum velit, nec rursus
ita vetere, ut Opimium aut Anicium consulem quaerat;
— 'atqui hae notae sunt optimae;' 'credo: sed nimia
vetustas nec habet eam, quam quaerimus, suavitatem,
288 nec est iam sane tolerabilis; num igitur, qui hoc sentiat,
si is potare velit, de dolio sibi hauriendum putet? mi-
nime; sed quendam sequatur aetatem —: sic ego istis
censuerim et novam istam quasi de [musto ac] lacu fer-
vidam orationem fugiendam nec illam praeclaram Thucy-
didi nimis veterem tamquam Anicianam notam perse-
quendam. ipse enim Thucydides si posterius fuisset,
84 multo maturior fuisset et mitior.' 'Demosthenem igitur
imitemur.' 'o di boni: quid, quaeso, nos aliud agimus
aut quid aliud optamus? at non adsequimur. isti enim
289 videlicet Attici nostri quod volunt adsequuntur: ne illud
quidem intellegunt, non modo ita memoriae proditum
esse, sed ita necesse fuisse, cum Demosthenes dictu-
rus esset, ut concursus audiendi causa ex tota Graecia
fierent; at cum isti Attici dicunt, non modo a corona,
quod est ipsum miserabile, sed etiam ab advocatis relin-
quuntur. qua re si anguste et exiliter dicere est Atti-
corum, sint sane Attici; sed in comitium veniant, ad
stantem iudicem dicant: subsellia grandiorem et plenio-
290 rem vocem desiderant. volo hoc oratori contingat, ut
cum auditum sit eum esse dicturum, locus in subselliis
occupetur, compleatur tribunal, gratiosi scribae sint in
dando et cedendo loco, corona multiplex, iudex erectus;
cum surgat is, qui dicturus sit, significetur a corona
silentium, deinde crebrae adsensiones, multae admiratio-
nes; risus, cum velit, cum velit, fletus: ut, qui haec pro-
cul videat, etiamsi quid agatur nesciat, at placere tamen et
in scena esse Roscium intellegat. haec cui contingant,
eum scito Attice dicere, ut de Pericle audimus, ut de
Hyperide, ut de Aeschine, de ipso quidem Demosthene

maxime. sin autem acutum, prudens et idem sincerum 291
et solidum et exsiccatum genus orationis probant nec illo graviore ornatu oratorio utuntur et hoc proprium esse Atticorum volunt, recte laudant; est enim in arte tanta tamque varia etiam huic minutae subtilitati locus: ita fiet, ut non omnes, qui Attice, eidem bene, sed ut omnes, qui bene, eidem etiam Attice dicant. sed redeamus rursus ad Hortensium.'

'Sane quidem,' inquit Brutus 'quamquam ista mihi 85 292
tua fuit periucunda a proposita oratione digressio.' tum Atticus 'aliquotiens sum' inquit 'conatus, sed interpellare nolui: nunc quoniam ad perorandum spectare videtur sermo tuus, dicam, opinor, quod sentio.' 'tu vero,' inquam 'Tite.' tum ille 'ego' inquit 'ironiam illam, quam in Socrate dicunt fuisse, qua ille in Platonis et Xenophontis et Aeschinis libris utitur, facetam et elegantem puto, est enim et minime inepti hominis et eiusdem etiam faceti, cum de sapientia disceptetur, hanc sibi ipsum detrahere, eis tribuere inludentem, qui eam sibi adrogant, ut apud Platonem Socrates in caelum effert laudibus Protagoram, Hippiam, Prodicum, Gorgiam, ceteros, se autem omnium rerum inscium fingit et rudem; decet hoc nescio quo modo illum; nec Epicuro, qui id reprehendit, adsentior: sed in historia, qua tu es usus in omni sermone, cum qualis quisque orator fuisset, exponeres, vide, quaeso,' inquit 'ne tam reprehendenda sit ironia quam in testimonio.' 'quorsus' inquam 'istuc?
non enim intellego.' 'quia primum' inquit 'ita lauda- 293
visti quosdam oratores, ut imperitos posses in errorem inducere: equidem in quibusdam risum vix tenebam, cum Attico Lysiae Catonem nostrum comparabas, magnum mehercule hominem vel potius summum et singularem virum; nemo dicet secus: sed oratorem? sed etiam Lysiae similem? quo nihil potest esse pictius. bella ironia, si iocaremur; sin adseveramus, vide ne religio nobis tam
adhibenda sit quam si testimonium diceremus. ego enim 294
Catonem tuum ut civem, ut senatorem, ut imperatorem, ut virum denique cum prudentia et diligentia tum omni virtute excellentem probo; orationes autem eius, ut illis temporibus, valde laudo; significant enim quandam for-

mam ingenii, sed admodum impolitam et plane rudem:
Origines vero cum omnibus oratoris laudibus refertas di-
ceres et Catonem cum Philisto et Thucydide compa-
rares, Brutone te id censebas an mihi probaturum? quos
enim ne e Graecis quidem quisquam imitari potest, his
tu comparas hominem Tusculanum, nondum suspicantem
86 quale esset copiose et ornate dicere. Galbam laudas.
295 si ut illius aetatis principem, adsentior; sic enim acce-
pimus; sin ut oratorem, cedo, quaeso, orationes — sunt
enim — et dic hunc, quem tu plus quam te amas, Bru-
tum velle te illo modo dicere. probas Lepidi orationes.
paulum hic tibi adsentior; modo ita laudes, ut antiquas;
quod item de Africano, de Laelio, cuius tu oratione
negas fieri quicquam posse dulcius, addis etiam nescio
quid augustius: nomine nos capis summi viri vitaeque
elegantissimae verissimis laudibus. remove haec; ne
ista dulcis oratio ita sit abiecta, ut eam aspicere nemo
296 velit. Carbonem in summis oratoribus habitum scio;
sed cum in ceteris rebus tum in dicendo semper, quo
nihil est melius, id laudari, qualecumque est, solet. dico
idem de Gracchis, etsi de eis ea sunt a te dicta, quibus
ego adsentior. omitto ceteros; venio ad eos, in quibus
iam perfectam putas esse eloquentiam, quos ego audivi
sine controversia magnos oratores, Crassum et Anto-
nium: de horum laudibus tibi prorsus adsentior; sed
tamen non isto modo, ut Polycliti doryphorum sibi Ly-
sippus aiebat, sic tu suasionem legis Serviliae tibi magi-
stram fuisse: haec germana ironia est. cur ita sentiam,
297 non dicam, ne me tibi adsentari putes. omitto igitur,
quae de his ipsis, quae de Cotta, quae de Sulpicio, quae
modo de Caelio dixeris; hi enim fuerunt certe oratores;
quanti autem et quales, tu videris. nam illud minus
curo, quod congessisti operarios omnis; ut mihi videan-
tur mori voluisse non nulli, ut a te in oratorum nume-
87 rum referrentur.' haec cum ille dixisset, 'longi sermonis
initium pepulisti,' inquam 'Attice, remque commovisti
nova disputatione dignam, quam in aliud tempus differa-
298 mus. volvendi enim sunt libri cum aliorum tum in pri-
mis Catonis: intelleges nihil illius liniamentis nisi eorum
pigmentorum, quae inventa nondum erant, florem et co-

lorem defuisse; nam de Crassi oratione sic existimo,
ipsum fortasse melius potuisse scribere, alium, ut arbi-
tror, neminem; nec in hoc ironiam dixeris esse, quod
eam orationem mihi magistram fuisse dixerim: nam etsi
tu melius existimare videris de ea, si quam nunc habe-
mus, facultate, tamen adulescentes quid in Latinis po-
tius imitaremur non habebamus. quod autem plures a 299
nobis nominati sunt, eo pertinuit, ut paulo ante dixi,
quod intellegi volui, in eo, cuius omnes cupidissimi es-
sent, quam pauci digni nomine evaderent. qua re εἴρωνα
me, ne si Africanus quidem fuit, ut ait in historia sua
C. Fannius, existimari velim.' 'ut voles,' inquit Atticus
'ego enim non alienum a te putabam, quod et in Afri-
cano fuisset et in Socrate.' tum Brutus 'de isto postea; 300
sed tu' inquit me intuens 'orationes nobis veteres explica-
bis?' 'vero,' inquam 'Brute; sed in Cumano aut in Tuscu-
lano aliquando, si modo licebit; quoniam utroque in loco vi-
cini sumus. sed iam ad id, unde digressi sumus, revertamur. 88

Hortensius igitur cum admodum adulescens orsus 301
esset in foro dicere, celeriter ad maiores causas adhi-
beri coeptus est; *et* quamquam inciderat in Cottae et
Sulpicii aetatem, qui annis decem maiores *erant et* ex-
cellente tum Crasso et Antonio, dein Philippo, post Iu-
lio, cum his ipsis dicendi gloria comparabatur. primum
memoria tanta, quantam in nullo cognovisse me arbitror,
ut quae secum commentatus esset, ea sine scripto ver-
bis eisdem redderet, quibus cogitavisset: hoc adiumento
ille tanto sic utebatur, ut et sua commentata et scripta
et nullo referente omnia adversariorum dicta meminisset;
ardebat autem cupiditate *dicendi* sic, ut in nullo um- 302
quam flagrantius studium viderim; nullum enim patieba-
tur esse diem quin aut in foro diceret aut meditaretur
extra forum; saepissime autem eodem die utrumque
faciebat; attuleratque minime volgare genus dicendi;
duas quidem res quas nemo alius: partitiones, quibus
de rebus dicturus esset, et conlectiones, memor et quae
essent dicta contra, quaeque ipse dixisset. erat in ver- 303
borum splendore elegans, compositione aptus, facultate
copiosus; eaque erat cum summo ingenio tum exerci-
tationibus maximis consecutus. rem complectebatur

memoriter, dividebat acute, nec praetermittebat fere
quicquam, quod esset in causa aut ad confirmandum
aut ad refellendum. vox canora et suavis; motus et
gestus etiam plus artis habebat, quam erat oratori
satis. hoc igitur florescente Crassus est mortuus,
Cotta pulsus, iudicia intermissa bello, nos in forum
89 venimus. erat Hortensius in bello primo anno mi-
304 les, altero tribunus militum; Sulpicius legatus aberat,
etiam M. Antonius; exercebatur una lege iudicium Varia
ceteris propter bellum intermissis, cui frequens aderam,
quamquam pro se ipsi dicebant oratores non illi quidem
principes, L. Memmius et Q. Pompeius, sed oratores
tamen teste diserto uterque Philippo, cuius in testimonio
305 contentio et vim accusatoris habebat et copiam. reliqui,
qui tum principes numerabantur, in magistratibus erant
cotidieque fere a nobis in contionibus audiebantur: erat
enim tribunus plebis tum C. Curio, quamquam is qui-
dem silebat, ut erat semel a contione universa relictus;
Q. Metellus Celer non ille quidem orator, sed tamen
non infans; diserti autem Q. Varius, C. Carbo, Cn.
Pomponius; et hi quidem habitabant in Rostris; C. etiam
Iulius aedilis curulis cotidie fere adcuratas contiones
habebat. sed me cupidissimum audiendi primus dolor
percussit, Cotta cum est expulsus; reliquos frequenter
audiens acerrimo studio tenebar cotidieque et scribens
et legens et commentans oratoriis tamen exercitationibus
contentus non eram. iam consequente anno Q. Varius
306 sua lege damnatus excesserat; ego autem iuris civilis
studio multum operae dabam Q. Scaevolae Q. F., qui
quamquam nemini se ad docendum dabat, tamen con-
sulentibus respondendo studiosos audiendi docebat. at-
que huic anno proximus Sulla consule et Pompeio fuit:
tum P. Sulpicii in tribunatu cotidie contionantis totum
genus dicendi penitus cognovimus; eodemque tempore,
cum princeps Academiae Philo cum Atheniensium opti-
matibus Mithridatico bello domo profugisset Romamque
venisset, totum ei me tradidi admirabili quodam ad phi-
losophiam studio concitatus, in quo hoc etiam commorabar
attentius, quod etsi rerum ipsarum varietas et magnitudo
summa me delectatione retinebat, tamen sublata iam

esse in perpetuum ratio iudiciorum videbatur: occiderat 307
Sulpicius illo anno tresque proximo trium aetatum ora-
tores erant crudelissime interfecti, Q. Catulus, M. An-
tonius, C. Iulius. [eodem anno etiam Moloni Rhodio
Romae dedimus operam et actori summo causarum et
magistro.] haec etsi videntur esse a proposita ratione 90
diversa, tamen idcirco a me proferuntur, ut nostrum
cursum perspicere, quoniam voluisti, Brute, possis —
nam Attico haec nota sunt — et videre quem ad modum
simus in spatio Q. Hortensium ipsius vestigiis persecuti.
triennium fere fuit urbs sine armis, sed oratorum aut 308
interitu aut discessu aut fuga — nam aberant etiam adu-
lescentes M. Crassus et Lentuli duo — primas in causis
agebat Hortensius; magis magisque cotidie probabatur
Antistius; Piso saepe dicebat, minus saepe Pomponius,
raro Carbo, semel aut iterum Philippus. at vero ego
hoc tempore omni noctis et dies in omnium doctrinarum
meditatione versabar: eram cum Stoico Diodoto, qui 309
cum habitavisset apud me mecumque vixisset, nuper est
domi meae mortuus; a quo cum in aliis rebus tum stu-
diosissime in dialectica exercebar, quae quasi contracta
et astricta eloquentia putanda est; sine qua etiam tu,
Brute, iudicavisti te illam iustam eloquentiam, quam dia-
lecticam dilatatam esse putant, consequi non posse. huic
ego doctori et eius artibus variis atque multis ita eram
tamen deditus, ut ab exercitationibus oratoriis nullus
dies vacuus esset. commentabar declamitans — sic enim 310
nunc loquuntur — saepe cum M. Pisone et cum Q. Pom-
peio aut cum aliquo cotidie; idque faciebam multum
etiam Latine, sed Graece saepius, vel quod Graeca ora-
tio plura ornamenta suppeditans consuetudinem similiter
Latine dicendi adferebat, vel quod a Graecis summis
doctoribus, nisi Graece dicerem, neque corrigi possem
neque doceri. tumultus interim [recuperanda re publica] 311
et crudelis interitus oratorum trium, Scaevolae, Carbo-
nis, Antistii: reditus Cottae, Curionis, Crassi, Lentulo-
rum, Pompeii; leges et iudicia constituta; recuperata res
publica; ex numero autem oratorum Pomponius, Cen-
sorinus, Murena sublati. tum primum nos ad causas et
privatas et publicas adire coepimus, non ut in foro

disceremus, quod plerique fecerunt, sed ut, quantum
nos efficere potuissemus, docti in forum veniremus.
312 eodem tempore Moloni dedimus operam; dictatore enim
Sulla legatus ad senatum de Rhodiorum praemiis vene-
rat. itaque prima causa publica pro Sex. Roscio dicta
tantum commendationis habuit, ut non ulla esset quae
non digna nostro patrocinio videretur; deinceps inde
multae, quas nos diligenter elaboratas et tamquam elu-
cubratas adferebamus.

91 Nunc quoniam totum me non naevo aliquo aut cre-
313 pundiis, sed corpore omni videris velle cognoscere, com-
plectar non nulla etiam, quae fortasse videantur minus
necessaria: erat eo tempore in nobis summa gracilitas et
infirmitas corporis, procerum et tenue collum; qui habi-
tus et quae figura non procul abesse putatur a vitae
periculo, si accedit labor et laterum magna contentio,
eoque magis hoc eos, quibus eram carus, commovebat,
quod omnia sine remissione, sine varietate, vi summa
314 vocis et totius corporis contentione dicebam: itaque cum
me et amici et medici hortarentur, ut causas agere de-
sisterem, quodvis potius periculum mihi adeundum quam
a sperata dicendi gloria discedendum putavi; sed cum
censerem remissione et moderatione vocis et commutato
genere dicendi me [et] periculum vitare posse [et tem-
peratius dicere], ut consuetudinem dicendi mutarem, ea
causa mihi in Asiam proficiscendi fuit; itaque cum essem
biennium versatus in causis et iam in foro celebratum
315 meum nomen esset, Roma sum profectus. cum venis-
sem Athenas, sex mensis cum Antiocho veteris Acade-
miae nobilissimo et prudentissimo philosopho fui stu-
diumque philosophiae numquam intermissum a prima-
que adulescentia cultum et semper auctum hoc rursus
summo auctore et doctore renovavi; eodem tamen tem-
pore Athenis apud Demetrium Syrum veterem et non
ignobilem dicendi magistrum studiose exerceri solebam.
post a me Asia tota peragrata est, *fuique* cum summis
quidem oratoribus, quibuscum exercebar ipsis libentibus;
quorum erat princeps Menippus Stratonicensis meo iudi-
cio tota Asia illis temporibus disertissimus; et, si nihil
habere molestiarum nec ineptiarum Atticorum est, hic

orator in illis numerari recte potest; adsiduissime autem 316
mecum fuit Dionysius Magnes; erat etiam Aeschylus
Cnidius, Adramyttenus Xenocles; hi tum in Asia rhe-
torum principes numerabantur: quibus non contentus
Rhodum veni meque ad eundem, quem Romae audi-
veram, Molonem applicavi cum actorem in veris causis
scriptoremque praestantem tum in notandis animadver-
tendisque vitiis et instituendo docendoque prudentissi-
mum. is dedit operam, si modo id consequi potuit,
ut nimis redundantis nos et superfluentis iuvenili qua-
dam dicendi impunitate et licentia reprimeret et quasi
extra ripas diffluentis coërceret: ita recepi me biennio
post non modo exercitatior, sed prope mutatus, nam
et contentio nimia vocis resederat et quasi deferverat
oratio lateribusque vires et corpori mediocris habitus ac-
cesserat.

Duo tum excellebant oratores, qui me imitandi cupi- 92 317
ditate incitarent, Cotta et Hortensius: quorum alter re-
missus et lenis et propriis verbis comprehendens solute
et facile sententiam, alter ornatus, acer et non talis,
qualem tu eum, Brute, iam deflorescentem cognovisti,
sed verborum et actionis genere commotior: itaque cum
Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, cui et di-
cendi ardore eram propior et aetate coniunctior: etenim
videram in eisdem causis, ut pro M. Canuleio, pro Cn.
Dolabella consulari, cum Cotta princeps adhibitus esset,
priores tamen agere partis Hortensium; acrem enim ora-
torem, incensum et agentem et canorum concursus ho-
minum forique strepitus desiderat. unum igitur annum, 318
cum redissemus ex Asia, causas nobilis egimus, cum
quaesturam nos, consulatum Cotta, aedilitatem peteret
Hortensius. interim me quaestorem Siciliensis excepit
annus, Cotta ex consulatu est profectus in Galliam, prin-
ceps et erat et habebatur Hortensius: cum autem anno
post ex Sicilia me recepissem, iam videbatur illud in
me, quidquid esset, esse perfectum et habere maturita-
tem quandam suam. nimis multa videor de me, ipse
praesertim; sed omni huic sermoni propositum est, non
ut ingenium et eloquentiam meam perspicias, unde longe
absum, sed ut laborem et industriam. cum igitur essem 319

in plurimis causis et in principibus patronis quinquen-
nium fere versatus, tum in patrocinio Siciliensi maxime
in certamen veni designatus aedilis cum designato con-
93 sule Hortensio. sed quoniam omnis hic sermo noster
non solum enumerationem oratorum, verum etiam prae-
cepta quaedam desiderat, quid tamquam notandum et
animadvertendum sit in Hortensio breviter licet dicere.
320 nam is post consulatum — credo quod videret ex con-
sularibus neminem esse secum comparandum, neglegeret
autem eos, qui consules non fuissent — summum illud
suum studium remisit, quo a puero fuerat incensus, at-
que in omnium rerum abundantia voluit beatius, ut ipse
putabat, remissius certe vivere. primus et secundus an
nus et tertius tantum quasi de picturae veteris colore
detraxerat, quantum non quivis unus ex populo, sed
existimator doctus et intellegens posset cognoscere; lon-
gius autem procedens ut in ceteris eloquentiae partibus,
tum maxime in celeritate et continuatione verborum ad-
321 haerescens, sui dissimilior videbatur fieri cotidie. nos
autem non desistebamus cum omni genere exercitationis
tum maxime stilo nostrum illud, quod erat, augere, quan-
tumcumque erat, atque, ut multa omittam in hoc spatio
[et in his post aedilitatem annis] et praetor primus et
incredibili populi Romani voluntate sum factus. nam
cum propter adsiduitatem in causis et industriam tum
propter exquisitius et minime volgare orationis genus
animos hominum ad me dicendi novitate converteram.
322 nihil de me dicam: dicam de ceteris, quorum nemo erat
qui videretur exquisitius quam volgus hominum studuisse
litteris, quibus fons perfectae eloquentiae continetur,
nemo qui philosophiam complexus esset matrem omnium
bene factorum beneque dictorum, nemo qui ius civile
didicisset rem ad privatas causas et ad oratoris pruden-
tiam maxime necessariam, nemo qui memoriam rerum
Romanarum teneret, ex qua, si quando opus esset, ab
inferis locupletissimos testis excitaret, nemo qui breviter
arguteque incluso adversario laxaret iudicum animos at-
que a severitate paulisper ad hilaritatem risumque tra-
duceret, nemo qui dilatare posset atque a propria ac de-
finita disputatione hominis ac temporis ad communem

quaestionem universi generis orationem traducere, nemo qui delectandi gratia digredi parumper a causa, nemo qui ad iracundiam magno opere iudicem, nemo qui ad fletum posset adducere, nemo qui animum eius, quod unum est oratoris maxime proprium, quocumque res postularet, impellere. itaque, cum iam paene evanuisset 94
Hortensius et ego anno meo, sexto autem post illum 323
consulem consul factus essem, revocare se ad industriam coepit, ne, cum pares honore essemus, aliqua re superiores videremur: sic duodecim post meum consulatum annos in maximis causis, cum ego mihi illum, sibi me ille anteferret, coniunctissime versati sumus, consulatusque meus, qui illum primo leviter perstrinxerat, idem nos rerum mearum gestarum, quas ille admirabatur, laude coniunxerat; maxime vero perspecta est utriusque 324
nostrum exercitatio paulo ante, quam perterritum armis hoc studium, Brute, nostrum conticuit subito et obmutuit; cum lege Pompeia ternis horis ad dicendum datis ad causas simillimas inter se vel potius easdem novi veniebamus cotidie; quibus quidem causis tu etiam, Brute, praesto fuisti complurisque et nobiscum et solus egisti, ut qui non satis diu vixerit Hortensius, tamen hunc cursum confecerit: annis ante decem causas agere coepit, quam tu es natus; idem quarto et sexagesimo anno, perpaucis ante mortem diebus, una tecum socerum tuum defendit Appium; dicendi autem genus quod fuerit in utroque, orationes utriusque etiam posteris nostris indicabunt.

Sed si quaerimus, cur adulescens magis floruerit di- 95
cendo quam senior Hortensius, causas reperiemus veris- 325
simas duas: primum, quod genus erat orationis Asiaticum adulescentiae magis concessum quam senectuti. genera autem Asiaticae dictionis duo sunt: unum sententiosum et argutum, sententiis non tam gravibus et severis quam concinnis et venustis, qualis in historia Timaeus, in dicendo autem pueris nobis Hierocles Alabandeus, magis etiam Menecles frater eius fuit, quorum utriusque orationes sunt in primis ut Asiatico in genere laudabiles; aliud autem genus est non tam sententiis frequentatum quam verbis volucre atque incitatum, qauli

est nunc Asia tota, nec flumine solum orationis, sed
etiam exornato et facto genere verborum, in quo fuit
Aeschylus Cnidius et meus aequalis Milesius Aeschines.
in his erat admirabilis orationis cursus, ornata sententia-
326 rum concinnitas non erat. haec autem, ut dixi, genera
dicendi aptiora sunt adulescentibus, in senibus gravita-
tem non habent: itaque Hortensius utroque genere
florens clamores faciebat adulescens; habebat enim et
Meneclium illud studium crebrarum venustarumque sen-
tentiarum, in quibus, ut in illo Graeco, sic in hoc erant
quaedam magis venustae dulcesque sententiae quam aut
necessariae aut interdum utiles; et erat oratio cum in-
citata et vibrans tum etiam accurata et polita. non pro-
babantur haec senibus: saepe videbam cum inridentem
tum etiam irascentem et stomachantem Philippum; sed
327 mirabantur adulescentes, multitudo movebatur; erat ex-
cellens iudicio volgi et facile primas tenebat [adulescens].
etsi enim genus illud dicendi auctoritatis habebat parum,
tamen aptum esse aetati videbatur; et certe, quod et in-
genii quaedam forma lucebat et exercitatione perfecta
erat *sententiarum concinnitas* verborumque astricta com-
prehensio, summam hominum admirationem excitabat.
sed cum iam honores et illa senior auctoritas gravius
quiddam requireret, remanebat idem nec decebat idem;
quodque exercitationem studiumque dimiserat, quod in
eo fuerat acerrimum, concinnitas illa crebritasque sen-
tentiarum pristina manebat, sed ea vestitu illo orationis,
quo consuerat, ornata non erat. hoc tibi ille, Brute,
minus fortasse placuit, quam placuisset, si illum flagran-
tem studio et florentem facultate audire potuisses.'

96 Tum Brutus: 'ego vero' inquit 'et ista, quae dicis,
328 video qualia sint et Hortensium magnum oratorem sem-
per putavi maximeque probavi pro Messala dicentem,
cum tu afuisti.' 'sic ferunt,' inquam 'idque declarat toti-
dem quot dixit, ut aiunt, scripta verbis oratio. ergo ille
a Crasso consule et Scaevola usque ad Paullum et Mar-
cellum consules floruit, nos in eodem cursu fuimus a
Sulla dictatore ad eosdem fere consules: sic Q. Hor-
329 tensii vox exstincta fato suo est, nostra publico.' 'me-
lius, quaeso, ominare,' inquit Brutus. 'sit sane, ut vis,'

inquam 'et id non tam mea causa quam tua; sed fortunatus illius exitus, qui ea non vidit cum fierent, quae praevidit futura! saepe enim inter nos impendentis casus deflevimus, cum belli civilis causas in privatorum cupiditatibus inclusas, pacis spem a publico consilio esse exclusam videremus. sed illum videtur felicitas ipsius, qua semper est usus, ab eis miseriis, quae consecutae sunt, morte vindicavisse.

Nos autem, Brute, quoniam post Hortensii clarissimi 330
oratoris mortem orbae eloquentiae quasi tutores relicti sumus, domi teneamus eam saeptam liberali custodia, et hos ignotos atque impudentis procos repudiemus tueamurque ut adultam virginem caste et ab amatorum impetu quantum possumus prohibeamus. equidem etsi doleo me in vitam paulo serius tamquam in viam ingressum, priusquam confectum iter sit, in hanc rei publicae noctem incidisse, tamen ea consolatione sustentor, quam tu mihi, Brute, adhibuisti tuis suavissimis litteris, quibus me forti animo esse oportere censebas, quod ea gessissem, quae de me etiam me tacente ipsa loquerentur mortuoque viverent; quae, si recte esset, salute rei publicae, sin secus, interitu ipso testimonium meorum de re publica consiliorum darent. sed in te intuens, Brute, doleo, 97
cuius in adulescentiam per medias laudes quasi quadrigis 331
vehentem transversa incurrit misera fortuna rei publicae. hic me dolor tangit, haec cura sollicitat et hunc mecum socium eiusdem et amoris et iudicii. tibi favemus, te tua frui virtute cupimus, tibi optamus eam rem publicam, in qua duorum generum amplissimorum renovare memoriam atque augere possis. tuum enim forum, tuum erat illud curriculum, tu illuc veneras unus, qui non linguam modo acuisses exercitatione dicendi, sed et ipsam eloquentiam locupletavisses graviorum artium instrumento et eisdem artibus decus omne virtutis cum summa eloquentiae laude iunxisses. ex te duplex nos 332
adficit sollicitudo, quod et ipse re publica careas et illa te. tu tamen, etsi cursum ingenii tui, Brute, premit haec importuna clades civitatis, contine te in tuis perennibus studiis et effice id, quod iam propemodum vel plane potius effeceras, ut te eripias ex ea, quam ego congessi

in hunc sermonem, turba patronorum. nec enim de-
cet te ornatum uberrimis artibus, quas cum domo haurire
non posses, arcessivisti ex urbe ea, quae domus est sem-
per habita doctrinae, numerari in volgo [patronorum].
nam quid te exercuit Pammenes vir longe eloquentissi-
mus Graeciae? quid illa vetus Academia atque eius heres
Aristus hospes et familiaris meus, si quidem similes
333 maioris partis oratorum futuri sumus? nonne cernimus
vix singulis aetatibus binos oratores laudabilis exstitisse?
Galba fuit inter tot aequalis unus excellens, cui, quem
ad modum accepimus, et Cato cedebat senior et qui tem-
poribus illis aetate inferiores fuerunt, Lepidus postea,
deinde Carbo: nam Gracchi in contionibus multo faciliore
et liberiore genere dicendi, quorum tamen ipsorum ad
aetatem laus eloquentiae perfecta nondum fuit; Antonius,
Crassus, post Cotta, Sulpicius, Hortensius, nihil dico
amplius: tantum dico, si mihi accidisset, ut numerarer
in multis ..... si operosa est concursatio magis oppor-
tunorum .....

M. TULLII CICERONIS
AD M. BRUTUM ORATOR.

Utrum difficilius aut maius esset negare tibi saepius 1
idem roganti an efficere id, quod rogares, diu multum- 1
que, Brute, dubitavi: nam et negare ei, quem unice
diligerem cuique carissisimum me esse sentirem, prae-
sertim et iusta petenti et praeclara cupienti, durum ad-
modum mihi videbatur, et suscipere tantam rem, quan-
tam non modo facultate consequi difficile esset, sed et-
iam cogitatione complecti, vix arbitrabar esse eius, qui
vereretur reprehensionem doctorum atque prudentium;
quid enim est maius quam, cum tanta sit inter oratores 2
bonos dissimilitudo, iudicare quae sit optima species et
quasi figura dicendi? quod quoniam me saepius rogas,
adgrediar non tam perficiundi spe quam experiundi vo-
luntate; malo enim, cum studio tuo sim obsecutus, desi-
derari a te prudentiam meam quam, si id non fecerim,
benevolentiam.

Quaeris igitur idque iam saepius, quod eloquentiae 3
genus probem maxime et quale mihi videatur illud, cui
nihil addi possit, quod ego summum et perfectissimum
iudicem; in quo vereor ne, si id, quod vis, effecero eum-
que oratorem, quem quaeris, expressero, tardem studia
multorum, qui desperatione debilitati experiri id nolint,
quod se adsequi posse diffidant. sed par est omnis om- 4
nia experiri, qui res magnas et magno opere expetendas
concupiverunt. quodsi quem aut [natura sua aut] illa
praestantis ingenii vis forte deficiet aut minus instructus
erit magnarum artium disciplinis, teneat tamen eum cur-
sum, quem poterit: prima enim sequentem honestum
est in secundis tertiisque consistere; nam in poëtis non
Homero soli locus est, ut de Graecis loquar, aut Archi-
locho aut Sophocli aut Pindaro, sed horum vel secundis
vel etiam infra secundos; nec vero Aristotelem in philo- 5

sophia deterruit a scribendo amplitudo Platonis, nec ipse
Aristoteles admirabili quadam scientia et copia cetero-
2 rum studia restinxit; nec solum ab optimis studiis ex-
cellentes viri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem
se ab artibus suis removerunt, qui aut Ialysi, quem Rhodi
vidimus, non potuerunt aut Coae Veneris pulcritudinem
imitari; nec simulacro Iovis Olympii aut doryphori statua
deterriti reliqui minus experti sunt quid efficere aut quo
progredi possent; quorum tanta multitudo fuit, tanta in
suo cuiusque genere laus, ut, cum summa miremur, in-
6 feriora tamen probemus. in oratoribus vero, Graecis
quidem, admirabile est quantum inter omnis unus ex-
cellat: ac tamen, cum esset Demosthenes, multi orato-
res magni et clari fuerunt et antea fuerant nec postea
defecerunt. qua re non est cur eorum, qui se studio
eloquentiae dediderunt, spes infringatur aut languescat
industria; nam neque illud ipsum, quod est optimum,
desperandum est et in praestantibus rebus magna sunt
7 ea, quae sunt optimis proxima. atque ego in summo
oratore fingendo talem informabo, qualis fortasse nemo
fuit; non enim quaero quis fuerit, sed quid sit illud, quo
nihil esse possit praestantius, quod in perpetuitate di-
cendi non saepe atque haud scio an numquam, in ali-
qua autem parte eluceat aliquando, idem apud alios den-
8 sius, apud alios fortasse rarius; sed ego sic statuo, nihil
esse in ullo genere tam pulcrum, quo non pulcrius id
sit, unde illud ut ex ore aliquo quasi imago exprimatur,
quod neque oculis neque auribus neque ullo sensu per-
cipi potest, cogitatione tantum et mente complectimur.
itaque et Phidiae simulacris, quibus nihil in illo genere
perfectius videmus, et eis picturis, quas nominavi, cogi-
9 tare tamen possumus pulcriora; nec vero ille artifex cum
faceret Iovis formam aut Minervae, contemplabatur ali-
quem, e quo similitudinem duceret, sed ipsius in mente
insidebat species pulcritudinis eximia quaedam, quam
intuens in eaque defixus ad illius similitudinem artem et
3 manum dirigebat. ut igitur in formis et figuris est ali-
quid perfectum et excellens, cuius ad cogitatam speciem
[imitando] referuntur ea, quae sub oculos ipsa [non]
cadunt, sic perfectae eloquentiae speciem animo videmus,

effigiem auribus quaerimus. has rerum formas appellat 10
ἰδέας ille non intellegendi solum, sed etiam dicendi gra-
vissimus auctor et magister Plato, easque gigni negat
et ait semper esse ac ratione et intellegentia contineri;
cetera nasci, occidere, fluere, labi, nec diutius esse uno et
eodem statu. quicquid est igitur, de quo ratione et via
disputetur, id est ad ultimam sui generis formam spe-
ciemque redigendum. ac video hanc primam ingressio- 11
nem meam non ex oratoriis disputationibus ductam, sed
e media philosophia repetitam et ea quidem cum anti-
qua tum subobscura aut reprehensionis aliquid aut certe
admirationis habituram: nam aut mirabuntur quid haec
pertineant ad ea, quae quaerimus; quibus satis faciet res
ipsa cognita, ut non sine causa alte repetita videatur,
aut reprehendent, quod inusitatas vias indagemus, tritas
relinquamus. ego autem et me saepe nova videri di- 12
cere intellego, cum pervetera dicam, sed inaudita pleris-
que, et fateor me oratorem, si modo sim aut etiam
quicumque sim, non ex rhetorum officinis, sed ex Aca-
demiae spatiis exstitisse; illa enim sunt curricula multi-
plicium variorumque sermonum, in quibus Platonis pri-
mum sunt impressa vestigia; sed et huius et aliorum
philosophorum disputationibus et exagitatus maxime ora-
tor est et adiutus: omnis enim ubertas et quasi silva
dicendi ducta ab illis est nec satis tamen instructa ad
forensis causas; quas, ut illi ipsi dicere solebant, agrestio-
ribus Musis reliquerunt. sic eloquentia haec forensis 13
spreta a philosophis et repudiata multis quidem illa
magnisque adiumentis caruit, sed tamen ornata verbis
atque sententiis iactationem habuit in populo nec pauco-
rum iudicium reprehensionemque pertimuit: ita et doctis
eloquentia popularis et disertis elegans doctrina defuit.
positum sit igitur in primis, quod post magis intellege- 4 14
tur, sine philosophia non posse effici, quem quaerimus,
[eloquentem] non ut in ea tamen omnia sint, sed ut sic
adiuvet ut palaestra histrionem — parva enim magnis
saepe rectissime conferuntur —: nam nec latius neque
copiosius de magnis variisque rebus sine philosophia
potest quisquam dicere; si quidem etiam in Phaedro Pla- 15
tonis hoc Periclem praestitisse ceteris dicit oratoribus

Socrates, quod is Anaxagorae physici fuerit auditor; a
quo [censet] eum cum alia praeclara quaedam et magni-
fica didicisse, tum uberem et fecundum fuisse gnarum-
que, quod est eloquentiae maximum, quibus orationis
modis quaeque animorum partes pellerentur: quod idem
de Demosthene existimari potest, cuius ex epistulis in-
16 tellegi licet quam frequens fuerit Platonis auditor. nec
vero sine philosophorum disciplina genus et speciem
cuiusque rei cernere, neque eam definiendo explicare, nec
tribuere in partis possumus, nec iudicare quae vera quae
falsa sint, neque cernere consequentia, repugnantia vi-
dere, ambigua distinguere. quid dicam de natura rerum,
cuius cognitio magnam orationis suppeditat copiam, de
vita, de officiis, de virtute, de moribus non sine multa
earum ipsarum rerum disciplina aut dici aut intellegi
5 posse? ad has tot tantasque res adhibenda sunt orna-
17 menta innumerabilia; [quae sola tum quidem tradebantur
ab eis, qui dicendi numerabantur magistri;] quo fit ut veram
illam et absolutam eloquentiam nemo consequatur, quod
alia intellegendi, alia dicendi disciplina est, et ab aliis
18 rerum, ab aliis verborum doctrina quaeritur. itaque M.
Antonius, cui vel primas eloquentiae patrum nostrorum
tribuebat aetas, [vir natura peracutus et prudens,] in eo
libro, quem unum reliquit, disertos ait se vidisse multos,
eloquentem omnino neminem: [insidebat videlicet in eius
mente species eloquentiae, quam cernebat animo, re ipsa
non videbat.] vir autem acerrimo ingenio — sic enim
fuit — multa et in se et in aliis desiderans neminem
19 plane, qui recte appellari eloquens posset, videbat: quodsi
ille nec se nec L. Crassum eloquentem putabat, habuit
profecto comprehensam animo quandam formam elo-
quentiae, cui quoniam nihil deerat, eos, quibus ali-
quid aut plura deerant, in eam formam non poterat
includere. investigemus hunc igitur, Brute, si possu-
mus, quem numquam vidit Antonius, aut qui omnino
nullus umquam fuit: quem si imitari atque exprimere
non possumus, quod ille idem vix deo concessum esse
dicebat, at qualis esse debeat, poterimus fortasse dicere.
20 Tria sunt omnino genera dicendi, quibus in singulis
quidam floruerunt, peraeque autem, id quod volumus,

perpauci in omnibus; nam et grandiloqui, ut ita dicam,
fuerunt cum ampla et sententiarum gravitate et maiestate
verborum, vehementes varii, copiosi graves, ad permo-
vendos et convertendos animos instructi et parati; —
quod ipsum alii aspera, tristi, horrida oratione, neque
perfecta neque conclusa *consecuti sunt,* alii levi et structa
et terminata: — et contra tenues, acuti, omnia docentes
et dilucidiora, non ampliora facientes, subtili quadam et
pressa oratione limati; in eodemque genere alii callidi, 6
sed impoliti et consulto rudium similes et imperitorum,
alii in eadem ieiunitate concinniores, id est, faceti, floren-
tes etiam et leviter ornati. est autem quidam interiectus 21
inter hos medius et quasi temperatus nec acumine poste-
riorum nec fulmine utens superiorum, vicinus amborum,
in neutro excellens, utriusque particeps, vel utriusque,
si verum quaerimus, potius expers; isque uno tenore, ut
aiunt, fluit in dicendo nihil adferens praeter facilitatem
et aequabilitatem, aut addit aliquos ut in corona toros
omnemque orationem ornamentis modicis verborum sen-
tentiarumque distinguit. horum [singulorum] generum 22
quicumque vim in singulis consecuti sunt, magnum in
oratoribus nomen habuerunt; sed quaerendum est satisne
id quod volumus effecerint: videmus enim fuisse quos- 7
dam, qui idem ornate ac graviter, idem versute ac subti-
liter dicerent; atque utinam in Latinis talis oratoris
simulacrum reperire possemus! esset egregium non
quaerere externa, domesticis esse contentos: sed ego 23
idem, qui in illo sermone nostro, qui est expositus in
Bruto, multum tribuerim Latinis, vel ut hortarer alios
vel quod amarem meos, recordor longe omnibus unum
anteferre Demosthenem eumque unum adcommodare ad
eam, quam sentiam, eloquentiam, non ad eam, quam in
aliquo ipse cognoverim. hoc nec gravior exstitit quis-
quam nec callidior nec temperatior: itaque nobis monendi
sunt ei, quorum sermo imperitus increbuit, qui [aut dici
se desiderant Atticos aut ipsi] Attice volunt dicere, ut
mirentur hunc maxime, quo ne Athenas quidem ipsas
magis credo fuisse Atticas; [quid enim sit Atticum dis-
cant,] eloquentiamque illius viribus, non imbecillitate sua
metiantur; nunc enim tantum quisque laudat, quantum 24

se posse sperat imitari. sed tamen eos studio optimo,
iudicio minus firmo praeditos docere quae sit propria laus
Atticorum non alienum puto.

8 Semper oratorum eloquentiae moderatrix fuit audito-
rum prudentia; omnes enim, qui probari volunt, volun-
tatem eorum qui audiunt intuentur [ad eamque] et ad
eorum arbitrium et nutum totos se fingunt et adcommo-
25 dant. itaque Caria et Phrygia et Mysia, quod minime
politae minimeque elegantes sunt, asciverunt aptum suis
auribus opimum quoddam et tamquam adipatae dictionis
genus, quod eorum vicini non ita lato interiecto mari
Rhodii numquam probaverunt, [Graeci autem multo mi-
nus,] Athenienses vero funditus repudiaverunt; quorum
semper fuit prudens sincerumque iudicium, nihil ut pos-
sent nisi incorruptum audire et elegans. eorum religioni
cum serviret orator, nullum verbum insolens, nullum
26 odiosum ponere audebat. itaque hic, quem praestitisse
diximus ceteris, in illa pro Ctesiphonte oratione longe
optima summissius a primo, deinde, dum de legibus
disputat, pressius, post sensim incendens iudices, ut vidit
ardentis, in reliquis exsultavit audacius; ac tamen in
hoc ipso diligenter examinante verborum omnium pon-
dera reprehendit Aeschines quaedam et exagitat inludens-
que dura, odiosa, intolerabilia esse dicit; quin etiam
quaerit ab ipso, cum quidem eum beluam appellat, utrum
illa verba an portenta sint; ut Aeschini ne Demosthenes
27 quidem videatur Attice dicere; facile est enim verbum ali-
quod ardens, ut ita dicam, notare idque restinctis iam
animorum incendiis inridere: itaque se purgans iocatur
Demosthenes: negat in eo positas esse fortunas Graeciae,
hocine an illo verbo usus sit, huc an illuc manum por-
rexerit. quonam igitur modo audiretur Mysus aut Phryx
Athenis, cum etiam Demosthenes exagitetur ut putidus?
cum vero inclinata ululantique voce more Asiatico canere
coepisset, quis eum ferret aut potius quis non iuberet
9 auferri? ad Atticorum igitur auris teretes et religiosas
qui se adcommodant, ei sunt existimandi Attice dicere:
28 quorum genera plura sunt; hi unum modo quale sit
suspicantur; putant enim qui horride inculteque dicat,
modo id eleganter enucleateque faciat, eum solum Attice

dicere. errant, quod solum; quod Attice, non falluntur: 29
istorum enim iudicio, si solum illud est Atticum, ne Pe-
ricles quidem dixit Attice, cui primae sine controversia
deferebantur; qui si tenui genere uteretur, numquam ab
Aristophane poëta fulgere, tonare, permiscere Graeciam
dictus esset. dicat igitur Attice venustissimus ille scriptor
ac politissimus Lysias, quis enim id possit negare? dum
intellegamus hoc esse Atticum in Lysia, non quod tenuis
sit atque inornatus, sed quod nihil habeat insolens aut
ineptum; ornate vero et graviter et copiose dicere aut
Atticorum sit aut ne sit Aeschines neve Demosthenes
Atticus. ecce autem aliqui se Thucydidios esse profiten- 30
tur, novum quoddam [imperitorum] et inauditum genus;
nam qui Lysiam sequuntur, causidicum quendam se-
quuntur, non illum quidem amplum atque grandem, sub-
tilem et elegantem tamen et qui in forensibus causis
possit praeclare consistere; Thucydides autem res gestas
et bella narrat et proelia, graviter sane et probe, sed
nihil ab eo transferri potest ad forensem usum et publi-
cum: ipsae illae contiones ita multas habent obscuras
abditasque sententias, vix ut intellegantur; quod est in
oratione civili vitium vel maximum. quae est autem in 31
hominibus tanta perversitas, ut inventis frugibus glande
vescantur? an victus hominum Atheniensium beneficio
excoli potuit, oratio non potuit? quis porro umquam
Graecorum rhetorum a Thucydide quicquam duxit? 'at
laudatus est ab omnibus.' fateor; sed ita ut rerum ex-
plicator prudens, severus, gravis; [non ut in iudiciis ver-
saret causas, sed ut in historiis bella narraret, itaque]
numquam est numeratus orator; nec vero, si historiam 32
non scripsisset, nomen eius exstaret, cum praesertim
fuisset honoratus et nobilis. huius tamen nemo neque
verborum neque sententiarum gravitatem imitatur; sed,
cum mutila quaedam et hiantia locuti sunt, quae vel sine
magistro facere potuerunt, germanos se putant esse
Thucydidas. nactus sum etiam, qui Xenophontis simi-
lem esse se cuperet, cuius sermo est ille quidem melle
dulcior, sed a forensi strepitu remotissimus.

Referamus nos igitur ad eum, quem volumus, in- 33
choandum et ea quidem eloquentia informandum, quam

10 in nullo cognovit Antonius: magnum opus omnino et
arduum, Brute, conamur; sed nihil difficile amanti puto:
amo autem et semper amavi ingenium, studia, mores
tuos; incendor porro cotidie magis non desiderio solum,
quo quidem conficior, congressus nostros, consuetudinem
victus, doctissimos sermones requirens tuos, sed etiam
incredibili fama virtutum admirabilium, quae specie dis-
34 pares prudentia coniunguntur. quid enim tam distans quam
a severitate comitas? quis tamen umquam te aut sanctior
est habitus aut dulcior? quid tam difficile quam in pluri-
morum controversiis diiudicandis ab omnibus diligi? con-
sequeris tamen, ut eos ipsos, quos contra statuas, aequos
placatosque dimittas; itaque efficis, ut, cum gratiae causa
nihil facias, omnia tamen sint grata, quae facis. ergo
ex omnibus terris una Gallia communi non ardet in-
cendio; in qua frueris ipse te, *et tam*quam in Italiae
luce cognosceris versarisque in optimorum civium vel
flore vel robore. iam quantum illud est, quod in maxi-
mis occupationibus numquam intermittis studia doctrinae,
semper aut ipse scribis aliquid aut me vocas ad scriben-
35 dum! itaque hoc sum adgressus statim Catone absoluto;
quem ipsum numquam attigissem, tempora timens inimica
virtuti, nisi tibi hortanti et illius memoriam mihi caram
excitanti non parere nefas esse duxissem. sed testificor
me a te rogatum et recusantem haec scribere esse ausum;
volo enim mihi tecum commune crimen, ut, si sustinere
tantam quaestionem non potuero, iniusti oneris impositi
tua culpa sit, mea recepti; in quo tamen iudicii nostri
10 errorem laus tibi dati muneris compensabit. sed in omni
36 re difficillimum est formam, qui χαρακτὴρ Graece dici-
tur, exponere optimi, quod aliud aliis videtur optimum.
'Ennio delector,' ait quispiam, 'quod non discedit a com-
muni more verborum;' 'Pacuvio,' inquit alius; 'omnes
apud hunc ornati elaboratique sunt versus, multa apud
alterum neglegentius;' fac alium Accio; varia enim sunt
iudicia, ut in Graecis, nec facilis explicatio, quae forma
maxime excellat. in picturis alios horrida, inculta, [ab-
dita et] opaca, contra alios nitida, laeta, conlustrata de-
lectant: quid est, quo praescriptum aliquod aut formu-
lam exprimas, cum in suo quodque genere praestet et

genera plura sint? hac ego religione non sum ab hoc
conatu repulsus existimavique in omnibus rebus esse ali-
quid optimum, etiamsi lateret, idque ab eo posse, qui
eius rei gnarus esset, iudicari. sed quoniam plura sunt 37
orationum genera eaque diversa neque in unam formam
cadunt omnia; laudationum [scriptionum] et historiarum
et talium suasionum, qualem Isocrates fecit panegyri-
cum multique alii, qui sunt nominati sophistae, reli-
quarumque rerum formam, quae absunt a forensi conten-
tione eiusque totius generis, quod Graece *ἐπιδεικτικὸν*
nominatur, quod quasi ad inspiciendum delectationis causa
comparatum est, non complectar hoc tempore, non quo
neglegenda sit; est enim illa quasi nutrix eius oratoris,
quem informare volumus et de quo molimur aliquid ex-
quisitius dicere: ab hac et verborum copia alitur et eo- 12
rum constructio et numerus liberiore quadam fruitur li-
centia; datur etiam venia concinnitati sententiarum et 38
arguti certique et circumscripti verborum ambitus con-
ceduntur, de industriaque *et* non ex insidiis, sed aperte
ac palam elaboratur, ut verba verbis quasi demensa et
paria respondeant, ut crebro conferantur pugnantia com-
parenturque contraria, et ut pariter extrema terminentur
eundemque referant in cadendo sonum, quae in veritate
causarum et rarius multo facimus et certe occultius. in
Panathenaico autem Isocrates ea studiose *se* consecta-
tum fatetur; non enim ad iudiciorum certamen, sed ad
voluptatem aurium scripserat. haec tractasse Thrasy- 39
machum Calchedonium primum et Leontinum ferunt
Gorgiam, Theodorum inde Byzantium multosque alios,
quos *λογοδαιδάλους* appellat in Phaedro Socrates; quo-
rum satis arguta multa, sed ut modo primumque nascen-
tia minuta et versiculorum similia quaedam nimiumque
depicta: quo magis sunt Herodotus Thucydidesque mira-
biles; quorum aetas cum in eorum tempora, quos nomi-
navi, incidisset, longissime tamen ipsi a talibus deliciis
vel potius ineptiis afuerunt. alter enim sine ullis sale-
bris quasi sedatus amnis fluit, alter incitatior fertur et
de bellicis rebus canit etiam quodam modo bellicum;
primisque ab his, ut ait Theophrastus, historia com-
mota est, ut auderet uberius quam superiores et ornatius

13 40 dicere. horum aetati successit Isocrates, qui praeter
ceteros eiusdem generis laudatur semper a nobis, non
numquam, Brute, leniter et erudite repugnante te; sed
cedes mihi fortasse, si, quid in eo laudem, cognoveris.
nam cum concisus ei Thrasymachus minutis numeris
videretur et Gorgias, qui tamen primi traduntur arte
quadam verba vinxisse, Thucydides autem praefractior
nec satis, ut ita dicam, rotundus, primus instituit dila-
tare verbis et mollioribus numeris explere sententias; in
quo cum doceret eos, qui partim in dicendo, partim in
scribendo principes exstiterunt, domus eius officina ha-
41 bita eloquentiae est; itaque ut ego, cum a nostro Catone
laudabar, vel reprehendi me a ceteris facile patiebar, sic
Isocrates videtur testimonio Platonis aliorum iudicia de-
bere contemnere: est enim, ut scis, quasi in extrema
pagina Phaedri his ipsis verbis loquens Socrates: 'adu-
lescens etiam nunc, o Phaedre, Isocrates est; sed quid
de illo augurer libet dicere.' 'quid tandem?' inquit ille.
'maiore mihi ingenio videtur esse, quam ut cum orationi-
bus Lysiae comparetur; praeterea ad virtutem maior in-
doles; ut minime mirum futurum sit, si, cum aetate pro-
cesserit, aut in hoc orationum genere, cui nunc studet,
tantum quantum pueris, reliquis praestet omnibus, qui
umquam orationes attigerunt; aut, si contentus his non
fuerit, divino aliquo animi motu maiora concupiscat;
inest enim natura philosophia in huius viri mente quae-
42 dam.' haec de adulescente Socrates auguratur. at ea
de seniore scribit Plato et scribit aequalis et quidem
exagitator omnium rhetorum hunc miratur unum: me
autem, qui Isocratem non diligunt, una cum Socrate
et cum Platone errare patiantur. dulce igitur oratio-
nis genus et solutum et fluens, sententiis argutum, ver-
bis sonans est in illo epidictico genere, quod diximus
proprium sophistarum, pompae quam pugnae aptius,
gymnasiis et palaestrae dicatum, spretum et pulsum foro:
sed quod educata huius nutrimentis eloquentia ipsa se
postea colorat et roborat, non alienum fuit de orato-
ris quasi incunabulis dicere. verum haec ludorum at-
que pompae; nos autem iam in aciem dimicationemque
veniamus.

Quoniam tria videnda sunt oratori, quid dicat et quo 14
quidque loco et quo modo, dicendum omnino est quid 43
sit optimum in singulis, sed aliquanto secus atque in
tradenda arte dici solet. nulla praecepta ponemus, —
neque enim id suscepimus — sed excellentis eloquentiae
speciem et formam adumbrabimus; nec quibus rebus ea
paretur, exponemus, sed qualis nobis esse videatur. ac 44
duo breviter prima; sunt enim non tam insignia ad maxi-
mam laudem quam necessaria et tamen cum multis paene
communia: nam et invenire et iudicare quid dicas,
magna illa quidem sunt et tamquam animi instar in cor-
pore, sed propria magis prudentiae quam eloquentiae.
[qua tamen in causa est vacua prudentia?] noverit igi-
tur hic quidem orator, quem [summum esse] volumus,
argumentorum et rationum locos: nam [quoniam] quic- 45
quid est, quod in controversia aut in contentione verse-
tur, in eo aut sitne aut quid sit aut quale sit quaeritur;
sitne, signis; quid sit, definitionibus; quale sit, recti pra-
vique partibus; quibus ut uti possit orator, non ille vol-
garis, sed hic excellens, a propriis personis et tempori-
bus semper, [si potest,] avocet controversiam; latius
enim de genere quam de parte disceptare licet; ut, quod
in universo sit probatum, id in parte sit probari necesse.
haec igitur quaestio a propriis personis et temporibus ad 46
universi generis rationem traducta appellatur θέσις: in
hac Aristoteles adulescentis non ad philosophorum mo-
rem tenuiter disserendi, sed ad copiam rhetorum in
utramque partem [ut ornatius et uberius dici possit,]
exercuit; idemque locos — sic enim appellat — quasi
argumentorum notas tradidit, unde omnis in utramque
partem traheretur oratio. faciet igitur hic noster — non 15
enim declamatorem aliquem de ludo aut rabulam de foro, 47
sed doctissimum et perfectissimum quaerimus — ut, quon-
iam loci certi traduntur, percurrat omnis, utatur aptis,
generatim dicat; [ex quo emanant etiam, qui communes
appellantur loci.] nec vero utetur imprudenter hac co-
pia, [sed omnia expendet et seliget,] non enim semper
nec in omnibus causis ex eisdem argumentorum mo-
menta sunt: iudicium igitur adhibebit nec inveniet solum 48
quid dicat, sed etiam expendet; nihil enim est feracius

ingeniis, eis praesertim, quae disciplinis exculta sunt; sed ut segetes fecundae et uberes non solum fruges, verum herbas etiam effundunt inimicissimas frugibus, sic interdum ex illis locis aut levia quaedam aut causis aliena aut non utilia gignuntur; [quorum ab oratoris iu-
49 dicio delectus magnus adhibebitur,] [quonam modo] ille in bonis haerebit et habitabit suis, aut molliet dura aut occultabit quae dilui non poterunt atque omnino opprimet, si licebit, aut abducet animos aut aliud adferet, quod oppositum probabilius sit quam illud quod obstabit.

50 Iam vero ea, quae invenerit, [qua diligentia] conlocabit, quoniam id secundum erat de tribus: vestibula nimirum honesta aditusque ad causam faciet inlustris; cumque animos prima adgressione occupaverit, *rem exponet, sua confirmabit, tum* infirmabit excludetque contraria; de firmissimis alia prima ponet, alia postrema inculcabitque leviora.* * *

Atque in primis duabus dicendi partibus qualis esset
16 51 summatim breviterque descripsimus: sed, ut ante dictum est, in his partibus, etsi graves atque magnae sunt, minus et artis est et laboris; cum autem quid et quo loco dicat invenerit, illud est longe maximum, videre quonam modo; scitum est enim, quod Carneades noster dicere solebat, Clitomachum eadem dicere, Charmadam autem eodem etiam modo dicere. quodsi in philosophia tantum interest quem ad modum dicas, ubi res spectatur, non verba penduntur, quid tandem in causis existimandum
52 est, quibus totis moderatur oratio? quod quidem ego, Brute, ex tuis litteris sentiebam, non te id sciscitari, qualem ego in inveniendo et in conlocando summum esse oratorem vellem, sed id mihi quaerere videbare, quod genus ipsius orationis optimum iudicarem: rem difficilem, di immortales, atque omnium difficillimam: nam cum est oratio mollis et tenera et ita flexibilis, ut sequatur quocumque torqueas, tum et naturae variae et voluntates mul-
53 tum inter se distantia effecerunt genera dicendi: flumen aliis verborum volubilitasque cordi est, qui ponunt in orationis celeritate eloquentiam; distincta alios et interpuncta intervalla, morae respirationesque delectant. quid

potest esse tam diversum? tamen est in utroque aliquid
excellens. elaborant alii in lenitate et aequabilitate et
puro quasi quodam et candido genere dicendi; ecce ali-
qui duritatem et severitatem quandam verbis et oratio-
nis quasi maestitiam sequuntur; quodque paulo ante di-
visimus, ut alii graves, alii tenues, alii temperati vellent
videri, quot orationum genera esse diximus, totidem ora-
torum reperiuntur.

Et quoniam coepi iam cumulatius hoc munus augere, 17 54
quam a te postulatum est,— tibi enim tantum de ora-
tionis genere quaerenti respondi etiam breviter de in-
veniendo et conlocando — ne nunc quidem solum de
orationis modo dicam, sed etiam de actionis: ita praeter-
missa pars nulla erit; quandoquidem de memoria nihil
est hoc loco dicendum, quae communis est multarum
artium. quo modo autem dicatur, id est in duobus, in 55
agendo et in eloquendo. est enim actio quasi corporis
quaedam eloquentia, cum constet e voce atque motu.
vocis mutationes totidem sunt quot animorum, qui ma-
xime voce commoventur. itaque ille, [perfectus] quem
iam dudum nostra indicat oratio, utcumque se adfectum
videri et animum audientis moveri volet, ita certum vo-
cis admovebit sonum; de quo plura dicerem, si hoc prae-
cipiendi tempus esset aut si tu hoc quaereres; dicerem
etiam de gestu, cum quo iunctus est voltus; quibus om-
nibus dici vix potest quantum intersit quem ad modum
utatur orator; nam et infantes actionis dignitate elo- 56
quentiae saepe fructum tulerunt et diserti deformitate
agendi multi infantes putati sunt, ut iam non sine causa
Demosthenes tribuerit et primas et secundas et tertias
actioni: si enim eloquentia nulla sine hac, haec autem
sine eloquentia tanta est, certe plurimum in dicendo
potest. volet igitur ille, qui eloquentiae principatum
petet, et contenta voce atrociter dicere et summissa leni-
ter et inclinata videri gravis et inflexa miserabilis; mira 57
est enim quaedam natura vocis, cuius quidem [e] tribus
omnino sonis, inflexo, acuto, gravi, tanta sit et tam
suavis varietas perfecta [in cantibus]. est autem etiam 18
in dicendo quidam cantus obscurior, non hic e Phrygia
et Caria rhetorum epilogus paene canticum, sed ille,

quem significat Demosthenes et Aeschines, cum alter
alteri obicit vocis flexiones; [dicit plura etiam Demosthe-
58 nes illumque saepe dicit voce dulci et clara fuisse.] in
quo illud etiam notandum mihi videtur ad studium per-
sequendae suavitatis in vocibus: ipsa enim natura, quasi
modularetur hominum orationem, in omni verbo posuit
acutam vocem nec una plus nec a postrema syllaba citra
tertiam; quo magis naturam ducem ad aurium volupta-
59 tem sequatur industria. ac vocis bonitas quidem optanda
est; non est enim in nobis; sed tractatio atque usus in
nobis. ergo ille [princeps] variabit et mutabit: omnis
sonorum tum intendens tum remittens persequetur gra-
dus; idemque motu sic utetur, nihil ut *nec desit nec* su-
persit [in gestu]: *sit* status erectus et celsus; rarus in-
cessus nec ita longus; excursio moderata eaque rara;
nulla mollitia cervicum, nullae argutiae digitorum, non
ad numerum articulus cadens; trunco magis toto se ipse
moderans et virili laterum flexione, brachii proiectione in
60 contentionibus, contractione in remissis. voltus vero, qui
secundum vocem plurimum potest, quantam adferet tum
dignitatem, tum venustatem! in quo cum effeceris ne
quid ineptum aut voltuosum sit, tum oculorum est quae-
dam magna moderatio; nam ut imago est animi vol-
tus, sic indices oculi; quorum et hilaritatis et vicissim
tristitiae modum res ipsae, de quibus agetur, tempe-
rabunt.

19 Sed iam illius perfecti oratoris et summae eloquen-
61 tiae species exprimenda est; quem hoc uno excellere, [id
est oratione,] cetera in eo latere indicat nomen ipsum.
non enim inventor aut compositor aut actor haec com-
plexus est omnia, sed et Graece ab eloquendo ῥήτωρ et
Latine eloquens dictus est. ceterarum enim rerum, quae
sunt in oratore, partem aliquam sibi quisque vindicat;
dicendi autem, id est, eloquendi maxima vis soli huic
62 conceditur. quamquam enim et philosophi quidam or-
nate locuti sunt, siquidem et Theophrastus divinitate lo-
quendi nomen invenit et Aristoteles Isocratem ipsum
lacessivit et Xenophontis voce Musas quasi locutas
ferunt et longe omnium, quicumque scripserunt aut lo-
cuti sunt, exstitit et gravitate et suavitate princeps Plato,

tamen horum oratio neque nervos neque aculeos orato-
rios ac forensis habet. loquuntur cum doctis, quorum 63
sedare animos malunt quam incitare; [sic de rebus pla-
catis ac minime turbulentis] docendi causa, non capiendi
[loquuntur], ut in eo ipso, quod delectationem aliquam
dicendo aucupentur, plus non nullis quam necesse sit
facere videantur: ergo ab hoc genere non difficile est
hanc eloquentiam, de qua nunc agitur, secernere. mollis 64
est enim oratio philosophorum et umbratilis nec senten-
tiis nec verbis instructa popularibus nec vincta numeris,
sed soluta liberius; nihil iratum habet, nihil invidum,
nihil atrox, nihil miserabile, nihil astutum; casta, vere-
cunda, virgo incorrupta quodam modo; itaque sermo po-
tius quam oratio dicitur: quamquam enim omnis locutio
oratio est, tamen unius oratoris locutio hoc proprio signata
nomine est. sophistarum, de quibus supra dixi, magis 65
distinguenda similitudo videtur, qui omnes eosdem vo-
lunt flores, quos adhibet orator in causis, persequi; sed
hoc differunt, quod, cum sit eis propositum non pertur-
bare animos, sed placare potius nec tam persuadere
quam delectare, et apertius id faciunt quam nos et cre-
brius, concinnas magis sententias exquirunt quam pro-
babilis, a re saepe discedunt, intexunt fabulas, verba
apertius transferunt eaque ita disponunt, ut pictores
varietatem colorum, paria paribus referunt, adversa con-
trariis, saepissimeque similiter extrema definiunt. huic 20
generi historia finitima est, in qua et narratur ornate et 66
regio saepe aut pugna describitur; interponuntur etiam
contiones et hortationes, sed in his tracta quaedam et
fluens expetitur, non haec contorta et acris oratio. * ab
his non multo secus quam a poëtis haec eloquentia,
quam quaerimus, sevocanda est; nam etiam poëtae quae-
stionem attulerunt, quidnam esset illud, quo ipsi differ-
rent ab oratoribus; numero maxime videbantur antea
et versu; nunc apud oratores iam ipse numerus incre-
buit: quicquid est enim, quod sub aurium mensuram 67
aliquam cadat, etiamsi abest a versu — nam id quidem
orationis est vitium — numerus vocatur, qui Graece
ῥυθμὸς dicitur. itaque video visum esse non nullis, Pla-
tonis et Democriti locutionem, etsi absit a versu, tamen,

quod incitatius feratur et clarissimis verborum luminibus utatur, potius poëma putandum quam comicorum poëtarum; apud quos, nisi quod versiculi sunt, nihil est aliud cotidiani dissimile sermonis, nec tamen id est poëtae maximum, etsi est eo laudabilior, quod virtutes orato-
68 ris persequitur, cum versu sit astrictior: ego autem, etiamsi quorundam grandis et ornata vox est poëtarum, tamen in ea cum licentiam statuo maiorem esse quam in nobis faciendorum iungendorumque verborum, tum etiam non nullorum voluntate vocibus magis quam rebus inserviunt; nec vero, si quid est unum inter eos simile — id autem est iudicium electioque verborum — propterea ceterarum rerum dissimilitudo intellegi non potest; sed id nec dubium est et, si quid habet quaestionis, hoc tamen ipsum ad id, quod propositum est, non est necessarium. seiunctus igitur orator a philosophorum eloquentia, a sophistarum, ab historicorum, a poëtarum explicandus est nobis qualis futurus sit.

21
69 Erit igitur eloquens — hunc enim auctore Antonio quaerimus — is, qui in foro causisque civilibus ita dicet, ut probet, ut delectet, ut flectat: probare necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriae; nam id unum ex omnibus ad obtinendas causas potest plurimum. sed quot officia oratoris, tot sunt genera dicendi: subtile in probando, modicum in delectando, vehemens in flectendo;
70 in quo uno vis omnis oratoris est. magni igitur iudicii, summae etiam facultatis esse debebit moderator ille et quasi temperator huius tripertitae varietatis; nam et iudicabit quid cuique opus sit et poterit quocumque modo postulabit causa dicere. sed est eloquentiae sicut reliquarum rerum fundamentum sapientia: ut enim in vita, sic in oratione nihil est difficilius quam quid deceat videre. *πρέπον* appellant hoc Graeci; nos dicamus sane decorum; de quo praeclare et multa praecipiuntur et res est cognitione dignissima: huius ignoratione non modo in vita, sed saepissime et in poëmatis et in oratione pec-
71 catur. est autem quid deceat oratori videndum non in sententiis solum, sed etiam in verbis; non enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis aetas nec vero locus aut tempus aut auditor omnis

eodem aut verborum genere tractandus est aut sententiarum, semperque in omni parte orationis ut vitae quid deceat est considerandum; quod et in re, de qua agitur, positum est et in personis et eorum, qui dicunt, et eorum,
qui audiunt. itaque hunc locum longe et late patentem 72
philosophi solent in officiis tractare, — non cum de recto ipso disputant, nam id quidem unum est, — grammatici in poëtis, eloquentes in omni et genere et parte causarum. quam enim indecorum est, de stillicidiis cum apud unum iudicem dicas, amplissimis verbis et locis uti communibus, de maiestate populi Romani summisse et subti-
liter! hic genere toto, at persona alii peccant aut sua aut 22
iudicum aut etiam adversariorum, nec re solum, sed saepe verbo; etsi sine re nulla vis verbi est, tamen eadem res saepe aut probatur aut reicitur alio atque alio
elata verbo. in omnibusque rebus videndum est qua- 73
tenus: etsi enim suus cuique modus est, tamen magis offendit nimium quam parum: in quo Apelles pictores quoque eos peccare dicebat, qui non sentirent quid esset satis. magnus est locus hic, Brute, quod te non fugit, et magnum volumen aliud desiderat; sed ad id, quod agitur, illud satis. cum hoc decere — quod semper usurpamus in omnibus dictis et factis, minimis et maximis — cum hoc, inquam, decere [dicimus, illud non decere, et id] usquequaque quantum sit appareat in alioque ponatur aliudque totum sit, utrum decere an oportere
dicas; oportere enim perfectionem declarat officii, quo 74
et semper utendum est et omnibus, decere quasi aptum esse consentaneumque tempori et personae; quod cum in factis saepissime tum in dictis valet, in voltu denique et gestu et incessu; contraque item dedecere; quod si poëta fugit ut maximum vitium, qui peccat [etiam], cum probi orationem adfingit improbo stultove sapientis; si denique pictor ille vidit, cum immolanda Iphigenia tristis Calchas esset, tristior Ulixes, maereret Menelaus, obvolvendum caput Agamemnonis esse, quoniam summum illum luctum penicillo non posset imitari; si denique histrio quid deceat quaerit, quid faciendum oratori putemus? — sed cum hoc tantum sit, quid in causis earumque quasi membris faciat orator videbit: illud quidem

perspicuum est, non modo partis orationis, sed etiam
causas totas alias alia forma dicendi esse tractandas.

23 75 Sequitur, ut cuiusque generis nota quaeratur et for-
mula: magnum opus et arduum, ut saepe iam diximus,
sed ingredientibus considerandum fuit quid ageremus,
nunc quidem iam quocumque feremur danda nimirum
vela sunt. ac primum informandus est ille nobis, quem
76 solum quidam vocant Atticum: summissus est et humi-
lis, consuetudinem imitans, ab indisertis re plus quam
opinione differens. itaque eum qui audiunt, quamvis ipsi
infantes sint, tamen illo modo confidunt se posse dicere;
nam orationis subtilitas imitabilis illa quidem videtur esse
existimanti, sed nihil est experienti minus; etsi enim non
plurimi sanguinis est, habeat tamen sucum aliquem opor-
tet, ut, etiamsi illis maximis viribus careat, sit, ut ita
77 dicam, integra valetudine. primum igitur eum tamquam
e vinculis numerorum eximamus: sunt enim quidam, ut
scis, oratori numeri, de quibus mox agemus, observandi
ratione quadam, sed alio in genere orationis, in hoc
omnino relinquendi: solutum quiddam sit nec vagum ta-
men, ut ingredi libere, non ut licenter videatur errare.
verba etiam verbis quasi coagmentare neglegat; habet
enim ille tamquam hiatus et concursus vocalium molle
quiddam et quod indicet non ingratam neglegentiam de
78 re hominis magis quam de verbis laborantis. sed erit
videndum de reliquis, cum haec duo ei liberiora fuerint,
circuitus conglutinatioque verborum: illa enim ipsa con-
tracta et minuta non neglegenter tractanda sunt, sed
quaedam etiam neglegentia erit diligens, — nam ut mu-
lieres esse dicuntur non nullae inornatae, quas id ipsum
deceat, sic haec subtilis oratio etiam incompta delectat:
fit enim quiddam in utroque, quo sit venustius, sed non
ut appareat; — tum removebitur omnis insignis orna-
tus quasi margaritarum; ne calamistri quidem adhibebun-
79 tur; fucati vero medicamenta candoris et ruboris omnia
repellentur; elegantia modo et munditia remanebit. sermo
purus erit et Latinus; dilucide planeque dicetur; quid
24 deceat circumspicietur — unum aberit, quod quartum
numerat Theophrastus in orationis laudibus, ornatum
illud, suave et adfluens, — acutae crebraeque sententiae

ponentur et nescio unde ex abdito erutae, atque in hoc oratore dominabuntur; verecundus erit usus oratoriae quasi supellectilis. supellex est enim quodam modo no- 80
stra, quae est in ornamentis, alia rerum, alia verborum; ornatus autem verborum duplex: unus simplicium, alter conlocatorum: simplex probatur in propriis usitatisque verbis, quod aut optime sonant aut rem maxime explanant; in alienis aut translatum et factum aliunde ut mutuo, aut factum ab ipso et novum aut priscum et inusitatum; sed etiam inusitata ac prisca sunt in propriis, nisi quod raro utimur. conlocata autem verba habent 81
ornatum, si aliquid concinnitatis efficiunt, quod verbis mutatis non maneat manente sententia; nam sententiarum ornamenta, quae permanent, etiamsi verba mutaveris, sunt illa quidem permulta, sed quae emineant pauciora. ergo ille tenuis [orator], modo sit elegans, nec in faciendis verbis erit audax et in transferendis verecundus et parcus in priscis reliquisque ornamentis et verborum et sententiarum demissior; tralatione fortasse crebrior, qua frequentissime sermo omnis utitur non modo urbanorum, sed etiam rusticorum: siquidem est eorum gemmare vitis, sitire agros, laetas esse segetes, luxuriosa frumenta. nihil horum parum audacter, sed aut simile 82
est illi unde transferas, aut si res suum nullum habet nomen, docendi causa sumptum, non ludendi videtur. hoc ornamento liberius paulo quam ceteris utetur hic summissus, nec tam licenter tamen, quam si genere dicendi uteretur amplissimo; itaque illud indecorum, quod 25
quale sit ex decoro debet intellegi, hic quoque apparet, cum verbum aliquod altius transfertur; [idque in oratione humili ponitur, quod idem in alia deceret.] illam 83
autem concinnitatem, quae verborum conlocationem inluminat eis luminibus, quae Graeci quasi aliquos gestus orationis σχήματα appellant, [quod idem verbum ab eis etiam in sententiarum ornamenta transfertur,] adhibebit quidem hic subtilis, quem nisi quod solum, ceteroquin recte quidam vocant Atticum, sed paulo parcius; nam sicut in epularum apparatu a magnificentia recedens non se parcum solum, sed etiam elegantem videri volet, *et* 84
eliget quibus utatur. sunt enim pleraque apta huius

ipsius [oratoris], de quo loquor, parsimoniae. nam illa,
de quibus ante dixi, huic acuto fugienda sunt, paria
paribus relata et similiter conclusa eodemque pacto ca-
dentia et immutatione litterae [quasi] quaesitae venusta-
tes, ne elaborata concinnitas et quoddam aucupium de-
85 lectationis manifesto deprehensum appareat; itemque si
quae verborum iterationes contentionem aliquam et clamo-
rem requirent, erunt ab hac summissione orationis alienae,
ceteris promiscue poterit uti; continuationem verborum
modo relaxet et dividat utaturque verbis quam usitatis-
simis, tralationibus quam mollissimis; etiam illa senten-
tiarum lumina adsumet, quae non erunt vehementer in-
lustria: non faciet rem publicam loquentem nec ab inferis
mortuos excitabit nec acervatim multa frequentans una
complexione devinciet: valentiorum haec laterum sunt
nec ab hoc, quem informamus, aut exspectanda aut
postulanda; erit enim ut voce, sic etiam oratione sup-
86 pressior. sed pleraque ex illis convenient etiam huic
tenuitati, quamquam isdem ornamentis utetur horridius;
talem enim inducimus. accedet actio non tragica nec
scenae, sed modica iactatione corporis, voltu tamen multa
conficiens; non hoc, quo dicuntur os ducere, sed illo,
quo significant ingenue quo sensu quidque pronuntient.
26 87 huic generi orationis aspergentur etiam sales, qui in di-
cendo nimium quantum valent; quorum duo genera sunt,
unum facetiarum, alterum dicacitatis: utetur utroque;
sed altero in narrando aliquid venuste, altero in iaciendo
mittendoque ridiculo, cuius genera plura sunt; sed nunc
88 aliud agimus. illud admonemus tamen, ridiculo sic usu-
rum oratorem, ut nec nimis frequenti, ne scurrile sit,
nec subobsceno, ne mimicum, nec petulanti, ne improbum,
nec in calamitatem, ne inhumanum, nec in facinus, ne
odii locum risus occupet, neque aut sua persona aut
iudicum aut tempore alienum; haec enim ad illud inde-
89 corum referuntur. vitabit etiam quaesita nec ex tempore
ficta, sed domo adlata, quae plerumque sunt frigida:
parcet et amicitiis et dignitatibus, vitabit insanabilis con-
tumelias, tantummodo adversarios figet nec eos tamen
semper nec omnis nec omni modo: quibus exceptis sic
utetur sale et facetiis, ut ego ex istis novis Atticis talem

cognoverim neminem, cum id certe sit quam maxime
Atticum. hanc ego iudico formam summissi oratoris 90
esse, magni tamen et germani Attici; quoniam quicquid
est salsum aut salubre in oratione, id proprium Attico-
rum est, e quibus tamen non omnes faceti: Lysias satis
et Hyperides, Demades praeter ceteros fertur, Demosthe-
nes minus habetur, quo quidem mihi nihil videtur urba-
nius, sed non tam dicax fuit quam facetus; est autem
illud acrioris ingenii, hoc maioris artis.

Uberius est aliud aliquantoque robustius quam hoc 91
humile, de quo dictum est, summissius autem, quam
illud, de quo iam dicetur, amplissimum: hoc in genere
nervorum vel minimum, suavitatis autem est vel pluri-
mum; est enim plenius quam hoc enucleatum, quam au-
tem illud ornatum copiosumque summissius. huic omnia 27
dicendi ornamenta conveniunt plurimumque est in hac 92
orationis forma suavitatis; in qua multi floruerunt apud
Graecos, sed Phalereus Demetrius meo iudicio praestitit
ceteris, cuius oratio cum sedate placideque labitur, tum
inlustrant eam quasi stellae quaedam tralata verba atque
immutata. tralata ea dico, ut saepe iam, quae per simi-
litudinem ab alia re aut suavitatis aut inopiae causa
transferuntur: mutata, in quibus pro verbo proprio subi-
citur aliud, quod idem significet sumptum ex re aliqua
consequenti; quod quamquam transferendo fit, tamen 93
alio modo transtulit cum dicit Ennius 'arce et urbe orba
sum' alio modo, [si pro patria arcem dixisset; et] 'horri-
dam Africam terribili tremere tumultu' cum dicit [pro
Afris immutat Africam]. hanc *ὑπαλλαγὴν* rhetores, quia
quasi summutantur verba pro verbis, *μετωνυμίαν* gram-
matici vocant, quod nomina transferuntur. Aristoteles 94
autem tralationi et haec ipsa subiungit et abusionem,
quam *κατάχρησιν* vocant, ut cum minutum dicimus ani-
mum pro parvo, et abutimur verbis propinquis, si opus
est, vel quod delectat vel quod decet. iam cum con-
fluxerunt plures continuae tralationes, alia plane fit oratio:
itaque genus hoc Graeci appellant *ἀλληγορίαν*, nomine
recte, genere melius ille, qui ista omnia tralationes vo-
cat. haec frequentat Phalereus maxime suntque dulcis-
sima, et quamquam tralatio est apud eum multa, tamen

95 immutationes nusquam crebriores. in idem genus orationis — loquor enim de illa modica et temperata — verborum cadunt lumina omnia, multa etiam sententiarum; laetae eruditaeque disputationes ab eodem explicabuntur et loci communes sine contentione dicentur. quid multa? e philosophorum scholis tales fere evadunt; et nisi coram erit comparatus ille fortior, per se hic, quem
96 dico, probabitur; est enim quoddam etiam insigne et florens orationis pictum et expolitum genus, in quo omnes verborum, omnes sententiarum inligantur lepores. hoc totum e sophistarum fontibus defluxit in forum, sed spretum a subtilibus, repulsum a gravibus in ea, de qua loquor, mediocritate consedit.

28 97 Tertius est ille amplus copiosus, gravis ornatus, in quo profecto vis maxima est; hic est enim, cuius ornatum dicendi et copiam admiratae gentes eloquentiam in civitatibus plurimum valere passae sunt, sed hanc eloquentiam, quae cursu magno sonituque ferretur, quam suspicerent omnes, quam admirarentur, quam se adsequi posse diffiderent; huius [eloquentiae] est tractare animos, huius omni modo permovere; haec modo perfringit, modo inrepit in sensus, inserit novas opiniones, evellit insitas.
98 sed multum interest inter hoc dicendi genus et superiora: qui in illo subtili et acuto elaboravit, ut callide arguteque diceret nec quicquam altius cogitaret, hoc uno perfecto magnus orator est, etsi non maximus; minimeque in lubrico versabitur et, si semel constiterit, numquam cadet. medius ille autem, quem modicum et temperatum voco, is modo suum illud *penus* satis instruxerit, non extimescet ancipites dicendi incertosque casus; etiam si quando minus succedet, ut saepe fit, magnum tamen
99 periculum non adibit; alte enim cadere non potest: at vero hic noster, quem principem ponimus, gravis, acer, ardens, si ad hoc unum est natus aut in hoc solo se exercuit aut huic generi studet uni nec suam copiam cum illis duobus generibus temperavit, maxime est contemnendus: ille enim summissus, quod acute et veteratorie dicit, sapiens iam, medius suavis, hic autem copiosissimus, si nihil est aliud, vix satis sanus videri solet; qui enim nihil potest tranquille, nihil leniter, nihil [par-

tite,] definite, distincte, facete dicere, praesertim cum
causae partim totae sint eo modo, partim aliqua ex parte
tractandae, si is non praeparatis auribus inflammare rem
coepit, furere apud sanos et quasi inter sobrios bacchari
vinolentus videtur. tenemus igitur, Brute, quem quaeri- 100
mus, sed animo; [non] manu si prehendissem, ne ipse
quidem sua tanta eloquentia mihi persuasisset, ut se di-
mitterem. sed inventus profecto est ille [eloquens], quem 29
numquam vidit Antonius. quis est igitur is? complectar
brevi, disseram pluribus. is est enim eloquens, qui et
humilia subtiliter et magna graviter et mediocria tem-
perate potest dicere. 'nemo is' inquies 'unquam fuit.' 101
'ne fuerit: ego enim quid desiderem, non quid viderim
disputo. redeoque ad illam Platonis [de qua dixeram,]
rei formam et speciem, quam etsi non cernimus, tamen
animo tenere possumus. non enim eloquentem quaero
neque quicquam mortale et caducum, sed illud ipsum,
cuius qui sit compos, sit eloquens; quod nihil est aliud
nisi eloquentia ipsa, quam nullis nisi mentis oculis videre
possumus. is erit igitur eloquens, ut idem illud itere-
mus, qui poterit parva summisse, modica temperate,
magna graviter dicere. tota mihi causa pro Caecina de 102
verbis interdicti fuit: res involutas definiendo explicavi-
mus, ius civile laudavimus, verba ambigua distinximus.
fuit ornandus Manilia lege Pompeius: temperata oratione
ornandi copiam persecuti sumus. ius omne retinendae
maiestatis Rabirii causa continebatur: ergo in omni ge-
nere amplificationis exarsimus. at haec interdum tem- 103
peranda et varianda sunt. quod igitur in accusationis
septem libris non reperitur genus? quod in Habiti? quod
in Cornelii? quod in plurimis nostris defensionibus? quae
exempla selegissem, nisi vel nota esse arbitrarer vel
posse eligere qui quaererent. nulla est enim ullo in ge-
nere laus oratoris, cuius in nostris orationibus non sit
aliqua si non perfectio, at conatus tamen atque adum-
bratio. non adsequimur; at quid deceat videmus: nec 104
enim nunc de nobis, sed de re dicimus; in quo tantum
abest, ut nostra miremur, ut usque eo difficiles ac mo-
rosi simus, ut nobis non satis faciat ipse Demosthenes;
qui quamquam unus eminet inter omnis in omni genere

dicendi, tamen non semper implet auris meas; ita sunt
avidae et capaces et semper aliquid immensum infinitum-
que desiderant. sed tamen, quoniam et hunc tu orato-
105 rem cum eius studiosissimo Pammene, cum esses Athe-
nis, totum diligentissime cognovisti neque eum dimittis
e manibus et tamen nostra etiam lectitas, vides profecto
illum multa perficere, nos multa conari; illum posse, nos
velle, quocumque modo causa postulet, dicere. sed ille
magnus; nam et successit ipse magnis et maximos ora-
tores habuit aequalis: nos magnum fecissemus, si qui-
dem potuissemus, quo contendimus, pervenire in ea urbe,
in qua, ut ait Antonius, auditus eloquens nemo erat.
106 atqui si Antonio Crassus eloquens visus non est aut sibi
ipse, tibi numquam Cotta visus esset, numquam Sulpi-
cius, numquam Hortensius: nihil enim ample Cotta,
nihil leniter Sulpicius, non multa graviter Hortensius;
superiores magis ad omne genus apti, Crassum dico et
Antonium. ieiunas igitur huius multiplicis et aequabi-
liter in omnia genera fusae orationis auris civitatis
accepimus, easque nos primi, quicumque eramus et
quantulumcumque dicebamus, ad huius generis [dicendi]
107 audiendi incredibilia studia convertimus. quantis illa cla-
moribus adulescentuli diximus [de supplicio parricida-
rum], quae nequaquam satis defervisse post aliquanto
sentire coepimus: 'quid enim tam commune quam spiritus
vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? ita
vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo non
queant; ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat;
ita iactantur fluctibus, ut numquam adluantur; ita po-
stremo eiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui con-
quiescant,' et quae sequuntur. sunt enim omnia sicut
adulescentis non tam re et maturitate quam spe et ex-
spectatione laudati. ab hac indole iam illa matura: 'uxor
108 generi, noverca filii, filiae pellex.' nec vero hic erat
unus ardor in nobis, ut hoc modo omnia diceremus; ipsa
enim illa [pro Roscio] iuvenilis redundantia multa habet
attenuata, quaedam etiam paulo hilariora, ut pro Habito,
pro Cornelio compluresque aliae; nemo enim orator tam
multa ne in Graeco quidem otio scripsit, quam multa
sunt nostra, eaque hanc ipsam habent, quam probo,

varietatem. an ego Homero, Ennio, reliquis poëtis et 31 109
maxime tragicis concederem, ut ne omnibus locis eadem contentione uterentur crebroque mutarent, non numquam etiam ad cotidianum genus sermonis accederent: ipse numquam ab illa acerrima contentione discederem? sed quid poëtas divino ingenio profero? histriones eos vidimus, quibus nihil posset in suo genere esse praestantius, qui non solum in dissimillimis personis satis faciebant, cum tamquam in suis versarentur, sed et comoedum in tragoediis et tragoedum in comoediis admodum placere
vidimus: ego non elaborem? cum dico me, te, Brute, 110
dico; nam in me quidem iam pridem effectum est, quod futurum fuit. tu autem eodem modo omnis causas ages? aut aliquod causarum genus repudiabis? aut in eisdem causis perpetuum et eundem spiritum sine ulla commutatione obtinebis? Demosthenes quidem, cuius nuper inter imagines tuas ac tuorum, quod eum, credo, amares, cum ad te in Tusculanum venissem, imaginem ex aere vidi, nihil Lysiae subtilitate cedit, nihil argutiis et acumine Hyperidi, nihil levitate Aeschini et splendore
verborum: multae sunt eius totae orationes subtiles, ut 111
contra Leptinem; multae totae graves, ut quaedam Philippicae; multae variae, ut contra Aeschinem falsae legationis, ut contra eundem pro *se in* causa Ctesiphontis. iam illud medium quotiens volt adripit et a gravissimo discedens eo potissimum delabitur: clamores tamen tum movet et tum in dicendo plurimum efficit, cum gravitatis
locis utitur. sed ab hoc parumper abeamus, quando- 112
quidem de genere, non de homine quaerimus: rei potius, id est, eloquentiae vim et naturam explicemus: illud tamen, quod iam ante diximus, meminerimus, nihil nos praecipiendi causa esse dicturos atque ita potius acturos, ut existimatores videamur loqui, non magistri; in quo tamen longius progredimur, quod videmus non te haec solum esse lecturum, qui ea multo quam nos, qui quasi docere videamur, habeas notiora, sed hunc librum etiamsi minus nostra commendatione, tuo tamen nomine divolgari necesse est.

Esse igitur perfecte eloquentis puto non eam solum 32 113
facultatem habere, quae sit eius propria, fuse lateque

dicendi, sed etiam vicinam eius atque finitimam dialecticorum scientiam adsumere, quamquam aliud videtur oratio esse, aliud disputatio, nec idem loqui esse quod dicere; ac tamen utrumque in disserendo est: disputandi ratio et loquendi dialecticorum [sit], oratorum autem dicendi et ornandi. Zeno quidem ille, a quo disciplina Stoicorum est, manu demonstare solebat quid inter has artis interesset: nam cum compresserat digitos pugnumque fecerat, dialecticam aiebat eius modi esse, cum autem diduxerat et manum dilataverat, palmae illius simi-
114 lem eloquentiam esse dicebat; atque etiam ante hunc Aristoteles principio artis rhetoricae dicit illam artem quasi ex altera parte respondere dialecticae, ut hoc videlicet differant inter se, quod haec ratio dicendi latior sit, illa loquendi contractior. volo igitur huic [summo] omnem, quae ad dicendum trahi possit, loquendi rationem esse notam; quae quidem res, quod te his artibus eruditum minime fallit, duplicem habet docendi viam; nam et ipse Aristoteles tradidit praecepta plurima disserendi et postea qui dialectici dicuntur spinosiora multa pepere-
115 runt. ergo eum censeo, qui eloquentiae laude ducatur, non esse earum rerum omnino rudem, sed vel illa antiqua vel hac Chrysippi disciplina institutum: noverit primum vim, naturam, genera verborum et simplicium et copulatorum; deinde quot modis quidque dicatur; qua ratione verum falsumne sit iudicetur; quid efficiatur e quoque, quid cuique consequens sit quidque contrarium; cumque ambigue multa dicantur, quo modo quidque eorum dividi explanarique oporteat. haec tenenda sunt oratori — saepe enim occurrunt — sed quoniam sua sponte squalidiora sunt, adhibendus erit in eis explican-
33 dis quidam orationis nitor. et quoniam in omnibus, quae
116 ratione docentur et via, primum constituendum est quid quidque sit — nisi enim inter eos, qui disceptent, convenit quid sit illud, de quo ambigitur, nec recte disseri nec unquam ad exitum perveniri potest — explicanda est saepe verbis mens nostra de quaque re atque involutae rei notitia definiendo aperienda est, si quidem est definitio oratio, quae quid sit id, de quo agitur, ostendit quam brevissime; tum, ut scis, explicato genere cuiusque

rei videndum est quae sint eius generis sive formae sive partes, ut in eas tribuatur omnis oratio. erit igitur haec 117
facultas in eo, quem volumus [esse eloquentem], ut definire rem possit neque id faciat tam presse et anguste, quam in illis eruditissimis disputationibus fieri solet, sed cum explanatius tum etiam uberius, et ad commune iudicium popularemque intellegentiam adcommodatius; idemque etiam, cum res postulabit, genus universum in species certas, ut nulla neque praetermittatur neque redundet, partietur ac dividet. quando autem aut quo modo id faciat, nihil ad hoc tempus, quoniam, ut supra dixi, iudicem esse me, non doctorem volo. nec vero 118
dialecticis modo sit instructus, sed habeat omnis philosophiae notos ac tractatos locos; nihil enim de religione, nihil de morte, nihil de pietate, nihil de caritate patriae, nihil de bonis rebus aut malis, nihil de virtutibus aut vitiis, nihil de officio, nihil de dolore, nihil de voluptate, nihil de perturbationibus animi et erroribus, quae saepe cadunt in causas, sed ieiunius aguntur, nihil, inquam, sine ea scientia, quam dixi, graviter, ample, copiose dici et explicari potest. de materia loquor orationis etiam 34
nunc, non de ipso genere dicendi; volo enim prius habeat orator rem, de qua dicat, dignam auribus eruditis, 119
quam cogitet quibus verbis quidque dicat aut quo modo; quem etiam, quo grandior sit et quodam modo excelsior, ut de Pericle dixi supra, ne physicorum quidem esse ignarum volo omnino; profecto, cum se a caelestibus rebus referet ad humanas, excelsius magnificentiusque et dicet et sentiet; cumque illa divina cognoverit, nolo 120
ignoret ne haec quidem humana: ius civile teneat, quo egent causae forenses cotidie; quid est enim turpius quam legitimarum et civilium controversiarum patrocinia suscipere, cum sis legum et civilis iuris ignarus? cognoscat etiam rerum gestarum et memoriae veteris ordinem, maxime scilicet nostrae civitatis, sed etiam imperiosorum populorum et regum inlustrium; quem laborem nobis Attici nostri levavit labor, qui servatis notatisque temporibus, nihil cum inlustre praetermitteret, annorum septingentorum memoriam uno libro conligavit: nescire autem quid ante quam natus sis acciderit, id est semper esse

puerum; quid enim est aetas hominis, nisi memoria
rerum veterum cum superiorum aetate contexitur? com-
memoratio autem antiquitatis exemplorumque prolatio
summa cum delectatione et auctoritatem orationi adfert
et fidem.

121 Sic igitur instructus veniet ad causas, quarum habe-
bit genera primum ipsa cognita: erit enim ei perspectum
nihil ambigi posse, in quo non aut res controversiam
faciat aut verba: res aut de vero aut de recto aut de
nomine; verba aut de ambiguo aut de contrario: nam si
quando aliud in sententia videtur esse, aliud in verbis,
genus est quoddam ambigui, quod ex praeterito verbo
fieri solet, in quo, quod est ambiguorum proprium, res
35 duas significari videmus. cum tam pauca sint genera
122 causarum, etiam argumentorum praecepta pauca sunt:
traditi sunt, e quibus ea ducantur, duplices loci: uni e
rebus ipsis, alteri adsumpti. tractatio igitur rerum efficit
admirabilem orationem; nam ipsa quidem ars in perfacili
cognitione versatur: quid enim iam sequitur, quod qui-
dem artis sit, nisi ordiri orationem, [in] quo aut con-
cilietur auditor aut erigatur aut paret se ad discendum;
rem breviter exponere et probabiliter et aperte, ut quid
agatur intellegi possit; sua confirmare, adversaria ever-
tere, eaque efficere non perturbate, sed singulis argu-
mentationibus ita concludendis, ut efficiatur quod sit
consequens eis, quae sumentur ad quamque rem con-
firmandam; post omnia perorationem inflammantem re-
stinguentemve concludere? has partis quem ad modum
tractet singulas, difficile dictu est hoc loco; nec enim
123 semper tractantur uno modo: quoniam autem non quem
doceam quaero, sed quem probem, probabo primum eum,
qui quid deceat videbit; haec enim sapientia maxime ad-
hibenda eloquenti est, ut sit temporum personarumque
moderator, nam nec semper nec apud omnis nec contra
omnis nec pro omnibus nec omnibus eodem modo dicen-
36 dum arbitror. is erit ergo eloquens, qui ad id, quod-
cumque decebit, poterit adcommodare orationem; quod
cum statuerit, tum, ut quidque erit dicendum, ita dicet,
nec satura ieiune nec grandia minute nec item contra,
124 sed erit rebus ipsis par et aequalis oratio. principia

verecunda, non elatis incensa verbis, sed acuta sententiis
vel ad offensionem adversarii vel ad commendationem
sui; narrationes credibiles nec historico, sed prope coti-
diano sermone explicatae dilucide; dein si tenuis causa
erit, tum etiam argumentandi tenue filum et in docendo
et in refellendo, idque ita tenebit, ut quanta ad rem,
tanta ad orationem fiat accessio; cum vero causa ea in- 125
ciderit, in qua vis eloquentiae possit expromi, tum se la-
tius fundet [orator], tum reget et flectet animos et sic
adficiet, ut volet, id est, ut causae natura et ratio tem-
poris postulabit. [sed erit duplex omnis eius ornatus
ille admirabilis, propter quem ascendit in tantum hono-
rem eloquentia.] nam cum omnis pars orationis esse
debet laudabilis, [sic ut verbum nullum nisi aut grave
aut elegans excidat,] tum sunt maxime luminosae et
quasi actuosae partes duae; quarum alteram in universi
generis quaestione pono, quam, ut supra dixi, Graeci
appellant *θέσιν*, alteram in augendis amplificandisque
rebus, quae ab eisdem *αὔξησις* est nominata, quae etsi 126
aequabiliter toto corpore orationis fusa esse debet, ta-
men in communibus locis maxime excellet; qui commu-
nes appellati sunt eo, quod videntur multarum eidem
esse causarum, sed proprii singularum esse debebunt.
at vero illa pars orationis, quae est de genere universo,
totas causas saepe continet; quicquid est enim illud,
in quo quasi certamen est controversiae, quod Graece
κρινόμενον dicitur, id ita dici placet, ut traducatur ad
perpetuam quaestionem atque ut de universo genere dica-
tur, nisi cum de vero ambigetur, quod quaeri coniectura
solet; dicetur autem non Peripateticorum more, — est 127
enim illorum exercitatio elegans iam inde ab Aristotele
constituta — sed aliquanto nervosius et ita de re commu-
nia dicentur, ut et pro reis multa leniter dicantur et in
adversarios aspere. augendis vero rebus et contra abi-
ciendis nihil est quod non perficere possit oratio; quod
et inter media argumenta faciendum est, quotienscumque
dabitur vel amplificandi vel minuendi locus, et paene in-
finite in perorando.

Duo sunt *etiam*, quae bene tractata ab oratore ad- 37
mirabilem eloquentiam faciunt; quorum alterum est, quod 128

Graeci ἠθικὸν vocant, ad naturas et ad mores et ad
omnem vitae consuetudinem adcommodatum; alterum,
quod eidem παθητικὸν nominant, quo perturbantur animi
et concitantur, in quo uno regnat oratio. illud superius
come, iucundum, ad benevolentiam conciliandam para-
tum; hoc vehemens, incensum, incitatum, quo causae
eripiuntur; quod cum rapide fertur, sustineri nullo pacto
129 potest: quo genere nos mediocres aut multo etiam minus,
sed magno semper usi impetu saepe adversarios de statu
omni deiecimus: nobis pro familiari reo summus orator
non respondit Hortensius; a nobis homo audacissimus
Catilina in senatu accusatus obmutuit; nobis privata in
causa magna et gravi cum coepisset Curio pater respon-
dere, subito adsedit, cum sibi venenis ereptam memo-
130 riam diceret. quid ego de miserationibus loquar? quibus
eo sum usus pluribus, quod, etiam si plures dicebamus,
perorationem mihi tamen omnes relinquebant; in quo ut
viderer excellere non ingenio, sed dolore adsequebar.
quae qualiacumque in me sunt: — me enim ipsum pae-
nitet quanta sint — sed apparent in orationibus, etsi
carent libri spiritu illo, propter quem maiora eadem illa
38 131 cum aguntur quam cum leguntur videri solent. nec vero
miseratione solum mens iudicum permovenda est, qua nos
ita dolenter uti solemus, ut puerum infantem in manibus
perorantes tenuerimus, ut alia in causa, excitato reo no-
bili, sublato etiam filio parvo, plangore et lamentatione
complerimus forum, sed etiam est faciendum, ut irasca-
tur iudex mitigetur, invideat faveat, contemnat admiretur,
oderit diligat, cupiat satietate adficiatur, speret metuat,
laetetur doleat; in qua varietate duriorum accusatio sup-
132 peditabit exempla, mitiorum defensiones meae. nullo
enim modo animus audientis aut incitari aut leniri potest,
qui modus a me non temptatus sit: dicerem perfectum,
si ita iudicarem, nec in veritate crimen adrogantiae ex-
timescerem; sed, ut supra dixi, nulla me ingenii, sed
magna vis animi inflammat, ut me ipse non teneam; nec
umquam is, qui audit, incenderetur, nisi ardens ad eum
perveniret oratio. uterer exemplis domesticis, nisi ea le-
gisses; uterer alienis, vel Latinis, si ulla reperirem, vel
Graecis, si deceret. sed Crassi perpauca sunt nec ea

iudiciorum, nihil Antonii, nihil Cottae, nihil Sulpicii; dice-
bat melius quam scripsit Hortensius. verum haec vis, 133
quam quaerimus, quanta sit, suspicemur, quoniam exem-
plum non habemus, aut si exempla sequimur, a De-
mosthene sumamus et quidem perpetuae dictionis ex
eo loco, unde in Ctesiphontis iudicio de suis factis,
consiliis, meritis in rem publicam adgressus est dicere:
ea profecto oratio in eam formam, quae est insita in
mentibus nostris, includi sic potest, ut maior eloquentia
non requiratur.

Sed iam forma ipsa restat et χαρακτὴρ ille, qui dici- 39 134
tur, qui qualis debeat esse ex ipsis, quae supra dicta
sunt, intellegi potest; nam et singulorum verborum et
conlocatorum lumina attigimus, quibus sic abundabit, ut
verbum ex ore nullum nisi aut elegans aut grave ex-
eat, ex omnique genere frequentissimae tralationes erunt,
quod eae propter similitudinem transferunt animos et
referunt ac movent huc et illuc; qui motus cogitationis
celeriter agitatus per se ipse delectat; et reliqua ex con-
locatione verborum quae sumuntur quasi lumina, magnum
adferunt ornatum orationi; sunt enim similia illis, quae
in amplo ornatu scenae aut fori appellantur insignia, non
quod sola ornent, sed quod excellant: eadem ratio est 135
horum, quae sunt orationis lumina et quodam modo in-
signia: cum aut duplicantur iteranturque verba aut leviter
commutata ponuntur, aut ab eodem verbo ducitur sae-
pius oratio aut in idem conicitur aut utrumque, aut ad-
iungitur idem iteratum aut idem ad extremum refertur
aut continenter unum verbum non eadem sententia poni-
tur; aut cum similiter vel cadunt verba vel desinunt; aut
cum sunt contrariis relata contraria; aut cum gradatim sur-
sum versum *itur et* reditur; aut cum demptis coniunctioni-
bus dissolute plura dicuntur; aut cum aliquid praetereun-
tes, cur id faciamus, ostendimus; aut cum corrigimus
nosmet ipsos quasi reprehendentes; aut si est aliqua ex-
clamatio vel admirationis vel conquestionis; aut cum
eiusdem nominis casus saepius commutantur. sed sen- 136
tentiarum ornamenta maiora sunt; quibus quia frequen-
tissime Demosthenes utitur, sunt qui putent idcirco eius
eloquentiam maxime esse laudabilem; et vero nullus fere

ab eo locus sine quadam conformatione sententiae dici-
tur; nec quicquam est aliud dicere nisi omnis aut certe
plerasque aliqua specie inluminare sententias; quas cum
tu optime, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti aut
40 exemplis? tantum notetur locus. sic igitur dicet ille,
137 quem expetimus, ut verset saepe multis modis eadem et
una in re haereat in eademque commoretur sententia;
saepe etiam ut extenuet aliquid, saepe ut inrideat; ut
declinet a proposito deflectatque [sententiam]; ut propo-
nat quid dicturus sit; ut, cum transegerit iam aliquid,
definiat; ut se ipse revocet; ut, quod dixit, iteret; ut
argumentum ratione concludat; ut interrogando urgeat;
ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat; ut
contra ac dicat accipi et sentiri velit; ut addubitet, quid
potius aut quo modo dicat; ut dividat in partis; ut ali-
quid relinquat ac neglegat; ut ante praemuniat; ut in eo
ipso, in quo reprehendatur, culpam in adversarium con-
138 ferat; ut saepe cum eis, qui audiunt, non numquam
etiam cum adversario quasi deliberet; ut hominum ser-
mones moresque describat; ut muta quaedam loquentia
inducat; ut ab eo, quod agitur, avertat animos; ut saepe
in hilaritatem risumve convertat; ut ante occupet quod
videat opponi; ut comparet similitudines; ut utatur exem-
plis; ut aliud alii tribuens dispertiat; ut interpellatorem
coërceat; ut aliquid reticere se dicat; ut denuntiet quid
caveant; ut liberius quid audeat; ut irascatur etiam, ut
obiurget aliquando; ut deprecetur; ut supplicet; ut me-
deatur; [ut a proposito declinet aliquantum;] ut optet;
ut exsecretur; ut fiat eis, apud quos dicet, familiaris;
139 atque alias etiam dicendi quasi virtutes sequetur: brevita-
tem, si res petet; saepe etiam rem dicendo subiciet ocu-
lis; saepe supra feret quam fieri possit; significatio
saepe erit maior quam oratio; saepe hilaritas, saepe
41 vitae naturarumque imitatio. hoc in genere — nam
quasi silvam vides — omnis eluceat oportet eloquentiae
magnitudo.

140 Sed haec nisi conlocata et quasi structa et nexa ver-
bis ad eam laudem, quam volumus, aspirare non pos-
sunt: de quo cum mihi deinceps viderem esse dicendum,
etsi movebant iam me illa, quae supra dixeram, tamen

eis, quae sequuntur, perturbabar magis: occurrebat enim posse reperiri non invidos solum, quibus referta sunt omnia, sed fautores etiam mearum laudum, qui non censerent eius viri esse, de cuius meritis tanta senatus iudicia fecisset comprobante populo Romano, quanta de nullo, de artificio dicendi litteris tam multa mandare; quibus si nihil aliud responderem nisi me M. Bruto negare roganti noluisse, iusta esset excusatio, cum et amicissimo et praestantissimo viro et recta et honesta petenti satis facere voluissem. sed si profitear, quod utinam 141
possem! me studiosis dicendi praecepta et quasi vias, quae ad eloquentiam ferant, traditurum, quis tandem id iustus *harum* rerum existimator reprehendet? nam quis umquam dubitavit quin in re publica nostra primas eloquentia tenuerit semper urbanis pacatisque rebus, secundas iuris scientia? cum in altera gratiae, gloriae, praesidii plurimum esset, in altera praescriptionum cautionumque praeceptio, quae quidem ipsa auxilium ab eloquentia saepe peteret, ea vero repugnante vix suas regiones finisque defenderet. cur igitur ius civile do- 142
cere semper pulcrum fuit hominumque clarissimorum discipulis floruerunt domus: ad dicendum si quis acuat aut adiuvet in eo iuventutem, vituperetur? nam si vitiosum est dicere ornate, pellatur omnino e civitate eloquentia; sin ea non modo eos ornat, penes quos est, sed etiam universam rem publicam, cur aut discere turpe est, quod scire honestum est; aut, quod nosse pulcherrimum est, id non gloriosum est docere? 'at alterum factitatum 42
est, alterum novum.' 'fateor: sed utriusque rei causa 143
est: alteros enim respondentis audire sat erat, ut ei, qui docerent, nullum sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eodem tempore et discentibus satis facerent et consulentibus; alteri, cum domesticum tempus in cognoscendis componendisque causis, forense in agendis, reliquum in se ipsis reficiendis omne consumerent, quem habebant instituendi aut docendi locum? atque haud scio an plerique nostrorum oratorum ingenio plus valuerint quam doctrina: itaque illi dicere melius quam praecipere, nos contra fortasse possumus.' 'at dignitatem docere 144
non habet.' 'certe, si quasi in ludo; sed si monendo,

si cohortando, si percontando, si communicando, si inter-
dum etiam una legendo, audiendo, nescio, [cur] cum
docendo etiam aliquid aliquando possis meliores facere,
cur nolis? an, quibus verbis sacrorum alienatio fiat, do-
cere honestum est, ut est: quibus ipsa sacra retineri de-
145 fendique possint, non honestum est? ac ius profitentur
etiam qui nesciunt; eloquentia autem illi ipsi, qui con-
secuti sunt, tamen se valere dissimulant, propterea quod
prudentia hominibus grata est, lingua suspecta: num
igitur aut latere eloquentia potest aut id, quod dissimu-
lat, effugit aut est periculum ne quis putet in magna
arte et gloriosa turpe esse docere alios id, quod ipsi
146 fuerit honestissimum discere? ac fortasse ceteri tectiores;
ego semper me didicisse prae me tuli: qui enim possem,
cum et afuissem domo adulescens et horum studiorum
causa maria transissem et doctissimis hominibus referta
domus esset et aliquae fortasse inessent in sermone no-
stro doctrinarum notae, cumque volgo scripta nostra
legerentur, dissimulare me didicisse? quid erat quo pro-
43 barem, nisi quod parum fortasse profeceram? quod cum
ita sit, tamen ea, quae supra dicta sunt, plus in dis-
putando quam ea, de quibus dicendum est, dignitatis ha-
147 buerunt; de verbis enim componendis et de syllabis
propemodum dinumerandis et dimetiendis loquemur; quae
etiam si sunt, sicuti mihi videntur, necessaria, tamen
fiunt magnificentius quam docentur. est id omnino
verum, sed proprie in hoc dicitur; nam omnium magna-
rum artium sicut arborum altitudo nos delectat, radi-
ces stirpesque non item; sed esse illa sine his non
potest. me autem sive pervagatissimus ille versus,
qui vetat

artem pudere proloqui, quam factites,

dissimulare non sinit, [quin delecter,] sive tuum studium
hoc a me volumen expressit, tamen eis, quos aliquid
148 reprehensuros suspicabar, respondendum fuit. quodsi
ea, quae dixi, non ita essent, quis tamen se tam durum
agrestemque praeberet, qui hanc mihi non daret veniam,
ut cum meae forenses artes et actiones publicae con-
cidissent, non me aut desidiae, quod facere non pos-
sum, aut maestitiae, cui resisto, potius quam litteris

dederem? quae quidem me antea in iudicia atque in curiam deducebant, nunc oblectant domi; nec vero talibus modo rebus, qualis hic liber continet, sed multo etiam gravioribus et maioribus; quae si erunt perfectae, profecto forensibus nostris rebus etiam domesticae litterae respondebunt. sed ad institutam disputationem revertamur.

Conlocabuntur igitur verba, ut aut inter se quam 44
aptissime cohaereant extrema cum primis eaque sint 149
quam suavissimis vocibus, aut ut forma ipsa concinnitasque verborum conficiat orbem suum, aut ut comprehensio numerose et apte cadat. atque illud primum videamus quale sit, quod vel maxime desiderat diligentiam; est enim quasi structura quaedam, nec id tamen fiet operose; nam esset cum infinitus tum puerilis labor; quod apud Lucilium scite exagitat in Albucio Scaevola:

quam lepide λέξεις compostae, ut tesserulae, omnes
arte pavimento atque emblemate vermiculato!

nolo tam minuta haec constructio appareat; sed tamen 150
stilus exercitatus efficiet facilem hanc viam componendi. nam ut in legendo oculus, sic animus in dicendo prospiciet, quid sequatur, ne extremorum verborum cum insequentibus primis concursus aut hiulcas voces efficiat aut asperas; quamvis enim suaves gravesve sententiae, tamen, si inconditis verbis efferuntur, offendunt auris, quarum est iudicium superbissimum; quod quidem Latina lingua sic observat, nemo ut tam rusticus sit qui vocalis nolit coniungere; in quo quidam Theopompum etiam reprehendunt, 151
quod eas litteras tanto opere fugerit, etsi idem magister eius Isocrates: at non Thucydides, ne ille quidem haud paulo maior scriptor Plato nec solum in his sermonibus, qui διάλογοι dicuntur, ubi etiam de industria id faciendum fuit, sed in populari oratione, qua mos est Athenis laudari in contione eos, qui sint in proeliis interfecti; [quae sic probata est, ut eam quotannis, ut scis, illo die recitari necesse sit.] in ea est crebra ista vocalium concursio, quam magna ex parte ut vitiosam fugit Demosthenes.
sed Graeci viderint; nobis ne si cupiamus quidem distra- 45
here voces conceditur: indicant orationes illae ipsae horri- 152

dulae Catonis, indicant omnes poëtae praeter eos, qui, ut versum facerent, saepe hiabant, ut Naevius:

vos, qui accolitis Histrum fluvium atque algidam ....

et ibidem:

quam numquam vobis Grai atque barbari ....

at Ennius semel:

Scipio invicte ....

et quidem nos:

hoc motu radiantis Etesiae in vada ponti .....

153 hoc idem nostri saepius non tulissent, quod Graeci laudare etiam solent. sed quid ego vocalis? sine vocalibus saepe brevitatis causa contrahebant, ut ita dicerent 'multi' modis, vas' argenteis, palm' et crinibus, tecti' fractis.' quid vero licentius, quam quod hominum etiam nomina contrahebant, quo essent aptiora? nam ut 'duellum' bellum et 'duis' bis, sic 'Duellium' eum, qui Poenos classe devicit, Bellium nominaverunt, cum superiores appellati essent semper 'Duellii.' quin etiam verba saepe contrahuntur non usus causa, sed aurium; quo modo enim vester 'Axilla' Ala factus est nisi fuga litterae vastioris? quam litteram etiam e 'maxillis' et 'taxillis' et 'vexillo' et 'paxillo' consuetudo elegans Latini sermonis evellit.

154 libenter etiam copulando verba iungebant, ut 'sodes' pro 'si audes,' 'sis' pro 'si vis;' iam in uno 'capsis' tria verba sunt. 'ain' pro 'aisne,' 'nequire' pro 'non quire,' 'malle' pro 'magis velle,' 'nolle' pro 'non velle,' 'dein' etiam saepe et 'exin' pro 'deinde' et 'exinde' dicimus. quid, illud non olet unde sit, quod dicitur 'cum illis,' 'cum' autem 'nobis' non dicitur, sed 'nobiscum?' quia si ita diceretur, obscenius concurrerent litterae, ut etiam modo, nisi 'autem' interposuissem, concurrissent. ex eo est 'mecum' et 'tecum,' non 'cum me,' et 'cum te,' ut

46 esset simile illis 'vobiscum' ac 'nobiscum.' atque etiam

155 a quibusdam sero iam emendatur antiquitas, qui haec reprehendunt; nam pro 'deûm atque hominum fidem' 'deorum' aiunt. ita, credo, hoc illi nesciebant, an dabat hanc licentiam consuetudo? itaque idem poëta, qui inusitatius contraxerat:

patris mei, meûm factûm pudet

pro 'meorum factorum;' et

texitur: exitiûm examen rapit ....

pro 'exitiorum,' non dicit 'liberûm,' ut plerique loquimur, cum 'cupidos liberum' aut 'in liberum loco' dicimus, sed ut isti volunt:

neque tu umquam in gremium extollas liberorum ex te
genus!

et idem:

namque Aesculapi liberorum ....

at ille alter in Chryse non solum:

cives, antiqui amici maiorum meûm....

quod erat usitatum, sed durius etiam:

consiliûm socii, auguriûm atque extûm interpretes ....

idemque pergit:

postquam prodigiûm horriferûm, portentûm pavor ....

quae non sane sunt in omnibus neutris usitata: nec enim dixerim tam libenter 'armûm iudicium,' etsi est apud eundem:

nilne ad te de iudicio armûm accidit?

quam centuriam, ut censoriae tabulae loquuntur, 'fa- 156
brûm' et 'procûm' audeo dicere, non 'fabrorum' et 'procorum.' planeque 'duorum virorum iudicium' aut 'trium virorum capitalium' aut 'decem virorum stlitibus iudicandis' dico numquam. atqui dixit Accius:

video sepulcra duo duorum corporum.

idemque

mulier una duûm virûm.

quid verum sit intellego; sed alias ita loquor, ut concessum est, ut hoc vel 'proh deûm' dico vel 'proh deorum,' alias ut necesse est, cum 'trium virûm,' non 'virorum,' cum 'sestertiûm nummûm,' non 'nummorum,' quod
in his consuetudo varia non est. quid, quod sic loqui, 47
'nosse, iudicasse' vetant, 'novisse' iubent et 'iudicavisse?' 157
quasi vero nesciamus in hoc genere et plenum verbum recte dici et imminutum usitate. itaque utrumque Terentius,

eho, tu cognatum tuum non noras?

post idem

Stilponem, inquam, noveras?

'siet' plenum est, 'sit' imminutum; licet utare utroque. ergo ibidem:

quam cara sint, quae post carenda intellegunt,
quamque attinendi magni dominatus sient.

nec vero reprehenderim:

scripsere alii rem;

'scripserunt' esse verius sentio, sed consuetudini auribus indulgenti libenter obsequor.

isdem campus habet,

inquit Ennius et

in templis isdem;

at 'eisdem' erat verius, nec tamen probavit, ut opimius: male sonabat 'isdem'; impetratum est a consuetudine, ut peccare suavitatis causa liceret. et 'posmeridianas quadrigas' quam 'postmeridianas' libentius dixerim et 'mehercule' quam 'mehercules.' 'non scire' quidem barbarum iam videtur, 'nescire' dulcius. ipsum 'meridiem,' cur non 'medidiem?' credo, quod erat insuavius una.
158 praepositio est 'af,' eaque nunc tantum in accepti tabulis manet, ne his quidem omnium, in reliquo sermone mutata est: nam 'amovit' dicimus et 'abegit' et 'abstulit,' ut iam nescias 'ab'ne verum sit an 'abs.' quid, si etiam 'abfugit' turpe visum est et 'abfer' noluerunt, *'abfugit' et* 'aufer' maluerunt? quae praepositio praeter haec duo verba nullo alio in verbo reperietur. 'noti' erant et 'navi' et 'nari,' quibus cum 'in' praeponi oporteret, dulcius visum est 'ignoti, ignavi, ignari' dicere, quam ut veritas postulabat. 'ex usu' dicunt et 'e re publica,' quod in altero vocalis excipiebat, in altero esset asperitas, nisi litteram sustulisses: ut 'exegit, edixit.' 'refecit, rettulit, reddidit:' adiuncti verbi prima littera praepositionem commutavit, ut 'subegit, summutavit, sustulit.'

48
159 Quid in verbis iunctis quam scite 'insipientem' non 'insapientem,' 'iniquum' non 'inaequum,' 'tricipitem' non 'tricapitem,' 'concisum' non 'concaesum!' ex quo quidam 'pertisum' etiam volunt, quod eadem consuetudo non probavit. quid vero hoc elegantius, quod non fit natura, sed quodam instituto? 'indoctus' dicimus brevi prima littera, 'insanus' producta, 'inhumanus' brevi, 'infelix' longa; et, ne multis, quibus in verbis eae primae litterae sunt, quae in sapiente atque felice, producte di-

citur, in ceteris omnibus breviter. itemque 'composuit,
consuevit, concrepuit, confecit:' consule veritatem, re-
prehendet: refer ad auris, probabunt. quaere, cur? ita
se dicent iuvari; voluptati autem aurium morigerari de-
bet oratio. quin ego ipse, cum scirem ita maiores locu- 160
tos esse, ut nusquam nisi in vocali aspiratione uterentur,
loquebar sic, ut 'pulcros, Cetegos, triumpos, Kartagi-
nem' dicerem; aliquando, idque sero, convitio aurium
cum extorta mihi veritas esset, usum loquendi populo
concessi, scientiam mihi reservavi; 'Orcivios' tamen et
'Matones, Otones, Caepiones, sepulcra, coronas, lacri-
mas' dicimus, quia per aurium iudicium [semper] licet.
'Burrum' semper Ennius, numquam 'Pyrrhum;'

vi patefecerunt Bruges,

non 'Phryges;' ipsius antiqui declarant libri: nec enim
Graecam litteram adhibebant, nunc autem etiam duas,
et cum Brugum et [cum] Brugibus dicendum esset, ab-
surdum erat aut eam in barbaris casibus [Graecam litte-
ram] adhibere aut recto casu solum Graece loqui, ta-
men et 'Phryges' et 'Pyrrhum' aurium causa dicimus.
quin etiam, quod iam subrusticum videtur, olim autem 161
politius, eorum verborum, quorum eaedem erant postre-
mae duae litterae, quae sunt in 'optimus,' postremam
litteram detrahebant, nisi vocalis insequebatur; ita non
erat ea offensio in versibus, quam nunc fugiunt poëtae
novi; ita enim loquebamur

'qui est omnibu' princeps'

non 'omnibus princeps,' et

vita illa dignu' locoque

non 'dignus.' quod si indocta consuetudo tam est arti-
fex suavitatis, quid ab ipsa tandem arte et doctrina po-
stulari putamus? haec dixi brevius, quam si hac de re 162
una disputarem, — est enim hic locus late patens de
natura usuque verborum — longius autem quam instituta
ratio postulabat.

Sed quia rerum verborumque iudicium prudentiae est, 49
vocum autem et numerorum aures sunt iudices, et quod
illa ad intellegentiam referuntur, haec ad voluptatem,
in illis ratio invenit, in his sensus artem; aut enim
neglegenda fuit nobis voluntas eorum, quibus probari

163 volebamus, aut ars eius conciliandae reperienda. duae sunt igitur res, quae permulcent auris, sonus et numerus. de numero mox, nunc de sono quaerimus. verba, ut supra diximus, legenda sunt potissimum bene sonantia, sed ea non ut poëtae exquisita ad sonum, sed sumpta de medio:

'qua ponto ab Helles'

superat modum. at

Tmolus auri fons liquorum

splendidis nominibus inluminatus est versus, sed proximus inquinatus insuavissima littera

'finis frugifera et efferta arva Asiae tenet.'

164 qua re bonitate potius nostrorum verborum utamur quam splendore Graecorum, nisi forte sic loqui paenitet:

'qua tempestate Helenam Paris'

et quae sequuntur: immo vero ista sequamur asperitatemque fugiamus

'habeo istam ego perterricrepam'

itemque

'versutiloquas malitias.'

nec solum componentur verba ratione, sed etiam finientur, quoniam id iudicium esse alterum aurium diximus. sed finientur aut compositione ipsa et quasi sua sponte aut quodam genere verborum, in quibus ipsis concinnitas inest; quae sive casus habent in exitu similis, sive paribus paria redduntur, sive opponuntur contraria, suapte natura numerosa sunt, etiamsi nihil est factum
165 de industria. in huius concinnitatis consectatione Gorgiam fuisse principem accepimus; quo de genere illa nostra sunt in Miloniana: 'est enim, iudices, haec non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa adripuimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus.' haec enim talia sunt, ut, quia referuntur ad ea, ad quae debent referri, intellegamus non
166 quaesitum esse numerum, sed secutum; quod fit item in referendis contrariis, ut illa sunt, quibus non modo numerosa oratio, sed etiam versus efficitur:

eam, quam nihil accusas, damnas —

condemnas diceret, qui versum effugere vellet —

bene quam meritam esse autumas,
dicis male mereri.
id, quod scis, prodest nil: id, quod nescis, obest.

versum efficit ipsa relatio contrariorum: id esset in oratione numerosum 'quod scis, nihil prodest; quod nescis, multum obest.' semper haec, quae Graeci ἀντίθετα 50
nominant, cum contrariis opponuntur contraria, numerum oratorium necessitate ipsa efficiunt etiam sine industria. hoc genere antiqui iam ante Isocratem delecta- 167
bantur et maxime Gorgias, cuius in oratione plerumque efficit numerum ipsa concinnitas; nos etiam in hoc genere frequentes, ut illa sunt in quarto accusationis: 'conferte hanc pacem cum illo bello, huius praetoris adventum cum illius imperatoris victoria, huius cohortem impuram cum illius exercitu invicto, huius libidines cum illius continentia: ab illo, qui cepit, conditas, ab hoc, qui constitutas accepit, captas dicetis Syracusas.'

Ergo et hi numeri sint cogniti et genus illud tertium 168
explicetur quale sit, numerosae et aptae orationis; quod qui non sentiunt, quas auris habeant aut quid eis hominis simile sit nescio: meae quidem et perfecto completoque verborum ambitu gaudent et curta sentiunt nec amant redundantia. quid dico meas? contiones saepe exclamare vidi, cum apte verba cecidissent. id enim exspectant aures, ut verbis conligentur sententiae. 'non erat hoc apud antiquos.' et quidem nihil aliud fere non erat; nam et verba eligebant et sententias gravis et suavis reperiebant, sed eas aut vinciebant aut explebant parum. 'hoc me ipsum delectat,' inquiunt. quid, si antiquis- 169
sima illa pictura paucorum colorum magis quam haec iam perfecta delectet, illa nobis sit, credo, repetenda, haec scilicet repudianda! nominibus veterum gloriantur. habet autem ut in aetatibus auctoritatem senectus, sic in exemplis antiquitas, quae quidem apud me ipsum valet plurimum; nec ego id, quod deest antiquitati, flagito potius quam laudo quod est; praesertim cum ea maiora iudicem quae sunt, quam illa quae desunt; plus est enim in verbis et in sententiis boni, quibus illi excellunt, quam in conclusione sententiarum, quam non habent. post in- 51
venta conclusio est, qua credo usuros veteres illos fuisse,

si iam nota atque usurpata res esset; qua inventa omnis
170 usos magnos oratores videmus. sed habet nomen invidiam, cum in oratione iudiciali et forensi numerus [Graece ῥυθμὸς] inesse dicitur; nimis enim insidiarum ad capiendas auris adhiberi videtur, si etiam in dicendo numeri ab oratore quaeruntur. hoc freti isti et ipsi infracta et amputata loquuntur et eos vituperant, qui apta et finita pronuntiant: si inanibus verbis levibusque sententiis, iure; sin probae res, lecta verba, quid est cur claudere aut insistere orationem malint quam cum sententia pariter excurrere? hic enim invidiosus numerus nihil adfert aliud nisi ut sit apte verbis comprehensa sententia; quod fit etiam ab antiquis, sed plerumque casu, saepe natura; et quae valde laudantur apud illos,
171 ea fere, quia sunt conclusa, laudantur. et apud Graecos quidem iam anni prope quadringenti sunt, cum hoc probatur; nos nuper agnovimus. ergo Ennio licuit vetera contemnenti dicere

'versibu', quos olim Fauni vatesque canebant,'

mihi de antiquis eodem modo non licebit? praesertim cum dicturus non sim 'ante hunc' .... ut ille, nec quae sequuntur 'nos ausi reserare' .... legi enim audivique non nullos, quorum propemodum absolute concluderetur oratio; quod qui non possunt, non est eis satis non contemni, laudari etiam volunt. ego autem illos ipse laudo idque merito, quorum se isti imitatores esse dicunt, etsi in eis aliquid desidero, hos vero minime, qui nihil illorum nisi vitium sequuntur, cum a bonis absint longis-
172 sime. quodsi auris tam inhumanas tamque agrestis habent, ne doctissimorum quidem virorum eos movebit auctoritas? omitto Isocratem discipulosque eius Ephorum et Naucratem, quamquam orationis faciendae et ornandae auctores locupletissimi [summi] ipsi oratores esse debebant; sed quis omnium doctior, quis acutior, quis in rebus vel inveniendis vel iudicandis acrior Aristotele fuit? quis porro Isocrati est adversatus infensius? is igitur versum in oratione vetat esse, numerum iubet. eius auditor Theodectes in primis, ut Aristoteles saepe significat, politus scriptor atque artifex hoc idem et sentit et praecipit; Theophrastus vero eisdem de rebus etiam ad-

curatius. quis ergo istos ferat, qui hos auctores non probent? nisi omnino haec esse ab his praecepta nesciunt;
quod si ita est, nec vero aliter existimo; quid? ipsi suis 173
sensibus non moventur? nihilne eis inane videtur, nihil inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans? in versu quidem theatra tota exclamant, si fuit una syllaba aut brevior aut longior; nec vero multitudo pedes novit nec ullos numeros tenet nec illud, quod offendit, aut cur aut in quo offendat intellegit; et tamen omnium longitudinum et brevitatum in sonis sicut acutarum graviumque vocum iudicium ipsa natura in auribus nostris conlocavit.

Visne igitur, Brute, totum hunc locum adcuratius 52 174
etiam explicemus quam illi ipsi, qui et haec et alia nobis tradiderunt, an his contenti esse, quae ab illis dicta sunt, possumus? sed quid quaero velisne, cum litteris tuis eruditissime scriptis te id vel maxime velle perspexerim? primum ergo origo, deinde causa, post natura, tum ad extremum usus ipse explicetur orationis aptae atque numerosae.

Nam qui Isocratem maxime mirantur, hoc in eius summis laudibus ferunt, quod verbis solutis numeros primus adiunxerit; cum enim videret oratores cum severitate audiri, poëtas autem cum voluptate, tum dicitur numeros secutus, quibus etiam in oratione uteretur, cum iucunditatis causa tum ut varietas occurreret satietati;
quod ab eis vere quadam ex parte, non totum dicitur: 175
nam neminem in eo genere scientius versatum Isocrate confitendum est, sed princeps inveniendi fuit Thrasymachus, cuius omnia nimis etiam exstant scripta numerose. nam, ut paulo ante dixi, paria paribus adiuncta et similiter definita itemque contrariis relata contraria, quae sua sponte, etiamsi id non agas, cadunt plerumque numerose, Gorgias primus invenit, sed eis est usus intemperatius; id autem est genus, ut ante dictum est,
ex tribus partibus conlocationis alterum. horum uterque 176
Isocratem aetate praecurrit, ut eos ille moderatione, non inventione vicerit; est enim, ut in transferendis faciendisque verbis tranquillior, sic in ipsis numeris sedatior; Gorgias autem avidior est generis eius et eis festivita-

tibus — sic enim ipse censet — insolentius abutitur, quas Isocrates, cum tamen audisset in Thessalia adulescens senem iam Gorgiam, moderatius iam temperavit; quin etiam se ipse tantum, quantum aetate procedebat — prope enim centum confecit annos — relaxabat a nimia necessitate numerorum; quod declarat in eo libro, quem ad Philippum Macedonem scripsit, cum iam admodum esset senex; in quo dicit sese minus iam servire numeris quam solitus esset. ita non modo superiores, sed etiam se ipse correxerat.

53 Quoniam igitur habemus aptae orationis eos princi-
177 pes auctoresque, quos diximus, et origo inventa est, causa quaeratur: quae sic aperta est, ut mirer veteres *ea* non esse commotos, praesertim cum, ut fit, fortuito saepe aliquid concluse apteque dicerent; quod cum animos hominum aurisque pepulisset, ut intellegi posset id, quod casus effudisset, cecidisse iucunde, notandum certe genus atque ipsi sibi imitandi fuerunt. aures enim vel animus aurium nuntio naturalem quandam in se continet
178 vocum omnium mensionem; itaque et longiora et breviora iudicat et perfecta ac moderata semper exspectat; mutila sentit quaedam et quasi decurtata, quibus tamquam debito fraudetur offenditur, productiora alia et quasi immoderatius excurrentia, quae magis etiam aspernantur aures; quod cum in plerisque tum in hoc genere nimium quod est offendit vehementius quam id quod videtur parum. ut igitur [poëtica et] versus inventus est terminatione aurium, observatione prudentium, sic in oratione animadversum est, multo illud quidem serius, sed eadem admonente natura, esse quosdam certos cursus conclusionesque verborum.

179 Quoniam igitur causam quoque ostendimus, naturam nunc — id enim erat tertium — si placet, explicemus; quae disputatio non huius instituti sermonis est, sed artis intimae. quaeri enim potest, qui sit orationis numerus, et ubi sit positus et natus ex quo, et is unusne sit an duo an plures, quaque ratione componatur et ad quam rem et quando et quo loco et quem ad modum
180 adhibitus aliquid voluptatis adferat. sed ut in plerisque rebus, sic in hac duplex est considerandi via, quarum

altera est longior, brevior altera, eadem etiam planior.
est autem longioris prima illa quaestio sitne omnino ulla 54
numerosa oratio; quibusdam enim non videtur, quia nihil
insit in ea certi ut in versibus, et quod ipsi, qui adfir-
ment esse eos numeros, rationem cur sint non queant
reddere; deinde, si sit numerus in oratione, qualis sit aut
quales, et e poëticisne numeris an ex alio genere quo-
dam, et, si e poëticis, quis eorum sit aut qui; namque
aliis unus modo, aliis plures, aliis omnes eidem viden-
tur. deinde, quicumque sunt sive unus sive plures,
communesne sint omni generi orationis — quoniam aliud
genus est narrandi, aliud persuadendi, aliud docendi —
an dispares numeri cuique orationis generi adcommo-
dentur; si communes, qui sint; si dispares, quid intersit,
et cur non aeque in oratione atque in versu numerus
appareat; deinde, quod dicitur in oratione numerosum, 181
id utrum numero solum efficiatur, an etiam vel compo-
sitione quadam vel genere verborum; an sit suum cuius-
que, ut numerus intervallis, compositio vocibus, genus
ipsum verborum quasi quadam forma et lumine oratio-
nis appareat, sitque omnium fons compositio ex eaque
et numerus efficiatur et ea, quae dicuntur orationis quasi
formae et lumina, quae, ut dixi, Graeci vocant σχήματα.
at non est unum nec idem, quod voce iucundum est, 182
quod moderatione absolutum est, quod inluminatum ge-
nere verborum, quamquam id quidem finitimum est nu-
mero, quia per se plerumque perfectum est; compositio
autem ab utroque differt, quae tota servit gravitati vo-
cum aut suavitati. haec igitur fere sunt, in quibus rei
natura quaerenda sit.

Esse ergo in oratione numerum quendam non est diffi- 55
cile cognoscere; iudicat enim sensus; in quo iniquum est, 183
quod accidit, non agnoscere, si cur id accidat, reperire
nequeamus; neque enim ipse versus ratione est cognitus,
sed natura atque sensu, quem dimensa ratio docuit quid
acciderit; ita notatio naturae et animadversio peperit
artem. sed in versibus res est apertior, quamquam
etiam a modis quibusdam cantu remoto soluta esse vide-
tur oratio maximeque id in optimo quoque eorum poë-
tarum, qui λυρικοὶ a Graecis nominantur, quos cum

184 cantu spoliaveris, nuda paene remanet oratio; quorum similia sunt quaedam etiam apud nostros, velut ille in Thyeste:

quemnam te esse dicam? qui tarda in senecta ....

et quae sequuntur, quae, nisi cum tibicen accessit, orationis sunt solutae simillima. at comicorum senarii propter similitudinem sermonis sic saepe sunt abiecti, ut non numquam vix in eis numerus et versus intellegi possit; quo est ad inveniendum difficilior in oratione
185 numerus quam in versibus. omnino duo sunt, quae condiant orationem, verborum numerorumque iucunditas: in verbis inest quasi materia quaedam, in numero autem expolitio; sed ut ceteris in rebus necessitatis inventa antiquiora sunt quam voluptatis, ita in hac re accidit, ut multis saeculis ante oratio nuda ac rudis ad solos animorum sensus exprimendos fuerit reperta, quam ratio numerorum causa delectationis aurium excogitata;
186 itaque et Herodotus et eadem superiorque aetas numero caruit, nisi quando temere ac fortuito, et scriptores perveteres de numero nihil omnino, de oratione praecepta multa nobis reliquerunt, nam quod et facilius est et ma-
56 gis necessarium, id semper ante cognoscitur. itaque tralata aut facta aut iuncta verba facile sunt cognita, quia sumebantur e consuetudine cotidianoque sermone; numerus autem non domo depromebatur neque habebat aliquam necessitudinem aut cognationem cum oratione: itaque serius aliquanto notatus et cognitus quasi quandam palaestram et extrema liniamenta orationi attulit.
187 quodsi et angusta quaedam atque concisa et alia est dilatata et fusa oratio, necesse est id non litterarum accidere natura, sed intervallorum longorum et brevium varietate; quibus implicata atque permixta oratio quoniam tum stabilis est tum volubilis, necesse est eius modi naturam numeris contineri; nam circuitus ille, quem saepe iam diximus, incitatior numero ipso fertur et labitur, quoad perveniat ad finem et insistat.

Perspicuum est igitur numeris astrictam orationem
188 esse debere, carere versibus; sed ei numeri poëticine sint an ex alio genere quodam deinceps est videndum. nullus est igitur numerus extra poëticos, propterea quod

definita sunt genera numerorum; nam omnis talis est,
ut unus sit e tribus: pes enim, qui adhibetur ad nu-
meros, partitur in tria, ut necesse sit partem pedis aut
aequalem esse alteri parti aut altero tanto aut ses-
qui esse maiorem: ita fit aequalis dactylus, duplex iam-
bus, sesquiplex paean; qui pedes in orationem non ca-
dere qui possunt? quibus ordine locatis quod efficitur,
numerosum sit necesse est; sed quaeritur quo numero 189
aut quibus potissimum sit utendum: incidere vero omnis
in orationem etiam ex hoc intellegi potest, quod versus
saepe in oratione per imprudentiam dicimus; quod vehe-
menter est vitiosum, sed non attendimus neque exaudi-
mus nosmet ipsos; senarios vero et Hipponacteos effu-
gere vix possumus; magnam enim partem ex iambis
nostra constat oratio. sed tamen eos versus facile
agnoscit auditor; sunt enim usitatissimi; inculcamus au-
tem per imprudentiam saepe etiam minus usitatos, sed
tamen versus: vitiosum genus et longa animi provisione
fugiendum. elegit ex multis Isocrati libris triginta for- 190
tasse versus Hieronymus Peripateticus in primis nobilis,
plerosque senarios, sed etiam anapaestos; quo quid potest
esse turpius? etsi in eligendo fecit malitiose: prima enim
syllaba dempta in primo verbo sententiae postremum ad
verbum primam rursus syllabam adiunxit insequentis;
itaque factus est anapaestus is, qui Aristophanius no-
minatur; quod ne accidat, observari nec potest nec
necesse est. sed tamen hic corrector in eo ipso loco,
quo reprehendit, ut a me animadversum est studiose
inquirente in eum, immittit imprudens ipse senarium.
sit igitur hoc cognitum, in solutis etiam verbis inesse
numeros eosdemque esse oratorios, qui sint poëtici.

Sequitur ergo, ut qui maxime cadant in orationem 57 191
aptam numeri videndum sit; sunt enim qui iambicum
putent, quod sit orationi simillimus; qua de causa fieri,
ut is potissimum propter similitudinem veritatis adhi-
beatur in fabulis, cum ille dactylicus numerus hexame-
trorum magniloquentiae sit adcommodatior; Ephorus au-
tem, levis ipse orator, sed profectus ex optima disciplina,
paeana sequitur aut dactylum, fugit autem spondeum
et trochaeum; quod enim paean habeat tris brevis, dacty-

lus autem duas, brevitate et celeritate syllabarum labi putat verba proclivius contraque accidere in spondeo et trochaeo: quod alter e longis constet, alter e brevibus, fieri alteram nimis incitatam, alteram nimis tardam ora-
192 tionem, neutram temperatam. sed et illi priores errant et Ephorus in culpa est: nam et qui paeana praetereunt, non vident mollissimum a sese numerum eundemque amplissimum praeteriri, quod longe Aristoteli videtur secus, qui iudicat heroum numerum grandiorem quam desideret soluta oratio, iambum autem nimis e volgari esse sermone; ita neque humilem et abiectam orationem nec nimis altam et exaggeratam probat, plenam tamen eam volt esse gravitatis, ut eos qui audient ad maiorem
193 admirationem possit traducere; trochaeum autem, qui est eodem spatio quo choreus, cordacem appellat, quia contractio et brevitas dignitatem non habeat; ita paeana probat eoque ait uti omnis, sed ipsos non sentire, cum utantur; esse autem tertium ac medium inter illos, et factos eos pedes esse, ut in eis singulis modus insit aut sesquiplex aut duplex aut par: itaque illi, de quibus ante dixi, tantum modo commoditatis habuerunt rationem,
194 nullam dignitatis; iambus enim et dactylus in versum cadunt maxime, itaque ut versum fugimus in oratione, sic hi sunt evitandi continuati pedes; aliud enim quiddam est oratio nec quicquam inimicius quam illa versibus; paean autem minime est aptus ad versum; quo libentius eum recepit oratio. Ephorus vero ne spondeum quidem, quem fugit, intellegit esse aequalem dactylo, quem probat; syllabis enim metiendos pedes, non intervallis existimat; quod idem facit in trochaeo, qui temporibus et intervallis est par iambo, sed eo vitiosus in oratione, si ponatur extremus, quod verba melius in syllabas longiores cadunt. atque haec, quae sunt apud Aristotelem, eadem a Theophrasto Theodecteque de pae-
195 ane dicuntur. ego autem censeo omnis in oratione esse quasi permixtos et confusos pedes; nec enim effugere possemus animadversionem, si semper eisdem uteremur, quia nec numerosa esse, ut poëma, neque extra numerum, ut sermo volgi est, debet oratio: alterum nimis est vinctum, ut de industria factum appareat, alterum nimis

dissolutum, ut pervagatum ac volgare videatur; ut ab
altero non delectere, alterum oderis: sit igitur ut supra 196
dixi, [permixta et temperata numeris nec dissoluta nec
tota numerosa,] paeane maxime, quoniam optimus auctor
ita censet, sed reliquis etiam numeris, quos ille praeterit,
temperata.

Quos autem numeros cum quibus tamquam purpuram 58
misceri oporteat, nunc dicendum est atque etiam quibus
orationis generibus sint quique adcommodatissimi. iam-
bus enim frequentissimus est in eis, quae demisso at-
que humili sermone dicuntur; paean autem in ampliori- 197
bus, in utroque dactylus; itaque in varia et perpetua
oratione hi sunt inter se miscendi et temperandi: sic mi-
nime animadvertetur delectationis aucupium et quadran-
dae orationis industria; quae latebit eo magis, si et ver-
borum et sententiarum ponderibus utemur; nam qui
audiunt haec duo, animadvertunt et iucunda sibi sen-
tiunt, verba dico et sententias, eaque dum animis attentis
admirantes excipiunt, fugit eos et praetervolat numerus;
qui tamen si abesset, illa ipsa minus delectarent. nec 198
vero is cursus est numerorum — orationis dico, nam est
longe aliter in versibus, — nihil ut fiat extra modum;
nam id quidem esset poëma; sed omnis nec claudicans
nec quasi fluctuans sed aequaliter constanterque ingre-
diens numerosa habetur oratio; atque id in dicendo nu-
merosum putatur, non quod totum constat e numeris,
sed quod ad numeros proxime accedit; quo etiam diffi-
cilius est oratione uti quam versibus, quod illis certa
quaedam et definita lex est, quam sequi sit necesse; in
dicendo autem nihil est propositum, nisi ut ne nimis
moderata et angusta aut dissoluta et fluens sit oratio.
itaque non sunt in ea tamquam tibicini percussionum
modi, sed universa comprehensio et species orationis
clausa et terminata est, quod voluptate aurium iudi-
catur.

Solet autem quaeri totone in ambitu verborum numeri 59
tenendi sint an in primis partibus atque in extremis: 199
plerique enim censent cadere tantum numerose oportere
terminarique sententiam. est autem, ut id maxime de-
ceat, non ut solum; ponendus est enim ille ambitus, non

abiciendus. qua re cum aures extremum semper exspectent in eoque acquiescant, id vacare numero non oportet, sed ad hunc exitum tamen a principio ferri debet verborum illa comprehensio et tota a capite ita
200 fluere, ut ad extremum veniens ipsa consistat; id autem bona disciplina exercitatis, qui et multa scripserint et, quaecumque etiam sine scripto dicent, similia scriptorum effecerint, non erit difficillimum; ante enim circumscribitur mente sententia confestimque verba concurrunt, quae mens eadem, qua nihil est celerius, statim dimittit, ut suo quodque loco respondeat; quorum descriptus ordo alias alia terminatione concluditur, atque omnia illa et
201 prima et media verba spectare debent ad ultimum: interdum enim cursus est in oratione incitatior, interdum moderata ingressio, ut iam a principio videndum sit quem ad modum velis venire ad extremum. nec in numeris magis quam in reliquis ornamentis orationis, eadem cum facimus quae poëtae, fugimus tamen in oratione poëmatis similitudinem; *sua* est enim in utroque et materia et tractatio: materia in verbis, tractatio in
60 conlocatione verborum. ternae autem sunt utriusque partes: verborum, tralatum, novum, priscum, nam de propriis nihil hoc loco dicimus; conlocationis autem eae,
202 quas diximus, compositio, concinnitas, numerus. sed in utroque frequentiores sunt et liberiores poëtae; nam et transferunt verba cum crebrius tum etiam audacius et priscis libentius utuntur et liberius novis; quod idem fit in numeris, in quibus quasi necessitati parere coguntur; sed tamen haec nec nimis esse diversa neque nullo modo coniuncta intellegi licet: ita fit ut non item in oratione ut in versu numerus exstet, idque, quod numerosum in oratione dicitur, non semper numero fiat, sed non numquam aut concinnitate aut constructione verbo-
203 rum. ita si numerus orationis quaeritur qui sit, omnis est, sed alius alio melior atque aptior; [si locus, in omni parte verborum;] si unde ortus sit, ex aurium voluptate; si componendorum ratio, dicetur alio loco, quia pertinet ad usum, quae pars quarta et extrema nobis in dividendo fuit; si ad quam rem adhibeatur, ad delectationem; si quando, semper; si quo loco, in tota continua-

tione verborum; si quae res efficiat voluptatem, eadem quae in versibus, quorum modum notat ars, sed aures ipsae tacito cum sensu sine arte definiunt.

Satis multa de natura: sequitur usus, de quo est ad- 61 204
curatius disputandum; in quo quaesitum est in totone circuitu illo orationis, quem Graeci περίοδον, nos tum ambitum, tum circuitum, tum comprehensionem aut continuationem aut circumscriptionem dicimus, an in principiis solum an in extremis an in utraque parte numerus tenendus sit; deinde cum aliud videatur esse numerus, aliud numerosum, quid intersit; tum autem in omnibusne 205
numeris aequaliter particulas deceat incidere an facere alias breviores, alias longiores, idque quando aut cur quibusque partibus; pluribusne an singulis, imparibus an aequalibus; et quando aut his aut illis sit utendum; quaeque inter se aptissime conlocentur et quo modo, an omnino nulla sit in eo genere distinctio; quodque ad rem maxime pertinet, qua ratione numerosa fiat oratio. ex- 206
plicandum etiam est unde orta sit forma verborum dicendumque quantos circuitus facere deceat deque eorum particulis et tamquam incisionibus disserendum est quaerendumque utrum una species et longitudo sit earum anne plures et, si plures, quo loco aut quando quoque genere uti oporteat. postremo totius generis utilitas explicanda est, quae quidem patet latius; non ad unam enim rem aliquam, sed ad pluris adcommodatur.

Ac licet non ad singula respondentem de universo 207
genere sic dicere, ut etiam singulis satis responsum esse videatur. remotis igitur reliquis generibus unum selegimus hoc, quod in causis foroque versatur, de quo diceremus. ergo in aliis, id est, in historia et in eo, quod appellamus ἐπιδεικτικόν, placet omnia dici Isocrateo Theopompeoque more illa circumscriptione ambituque, ut tamquam in orbe inclusa currat oratio, quoad insistat in singulis perfectis absolutisque sententiis. itaque 208
posteaquam est nata haec vel circumscriptio vel comprehensio vel continuatio vel ambitus, si ita licet dicere, nemo, qui aliquo esset in numero, scripsit orationem generis eius, quod esset ad delectationem comparatum remotumque a iudiciis forensique certamine, quin redigeret

omnis fere in quadrum numerumque sententias. nam
cum is est auditor, qui non vereatur ne compositae ora-
tionis insidiis sua fides attemptetur, gratiam quoque ha-
62 bet oratori voluptati aurium servienti. genus autem hoc
209 orationis neque totum adsumendum est ad causas foren-
sis neque omnino repudiandum; si enim semper utare,
cum satietatem adfert tum quale sit etiam ab imperitis
agnoscitur; detrahit praeterea actionis dolorem, aufert
humanum sensum actoris, tollit funditus veritatem et
fidem. sed quoniam adhibenda non numquam est, pri-
mum videndum est quo loco, deinde quam diu retinenda
210 sit, tum quot modis commutanda. adhibenda est igitur
numerosa oratio, si aut laudandum est aliquid ornatius,
ut nos in accusationis secundo de Siciliae laude diximus,
ut in senatu de consulatu meo, aut exponenda narratio,
quae plus dignitatis desiderat quam doloris, ut in quarto
accusationis de Hennensi Cerere, de Segestana Diana,
de Syracusarum situ diximus. saepe etiam in amplifi-
canda re concessu omnium funditur numerose et volu-
biliter oratio. id nos fortasse non perfecimus, conati
quidem saepissime sumus: quod plurimis locis perora-
tiones nostrae voluisse nos atque animo contendisse de-
clarant. id autem valet, cum is, qui audit, ab oratore
iam obsessus est ac tenetur; non enim id agit, ut in-
sidietur et observet, sed iam favet processumque volt
dicendique vim admirans non anquirit quid reprehendat.
211 haec autem forma retinenda non diu est, nec dico in
peroratione, qua ipsa includitur, sed in orationis reliquis
partibus. nam cum sis eis locis usus, quibus ostendi
licere, transferenda tota dictio est ad illa, quae nescio
cur, cum Graeci *κόμματα* et *κῶλα* nominent, nos non
recte incisa et membra dicamus. neque enim esse pos-
sunt rebus ignotis nota nomina, sed cum verba aut sua-
vitatis aut inopiae causa transferre soleamus, in omnibus
hoc fit artibus, ut, cum id appellandum sit, quod propter
rerum ignorationem ipsarum nullum habuerit ante no-
men, necessitas cogat aut novum facere verbum aut a
simili mutuari.

63 Quo autem pacto deceat incise membratimve dici iam
212 videbimus: nunc quot modis mutentur comprehensiones

conclusionesque dicendum est. fluit omnino numerus a
primo tum incitatius brevitate pedum, tum proceritate tar-
dius: cursum contentiones magis requirunt, expositiones
rerum tarditatem. insistit autem ambitus modis pluri-
bus, e quibus unum est secuta Asia maxime, qui dicho-
reus vocatur, cum duo extremi chorei sunt, id est, e
singulis longis et brevibus. [explanandum est enim, quod
ab aliis eidem pedes aliis vocabulis nominantur.] dicho- 213
reus non est ille quidem sua sponte vitiosus in clausulis,
sed in orationis numero nihil est tam vitiosum quam si
semper est idem; cadit autem per se ipse ille praeclare,
quo etiam satietas formidanda est magis. me stante C.
Carbo C. F. tribunus plebis in contione dixit his verbis
'o Marce Druse, patrem appello' haec quidem duo binis
pedibus incisim; deinde membratim 'tu dicere solebas
sacram esse rem publicam;' haec item membra ternis;
post ambitus: 'quicumque eam violavissent, ab omnibus 214
esse ei poenas persolutas:' dichoreus; nihil enim ad rem
extrema illa longa sit an brevis; deinde 'patris dictum
sapiens temeritas filii comprobavit.' hoc dichoreo tantus
clamor contionis excitatus est, ut admirabile esset. quaero
nonne id numerus effecerit? verborum ordinem immuta,
fac sic: 'comprobavit filii temeritas,' iam nihil erit, etsi
'temeritas' ex tribus brevibus et longa est, quem Aristo-
teles ut optimum probat, a quo dissentio. 'at eadem verba, 215
eadem sententia.' 'animo istuc satis est, auribus non satis.
sed id crebrius fieri non oportet; primum enim numerus
agnoscitur, deinde satiat, postea cognita facilitate con-
temnitur. sed sunt clausulae plures, quae numerose et 64
iucunde cadunt; nam et creticus, qui est e longa et brevi
et longa, et eius aequalis paean, qui spatio par est, syl-
laba longior, quam commodissime putatur in solutam
orationem inligari, cum sit duplex; nam aut e longa est
et tribus brevibus, qui numerus in primo viget, iacet in
extremo, aut e totidem brevibus et longa, in quem
optime cadere censent veteres; ego non plane reicio, sed
alios antepono. ne spondeus quidem funditus est repu- 216
diandus: etsi, quod est e longis duabus, hebetior vide-
tur et tardior, habet tamen stabilem quendam et non
expertem dignitatis gradum, in incisionibus vero multo

magis et in membris; paucitatem enim pedum gravitate
sua et tarditate compensat. sed hos cum in clausulis
pedes nomino, non loquor de uno pede extremo: ad-
iungo, quod minimum sit, proximum superiorem, saepe
217 etiam tertium. ne iambus quidem, qui est e brevi et
longa, aut par choreo, qui habet tris brevis, trochaeus,
sed spatio par, non syllabis, aut etiam dactylus, qui est
e longa et duabus brevibus, si est proximus a postremo,
parum volubiliter pervenit ad extremum, si est extre-
mus choreus aut spondeus; numquam enim interest uter
sit eorum in pede extremo. sed eidem hi tres pedes
male concludunt, si quis eorum in extremo locatus est,
nisi cum pro cretico postremus est dactylus; nihil enim
interest dactylus sit extremus an creticus, quia postrema
syllaba brevis an longa sit, ne in versu quidem refert.
218 qua re etiam paeana qui dixit aptiorem, in quo esset
longa postrema, vidit parum, quoniam nihil ad rem est,
postrema quam longa sit. iam paean, quod pluris ha-
beat syllabas quam tris, numerus a quibusdam, non pes
habetur. est quidem, ut inter omnis constat antiquos,
Aristotelem, Theophrastum, Theodectem, Ephorum, unus
aptissimus orationi vel orienti vel mediae; putant illi
etiam cadenti, quo loco mihi videtur aptior creticus.
dochmius autem e quinque syllabis, brevi, duabus lon-
gis, brevi, longa, ut est hoc: 'amicos tenes,' quovis loco
aptus est, dum semel ponatur: iteratus aut continuatus
65 numerum apertum et nimis insignem facit. his igitur
219 tot commutationibus tamque variis si utemur, nec de-
prehendetur manifesto quod a nobis de industria fiet et
occurretur satietati; et quia non numero solum nume-
rosa oratio, sed et compositione fit et genere, quod ante
dictum est, concinnitatis, compositione potest intellegi,
cum ita structa verba sunt, ut numerus non quaesitus,
sed ipse secutus esse videatur, ut apud Crassum: 'nam
ubi lubido dominatur, innocentiae leve praesidium est.'
ordo enim verborum efficit numerum sine ulla aperta
oratoris industria. itaque si quae veteres illi — Hero-
dotum dico et Thucydidem totamque eam aetatem —
apte numerosque dixerunt, ea non numero quaesito, sed
220 verborum conlocatione ceciderunt. formae vero quaedam

sunt orationis, in quibus ea concinnitas est, ut sequatur numerus necessario; nam cum aut par pari refertur aut contrarium contrario opponitur aut quae similiter cadunt verba, verbis comparantur, quicquid ita concluditur, plerumque fit ut numerose cadat, quo de genere cum exemplis supra diximus, ut haec quoque copia facultatem adferat non semper eodem modo desinendi. nec tamen haec ita sunt arta et astricta, ut ea, cum velimus, laxare nequeamus: multum interest utrum numerosa sit, id est, similis numerorum an plane e numeris constet oratio. alterum si fit, intolerabile vitium est; alterum nisi fit, dissipata et inculta et fluens est oratio.

Sed quoniam non modo non frequenter, verum etiam 66
raro in veris causis [aut forensibus] circumscripte nume- 221
roseque dicendum est, sequi videtur, ut videamus quae sint illa, quae supra dixi incisa, quae membra; haec enim in veris causis maximam partem orationis obtinent. constat enim ille ambitus et plena comprehensio e quattuor fere partibus, quae membra dicimus, ut et auris impleat et ne brevior sit quam satis sit neque longior: quamquam utrumque non numquam vel potius saepe accidit, ut aut citius insistendum sit aut longius procedendum, ne brevitas defraudasse auris videatur neve longitudo obtudisse; sed habeo mediocritatis rationem; nec enim loquor de versu et est liberior aliquanto oratio. e quat- 222
tuor igitur quasi hexametrorum instar versuum quod sit, constat fere plena comprehensio. his igitur singulis versibus quasi nodi apparent continuationis, quos in ambitu coniungimus; sin membratim volumus dicere, insistimus, itaque cum opus est, ab isto cursu invidioso facile nos et saepe diiungimus. sed nihil tam debet esse numerosum quam hoc, quod minime apparet et valet plurimum. ex hoc genere illud est Crassi: 'missos faciant patronos: ipsi prodeant.' nisi intervallo dixisset 'ipsi prodeant,' sensisset profecto se fudisse senarium: omnino melius caderet 'prodeant ipsi;' sed de genere nunc disputo.
'cur clandestinis consiliis nos oppugnant? cur de perfu- 223
gis nostris copias comparant contra nos?' prima sunt illa duo, quae *κόμματα* Graeci vocant, nos incisa dicimus; deinde tertium *κῶλον* illi, nos membrum: * sequitur non

longa, ex duobus enim versibus, id est, membris, per-
fecta comprehensio est et in spondeos cadit; * et Cras-
sus quidem sic plerumque dicebat, idque ipse genus
67 dicendi maxime probo. sed quae incisim aut membra-
tim efferuntur, ea vel aptissime cadere debent, ut est
apud me: 'domus tibi deerat? at habebas. pecunia su-
224 perabat? at egebas.' haec incise dicta sunt quattuor.
at membratim quae sequuntur duo: 'incurristi amens in
columnas: in alienos insanus insanisti.' deinde omnia
tamquam crepidine quadam comprehensione longiore
sustinentur: 'depressam, caecam, iacentem domum plu-
ris quam te et fortunas tuas aestimasti.' dichoreo finitur.
at dispondeis proximum illud. nam in eis, quibus ut
pugiunculis uti oportet, brevitas facit ipsa liberiores pe-
des. saepe enim singulis utendum est, plerumque binis,
et utrisque addi pedis pars potest; non fere ternis am-
225 plius. incisim autem et membratim tractata oratio in
veris causis plurimum valet, maximeque eis locis, cum
aut arguas aut refellas, ut nostra in Corneliana secunda
'o callidos homines, o rem excogitatam, o ingenia me-
tuenda!' membratim adhuc, deinde caesim, 'diximus,'
rursus membratim: 'testis dare volumus.' extrema se-
quitur comprehensio, sed ex duobus membris, qua non
potest esse brevior: 'quem, quaeso, nostrum fefellit ita
226 vos esse facturos?' nec ullum genus est dicendi aut me-
lius aut fortius quam binis aut ternis ferire verbis, non
numquam singulis, paulo alias pluribus, inter quae variis
clausulis interponit se raro numerosa comprehensio; quam
perverse fugiens Hegesias, dum ille quoque imitari Ly-
siam volt alterum paene Demosthenem, saltat incidens
particulas; et is quidem non minus sententiis peccat
quam verbis, ut non quaerat quem appellet ineptum, qui
illum cognoverit. sed ego illa Crassi et nostra posui, ut
qui vellet auribus ipsis quid numerosum etiam in mini-
mis particulis orationis esset iudicaret.

Quoniam plura de numerosa oratione diximus quam
quisquam ante nos, nunc de eius generis utilitate dice-
68 227 mus; nihil enim est aliud, Brute, quod quidem tu minime
omnium ignoras, pulcre et oratorie dicere nisi optimis
sententiis verbisque lectissimis dicere; et nec sententia

ulla est, quae fructum oratori ferat, nisi apte exposita
atque absolute, nec verborum lumen apparet nisi dili-
genter conlocatorum, et horum utrumque numerus in-
lustrat; numerus autem — saepe enim hoc testandum
est — non modo non poëtice iunctus, verum etiam fugiens
illum eique omnium dissimillimus; non quin eidem sint
numeri non modo oratorum et poëtarum, verum omnino
loquentium, denique etiam sonantium omnium, quae me-
tiri auribus possumus, sed ordo pedum facit, ut id,
quod pronuntiatur, aut orationis aut poëmatis simile vi-
deatur. hanc igitur, sive compositionem sive perfectio- 228
nem sive numerum vocari placet, adhibere necesse est,
si ornate velis dicere, non solum, quod ait Aristoteles et
Theophrastus, ne infinite feratur ut flumen oratio, quae
non aut spiritu pronuntiantis aut interductu librarii, sed
numero coacta debet insistere, verum etiam quod multo
maiorem habent apta vim quam soluta. ut enim athle-
tas nec multo secus gladiatores videmus nihil nec vi-
tando facere caute nec petendo vehementer, in quo non
motus hic habeat palaestram quandam, ut, quicquid in
his rebus fiat utiliter ad pugnam, idem ad aspectum et-
iam sit venustum: sic orator nec plagam gravem facit,
nisi petitio fuit apta, nec satis recte declinat impetum,
nisi etiam in cedendo quid deceat intellegat. itaque qua- 229
lis eorum motus, quos ἀπαλαίστρους Graeci vocant, ta-
lis horum mihi videtur oratio, qui non claudunt numeris
sententias, tantumque abest, ut, quod ei, qui hoc aut
magistrorum inopia aut ingenii tarditate aut laboris fuga
non sunt adsecuti, solent dicere, enervetur oratio com-
positione verborum, ut aliter in ea nec impetus ullus nec
vis esse possit. sed magnam exercitationem res flagitat, 69
ne quid eorum, qui genus hoc secuti non tenuerunt, si-
mile faciamus, ne aut verba traiciamus aperte, quo me-
lius aut cadat aut volvatur oratio; quod se L. Caelius 230
Antipater in prooemio belli Punici nisi necessario factu-
rum negat. o virum simplicem, qui nos nihil celet; sa-
pientem, qui serviendum necessitati putet! sed hic om-
nino rudis: nobis autem in scribendo atque in dicendo
necessitatis excusatio non probatur: nihil est enim ne-
cesse, et si quid esset, id necesse tamen non erat con-

fiteri; et hic quidem, qui hanc a Laelio, ad quem scri-
bit, cui se purgat, veniam petit, et utitur ea traiectione
verborum et nihilo tamen aptius explet concluditque
sententias. apud alios autem et Asiaticos maxime nu-
mero servientis inculcata reperias inania quaedam verba
quasi complementa numerorum. sunt etiam qui illo vitio,
quod ab Hegesia maxime fluxit, infringendis conciden-
disque numeris in quoddam genus abiectum incidant † Si-
231 culorum simillimum. tertium est, in quo fuerunt fratres
illi Asiaticorum rhetorum principes Hierocles et Mene-
cles minime mea sententia contemnendi; etsi enim a
forma veritatis et ab Atticorum regula absunt, tamen
hoc vitium compensant vel facultate vel copia; sed apud
eos varietas non erat, quod omnia fere concludebantur
uno modo: quae vitia qui fugerit, ut neque verbum ita
traiciat, ut id de industria factum intellegatur, neque in-
ferciens verba quasi rimas expleat, nec minutos nume-
ros sequens concidat delumbetque sententias, nec sine
ulla commutatione in eodem semper versetur genere nu-
merorum, is omnia fere vitia vitaverit: nam de laudibus
multa diximus, quibus sunt alia perspicue vitia contra-
70 ria. quantum autem sit apta dicere, experiri licet, si
232 aut compositi oratoris bene structam conlocationem dis-
solvas permutatione verborum — corrumpatur enim tota
res, ut et haec nostra in Corneliana et deinceps omnia:
'neque me divitiae movent, quibus omnis Africanos et
Laelios multi venalicii mercatoresque superarunt;' im-
muta paululum, ut sit, 'multi superarunt mercatores
venaliciique,' perierit tota res; et quae sequuntur: 'neque
vestis aut caelatum aurum et argentum, quo nostros
veteres Marcellos Maximosque multi eunuchi e Syria
Aegyptoque vicerunt;' verba permuta sic, ut sit, 'vice-
runt eunuchi e Syria Aegyptoque;' adde tertium: 'ne-
que vero ornamenta ista villarum, quibus L. Paullum et
L. Mummium, qui rebus his urbem Italiamque omnem
referserunt, ab aliquo video perfacile Deliaco aut Syro
potuisse superari;' fac ita, 'potuisse superari ab aliquo
233 Syro aut Deliaco:' videsne, ut ordine verborum paulum
commutato, [eisdem verbis,] stante sententia, ad nihilum
omnia recidant, cum sint ex aptis dissoluta? aut si ali-

cuius inconditi adripias dissipatam aliquam sententiam eamque ordine verborum paulum commutato in quadrum redigas, efficiatur aptum illud, quod fuerit antea diffluens ac solutum. age sume de Gracchi apud censores illud: 'abesse non potest quin eiusdem hominis sit probos improbare, qui improbos probet;' quanto aptius, si ita dixisset: 'quin eiusdem hominis sit, qui improbos probet, probos improbare!' hoc modo dicere nemo umquam noluit 234
nemoque potuit quin dixerit; qui autem aliter dixerunt, hoc adsequi non potuerunt. ita facti sunt repente Attici; quasi vero Trallianus fuerit Demosthenes! cuius non tam vibrarent fulmina illa, nisi numeris contorta ferrentur. sed si quos magis delectant soluta, sequantur ea sane, 71
modo sic * ut si quis Phidiae clipeum dissolverit, conlocationis universam speciem sustulerit, non singulorum operum venustatem; ut in Thucydide orbem modo orationis desidero, ornamenta comparent. isti autem cum 235
dissolvunt orationem, in qua nec res nec verbum ullum est nisi abiectum, non clipeum, sed, ut in proverbio est — etsi humilius dictum est, tamen simile est — scopas, ut ita dicam, mihi videntur dissolvere. atque ut plane genus hoc, quod ego laudo, contempsisse videantur, aut scribant aliquid vel Isocrateo more vel quo Aeschines aut Demosthenes utitur, tum illos existimabo non desperatione formidavisse genus hoc, sed iudicio refugisse; aut reperiam ipsa eadem condicione qui uti velit, ut aut dicat aut scribat utra voles lingua eo genere, quo illi volunt; facilius est enim apta dissolvere quam dissipata conectere. res autem se sic habet, ut brevissime dicam 236
quod sentio: composite et apte sine sententiis dicere insania est, sententiose autem sine verborum et ordine et modo infantia, sed eius modi tamen infantia, ut, ea qui utantur, non stulti homines haberi possint, etiam plerumque prudentes; quo qui est contentus, utatur: eloquens vero, qui non approbationes solum, sed admirationes, clamores, plausus, si liceat, movere debet, omnibus oportet ita rebus excellat, ut ei turpe sit quicquam aut spectari aut audiri libentius.

Habes meum de oratore, Brute, iudicium: quod aut 237
sequere, si probaveris, aut tuo stabis, si aliud quoddam

est tuum; in quo neque pugnabo tecum neque hoc meum,
de quo tanto opere hoc libro adseveravi, umquam ad-
firmabo esse verius quam tuum; potest enim non solum
aliud mihi ac tibi, sed mihi ipsi aliud alias videri; nec
in hac modo re, quae ad volgi adsensum spectet et ad
aurium voluptatem, quae duo sunt ad iudicandum levis-
sima, sed ne in maximis quidem rebus quicquam adhuc
inveni firmius, quod tenerem aut quo iudicium meum
dirigerem, quam id, quodcumque mihi quam simillimum
veri videretur, cum ipsum illud verum in occulto la-
238 teret. tu autem velim, si tibi ea, quae disputata sunt,
minus probabuntur, ut aut maius opus institutum putes
quam effici potuerit, aut, dum tibi roganti voluerim ob-
sequi, verecundia negandi scribendi me imprudentiam
suscepisse.

M. TULLII CICERONIS
LIBELLUS DE OPTIMO GENERE ORATORUM.

Oratorum genera esse dicuntur tamquam poëtarum. 1
id secus est; nam alterum est multiplex: poëmatis enim 1
tragici, comici, epici, melici etiam ac dithyrambici [quo
magis est tractatum a Latinis] suum cuiusque est, di-
versum a reliquis; itaque et in tragoedia comicum vitio-
sum est et in comoedia turpe tragicum, et in ceteris
suus est cuique certus sonus et quaedam intellegentibus
nota vox: oratorum autem si quis ita numerat plura ge- 2
nera, ut alios grandis aut gravis aut copiosos, alios
tenuis aut subtilis aut brevis, alios eis interiectos et
tamquam medios putet, de hominibus dicit aliquid, de
re parum; in re enim quod optimum sit quaeritur, in
homine dicitur, quod est; itaque licet dicere et Ennium
summum epicum poëtam, si cui ita videtur, et Pacu-
vium tragicum et Caecilium fortasse comicum: oratorem 3
genere non divido; perfectum enim quaero. unum est
autem genus perfecti, a quo qui absunt, non genere
differunt, ut Terentius ab Accio, sed in eodem genere
non sunt pares. optimus est enim orator, qui dicendo
animos audientium et docet et delectat et permovet; do-
cere debitum est, delectare honorarium, permovere ne-
cessarium. haec ut alius melius quam alius, conceden- 4
dum est; verum id fit non genere, sed gradu: optimum
quidem unum est, et proximum, quod ei simillimum; ex
quo perspicuum est, quod optimo dissimillimum sit, id
esse deterrimum. nam quoniam eloquentia constat et 2
ex verbis et ex sententiis, perficiendum est, ut pure et
emendate loquentes, quod est Latine, verborum prae-
terea et propriorum et tralatorum elegantiam persequa-
mur: in propriis, ut lautissima eligamus; in tralatis, ut
similitudinem secuti verecunde utamur alienis. senten- 5
tiarum autem totidem genera sunt, quot dixi esse lau-

dum; sunt enim docendi acutae, delectandi quasi argutae, commovendi graves. sed et verborum est structura quaedam, duas res efficiens, numerum et levitatem, et sententiae suam compositionem habent, ad probandam rem adcommodatum ordinem. sed earum omnium rerum [ut aedificiorum] memoria est quasi fundamentum,
6 lumen actio. ea igitur omnia in quo erunt summa, erit perfectissimus orator; in quo media, medioeris; in quo minima, deterrimus; sed appellabuntur omnes oratores, ut pictores appellantur etiam mali, nec generibus inter sese, sed facultatibus different. itaque nemo est orator, qui Demostheni se similem nolit esse; at Menander Homeri noluit; genus enim erat aliud. id non est in oratoribus; aut etiamsi est, ut alius gravitatem sequens subtilitatem fugiat, contra alius acutiorem se quam ornatiorem velit, etiamsi est in genere tolerabili, certe non est in optimo; siquidem, quod omnis laudes habet, id est optimum.

3 7 Haec autem dixi brevius quidem quam res petebat, sed ad id, quod agimus, non fuit dicendum pluribus; unum enim cum sit genus, id quale sit quaerimus. est autem tale, quale floruit Athenis; [ex] quo[Attico]rum oratorum ipsa vis ignota est, nota gloria: nam alterum multi viderunt, vitiosi nihil apud eos esse, alterum pauci, laudabilia esse multa. est enim vitiosum in sententia, si quid absurdum aut alienum aut non acutum aut subinsulsum est; in verbis, si inquinatum, si abiectum, si
8 non aptum, si durum, si longe petitum: haec vitaverunt fere omnes, qui aut Attici numerantur aut dicunt Attice; sed qui eatenus valuerunt, sani et sicci dumtaxat habeantur, sed ita, ut palaestritae; spatiari in xysto ut liceat, non ab Olympiis coronam petant. qui cum careant omni vitio, non sunt contenti quasi bona valetudine, sed viris, lacertos, sanguinem quaerunt, quandam etiam suavitatem coloris, eos imitemur, si possumus; sin minus, illos potius, qui incorrupta sanitate sunt, quod est proprium Atticorum, quam eos, quorum vitiosa abundantia
9 est, qualis Asia multos tulit. quod cum faciemus — si modo id ipsum adsequemur; est enim permagnum — imitemur, si potuerimus, Lysiam et eius quidem tenuita-

tem potissimum; est enim multis locis grandior, sed
quia et privatas ille plerasque et eas ipsas aliis et par-
varum rerum causulas scripsit, videtur esse ieiunior, cum
se ipse consulto ad minutarum causarum genera lima-
verit. quod qui ita faciet, ut, si cupiat uberior esse, non 4
possit, habeatur sane orator, sed de minoribus; magno
autem oratori etiam illo modo saepe dicendum est in tali
genere causarum. ita fit ut Demosthenes certe possit 10
summisse dicere, elate Lysias fortasse non possit; sed
si eodem modo putant exercitu in foro et in omnibus
templis, quae circum forum sunt, conlocato dici pro Mi-
lone decuisse, ut si de re privata ad unum iudicem dice-
remus, vim eloquentiae sua facultate, non rei natura
metiuntur. qua re quoniam non nullorum sermo iam in- 11
crebruit, partim se ipsos Attice dicere, partim neminem
nostrum dicere, alteros neglegamus; satis enim eis res
ipsa respondet, cum aut non adhibeantur ad causas aut
adhibiti derideantur; nam si riderentur, esset id ipsum
Atticorum; sed qui dici a nobis Attico more nolunt,
ipsi autem se non oratores esse profitentur, si teretes
auris habent intellegensque iudicium, tamquam ad pictu-
ram probandam adhibeantur etiam inscii faciendi cum
aliqua sollertia iudicandi; sin autem intellegentiam po- 12
nunt in audiendi fastidio neque eos quicquam excelsum
magnificumque delectat, dicant se quiddam subtile et po-
litum velle, grande ornatumque contemnere; id vero de-
sinant dicere, qui subtiliter dicant, eos solos Attice di-
cere, id est, quasi sicce et integre: et ample et ornate
et copiose cum eadem integritate Atticorum est. quid?
dubium est utrum orationem nostram tolerabilem tan-
tum an etiam admirabilem esse cupiamus? non enim
iam quaerimus, quid sit Attice, sed quid sit optime di-
cere. ex quo intellegitur, quoniam Graecorum orato- 13
rum praestantissimi sint ei, qui fuerunt Athenis, eorum
autem princeps facile Demosthenes, hunc si qui imite-
tur, eum et Attice dicturum et optime, ut, quoniam
Attici nobis propositi sunt ad imitandum, bene dicere id
sit Attice dicere.

Sed cum in eo magnus error esset, quale esset id di- 5
cendi genus, putavi mihi suscipiendum laborem utilem

14 studiosis, mihi quidem ipsi non necessarium: converti
enim ex Atticis duorum eloquentissimorum nobilissimas
orationes inter seque contrarias, Aeschini et Demostheni;
nec converti ut interpres, sed ut orator, sententiis isdem
et earum formis tamquam figuris, verbis ad nostram
consuetudinem aptis; in quibus non verbum pro verbo
necesse habui reddere, sed genus omne verborum vim-
que servavi; non enim ea me adnumerare lectori putavi
15 oportere, sed tamquam appendere. hic labor meus hoc
adsequetur, ut nostri homines quid ab illis exigant, qui
se Atticos volunt, et ad quam eos quasi formulam di-
cendi revocent, intellegant. sed exoritur Thucydides;
eius enim quidam eloquentiam admirantur. id quidem
recte; sed nihil ad eum oratorem, quem quaerimus:
aliud est enim explicare res gestas narrando, aliud ar-
gumentando criminari crimenve dissolvere; aliud nar-
ratione tenere auditorem, aliud concitare. 'at loquitur
16 pulcre.' num melius quam Plato? necesse est tamen
oratori, quem quaerimus, controversias explicare foren-
sis dicendi genere apto ad docendum, ad delectandum,
6 ad permovendum. qua re si quis erit, qui se Thucydi-
dio genere causas in foro dicturum esse profiteatur, is
abhorrebit etiam a suspitione eius, quod versatur in re
civili et forensi; sin Thucydidem laudabit, ascribat suae
17 nostram sententiam. quin ipsum Isocratem, quem divi-
nus auctor Plato suum fere aequalem admirabiliter in
Phaedro laudari fecit ab Socrate quemque omnes docti
summum oratorem esse dixerunt, tamen hunc in nume-
rum non repono; non enim in acie versatur et ferro,
sed quasi rudibus eius eludit oratio. a me autem, ut
cum maximis minima conferam, gladiatorum par nobi-
lissimum inducitur, Aeschines, tamquam Aeserninus, ut
ait Lucilius, non 'spurcus homo,' sed acer et doctus
'cum Pacideiano' hic 'componitur, ... optimo longe post
homines natos,' nihil enim illo oratore arbitror cogitari
18 posse divinius. huic labori nostro duo genera reprehen-
sorum opponuntur. unum hoc: "verum melius Graeci;"
a quo quaeratur, ecquid possint ipsi melius Latine? alte-
rum: "quid istas potius legam quam Graecas?" eidem
Andriam et Synephebos [nec minus Terentium et Cae-

cilium quam Menandrum] legunt, nec Andromacham aut Antiopam aut Epigonos Latinas reiciunt; [sed tamen Ennium et Pacuvium et Accium potius quam Euripidem et Sophoclem legunt]. quod igitur est eorum in orationibus e Graeco conversis fastidium, nullum cum sit in versibus?

Sed adgrediamur iam quod suscepimus, si prius ex- 7
posuerimus quae causa in iudicium deducta sit: cum 19
esset lex Athenis, NE QUIS POPULI SCITUM FACERET, UT QUISQUAM CORONA DONARETUR IN MAGISTRATU PRIUS QUAM RATIONES RETTULISSET: et altera lex, EOS, QUI A POPULO DONARENTUR, IN CONTIONE DONARI DEBERE; QUI A SENATU, IN SENATU, Demosthenes curator muris reficiendis fuit eosque refecit pecunia sua; de hoc igitur Ctesiphon scitum fecit, nullis ab illo rationibus relatis, ut corona aurea donaretur eaque donatio fieret in theatro, populo convocato, qui locus non est contionis legitimae, atque ita praedicaretur, EUM DONARI VIRTUTIS ERGO BENEVOLENTIAEQUE, QUAM IS ERGA POPULUM ATHENIENSEM HABERET. hunc [igitur 20
Ctesiphontem] in iudicium adduxit Aeschines, quod contra leges scripsisset, ut et rationibus non relatis corona donaretur et ut in theatro, et quod de virtute eius et benevolentia falsa scripsisset, quoniam Demosthenes nec vir bonus esset nec bene meritus de civitate. causa ipsa abhorret illa quidem a formula consuetudinis nostrae, sed est magna; habet enim et legum interpretationem satis acutam in utramque partem et meritorum in rem publicam contentionem sane gravem; itaque causa fuit 21
Aeschini, cum ipse a Demosthene esset capitis accusatus, quod legationem ementitus esset, ut ulciscendi inimici causa nomine Ctesiphontis iudicium fieret de factis famaque Demostheni; non enim tam multa dixit de rationibus non relatis, quam de eo, quod civis improbus ut optimus laudatus esset. hanc multam Aeschines a 22
Ctesiphonte petivit quadriennio ante Philippi Macedonis mortem; sed iudicium factum est aliquot annis post, Alexandro iam Asiam tenente; ad quod iudicium concursus dicitur e tota Graecia factus esse. quid enim tam aut visendum aut audiendum fuit quam summorum oratorum in gravissima causa adcurata et inimicitiis incensa

23 contentio? quorum ego orationes si, ut spero, ita expressero, virtutibus utens illorum omnibus, id est, sententiis et earum figuris et rerum ordine, verba persequens eatenus, ut ea non abhorreant a more nostro — quae si e Graecis omnia conversa non erunt, tamen ut generis eiusdem sint elaboravimus — erit regula, ad quam eorum dirigantur orationes, qui Attice volent dicere. sed de nobis satis; aliquando enim Aeschinem ipsum Latine dicentem audiamus.

M. TULLII CICERONIS
DE PARTITIONE ORATORIA DIALOGUS.

Cicero filius. Studeo, mi pater, Latine ex te audire 1
ea, quae mihi tu de ratione dicendi Graece tradidisti, 1
si modo tibi est otium et si vis. Cicero pater. an est,
mi Cicero, quod ego malim quam te quam doctissimum
esse? otium autem primum est summum, quoniam ali-
quando Roma exeundi potestas data est; deinde ista tua
studia vel maximis occupationibus meis anteferrem li-
benter. C. F. visne igitur, ut tu me Graece soles or- 2
dine interrogare, sic ego te vicissim eisdem de rebus
Latine interrogem? C. P. sane placet; sic enim et ego
te meminisse intellegam, quae accepisti, et tu ordine
audies, quae requires. C. F. quot in partis tribuenda 3
est omnis doctrina dicendi? C. P. in tris. C. F. cedo
quas? C. P. primum in ipsam vim oratoris, deinde in
orationem, tum in quaestionem. C. F. in quo est ipsa
vis? C. P. in rebus et in verbis; sed et res et verba in-
venienda sunt et conlocanda. proprie autem in rebus
invenire, in verbis eloqui dicitur; conlocare autem, etsi
est commune, tamen ad inveniendum refertur; vox, mo-
tus, voltus atque omnis actio eloquendi comes est: earum-
que rerum omnium custos memoria. C. F. quid? ora- 4
tionis quot sunt partes? C. P. quattuor: earum duae
valent ad rem docendam, narratio et confirmatio; ad im-
pellendos animos duae, principium et peroratio. C. F.
quid? quaestio quasnam habet partis? C. P. infinitam,
quam consultationem appello, et definitam, quam causam
nomino. C. F. quoniam igitur invenire primum est ora- 2
toris, quid quaeret? C. P. ut inveniat, quem ad modum 5
fidem faciat eis, quibus volet persuadere, et quem ad
modum motum eorum animis adferat. C. F. quibus re-
bus fides fit? C. P. argumentis, quae ducuntur ex locis
aut in re ipsa insitis aut adsumptis. C. F. quos vocas

locos? C. P. in quibus latent argumenta. C. F. quid
est argumentum? C. P. probabile inventum ad facien-
6 dam fidem. C. F. quo modo igitur duo genera ista di-
vidis? C. P. quae sine arte putantur, ea remota appello,
ut testimonia; insita, quae inhaerent in ipsa re. C. F.
testimoniorum quae genera sunt? C. P. divinum et hu-
manum: divinum ut oracula, ut auspicia, ut vaticinatio-
nes, ut responsa sacerdotum, haruspicum, coniectorum;
humanum, quod spectatur ex auctoritate, ex voluntate,
ex oratione aut libera aut expressa, in quo insunt scripta,
7 pacta, promissa, iurata, quaesita. C. F. quae sunt, quae
dicis insita? C. P. quae natura infixa sunt rebus ipsis,
ut definitio, ut contrarium, ut ea, quae sunt ipsi contra-
riove eius aut similia aut dissimilia aut consentanea aut
dissentanea; ut ea, quae sunt quasi coniuncta aut quae
quasi pugnantia inter se; ut earum rerum, de quibus
agitur, causae; aut causarum eventus, id est, quae sunt
effecta de causis; ut distributiones, ut [genera partium,]
generum partes; ut primordia rerum et quasi praecurren-
tia, in quibus inest aliquid argumenti; ut rerum conten-
tiones, quid maius, quid par, quid minus sit, in quibus
3 8 aut naturae rerum aut facultates comparantur. C. F. om-
nibusne igitur ex istis locis argumenta sumemus? C. P.
immo vero scrutabimur et quaeremus ex omnibus; sed
adhibebimus iudicium, ut levia semper eiciamus, non
numquam etiam communia praetermittamus et non ne-
cessaria. C. F. quoniam de fide respondisti, volo au-
dire de motu. C. P. [tu] loco quidem quaeris, sed
plenius quod vis explicabitur, cum ad orationis ipsius
9 quaestionumque rationem venero. C. F. quid sequitur
igitur? C. P. cum inveneris, conlocare: cum est infinita
quaestio, ordo idem est fere, quem exposui, locorum;
in definita autem adhibenda sunt illa etiam, quae ad
motus animorum pertinent. C. F. quo modo igitur ista
explicas? C. P. habeo communia praecepta fidem fa-
ciendi et commovendi: [quoniam] fides est firma opinio,
motus autem animi incitatio aut ad voluptatem aut ad
molestiam aut ad cupiditatem aut ad metum — tot sunt
enim genera, partes plures generum singulorum — [om-
nem conlocationem ad finem adcommodo quaestionis.]

nam est in proposito finis fides, in causa et fides et
motus; qua re cum de causa dixero, in qua inest pro-
positum, de utroque dixero. C. F. quid habes igitur 10
de causa dicere? C. P. auditorum eam genere distingui:
nam aut auscultator modo est qui audit, aut disceptator,
id est, rei sententiaeque moderator; ita aut, ut delecte-
tur, audit aut ut statuat aliquid; statuit autem aut de prae-
teritis, ut iudex, aut de futuris, ut senator; sic tria haec
genera, iudicii, deliberationis, exornationis; quae, quia
in laudationes maxime confertur, proprium habet iam
ex eo nomen. C. F. quas res sibi proponet in istis tri- 4
bus generibus orator? C. P. delectationem in exorna- 11
tione, in iudicio aut saevitiam aut clementiam iudicis,
in suasione aut spem aut reformidationem deliberantis.
C. F. cur igitur hoc loco exponis genera causarum?
C. P. ut rationem conlocandi ad finem cuiusque adcom-
modem. C. F. quonam tandem modo? C. P. quia qui- 12
bus in orationibus delectatio finis est, varii sunt ordines
conlocandi: nam aut temporum servantur gradus aut ge-
nerum distributiones; aut a minoribus ad maiora ascen-
dimus aut a maioribus ad minora delabimur; aut haec
inaequali varietate distinguimus, cum parva magnis,
simplicia coniunctis, obscura dilucidis, laeta tristibus, in-
credibilia probabilibus inteximus, quae in exornationem
cadunt omnia. C. F. quid, in deliberatione quid spectas? 13
C. P. principia vel non longa vel saepe nulla *sunt*; sunt
enim ad audiendum qui deliberant sua causa parati; nec
multum sane saepe narrandum est; est enim narratio aut
praeteritarum rerum aut praesentium, suasio autem futu-
rarum; qua re ad fidem et ad motum adhibenda est om-
nis oratio. C. F. quid, in iudiciis quae est conlocatio? 14
C. P. non eadem accusatoris et rei, quod accusator re-
rum ordinem persequitur et singula argumenta quasi
hastas in manu conlocatas vehementer proponit, conclu-
dit acriter, confirmat tabulis, decretis, testimoniis ad-
curatiusque in singulis commoratur, orationisque prae-
ceptis, quae ad incitandos animos valent, et in reli-
qua oratione paulum digrediens de cursu dicendi uti-
tur et vehementius in perorando. est enim propositum, 5
ut iratum efficiat iudicem. C. F. quid faciendum est 15

contra reo? C. P. omnia longe secus: sumenda principia ad benevolentiam conciliandam; narrationes aut amputandae, quae laedunt, aut relinquendae, si totae sunt molestae; firmamenta ad fidem posita aut per se diluenda aut obscuranda aut digressionibus obruenda; perorationes autem ad misericordiam conferendae. C. F. semperne igitur ordinem conlocandi, quem volumus, tenere possumus? C. P. non sane; nam auditoris aures moderantur oratori prudenti et provido: eae quod respuunt immutandum est.

16 C. F. Expone deinceps, quae ipsius orationis verborumque praecepta sint. C. P. unum genus est eloquendi sua sponte fusum; alterum versum atque mutatum. prima vis est in simplicibus verbis, in coniunctis secunda: simplicia invenienda sunt, coniunctio conlocanda est; et simplicia verba partim nativa sunt, partim reperta: nativa ea, quae significata sunt sensu; reperta, quae ex his facta sunt et novata aut similitudine aut imi-
17 tatione aut inflexione aut adiunctione verborum. atque etiam est haec distinctio in verbis: altera natura, tractatione altera: natura, ut sint alia sonantiora, grandiora, leviora et quodam modo nitidiora, alia contra; tractatione autem, cum aut propria sumuntur rerum vocabula aut addita ad nomen aut nova aut prisca aut ab oratore modificata et inflexa quodam modo; qualia sunt ea, quae transferuntur aut immutantur, aut ea, quibus tamquam abutimur, aut ea, quae obscuramus, quae incredibiliter tollimus, quaeque admirabilius, quam sermonis con-
6 suetudo patitur, ornamus. C. F. habeo de simplicibus
18 verbis, nunc de coniunctione quaero. C. P. numeri quidam sunt in coniunctione servandi consecutioque verborum: numeros aures ipsae metiuntur, ne aut non compleas verbis quod proposueris aut redundes; consecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbetur oratio. nam ut in simplicibus verbis, quod non est Latinum, sic in coniunctis, quod non
19 est consequens, vituperandum est. communia autem simplicium coniunctorumque haec sunt quinque quasi lumina: dilucidum, breve, probabile, inlustre, suave. dilucidum fit usitatis verbis et propriis, dispositis aut cir-

cumscriptione conclusa aut intermissione aut concisione
verborum; obscurum autem aut longitudine aut con-
tractione orationis aut ambiguitate aut inflexione atque
immutatione verborum. brevitas autem conficitur sim-
plicibus verbis, semel una quaque re dicenda, nulli rei
nisi ut dilucide dicas serviendo. probabile autem genus
est orationis, si non nimis est comptum atque expoli-
tum, si est auctoritas ac pondus in verbis, si sententiae
vel graves vel aptae opinionibus hominum ac moribus.
inlustris est autem oratio, si et verba gravitate delecta 20
ponuntur et tralata [et superlata] et ad nomen ad-
iuncta et duplicata et idem significantia atque ab ipsa
actione [atque imitatione] rerum non abhorrentia. est
enim haec pars orationis, quae rem constituat paene
ante oculos; is enim maxime sensus attingitur, sed et
ceteri tamen et maxime mens ipsa moveri potest. sed
quae dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc
inlustrem omnia; est enim plus aliquanto inlustre quam
illud dilucidum: altero fit ut intellegamus, altero ut vi-
dere videamur. suave autem genus erit dicendi [pri- 21
mum] elegantia et iucunditate verborum sonantium et
levium; deinde coniunctione, quae neque asperos habeat
concursus neque disiunctos atque hiantis, et sit circum-
scripta non longo anfractu, sed ad spiritum vocis apto,
habeatque similitudinem aequalitatemque verborum; tum
ex contrariis sumpta verbis crebro contrariis, paribus paria
respondeant, relataque ad idem verbum et geminata ac
duplicata vel etiam saepius iterata ponantur, constructio-
que verborum tum coniunctionibus copuletur, tum disso-
lutionibus quasi relaxetur. fit etiam suavis oratio, cum 22
aliquid aut invisum aut inauditum aut novum dicas;
delectat enim quicquid est admirabile maximeque movet
ea, quae motum aliquem animi miscet, oratio, quaeque
significat oratoris ipsius amabilis mores, qui exprimun-
tur aut significando iudicio ipsius et animo humano ac li-
berali aut inflexione sermonis, cum aut augendi alterius
aut minuendi sui causa alia dici ab oratore, alia existi-
mari videntur, idque comitate fieri magis quam vanitate.
sed sunt multa suavitatis praecepta, quae orationem aut
magis obscuram aut minus probabilem faciunt: itaque

etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, iudi-
7 candum. C. F. reliquum est igitur, ut dicas de conversa
23 oratione atque mutata. C. P. est id genus totum situm in
commutatione verborum, quae simplicibus in verbis ita tra-
ctatur, ut aut ex verbo dilatetur aut in verbum contrahatur
oratio: ex verbo cum aut proprium [aut idem signifi-
cans] aut factum verbum in plura verba *quae idem signi-
ficant* diducitur; ex oratione, cum aut definitio ad unum
verbum revocatur aut adsumpta verba removentur aut cir-
cuitus diriguntur aut coniunctione fit unum verbum ex
24 duobus. in coniunctis autem verbis triplex adhiberi
commutatio potest, non verborum, sed tantum modo or-
dinis, ut cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa
tulerit, invertatur ordo et idem quasi sursum versum re-
troque dicatur, deinde idem intercise atque permixte.
eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto conver-
tendi genere versatur.

25 C. F. Actio igitur sequitur, ut opinor. C. P. est ita:
quae quidem oratori et cum rerum et cum verborum mo-
mentis commutanda maxime est; facit enim et diluci-
dam orationem et inlustrem et probabilem et suavem
non verbis, sed varietate vocis, motu corporis, voltu,
quae plurimum valebunt, si cum orationis genere con-
sentient et eius vim ac varietatem subsequentur. C. F.
num quidnam tibi de oratore ipso restat aliud? C. P.
26 nihil sane praeter memoriam, quae est gemina litteratu-
rae quodam modo et in dissimili genere persimilis; nam
ut illa constat ex notis litterarum et ex eo, in quo im-
primuntur illae notae, sic confectio memoriae tamquam
cera locis utitur et in his imagines ut litteras conlocat.

8 C. F. Quoniam igitur vis oratoris omnis exposita est,
27 quid habes de orationis praeceptis dicere? C. P. quattuor
eius partis esse, quarum prima et postrema ad motum
animi valet; is enim est initiis et perorationibus con-
citandus; secunda, narratio, et tertia, confirmatio, fidem
facit orationi. sed amplificatio quamquam habet pro-
prium locum, saepe etiam primum, postremum quidem
fere semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda
est maximeque, cum aliquid aut confirmatum est aut
reprehensum. itaque ad fidem quoque vel plurimum

valet; est enim amplificatio vehemens quaedam argumentatio, ut illa docendi causa sit, haec commovendi.

C. F. Perge igitur ordine quattuor mihi istas partis 28
explicare. C. P. faciam et a principiis primum ordiar,
quae quidem ducuntur aut ex personis aut ex rebus ipsis;
sumuntur autem trium rerum gratia: ut amice, ut intellegenter, ut attente audiamur: quorum primus locus est
in personis nostris, disceptatorum, adversariorum; e quibus initia benevolentiae conciliandae comparantur aut
meritis nostris *efferendis* aut dignitate aut aliquo genere
virtutis et maxime liberalitatis, officii, iustitiae, fidei;
contrariisque rebus in adversarios conferendis et cum
eis, qui disceptant, aliqua coniunctionis aut causa aut
spe significanda; et si in nos aliquod odium offensiove
conlata sit, tollenda ea minuendave aut diluendo aut extenuando aut compensando aut deprecando. intellegen- 29
ter autem ut audiamur [et item attente], ab ipsis rebus
ordiendum est; sed facillime discit auditor et quid agatur intellegit, si complectare a principio genus naturamque causae, si definias, si dividas, si neque prudentiam
eius impedias confusione partium nec memoriam multitudine; quaeque mox de narratione dilucida dicentur,
eadem etiam huc poterunt recte referri. ut attente autem 30
audiamur, trium rerum aliqua consequemur: nam aut
magna quaedam proponemus aut necessaria aut coniuncta cum ipsis, apud quos res agetur; sit autem hoc
etiam in praeceptis, ut, si quando tempus ipsum aut res
aut locus aut interventus alicuius aut interpellatio aut ab
adversario dictum aliquod et maxime in perorando dederit occasionem nobis [aliquam], ut dicamus aliquid ad
tempus apte, ne relinquamus; et, quae suo loco de amplificatione dicemus, multa ex eis poterunt ad principiorum praecepta transferri.

C. F. Quid, in narratione quae tandem servanda sunt? 9
C. P. quoniam narratio est rerum explicatio et quae- 31
dam quasi sedes et fundamentum constituendae fidei,
ea sunt in ea servanda maxime, quae etiam in reliquis
fere dicendi partibus; quae partim sunt necessaria, partim adsumpta ad ornandum; nam ut dilucide probabiliterque narremus, necessarium est, sed adsumemus

32 etiam suavitatem. ergo ad dilucide narrandum eadem illa superiora explanandi et inlustrandi praecepta repetemus, in quibus sit brevitas ea, quae saepissime in narratione laudatur, de qua supra dictum est. probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quae narrabuntur, consentient; si cuiusque facti et eventi causa ponetur; si testata dici videbuntur, si cum hominum opinione, auctoritate, si cum lege, cum more, cum religione coniuncta; si probitas narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si orationis veritas et vitae fides. suavis autem narratio est, quae habet admirationes, exspectationes, exitus inopinatos, interpositos motus animorum, conloquia personarum, dolores, iracundias, metus, laetitias, cupiditates. sed iam ad reliqua pergamus.

33 C. F. Nempe ea sequuntur, quae ad faciendam fidem pertinent. C. P. ita est: quae quidem in confirmationem et in reprehensionem dividuntur; nam in confirmando nostra probare volumus, in reprehendendo redarguere contraria. quoniam igitur omne, quod in controversiam venit, id aut sit necne sit aut quid sit aut quale sit quaeritur, in primo coniectura valet, in altero definitio, in tertio ratio.

34 C. F. Teneo istam distributionem: nunc coniecturae
10 locos quaero. C. P. in veri similibus et in propriis rerum notis posita tota est. sed appellemus docendi gratia veri simile, quod plerumque ita fiat, ut adulescentiam procliviorem esse ad libidinem; propriae autem notae argumentum, quod numquam aliter fit certumque declarat, ut fumus ignem. veri similia reperientur ex partibus et quasi membris narrationis. ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in eventis, in
35 rerum ipsarum negotiorumque naturis. in personis naturae primum spectantur, valetudines, figurae, vires, aetates [marium, feminarum]; [atque haec quidem in corpore;] animi autem aut quem ad modum adfecti sint virtutibus vitiis, artibus inertiis, aut quem ad modum commoti, cupiditate metu, voluptate molestia. atque haec quidem in natura spectantur; in fortuna genus, amicitiae, liberi, propinqui, adfines, opes, honores, potesta-

tes, divitiae, libertas, et ea quae sunt his contraria. in 36
locis autem et illa naturalia, maritimi an remoti a mari,
plani an montuosi, leves an asperi, salubres an pestilentes,
opaci an aprici, et illa fortuita, culti an inculti, celebres an
deserti, coaedificati an vasti, obscuri an rerum gestarum
vestigiis nobilitati, consecrati an profani. in temporibus 11
autem praesentia, [et] praeterita, [et] futura cernuntur: 37
in his ipsis vetusta, recentia, instantia, paulo post aut
aliquando futura. insunt etiam in temporibus illa, quae
temporis quasi naturam notant, [ut hiems, ver, aestas,
autumnus,] ut anni tempora, ut mensis, ut dies, [ut] nox,
hora, [tempestas,] quae sunt naturalia; fortuita autem
sacrificia, festi dies, nuptiae. iam facta et eventus aut 38
consilii sunt aut imprudentiae, quae est aut in casu aut
in quadam animi permotione; casu, cum aliter cecidit ac
putatum est; permotione, cum aut oblivio aut error aut
metus aut aliqua cupiditatis causa permovit. est etiam
in imprudentia necessitas ponenda. rerum autem bona-
rum et malarum tria sunt genera; nam aut in animis
aut in corporibus aut extra esse possunt. huius igitur
materiae ad argumentum subiectae perlustrandae animo
partes erunt omnes et ad id, quod agetur, ex singulis
coniectura capienda. est etiam genus argumentorum 39
aliud, quod ex facti vestigiis sumitur, ut telum, cruor,
clamor, eiulatus, titubatio, permutatio coloris, oratio in-
constans, tremor, [et eorum] aliquid, quod sensu per-
cipi possit; etiam, si praeparatum aliquid, si communi-
catum cum aliquo, si postea visum, auditum, indicatum.
veri similia autem partim singula movent suo pondere, 40
partim, etiamsi videntur esse exigua per se, multum ta-
men, cum sunt coacervata, proficiunt; atque in his veri
similibus insunt non numquam etiam certae rerum et
propriae notae. maximam autem fidem facit ad similitu-
dinem veri primum exemplum, deinde introducta rei simi-
litudo; fabula etiam non numquam, etsi sit incredibilis,
tamen homines commovet.

C. F. Quid? definitionis quae ratio est et quae via? 12
C. P. non dubium est id quidem quin definitio genere 41
declaretur et proprietate quadam aut etiam communium
frequentia, ex quibus proprium quid sit eluceat; sed

quoniam de propriis oritur plerumque magna dissensio,
definiendum saepe est ex contrariis, saepe etiam ex dissi-
milibus, saepe ex paribus; quam ob rem descriptiones
quoque sunt in hoc genere saepe aptae et enumeratio
consequentium, in primisque commovet explicatio vocabuli
ac nominis.

42 C. F. Sunt exposita iam fere ea, quae de facto quae-
que de facti appellatione quaeruntur: nempe igitur ea
restant, quae, cum et factum constat et nomen, qualia
sint, vocatur in dubium. C. P. est ita, ut dicis. C. F.
quae sunt igitur in eo genere partes? C. P. aut iure
factum depellendi aut ulciscendi doloris gratia [aut pie-
tatis] aut pudicitiae aut religionis aut patriae nomine aut
43 denique necessitate, inscientia, casu. nam quae motu
animi et perturbatione facta sine ratione sunt, ea defen-
sionem contra crimen in legitimis iudiciis non habent,
in liberis disceptationibus habere possunt. hoc in ge-
nere, in quo quale sit quaeritur, [ex controversia,] iure
et recte necne actum sit quaeri solet; quorum disputatio
ex locorum descriptione sumenda est.

44 C. F. Agesis ergo, quoniam in confirmationem et re-
prehensionem diviseras orationis fidem et dictum de altero
est, expone nunc de reprehendendo. C. P. aut totum
est negandum, quod in argumentatione adversarius
sumpserit, si fictum aut falsum esse possis docere, aut
redarguenda ea, quae pro veri similibus sumpta sunt:
primum dubia sumpta esse pro certis; deinde etiam in per-
spicue falsis eadem posse dici; tum ex eis, quae sumpserit,
non effici quod velit. accidere autem oportet singula; sic
universa frangentur. commemoranda sunt etiam exempla,
quibus simili in disputatione creditum non est; conque-
renda condicio communis periculi, si ingeniis hominum
criminosorum sit exposita vita innocentium.

13 45 C. F. Quoniam unde inveniuntur, quae ad fidem
pertinent, habeo, quem ad modum in dicendo singula
tractentur exspecto. C. P. argumentationem quaerere
videris, quae est argumenti explicatio; quae sumpta ex
locis eis, qui sunt expositi, conficienda et distinguenda
46 dilucide est. C. F. plane istuc ipsum desidero. C. P. est
ergo, ut supra dictum est, explicatio argumenti argumen-

tatio, sed ea conficitur, cum sumpseris aut non dubia aut
probabilia, ex quibus id efficias, quod aut dubium aut
minus probabile per se videtur. argumentandi autem
duo genera sunt, quorum alterum ad fidem directo
spectat, alterum se inflectit ad motum: dirigitur, cum
proposuit aliquid, quod probaret, sumpsitque ea, quibus
niteretur, atque his confirmatis ad propositum se rettulit at-
que conclusit. illa autem altera argumentatio, quasi re-
tro et contra, prius sumit quae volt eaque confirmat;
deinde id, quod proponendum fuit, permotis animis iacit
ad extremum. est etiam illa varietas in argumentando 47
et non iniucunda distinctio, ut, cum interrogamus nosmet
ipsos aut percontamur aut imperamus aut optamus, quae
sunt cum aliis compluribus sententiarum ornamenta. vi-
tare autem similitudinem poterimus non semper a propo-
sito ordientes; et si non omnia disputando confirmabi-
mus breviterque interdum, quae erunt satis aperta, pone-
mus; quodque ex eis efficietur, si id apertum sit, non
habebimus necesse semper concludere.

C. F. Quid, illa, quae sine arte appellantur, quae 14 48
iam dudum adsumpta dixisti, ecquonam modo [ecquo
nam loco] artis indigent? C. P. illa vero indigent, nec
eo dicuntur sine arte, quod ita sint, sed quod ea non
parit oratoris ars, sed foris ad se delata tamen arte
tractat, et maxime in testibus. nam et de toto genere 49
testium quam id sit infirmum saepe dicendum est et ar-
gumenta rerum esse propria, testimonia autem volunta-
tum; utendumque exemplis, quibus testibus creditum
non sit; et de singulis testibus, si natura vani, si leves,
si cum ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si mise-
ricordia impulsi, si praemio, si gratia adducti; com-
parandique cum superiore auctoritate testium, quibus
tamen creditum non sit. saepe etiam quaestionibus 50
resistendum est, quod et dolorem fugientes multi in tor-
mentis ementiti persaepe sint morique maluerint falsum
fatendo quam verum infitiando dolere; multi etiam vitam
suam neglexerint, ut eos, qui eis cariores, quam ipsi
sibi essent, liberarent; alii autem aut natura corporis aut
consuetudine dolendi aut metu supplicii ac mortis vim
tormentorum pertulerint; alii ementiti sint in eos, quos

51 oderant; atque haec exemplis firmanda sunt. neque est obscurum, quin, quoniam in utramque partem sunt exempla et item ad coniecturam faciendam loci, in contrariis contraria sumenda sint. atque etiam incurrit alia quaedam in testibus et in quaestionibus ratio: saepe enim ea, quae dicta sunt, si aut ambigue aut inconstanter aut incredibiliter dicta sunt aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur.

15 C. F. Extrema tibi restat pars orationis, quae po-
52 sita in perorando est, de qua sane velim audire. C. P. facilior est explicatio perorationis; nam est divisa in duas partis, amplificationem et enumerationem. augendi autem et hic est proprius locus [in perorando], et in cursu ipso orationis declinationes ad amplificandum dantur,
53 confirmata re aliqua aut reprehensa. est igitur amplificatio gravior quaedam adfirmatio, quae motu animorum conciliet in dicendo fidem. ea et verborum genere conficitur et rerum: verba ponenda sunt, quae vim habeant inlustrandi nec ab usu sint abhorrentia, gravia, plena, sonantia, iuncta, facta, cognominata, non volgaria, superlata, in primisque translata, nec in singulis verbis, sed in continentibus, soluta, quae dicuntur sine con-
54 iunctione, ut plura videantur; augent etiam relata verba, iterata, duplicata et ea, quae ascendunt gradatim ab humilioribus [verbis] ad superiora, omninoque semper est quasi naturalis et non explanata oratio, sed gravibus referta verbis, ad augendum adcommodatior. haec igitur in verbis, quibus actio voce, voltu et gestu congruens et apta ad animos permovendos adcommodanda est; sed et in verbis et in actione causa erit ponderanda et pro re agendum; nam haec quia videntur perabsurda, cum graviora sunt, quam causa fert, diligenter quid quam-
16
55 que deceat iudicandum est. rerum autem amplificatio sumitur eisdem ex locis omnibus, e quibus illa, quae dicta sunt ad fidem: maximeque definitiones valent conglobatae et consequentium frequentatio et contrariarum et dissimilium et inter se pugnantium rerum conflictio et causae eaque, quae sunt orta de causis, maximeque similitudines et exempla; fictae etiam personae, muta denique loquantur, omninoque ea sunt adhibenda,

si causa patitur, quae habentur magna, quorum est du-
plex genus: alia enim natura magna videntur, alia usu: 56
natura, ut caelestia, ut divina, ut ea, quorum obscurae
causae, ut, in terris mundoque admirabilia quae sunt,
ex quibus similibusque, si attendas, ad augendum per-
multa suppetunt; usu, quae videntur hominibus aut pro-
desse aut obesse vehementius, quorum sunt genera ad
amplificandum tria: nam aut caritate moventur homines,
ut deorum, ut patriae, ut parentum; aut amore, ut fra-
trum, ut coniugum, ut liberorum, ut familiarum; aut ho-
nestate, ut virtutum maximeque earum, quae ad commu-
nionem hominum et liberalitatem valent. ex eis et
cohortationes sumuntur ad ea retinenda et in eos, a
quibus ea violata sunt, odia incitantur et miseratio nasci-
tur[proprius locus est augendi] in eis rebus aut amis- 17 57
sis aut amittendi periculo; nihil est enim tam miserabile
quam ex beato miser; et hoc totum quidem moveat, si
qua ex fortuna quis cadat, et a quorum caritate di-
vellatur, quae amittat aut amiserit, in quibus malis sit
futurusve sit, exprimatur breviter; cito enim exarescit
lacrima, praesertim in alienis malis; nec quicquam in
amplificatione nimis enucleandum est, minuta est enim
omnis diligentia; hic autem locus grandia requirit. illud 58
iam est iudicii, quo quaque in causa genere utamur au-
gendi: in illis enim causis, quae ad delectationem exor-
nantur, ei loci tractandi sunt, qui movere possunt
exspectationem, admirationem, voluptatem; in cohorta-
tionibus autem bonorum ac malorum enumerationes et
exempla valent plurimum; in iudiciis accusatori fere quae
ad iracundiam, reo plerumque quae ad misericordiam
pertinent; non numquam tamen et accusator misericordiam
movere debet et defensor iracundiam. enumeratio reli- 59
qua est, laudatori numquam, suasori non saepe, accu-
satori saepius quam reo necessaria: huius tempora duo
sunt, si aut memoriae diffidas eorum, apud quos agas,
vel intervallo temporis vel longitudine orationis; aut fre-
quentatis firmamentis orationis et breviter expositis vim
est habitura causa maiorem; reo rarius utendum est, 60
quod ponenda sunt contraria, quorum dissolutio in bre-
vitate non lucebit, aculei pungent. sed erit in enume-

ratione vitandum, ne ostentatio memoriae suscepta vi-
deatur esse puerilis: id effugiet qui non omnia minima
repetet, sed brevi singula attingens pondera rerum ipsa
comprehendet.

18 61 C. F. Quoniam et de ipso oratore et de oratione
dixisti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extre-
mum proposuisti, quaestionis locum. C. P. duo sunt,
ut initio dixi, quaestionum genera, quorum alterum fini-
tum temporibus et personis causam appello, alterum in-
finitum nullis neque personis neque temporibus notatum
propositum voco: sed est propositum latior quasi pars
causae [quaedam et controversiae]; inest enim infinitum
62 in definito et ad illud tamen referuntur omnia. quam
ob rem prius de proposito dicamus: cuius genera sunt
duo, cognitionis alterum; eius scientia est finis, ut, ve-
rine sint sensus: alterum actionis; quod refertur ad effi-
ciendum quid, ut, si quaeratur quibus officiis amicitia
quaerenda sit. rursus superioris genera sunt tria: sit
necne sit, quid sit, quale sit. sit necne sit, ut ius in na-
turane sit an in more; quid autem sit, sic: sitne ius id,
quod maiori parti sit utile; quale autem sit, sic: iuste
63 vivere sit necne utile. actionis autem duo sunt genera:
unum, ad persequendum aliquid aut declinandum, ut,
quibus rebus adipisci gloriam possis aut quo modo invi-
dia vitetur; alterum, quod ad aliquam commoditatem
usumque refertur, ut, quem ad modum sit res publica
administranda aut quem ad modum in paupertate viven-
64 dum. rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi, sit
necne sit aut fuerit futurumve sit, quaeritur, unum genus
est quaestionis, possitne aliquid effici, ut cum quaeritur
ecquisnam perfecte sapiens esse possit; alterum, quem
ad modum quidque fiat, ut quonam pacto virtus paria-
tur, naturane an ratione an usu? cuius generis omnes
sunt, in quibus, ut in obscuris naturalibusque quaestio-
19 65 nibus, causae rationesque rerum explicantur. illius au-
tem generis, in quo quid sit id, de quo agitur, quaeritur,
duo sunt genera: quorum in altero disputandum est
aliud an idem sit, ut pertinacia et perseverantia; in
altero autem descriptio generis alicuius et quasi imago
est exprimenda, ut qualis sit avarus aut qui sit super-

bus. tertio autem in genere, in quo quale sit quaeritur, 66
aut de honestate aut de utilitate aut de aequitate dicendum est: de honestate sic, ut honestumne sit pro amico periculum aut invidiam subire; de utilitate autem sic, ut sitne utile in re publica administranda versari; de aequitate autem sic, ut sitne aequum amicos cognatis anteferre. atque in hoc eodem genere, in quo quale sit quaeritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus; non enim simpliciter solum quaeritur quid honestum sit, quid utile, quid aequum, sed etiam ex comparatione quid honestius, quid utilius, quid aequius, atque etiam quid honestissimum, quid utilissimum, quid aequissimum; cuius generis illa sunt, quae praestantissima sit dignitas vitae. atque ea quidem, quae dixi, cognitionis sunt
omnia: restant actionis: cuius alterum est praecipiendi 67
genus, quod ad rationem officii pertinet, ut quem ad modum colendi sint parentes; alterum autem ad sedandos animos et oratione sanandos, ut in consolandis maeroribus, ut in iracundia comprimenda aut in timore demendo aut in cupiditate minuenda. cui quidem generi contrarium est disputandi genus ad eosdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione saepe faciendum est, vel gignendos vel concitandos. atque haec fere
partitio est consultationum. C. F. cognovi, sed quae 20
sit ratio in his inveniendi et disponendi requiro. C. P. 68
quid, tu aliamne censes et non eandem, quae est exposita, ut ex eisdem locis ad fidem et ad inveniendum ducantur omnia? conlocandi autem quae est exposita in aliis ratio, eadem huc transferetur.

C. F. Cognita igitur omni distributione propositorum, causarum nobis genera et praecepta restant. C. P. ad-
modum: et earum quidem forma duplex est: quarum 69
altera delectationem sectatur aurium; alterius, ut obtineat, probet et efficiat quod agit, omnis est suscepta contentio. itaque illud superius exornatio dicitur; quod cum latum genus esse potest saneque varium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros viros suscipimus et ad improbos vituperandos. genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum aut utilius civitatibus esse possit aut in quo magis orator in cognitione

virtutum vitiorumque versetur. reliquum autem genus causarum aut in provisione posteri temporis aut in praeteriti disceptatione versatur; quorum alterum deliberationis
70 est, alterum iudicii; ex qua partitione tria genera causarum exstiterunt: unum, quod a meliore parte laudationis est appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum. quam ob rem de primo primum, si placet, disputemus. C. F. mihi vero placet.

21 C. P. Ac laudandi vituperandique rationes, quae non ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste vivendum valent, exponam breviter atque a principiis exor-
71 diar et laudandi et vituperandi. omnia enim sunt profecto laudanda, quae coniuncta cum virtute sunt, et quae cum vitiis, vituperanda; quam ob rem finis alterius est honestas, alterius turpitudo. conficitur autem genus hoc dictionis narrandis exponendisque factis sine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis quam ad fidem faciendam aut confirmandam adcommodate. non enim dubia firmantur, sed ea, quae certa aut pro certis posita sunt, augentur; quam ob rem ex eis, quae ante dicta sunt, et narrandi et augendi praecepta
72 repetentur. et quoniam in his causis omnis ratio fere ad voluptatem auditoris et ad delectationem refertur, utendum erit in eis [in oratione] et singulorum verborum insignibus, quae habent plurimum suavitatis; id fit, si factis verbis aut vetustis aut translatis frequenter utamur, et ipsa constructione verborum, ut paria paribus et similia similibus saepe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circumscripta numerose, non ad similitudinem versuum, sed ad explendum aurium sensum apto quodam
73 quasi verborum modo. adhibendaque frequentius etiam illa ornamenta rerum sunt, sive quae admirabilia et nec opinata sive significata monstris, prodigiis, oraculis, sive quae videbuntur ei, de quo agemus, accidisse divina atque fatalia. omnis enim exspectatio eius, qui audit, et admiratio et improvisi exitus habent aliquam in audiendo
22 74 voluptatem. sed quoniam tribus in generibus bona malave versantur, externis, corporis et animi, prima sint externa, quae ducantur a genere; quo breviter modiceque laudato aut, si erit infame, praetermisso, si humile,

vel praeterito vel ad augendam eius, quem laudes, glo-
riam tracto, deinceps, si res patietur, de fortunis erit
facultatibusque dicendum; postea de corporis bonis; in
quibus quidem, quia virtutem maxime significat, facil-
lime forma laudatur. deinde est ad facta veniendum, 75
quorum conlocatio triplex est: aut enim temporum ser-
vandus ordo est aut in primis recentissimum quodque
dicendum aut multa et varia facta in propria virtutum
genera sunt digerenda. sed hic locus virtutum atque
vitiorum latissime patens ex multis et variis disputa-
tionibus nunc in quandam angustam et brevem conclu-
detur. est igitur vis virtutis duplex: aut enim scientia 76
cernitur virtus aut actione; nam quae prudentia, quae
calliditas quaeque gravissimo nomine sapientia appella-
tur, haec scientia pollet una, quae vero moderandis cupi-
ditatibus regendisque animi motibus laudatur, eius est
munus in agendo; cui temperantiae nomen est. atque
illa prudentia in suis rebus domestica, in publicis civilis
appellari solet; temperantia autem in suas itidem res et 77
in communis distributa est duobusque modis in rebus
commodis discernitur, et ea quae absunt non expetendo
et ab eis quae in potestate sunt abstinendo; in rebus [au-
tem] incommodis est itidem duplex: nam quae venien-
tibus malis obstat, fortitudo, quae quod iam adest tolerat
et perfert, patientia nominatur; quae autem haec uno
genere complectitur, magnitudo animi dicitur; cuius est
liberalitas in usu pecuniae, simulque altitudo animi in
capiendis incommodis et maxime iniuriis; et omne, quod
est eius generis [grave, sedatum, non turbulentum]. in 78
communione autem quae posita pars est, iustitia dicitur,
eaque erga deos religio, erga parentes pietas, [volgo
autem bonitas,] creditis in rebus fides, in moderatione
animadvertendi lenitas, amicitia in benevolentia nomina-
tur. atque hae quidem virtutes cernuntur in agendo; 23
sunt autem aliae quasi ministrae comitesque sapientiae;
quarum altera, quae sint in disputando vera atque falsa
quibusque positis quid sequatur, distinguit et iudicat;
quae virtus omnis in ratione scientiaque disputandi sita
est; altera autem oratoria.; nihil est enim aliud eloquen- 79
tia nisi copiose loquens sapientia; quae ex eodem hausta

genere, quo illa, quae in disputando est, uberior est at-
que latior et ad motus animorum volgique sensus adcom-
modatior. custos vero virtutum omnium dedecus fu-
giens laudemque maxime consequens verecundia est. at-
que hi quidem sunt fere quasi quidam habitus animi sic
adfecti et constituti, ut sint singuli inter se proprio vir-
tutis genere distincti; a quibus ut quaeque res gesta
est, ita sit honesta necesse est summeque laudabilis.
80 sunt autem alii quidam ficti animi habitus et ad virtu-
tem quasi praeculti et praeparati rectis studiis et artibus,
ut in suis rebus *sunt* studia litterarum, ut numerorum ac
sonorum, ut mensurae, ut siderum, ut equorum, ut ve-
nandi, ut armorum; in communibus propensiora studia
in aliquo genere virtutis praecipue colendo aut divinis
rebus serviendo aut parentibus, amicis, hospitibus prae-
cipue atque insigniter diligendis; atque haec quidem vir-
81 tutum. vitiorum autem sunt genera contraria. cernenda
autem sunt diligenter, ne fallant ea nos vitia, quae vir-
tutem videntur imitari; nam et prudentiam malitia et
temperantiam immanitas in voluptatibus aspernandis et
magnitudinem animi superbia in nimis extollendis et de-
spicientia in contemnendis honoribus et liberalitatem effu-
sio et fortitudinem audacia imitatur et patientiam duritia
[inanis] et iustitiam acerbitas et religionem superstitio et
lenitatem mollitia animi et verecundiam timiditas et il-
lam disputandi prudentiam concertatio captatioque ver-
borum et hanc oratoriam vim inanis quaedam profluentia
loquendi; studiis autem bonis similia videntur ea, quae
82 sunt in eodem genere nimia. quam ob rem omnis vis
laudandi vituperandique ex his sumetur virtutum vitio-
rumque partibus; sed in toto quasi contextu orationis
haec erunt inlustranda maxime, quem ad modum quis-
que generatus, quem ad modum educatus, quem ad mo-
dum institutus moratusque fuerit; et, si quid cui magnum
aut incredibile acciderit, maximeque si id divinitus ac-
cidisse potuerit videri; tum quae quisque senserit, dixe-
rit, gesserit, ad ea, quae proposita sunt, virtutum ge-
nera adcommodabuntur, ex illisque [eisdem] inveniendi
locis causae rerum et eventus et consequentia requiren-
tur. neque vero mors eorum, quorum vita laudabitur,

silentio praeteriri debebit, si modo quid erit animadvertendum aut in ipso genere mortis aut in eis rebus, quae post mortem erunt consecutae.

C. F. Accepi ista didicique breviter non solum quem 24 83
ad modum laudarem alterum, sed etiam quem ad modum eniterer, ut possem iure ipse laudari. videamus igitur deinceps in sententia dicenda quam viam et quae praecepta teneamus. C. P. est igitur in deliberando finis utilitas, ad quem ita referantur omnia in consilio dando sententiaque dicenda, ut illa prima sint suasori aut dissuasori videnda, quid aut possit fieri aut non possit et quid aut necesse sit aut non necesse. nam et, si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quamvis utile sit; et, si quid necesse est — necesse autem id est, sine quo salvi liberive esse non possumus — id est reliquis et honestatibus in civili ratione et commodis anteponendum. cum autem quaeritur quid fieri possit, videndum 84
etiam est quam facile possit; nam quae perdifficilia sunt, perinde habenda saepe sunt ac si effici non possint; et cum de necessitate attendemus, etiamsi non necessarium aliquid videbitur, videndum tamen erit quam sit id magnum; quod enim permagni interest, pro necessario saepe habetur. itaque cum constet hoc genus causarum 85
ex suasione et dissuasione, suasori proponitur simplex ratio: 'si et utile est et fieri potest, fiat;' dissuasori duplex: una, 'si non utile est, ne fiat;' altera, 'si fieri non potest, ne suscipiatur.' si suasori utrumque docendum est, dissuasori alterum infirmare sat est. qua re quon- 86
iam in his versatur omne consilium duobus, de utilitate ante dicamus, quae in discernendis bonis malisque versatur. bonorum autem partim necessaria sunt, ut vita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parentes; partim non necessaria; [quorum alia sunt per se expetenda, ut ea, quae sita sunt in officiis atque virtutibus; alia, quod aliquid commodi efficiunt, ut opes et copiae.] eorum autem [quae propter se expetuntur,] 87
partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur: honestate ea, quae proficiscuntur ab eis virtutibus, de quibus paulo ante est dictum, quae sunt laudabilia ipsa per sese; commoditate autem aliqua, quae sunt

in corporis aut in fortunae bonis expetenda; quorum
alia sunt quasi quodam modo cum honestate coniuncta,
ut honos, ut gloria; alia diversa, ut vires, forma, vale-
25 tudo, nobilitas, divitiae, clientelae. est etiam quaedam
88 quasi materies subiecta honestati, quae maxime specta-
tur in amicitiis; amicitiae autem caritate et amore cer-
nuntur; nam cum deorum tum parentum patriaeque cul-
tus eorumque hominum, qui aut sapientia aut opibus
excellunt, ad caritatem referri solet; coniuges autem et
liberi et fratres et alii, quos usus familiaritasque con-
iunxit, quamquam etiam caritate ipsa, tamen amore ma-
xime continentur. in his igitur rebus cum bona sint,
89 facile est intellectu quae sint contraria. quodsi semper
optima tenere possemus, haud sane, quoniam quidem
ea perspicua sunt, consilio multum egeremus: sed quia
temporibus, quae vim habent maximam, persaepe evenit,
ut utilitas cum honestate certet, earumque rerum conten-
tio plerumque deliberationes efficit, ne aut opportuna
propter dignitatem aut honesta propter utilitatem relin-
quantur, ad hanc difficultatem explicandam praecepta
90 referamus. et quoniam non ad veritatem solum, sed
etiam ad opiniones eorum, qui audiunt, adcommodanda
est oratio, hoc primum intellegamus, hominum esse duo
genera, alterum indoctum et agreste, quod anteferat sem-
per utilitatem honestati, alterum humanum et politum,
quod rebus omnibus dignitatem anteponat: itaque huic
generi laus, honos, gloria, fides, iustitia omnisque vir-
tus, illi autem alteri quaestus, emolumentum fructusque
proponitur; atque etiam voluptas, quae maxime est ini-
mica virtuti bonique naturam fallaciter imitando adul-
terat, quam immanissimus quisque acerrime sequitur,
neque solum honestis rebus, sed etiam necessariis ante-
ponit, in suadendo, cum ei generi hominum consilium
26 des, saepe sane laudanda est. et illud videndum est
91 quanto magis homines mala fugiant, quam sequantur
bona; nam neque honesta tam expetunt quam devitant
turpia. quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem,
quis ullum decus tam umquam expetivit, quam ignomi-
niam, infamiam, contumeliam, dedecus fugit? quarum
rerum dolor est gravis testis genus hominum ad hone-

statem natum malo cultu pravisque opinionibus esse corruptum. qua re in cohortando atque suadendo propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus, qui bona consequi malaque vitare possimus; sed apud homines 92
bene institutos plurimum de laude et de honestate dicemus, maximeque ea genera virtutum tractabimus, quae in communi hominum utilitate tuenda augendaque versantur; sin apud indoctos imperitosque dicemus, fructus, emolumenta, voluptates vitationesque dolorum proferantur; addantur etiam contumeliae atque ignominiae: nemo est enim tam agrestis, quem non, si ipsa honestas minus, contumelia tamen et dedecus magno opere moveat. qua re quid ad utilitatem spectet, ex eis, quae dicta sunt, reperietur; quid autem possit effici necne possit, in quo 93
etiam quam facile possit quamque expediat quaeri solet, maxime ex causis eis, quae quamque rem efficiant, est videndum. causarum autem genera sunt plura; nam sunt aliae, quae ipsae conficiunt; aliae, quae vim ad conficiendum aliquam adferunt: itaque illae superiores conficientes vocentur; hae reliquae ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. conficiens autem 94
causa alia est absoluta et perfecta per se, alia ad aliquid adiuvans et efficiendi socia quaedam; cuius generis vis varia est et saepe aut maior aut minor, ut etiam illa, quae maximam vim habet, sola saepe causa dicatur. sunt autem aliae causae, quae aut propter principium aut propter exitum conficientes vocantur; cum autem quaeritur, quid sit optimum factu, aut utilitas aut spes efficiendi ad adsentiendum impellit animos. et quoniam 27
de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. 95
quo toto genere quibuscum et contra quos, quo tempore aut quo loco aut quibus facultatibus armorum, pecuniae, sociorum earumve rerum, quae ad quamque rem efficiendam pertinent, possimus uti, requirendum est; neque solum ea sunt, quae nobis suppetant, sed etiam illa, quae adversentur, videnda; et, si ex contentione procliviora erunt nostra, non solum effici posse, quae suademus, erit persuadendum, sed curandum etiam, ut illa facilia, proclivia, iucunda videantur; dissuadentibus autem aut utilitas labefactanda est aut efficiendi difficulta-

tes efferendae, neque aliis ex praeceptis, sed eisdem ex
96 suasionis locis. uterque vero ad augendum habeat
exemplorum aut recentium, quo notiora sint, aut veterum, quo plus auctoritatis habeant, copiam; maximeque
sit in hoc genere meditatus, ut possit vel utilia ac necessaria saepe honestis vel haec illis anteferre. ad commovendos autem animos maxime proficient, si incitandi
erunt, eius modi sententiae, quae aut ad explendas cupiditates aut ad odium satiandum aut ad ulciscendas
iniurias pertinebunt; sin autem reprimendi, de incerto
statu fortunae dubiisque eventis rerum futurarum et de
retinendis suis fortunis, si erunt secundae; sin autem
adversae, de periculo commonendi. atque hi quidem sunt
97 perorationis loci. principia autem in sententiis dicendis
brevia esse debebunt; non enim supplex ut ad iudicem
venit orator, sed hortator atque auctor; qua re proponere qua mente dicat, quid velit, quibus de rebus dicturus sit debet hortarique ad se breviter dicentem audiendum. tota autem oratio simplex et gravis et sententiis
debet ornatior esse quam verbis.

28
98 C. F. Cognovi iam laudationis et suasionis locos;
nunc quae iudiciis adcommodata sint, exspecto; idque
nobis genus restare unum puto. C. P. recte intellegis;
atque eius quidem generis finis est aequitas; quae non
simpliciter spectatur, sed ex comparatione non numquam, ut, cum de verissimo accusatore disceptatur, aut
cum hereditatis sine lege aut sine testamento petitur
possessio: in quibus causis quid aequius aequissimumve
sit quaeritur; quas ad causas facultas petitur argumentationum ex eis, de quibus mox dicetur, aequitatis locis.
99 atque etiam ante iudicium de constituendo ipso iudicio
solet esse contentio, cum aut sitne actio illi, qui agit,
aut iamne sit aut num iam esse desierit aut illane lege,
hisne verbis sit actio quaeritur; quae etiamsi ante quam
res in iudicium venit aut concertata aut diiudicata aut
confecta [non] sunt, tamen in ipsis iudiciis permagnum
saepe habent pondus, cum ita dicitur: 'plus petisti; sero
petisti; non fuit tua petitio; non a me, non hac lege,
100 non his verbis, non hoc iudicio.' quarum causarum genus est positum in iure civili, quod est in privatarum

[ac publicarum] rerum lege aut more positum; cuius
scientia neglecta ab oratoribus plerisque nobis ad dicen-
dum necessaria videtur. qua re de constituendis actioni-
bus, capiendis subeundisque iudiciis, de excipienda ini-
quitate actionis, de comparanda aequitate, quod ea fere
generis eius sunt, ut, quamquam in ipsum iudicium
saepe delabantur, tamen ante iudicium tractanda videan-
tur, paulum ea separo a iudiciis tempore magis agendi
quam dissimilitudine generis; nam omnia, quae de iure
civili aut de aequo et bono disceptantur, cadunt in eam
formam causarum, in qua quale quid sit ambigitur, de
qua dicturi sumus, quae in aequitate et iure maxime
consistit. in omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex 29 101
quibus unus aliquis capiendus est, si pluris non queas,
ad resistendum: nam aut ita consistendum est, ut id,
quod obicitur, factum neges, aut illud, quod factum
fateare, neges eam vim habere atque id esse, quod
adversarius criminetur, aut, si neque de facto neque de
facti appellatione ambigi potest, id, quod arguare, ne-
ges tale esse quale ille dicat et rectum esse quod feceris
concedendumve defendas. ita primus ille status et quasi 102
conflictio cum adversario coniectura quadam, secundus
autem definitione atque [descriptione aut] informatione
verbi, tertius aequi et veri et [recti et] humani ad ignos-
cendum disputatione tractandus est. et quoniam sem-
per is, qui defendit, non solum resistat oportet aliquo
certo statu aut infitiando aut definiendo aut aequitate
opponenda, sed etiam rationem subiciat recusationis suae,
primus ille status rationem habet iniqui criminis ipsam
negationem infitiationemque facti; secundus, quod non
sit in re, quod ab adversario ponatur in verbo; tertius,
quod id recte factum esse defendat, quod sine ulla no-
minis controversia factum fateatur: deinde uni cuique 103
rationi opponendum est ab accusatore id, quod si non
esset in accusatione, causa omnino esse non posset: ita-
que ea, quae sic referuntur, continentia causarum vocan-
tur, quamquam non ea magis, quae contra rationes de-
fensionis adferuntur, quam ipsae defensionis rationes
continent causas; sed distinguendi gratia rationem ap-
pellemus eam, quae adfertur ab reo ad recusandum de-

pellendi criminis causa, quae nisi esset, quod defenderet non haberet; firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare
30 non potest. ex rationis autem et [ex] firmamenti con-
101 flictione et quasi concursu quaestio quaedam exoritur, quam disceptationem voco; in qua quid veniat in iudicium et de quo disceptetur quaeri solet. nam prima adversariorum contentio diffusam habet quaestionem, ut in coniectura: ceperitne pecunias Decius; in definitione: minueritne maiestatem Norbanus; in aequitate: iurene occiderit Opimius Gracchum. haec, quae primam contentionem habent ex arguendo et resistendo, lata et, ut dixi, diffusa sunt: rationum et firmamentorum contentio adducit in angustum disceptationem. ea in coniectura nulla est, nemo enim eius, quod negat factum, rationem aut potest aut debet aut solet reddere, itaque in his causis eadem et prima quaestio et disceptatio extrema est;
105 in illis autem, ubi ita dicitur: 'non minuit maiestatem, quod egit de Caepione turbulentius: populi enim Romani dolor iustus vim illam excitavit, non tribuni actio; maiestas autem, quoniam est magnitudo quaedam populi Romani in eius potestate ac iure retinendo, aucta potius est quam deminuta;' et ubi ita refertur: 'maiestas est in imperii atque in nominis populi Romani dignitate, quam minuit is, qui per vim multitudinis rem ad seditionem vocavit,' exsistit illa disceptatio: minueritne maiestatem, qui voluntate populi Romani rem gratam et
106 aequam per vim egerit. in eis autem causis, ubi aliquid recte factum aut concedendum esse [factum] defenditur, cum est facti subiecta ratio, sicut ab Opimio: 'iure feci, salutis omnium et conservandae rei publicae causa;' relatumque ab Decio est: 'ne sceleratissimum quidem civem sine iudicio iure ullo necare potuisti;' oritur illa disceptatio: potueritne recte salutis rei publicae causa civem eversorem civitatis indemnatum necare? ita disceptationes eae, quae in eis controversiis oriuntur, quae sunt certis personis ac temporibus notatae, fiunt rursus infinitae detractis personis et temporibus et rursum ad consultationum formam rationemque revocantur.
31
107 sed in gravissimis firmamentis etiam illa ponenda sunt,

si quae ex scripto legis aut testamenti aut verborum ipsius iudicii aut alicuius stipulationis aut cautionis opponuntur defensioni contraria. ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit, quae coniectura continentur; quod enim factum negatur, id coargui scripto non potest; ne in definitionem quidem venit genere scripti ipsius; nam etiamsi verbum aliquod ex scripto definiendum est quam vim habeat, ut, cum ex testamentis quid sit penus aut cum ex lege praedii quaeritur, quae sint ruta caesa, non scripti genus, sed verbi interpretatio controversiam parit. cum autem aut plura significantur scripto propter 108
verbi aut verborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contra dicat, eo trahere scripti significationem, quo expediat ac velit; aut, si ambigue scriptum non sit, vel a verbis voluntatem et sententiam scriptoris abducere vel alio se eadem de re contrarie scripto defendere, tum disceptatio ex scripti contentione exsistit, ut in ambiguis disceptetur quid maxime significetur, in scripti sententiaeque contentione utrum potius iudex sequatur, in contrariis scriptis utrum magis sit comprobandum. discepta- 109
tio autem cum est constituta, propositum esse debet oratori, quo omnes argumentationes repetitae ex inveniendi locis coiciantur; quod quamquam satis est ei, qui videt quid in quoque loco lateat quique illos locos tamquam thesauros aliquos argumentorum notatos habet, tamen ea, quae sunt certarum causarum propria, tangemus.

In coniectura igitur, cum est in infitiando reus, accu- 32 110
satori haec prima duo sunt — sed accusatorem pro omni actore et petitore appello; possunt enim etiam sine accusatione in causis haec eadem controversiarum genera versari — sed haec duo sunt ei prima, causa et eventus. causam appello rationem efficiendi, eventum id, quod est effectum; atque ipsa quidem partitio causarum paulo ante in suasionis locis distributa est. quae enim in 111
consilio capiendo futuri temporis praecipiebantur, quam ob rem aut utilitatem viderentur habitura aut efficiendi facultatem, eadem, qui de facto argumentabitur, conligere debebit, quam ob rem et utilia illi, quem arguet, fuisse et ab eo effici potuisse demonstret. uti-

litatis coniectura movetur, si illud, quod arguitur, aut
spe bonorum aut malorum metu fecisse dicitur; quod
fit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponun-
112 tur. spectantur etiam ad causam facti motus animorum,
si ira recens, si odium vetus, si ulciscendi studium, si
iniuriae dolor, si honoris, si gloriae, si imperii, si pe-
cuniae cupiditas, si periculi timor, si aes alienum,
si angustiae rei familiaris, si audax, si levis, si crude-
lis, si impotens, si incautus, si insipiens, si amans,
si commota mente, si vinolentus, si cum spe efficiendi,
si cum opinione celandi aut, si patefactum esset, depel-
lendi criminis vel perrumpendi periculi vel in longin-
quum tempus differendi; aut si iudicii poena levior quam
facti praemium; aut si facinoris voluptas maior quam
113 damnationis dolor. his enim fere rebus facti suspitio
confirmatur, cum et voluntatis in reo causae reperiuntur
et facultatis. in voluntate autem utilitas ex adeptione
alicuius commodi vitationeque alicuius incommodi quae-
ritur, ut aut spes aut metus impulisse videatur aut ali-
quis repentinus animi motus, qui etiam citius in fraudem
quam ratio utilitatis impellit. [quam ob rem] haec sint
114 dicta de causa. C. F. teneo, et quaero qui sint illi
33 eventus, quos ex causis effici dixisti. C. P. consequen-
tia quaedam signa praeteriti et quasi impressa facti vesti-
gia; quae quidem vel maxime suspitionem movent et
sunt quasi tacita criminum testimonia atque hoc quidem
graviora, quod causae communiter videntur insimulare
et arguere omnis posse, quorum modo interfuit aliquid,
haec proprie attingunt eos ipsos, qui arguuntur, ut te-
lum, ut vestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid,
quod ablatum ereptumve videatur, ut responsum incon-
stanter, ut haesitatum, ut titubatum, ut cum aliquo visus,
ex quo suspitio oriatur, ut eo ipso in loco visus, in quo
facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum aut obsigna-
tum aut depositum quippiam: haec enim talia sunt, quae
aut in re ipsa aut etiam ante quam factum est aut postea
115 suspitiosum crimen efficiant: quae si non erunt, tamen
causis ipsis et efficiendi facultatibus niti oportebit, ad-
iuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam
amentem, ut indicia facti aut effugere aut occultare non

posset, ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret.
communis ille contra locus, audaciam temeritati, non
prudentiae esse coniunctam. sequitur autem ille locus 116
ad augendum, non esse exspectandum, dum fateatur;
argumentis peccata convinci; et hic etiam exempla ponen-
tur. atque haec quidem de argumentis. sin autem erit 34 117
etiam testium facultas, primum genus erit ipsum laudan-
dum dicendumque, ne argumentis teneretur reus, ipsum
sua cautione effecisse, testis effugere non potuisse; deinde
singuli laudentur; quae autem essent laudabilia dictum
est; deinde argumento etiam firmo, quia tamen saepe
falsum sit, posse recte non credi; viro bono et firmo
sine vitio iudicis non posse non credi; atque etiam, si
obscuri testes erunt aut tenues, dicendum erit non esse
ex fortuna fidem ponderandam aut eos esse huius rei
locupletissimos testis, qui id, quo de agatur, facillime
scire possint. sin quaestiones habitae aut postulatio, ut
habeantur, causam adiuvabunt, confirmandum primum
genus quaestionum [erit]; dicendum de vi doloris, de
opinione maiorum, qui rem totam, nisi probassent, certe
repudiassent; de institutis Atheniensium, Rhodiorum, 118
doctissimorum hominum, apud quos etiam — id quod
acerbissimum est — liberi civesque torquentur, de no-
strorum etiam prudentissimorum hominum institutis, qui
cum in dominos de servis quaeri noluissent, tamen de
incestu et coniuratione, quae facta me consule est, quae-
rendum putaverunt; inridenda etiam disputatio est, qua
solent uti ad infirmandas quaestiones, et meditata pueri-
lisque dicenda; tum facienda fides diligenter esse et sine
cupiditate quaesitum dictaque quaestionis argumentis et
coniectura ponderanda. atque haec accusationis fere
membra sunt; defensionis autem primum infirmatio cau- 35 119
sarum, aut non fuisse aut non tantas aut non sibi soli
aut commodius potuisse idem consequi, aut non eis se esse
moribus, non ea vita, aut nullos animi motus aut non
tam impotentis fuisse. facultatum autem infirmatione
utetur, si aut viris aut animum aut copias aut opes
afuisse demonstrabit, aut alienum tempus aut locum non
idoneum aut multos arbitros, quorum crederet nemini,
aut non se tam apertum, ut id susciperet, quod occul-

tare non posset, neque tam amentem, ut poenas ac iudi-
120 cia contemneret. consequentia autem diluet exponendo
non esse illa certa indicia facti, quae etiam nullo ad-
misso consequi possent, consistetque in singulis et ea
aut eorum, quae ipse facta esse dicet, propria esse de-
fendet potius quam criminis, aut, si sibi cum accusatore
communia essent, pro periculo potius quam contra salu-
tem valere debere; testiumque et quaestionum genus
universum et quoad poterit in singulis ex reprehensionis
121 locis, de quibus ante dictum est, refellet. harum cau-
sarum principia suspitiosa ad acerbitatem ab accusatore
ponentur, denuntiabiturque commune insidiarum pericu-
lum excitabunturque animi, ut attendant; ab reo autem
querella conflati criminis conlectarumque suspitionum et
accusatoris insidiae et item commune periculum profere-
tur animique ad misericordiam adlicientur et modice
benevolentia iudicum conligetur. narratio autem accu-
satoris erit quasi membratim gesti negotii suspitiosa
explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defen-
sionibus; defensori aut praeteritis aut obscuratis suspitio-
num argumentis, rerum ipsarum eventus erunt casusque
122 narrandi. in confirmandis autem nostris argumentationi-
bus infirmandisque contrariis saepe erunt accusatori
motus animorum incitandi, reo mitigandi. atque haec
quidem utrique maxime in peroratione facienda: alteri
frequentatione argumentorum et coacervatione universa;
alteri, si plane causam redarguendo explicarit, enu-
meratione, ut quidque diluerit, et miseratione ad ex-
tremum.

36 123 C. F. Scire mihi iam videor quem ad modum con-
iectura tractanda sit: nunc de definitione audiamus. C.
P. communia dantur in isto genere accusatori defensori-
que praecepta; uter enim definiendo describendoque
verbo magis ad sensum iudicis opinionemque penetrarit
et uter ad communem verbi vim et ad eam praeceptio-
nem, quam inchoatam habebunt in animis ei, qui au-
dient, magis et propius accesserit, is vincat necesse
124 est; non enim argumentando tractatur hoc genus, sed
tamquam explicando excutiendoque verbo, ut, si in reo
pecunia absoluto rursusque revocato praevaricationem

accusator esse definiat omnem iudicii corruptelam ab reo,
defensor autem non omnem, sed tantum modo accusa-
toris corruptelam ab reo, sit ergo haec contentio prima
verborum, in qua, etiamsi propius accedat ad consue-
tudinem mentemque sermonis defensoris definitio, tamen
accusator sententia legis nititur; negat enim probari 125
oportere eos, qui leges scripserint, ne ratum haberetur
iudicium, si totum corruptum sit, si unus accusator *non*
corruptus sit, non rescindere; nititur aequitate, utilitate,
e qua scribenda lex sit, quaeque tum complecterentur in
iudiciis corruptis, ea verbo uno praevaricationis com-
prehendisse dicit; defensor autem testatur consuetudi- 126
nem sermonis verbique vim ex contrario repetit quasi
converso accusatore, cui contrarium est nomen prae-
varicatoris; ex consequentibus, quod ea littera de accu-
satore soleat dari iudici; ex nomine ipso, quod significat
eum, qui in contrariis causis quasi vare positus esse vi-
deatur. sed huic tamen ipsi confugiendum est ad aequi-
tatis locos, ad rerum iudicatarum auctoritatem adfinem
aliquam periculi; communeque sit hoc praeceptum, ut
cum uterque definierit quam maxime potuerit ad commu-
nem sensum vimque verbi, tum similibus exemplisque
eorum, qui ita locuti sint, suam definitionem sententiam-
que confirmet. atque accusatori sit in hoc genere cau- 127
sarum locus ille communis, minime esse concedendum,
ut is, qui de re confiteatur, verbi se interpretatione de-
fendat; defensor autem et ea, quam proprosui, aequitate
nitatur et, ea cum secum faciat, non re, sed deprava-
tione verbi se urgeri queratur; quo in genere percen-
sere poterit plerosque inveniendi locos; nam et similibus
utetur et contrariis et consequentibus quamquam uter-
que, tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequen-
tioribus. amplificandi autem causa, quae aut cum de- 128
gredientur a causa, dici solent, aut cum perorabunt, haec
vel ad odium vel ad misericordiam vel ad omni modo
animos iudicum movendos ex eis, quae sunt ante posita,
sumentur, si modo rerum magnitudo hominumve aut in-
vidia aut dignitas postulabit.

C. F. Habeo ista; nunc ea, quae, cum quale sit 37 129
quidpiam disceptatur, quaeri ex utraque parte deceat ve-

lim audire. C. P. confitentur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprehenduntur; sed quoniam iure se fecisse dicunt, iuris est omnis ratio nobis explicanda. quod dividitur in duas primas partis, naturam atque legem, et utriusque generis vis in divinum et humanum ius est distributa; quorum aequitatis
130 est unum, alterum religionis. aequitatis autem vis est duplex: cuius altera directo veri et iusti et, ut dicitur, aequi et boni ratione defenditur; altera ad vicissitudinem referendae gratiae pertinet; quod in beneficio gratia, in iniuria poenitio nominatur. atque haec communia sunt naturae atque legis; sed propria legis et ea, quae scripta sunt, et ea, quae sine litteris aut gentium iure aut maiorum more retinentur. scriptorum autem privatum aliud est, publicum aliud: publicum lex, senatusconsultum, foedus; privatum tabulae, pactum conventum, stipulatio; quae autem scripta non sunt, ea aut consuetudine aut conventis hominum et quasi consensu obtinentur. atque etiam hoc in primis, ut nostros mores legesque tueamur,
131 quodam modo naturali iure praescriptum est. et quoniam breviter sunt aperti quasi fontes quidam aequitatis, meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea, quae dicenda erunt [in orationibus] de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. si imprudenter aut necessitate aut casu quidpiam fecerit, quod non concederetur eis, qui sua sponte et voluntate fecissent, ad eius facti deprecationem ignoscendi petenda venia est, quae sumetur ex plerisque locis aequitatis. expositum est, ut potui brevissime, de omni controversiarum genere, nisi praeterea tu quid requiris.

38 132 C. F. Illud equidem, quod iam unum restare video, quale sit, cum disceptatio versatur in scriptis. C. P. recte intellegis; isto enim exposito munus promissi omne confecero. sunt igitur ambigui duobus adversariis praecepta communia; uterque enim eam significationem, qua nitetur ipse, dignam scriptoris prudentia esse defendet; uterque id, quod adversarius ex ambigue scripto intellegendum esse dicet, aut absurdum aut inutile aut iniquum aut turpe esse † defendet aut etiam discre-

pare cum ceteris scriptis vel aliorum vel maxime, si
poterit, eiusdem; quamque defendet ipse, eam rem et
sententiam quemvis prudentem et iustum hominem, si
integrum daretur, scripturum fuisse, sed planius; eamque 133
sententiam, quam significari posse dicet, nihil habere aut
captionis aut vitii; contrariam autem si probarit, fore, ut
multa vitiosa, stulta, iniqua, contraria consequantur. cum
autem aliud sensisse scriptor videtur et aliud scripsisse,
qui scripto nitetur, eum, re exposita, recitatione uti oporte-
bit, deinde instare adversario, iterare, renovare, interro-
gare, num aut scriptum neget aut contra factum infitietur;
post iudicem ad vim scripti vocet. hac confirmatione 134
usus amplificet rem lege laudanda audaciamque con-
futet eius, qui cum palam contra fecerit idque fateatur,
adsit tamen factumque defendat; deinde infirmet defen-
sionem, cum adversarius [aliud voluisse,] aliud sensisse
scriptorem, aliud scripsisse dicat, non esse ferendum a
quoquam potius latoris sensum quam a lege explicari.
cur ita scripserit, si ita non senserit? cur, cum ea, quae
plane scripta sint neglexerit, quae nusquam scripta sint
proferat? cur prudentissimos in scribendo viros summae
stultitiae putet esse damnandos? quid impedierit scripto-
rem quo minus exciperet illud, quod adversarius, tam-
quam si exceptum esset, ita se dicat secutum? utetur 135
exemplis eis, quibus idem scriptor, aut, si id non pot-
erit, quibus alii, quod excipiendum putarint, exceperint.
quaerenda etiam ratio est, si qua poterit inveniri, qua
re non sit exceptum: aut iniqua lex aut inutilis futura
dicetur aut alia causa obtemperandi, alia abrogandi; dis-
sentire adversarii vocem atque legis. deinde amplifi-
candi causa de conservandis legibus, de periculo rerum
publicarum atque privatarum cum aliis locis tum in
perorando maxime graviter erit vehementerque dicen-
dum. ille autem, qui se sententia legis et voluntate defen- 39
det, in consilio atque in mente scriptoris, non in verbis 136
ac litteris vim legis positam esse defendet, quodque nihil
exceperit in lege, laudabit, ne deverticula peccatis daren-
tur atque ut ex facto cuiusque iudex legis mentem inter-
pretaretur. deinde erit utendum exemplis, in quibus
omnis aequitas perturbetur, si verbis legum ac non sen-

137 tentiis pareatur. deinde genus eius modi calliditatis et
calumniae retrahetur in odium iudicis cum quadam in-
vidiosa querella; et si incidet imprudentiae causa, quae
non ad delictum, sed ad casum necessitatemve pertineat,
quod genus paulo ante attigimus, erit eisdem aequitatis
sententiis contra acerbitatem verborum deprecandum.
sin scripta inter sese dissentient, tanta series artis est
et sic inter se sunt pleraque conexa et apta, ut, quae
paulo ante praecepta dedimus ambigui quaeque proxime
sententiae et scripti, eadem ad hoc genus causae tertium
138 transferantur; nam quibus locis in ambiguo defendimus
eam significationem, quae nos adiuvat, eisdem in con-
trariis legibus nostra lex defendenda est. deinde est
efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius verba
defendamus; ita quae modo de scripto sententiaque
praecepimus, eadem huc omnia transferemus.

40 139 Expositae tibi omnes sunt oratoriae partitiones, quae
quidem e media illa nostra Academia effloruerunt, ne-
que sine ea aut inveniri aut intellegi aut tractari pos-
sunt; nam et partiri ipsum et definire et ambigui parti-
tiones dividere et argumentorum locos nosse et argumen-
tationem ipsam concludere et videre quae sumenda in ar-
gumentando sint quidque ex eis, quae sumpta sunt, effi-
ciatur, et vera a falsis, veri similia ab incredibilibus
diiudicare et distinguere et aut male sumpta aut male
conclusa reprehendere et eadem vel anguste disserere,
ut dialectici qui appellantur, vel, ut oratorem decet, late
140 expromere, illius exercitationis et subtiliter disputandi
et copiose dicendi artis est. de bonis vero rebus et
malis, aequis iniquis, utilibus inutilibus, honestis tur-
pibus quam potest habere orator sine illis maximarum
rerum artibus facultatem aut copiam? qua re haec tibi
sint, mi Cicero, quae exposui, quasi indicia fontium
illorum; ad quos si nobis eisdem ducibus aliisve per-
veneris, tum et haec ipsa melius et multo maiora alia
cognosces. C. F. ego vero, ac magno quidem studio,
mi pater; multisque ex tuis praeclarissimis muneribus
nullum maius exspecto.

M. TULLII CICERONIS AD C. TREBATIUM TOPICA.

Maiores nos res scribere ingressos, C. Trebati, et 1
eis libris, quos brevi tempore satis multos edidimus, di- 1
gniores e cursu ipso revocavit voluntas tua: cum enim
mecum in Tusculano esses et in bibliotheca separatim
uterque nostrum ad suum studium libellos quos vellet
evolveret, incidisti in Aristotelis Topica quaedam, quae
sunt ab illo pluribus libris explicata; qua inscriptione
commotus continuo a me librorum eorum sententiam re-
quisisti; quam cum tibi exposuissem: disciplinam inve- 2
niendorum argumentorum, ut sine ullo errore ad eam
ratione et via perveniretur ab Aristotele inventam illis
libris contineri, verecunde tu quidem, ut omnia, sed ta-
men facile ut cernerem te ardere studio, mecum ut tibi
illa traderem egisti. cum autem ego te non tam vitandi
laboris mei causa, quam quia tua id interesse arbitrarer,
vel ut eos per te ipse legeres vel ut totam rationem
a doctissimo quodam rhetore acciperes, hortatus essem,
utrumque, ut ex te audiebam, es expertus; sed a libris 3
te obscuritas reiecit; rhetor autem ille magnus haec, ut
opinor, Aristotelia se ignorare respondit: quod quidem
minime sum admiratus eum philosophum rhetori non
esse cognitum, qui ab ipsis philosophis praeter admo-
dum paucos ignoretur; quibus eo minus ignoscendum
est, quod non modo rebus eis, quae ab illo dictae et in-
ventae sunt, adlici debuerunt, sed dicendi quoque incre-
dibili quadam cum copia tum etiam suavitate. non 4
potui igitur tibi saepius hoc roganti et tamen verenti ne
mihi gravis esses — facile enim id cernebam — debere
diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri videretur iniuria;
etenim cum mihi meisque multa saepe scripsisses, veri-

tus sum ne, si ego gravarer, aut ingratum id aut superbum videretur. sed dum fuimus una, tu optimus es
5 testis quam fuerim occupatus; ut autem a te discessi, in Graeciam proficiscens, cum opera mea nec res publica nec amici uterentur nec honeste inter arma versari possem, ne si tuto quidem mihi id liceret, ut veni Veliam tuaque et tuos vidi, admonitus huius aeris alieni nolui deesse ne tacitae quidem flagitationi tuae. itaque haec cum mecum libros non haberem, memoria repetita in ipsa navigatione conscripsi tibique ex itinere misi, ut mea diligentia mandatorum tuorum te quoque, etsi admonitore non eges, ad memoriam nostrarum rerum excitarem. sed iam tempus est ad id, quod instituimus, accedere.

2 6 Cum omnis ratio diligens disserendi duas habeat artis, unam inveniendi, alteram iudicandi, utriusque princeps, ut mihi quidem videtur, Aristoteles fuit; Stoici autem in altera elaboraverunt: iudicandi enim vias diligenter persecuti sunt ea scientia, quam *διαλεκτικὴν* appellant; inveniendi artem, quae *τοπικὴ* dicitur, quaeque et ad usum potior erat et ordine naturae certe prior,
7 totam reliquerunt. nos autem, quoniam in utraque summa utilitas est et utramque, si erit otium, persequi cogitamus, ab ea, quae prior est, ordiemur. ut igitur earum rerum, quae absconditae sunt, demonstrato et notato loco facilis inventio est, sic, cum pervestigare argumentum aliquod volumus, locos nosse debemus; sic enim appellatae ab Aristotele sunt eae quasi sedes,
8 e quibus argumenta promuntur. itaque licet definire locum esse argumenti sedem, argumentum autem rationem, quae rei dubiae faciat fidem. sed ex eis locis, in quibus argumenta inclusa sunt, alii in eo ipso, de quo agitur, haerent, alii adsumuntur extrinsecus: in ipso tum ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex eis rebus, quae quodam modo adfectae sunt ad id, de quo quaeritur; extrinsecus autem ea ducuntur, quae absunt
9 longeque disiuncta sunt. sed ad id totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, quae quasi involutum evolvit id, de quo quaeritur; eius argumenti talis est formula: ius civile est aequitas constituta eis, qui eius-

dem civitatis sunt, ad res suas obtinendas; eius autem aequitatis utilis cognitio est; utilis ergo est iuris civilis
scientia; tum partium enumeratio, quae tractatur hoc 10
modo: si neque censu nec vindicta nec testamento liber factus est, non est liber; neque ulla est earum rerum; non est igitur liber; tum notatio, cum ex verbi vi argumentum aliquod elicitur, hoc modo: cum lex assiduo vindicem assiduum esse iubeat, locupletem iubet locupleti; locuples enim est assiduus, ut ait L. Aelius, ap-
pellatus ab aere dando. ducuntur etiam argumenta ex eis 3
rebus, quae sunt quodam modo adfectae ad id, de quo 11
quaeritur. sed hoc genus in pluris partis distributum est; nam alia coniugata appellamus, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum
aut parium aut minorum. coniugata dicuntur, quae sunt 12
ex verbis generis eiusdem; eiusdem autem generis verba sunt, quae orta ab uno varie commutantur, ut sapiens, sapienter, sapientia. haec verborum coniugatio *συζυγία* dicitur, ex qua huius modi est argumentum: si com-
pascuus ager est, ius est compascere. a genere sic du- 13
citur: quoniam argentum omne mulieri legatum est, non potest ea pecunia, quae numerata domi relicta est, non esse legata; forma enim a genere, quoad suum nomen retinet, numquam seiungitur, numerata autem pecunia
nomen argenti retinet: legata igitur videtur. a forma ge- 14
neris, quam interdum, quo planius accipiatur, partem licet nominare, hoc modo: si ita Fabiae pecunia legata est a viro, si ei viro materfamilias esset, si ea viri in manum non convenerat, nihil debetur: genus est uxor; eius duae formae: una matrumfamilias, eae sunt, quae in manum convenerunt; altera earum, quae tantum modo uxores habentur; qua in parte cum fuerit Fabia, lega-
tum ei non videtur. a similitudine, hoc modo: si aedes 15
eae corruerunt vitiumve fecerunt, quarum usus fructus legatus est, heres restituere non debet nec reficere, non magis quam servum restituere, si is, cuius usus fructus
legatus esset, deperisset. a differentia: non, si uxori 16

vir legavit argentum omne, quod suum esset, idcirco,
quae in nominibus fuerunt, legata sunt, multum enim
differt in arcane positum sit argentum an in tabulis de-
17 beatur. ex contrario autem sic: non debet ea mulier,
cui vir bonorum suorum usum fructum legavit, cellis vi-
nariis et oleariis plenis relictis, putare id ad se perti-
nere; usus enim, non abusus, legatus est: ea sunt inter
4 se contraria. ab adiunctis: si ea mulier testamentum
18 fecit, quae se capite numquam deminuit, non videtur ex
edicto [praetoris] secundum eas tabulas possessio dari:
adiungetur enim, ut secundum servorum, secundum ex-
sulum, secundum puerorum tabulas possessio videatur
19 ex edicto dari. ab antecedentibus autem et consequen-
tibus et repugnantibus hoc modo: ab antecedentibus: si
viri culpa factum est divortium, etsi mulier nuntium re-
20 misit, tamen pro liberis manere nihil oportet. a conse-
quentibus: si mulier, cum fuisset nupta cum eo, quicum
conubium non esset, nuntium remisit, quoniam, qui nati
sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil
21 oportet. a repugnantibus: si paterfamilias uxori ancilla-
rum usum fructum legavit a filio neque a secundo he-
rede legavit, mortuo filio mulier usum fructum non amit-
tit; quod enim semel testamento alicui datum est, id ab
eo invito, cui datum est, auferri non potest; pugnat
22 enim recte accipere et invitum reddere. ab efficientibus
rebus hoc modo: omnibus est ius parietem directum ad
parietem communem adiungere vel solidum vel fornica-
tum; sed qui in pariete communi demoliendo damni in-
fecti promiserit, non debebit praestare, quod fornix vitii
fecerit; non enim eius [parietis] vitio, qui demolitus est,
damnum factum est, sed eius operis vitio, quod ita aedi-
23 ficatum est, ut suspendi non possit. ab effectis rebus
hoc modo: cum mulier viro in manum convenit, omnia,
quae mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine. ex com-
paratione autem omnia valent, quae sunt eius modi:
quod in re maiore valet, valeat in minore, ut, si in urbe
fines non regantur, ne aqua quidem in urbe arceatur.
item contra: quod in minore valet, valeat in maiore.
licet idem exemplum convertere. item: quod in re pari
valet, valeat in hac, quae par est; ut: quoniam usus

auctoritasque fundi biennium est, sit etiam aedium. 'at in lege aedes non appellantur et sunt ceterarum rerum omnium, quarum annuus est usus.' valeat aequitas, quae paribus in causis paria iura desiderat. quae autem ad- 24 sumuntur extrinsecus, ea maxime ex auctoritate ducuntur; itaque Graeci talis argumentationes *ἀτέχνους* vocant, id est, artis expertis, ut si ita respondeas: quoniam P. Scaevola id solum esse ambitus aedium dixerit, quo parietis communis tegendi causa tectum proiceretur, ex quo tecto in eius aedis, qui protexisset, aqua deflueret, id tibi ius videri.

His igitur locis, qui sunt expositi, ad omne argu- 25 mentum, tamquam elementis quibusdam significatio et demonstratio ad reperiendum datur. utrum igitur hactenus satis est? tibi quidem tam acuto et tam occupato puto. sed quoniam avidum hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit potius aliquid quam te hinc patiar non satiatum discedere. quando ergo unus quisque eorum locorum, quos expo- 26 sui, sua quaedam habet membra, ea quam subtilissime persequamur, et primum de ipsa definitione dicatur. definitio est oratio, quae id, quod definitur, explicat quid sit; definitionum autem duo genera prima: unum earum rerum, quae sunt; alterum earum, quae intelleguntur. esse ea dico, quae cerni tangive possunt, ut fun- 27 dum, aedes, parietem, stillicidium, mancipium, pecudem, supellectilem, penus, cetera; quo ex genere quaedam interdum vobis definienda sunt. non esse rursus ea dico, quae tangi demonstrarive non possunt, cerni tamen animo, atque intellegi possunt, ut si usucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest quasi corpus, est tamen quaedam conformatio insignita et impressa [in] intellegentia, quam notionem voco: ea saepe in argumentando definitione explicanda sunt. atque etiam definitiones aliae sunt 28 partitionum, aliae divisionum: partitionum, cum res ea, quae proposita est, quasi in membra discerpitur; ut si quis dicat ius civile id esse, quod in legibus, senatus consultis, rebus iudicatis, [iuris] peritorum auctoritate, edictis magistratuum, more, aequitate consistat. divi-

sionum autem definitio formas omnis complectitur, quae sub eo genere sunt, quod definitur, hoc modo: abalienatio est eius rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexo aut in iure cessio, inter quos ea iure civili fieri possunt.
6 sunt etiam alia genera definitionum, sed ad huius libri institutum illa nihil pertinent; tantum est dicendum qui
29 sit definitionis modus. sic igitur veteres praecipiunt: cum sumpseris ea, quae sint ei rei, quam definire velis, cum aliis communia, usque eo persequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri possit. ut hoc: 'hereditas est pecunia.' commune est adhuc; multa enim genera pecuniae. adde quod sequitur: 'quae morte alicuius ad quempiam pervenit.' nondum est definitio; multis enim modis sine hereditate teneri pecuniae mortuorum possunt. unum adde verbum, 'iure;' iam a communitate res diiuncta videbitur, ut sit explicata definitio sic: 'hereditas est pecunia, quae morte alicuius ad quempiam pervenit iure.' nondum est satis; adde, 'nec ea aut legata testamento aut possessione retenta;' confectum est. itemque, ut illud: 'gentiles sunt inter se, qui eodem nomine sunt.' non est satis. 'qui ab ingenuis oriundi sunt.' ne id quidem satis est. 'quorum maiorum nemo servitutem servivit.' abest etiam nunc. 'qui capite non sunt deminuti.' hoc fortasse satis est. nihil enim video Scaevolam pontificem ad hanc definitionem addidisse. atque haec ratio valet in utroque genere definitionum, sive id, quod est, sive id, quod intellegi-
30 tur, definiendum est. partitionum autem et divisionum genus quale esset ostendimus, sed quid inter se differant planius dicendum est: in partitione quasi membra sunt, ut corporis caput, umeri, manus, latera, crura, pedes
7 et cetera; in divisione formae, quas Graeci εἴδη vocant, nostri, si qui haec forte tractant, species appellant, non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo; nolim enim, ne si Latine quidem possit dici, 'specierum' et 'speciebus' dicere; et saepe eis casibus utendum est; at 'formis' et 'formarum' velim; cum autem utroque verbo idem significetur, commoditatem in dicendo
31 non arbitror neglegendam. genus et formam definiunt hoc modo: genus est notio ad pluris differentias perti-

nens: forma est notio, cuius differentia ad caput generis et quasi fontem referri potest. notionem appello, quod Graeci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν; ea est insita et praecepta cuiusque *rei* cognitio enodationis indigens. formae sunt igitur eae, in quas genus sine ullius praetermissione dividitur; ut si quis ius in legem, morem, aequitatem dividat. formas qui putat idem esse, quod partis, confundit artem et similitudine quadam conturbatus non satis acute, quae sunt secernenda, distinguit.
saepe etiam definiunt et oratores et poëtae translatione 32
verbi ex similitudine cum aliqua suavitate; sed ego a vestris exemplis nisi necessario non recedam: solebat igitur Aquilius conlega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse voltis, quaerentibus eis, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire, qua fluctus eluderet; hoc est, quasi qui adulescentiam florem aetatis, senectutem occasum vitae velit definire; translatione enim utens discedebat a verbis pro-
priis rerum ac suis. quod ad definitiones attinet, hacte- 8
nus; reliqua videamus.

Partitione tum sic utendum est, nullam ut partem 33
relinquas; * ut, si partiri velis tutelas, inscienter facias, si ullam praetermittas; at si stipulationum aut iudiciorum formulas partiare, non est vitiosum in re infinita praetermittere aliquid, quod idem in divisione vitiosum est; formarum enim certus est numerus, quae cuique generi subiciantur; partium distributio saepe est infini-
tior, tamquam rivorum a fonte deductio; itaque in ora- 34
toriis artibus quaestionis genere proposito, quot eius formae sint, subiungitur absolute, at cum de ornamentis verborum sententiarumve praecipitur, quae vocantur σχήματα, non fit idem; res est enim infinitior; ut ex hoc quoque intellegatur quid velimus inter partitionem et divisionem interesse: quamquam enim vocabula prope idem valere videbantur, tamen quia res differebant, nomina rerum distare voluerunt.

Multa etiam ex notatione sumuntur; ea est autem, 35
cum ex vi nominis argumentum elicitur; quam Graeci ἐτυμολογίαν appellant, id est, verbum ex verbo, veriloquium: nos autem novitatem verbi non satis apti fugien-

tes genus hoc notationem appellamus, quia sunt verba
rerum notae; itaque hoc idem Aristoteles *σύμβολον* ap-
pellat, quod Latine est nota; sed cum intellegitur quid
36 significetur, minus laborandum est de nomine. multa
igitur in disputando notatione eliciuntur ex verbo; ut
cum quaeritur postliminium quid sit; — non dico, quae
sint postliminii; nam id caderet in divisionem, quae talis
est: postliminio redeunt haec: homo, navis, mulus clitel-
larius, equus, equa, quae frenos recipere solet — sed
cum ipsius postliminii vis quaeritur et verbum ipsum
notatur; in quo Servius noster, ut opinor, nihil putat
esse notandum, nisi 'post;' et 'liminium' [illud] pro-
ductionem esse verbi volt, ut in finitumo, legitumo, aedi-
tumo et non plus inesse 'tumum,' quam in meditullio
37 'tullium;' Scaevola autem P. F. iunctum esse putat ver-
bum, ut sit in eo et 'post' et 'limen;' ut, quae a nobis
alienata, cum ad hostem pervenerint, ex suo tamquam
limine exierint, ea cum redierint post ad idem limen,
postliminio redisse videantur; quo genere etiam Man-
cini causa defendi potest, postliminio redisse, dedi-
tum non esse, quoniam non sit receptus; nam neque
deditionem neque donationem sine acceptione intellegi
posse.

9
38 Sequitur is locus, qui constat ex eis rebus, quae quo-
dam modo adfectae sunt ad id, de quo ambigitur; quem
modo dixi in pluris partis distributum: cuius est primus
locus ex coniugatione, quam [Graeci] *συζυγίαν* vocant,
finitimus notationi, de qua modo dictum est; ut, si aquam
pluviam eam modo intellegeremus, quam imbri conle-
ctam videremus, veniret Mucius, qui, quia iugata verba
essent 'pluvia' et 'pluendo,' diceret omnem aquam opor-
39 tere arceri, quae pluendo crevisset. cum autem a ge-
nere ducetur argumentum, non erit necesse id usque a
capite arcessere; saepe etiam citra licet, dum modo su-
pra sit, quod sumitur, quam id, ad quod sumitur; ut
aqua pluvia ultimo genere ea est, quae de caelo veniens
crescit imbri, sed propiore, in quo quasi ius arcendi
continetur, genus est aqua pluvia nocens; eius generis
formae, loci vitio et manu nocens; quorum alterum iube-
40 tur ab arbitro coërceri, alterum non iubetur. commode

etiam tractatur haec argumentatio, quae ex genere sumitur, cum ex toto partis persequare hoc modo: 'si dolus malus est, cum aliud agitur, aliud simulatur, enumerare licet, quibus id modis fiat; deinde in eorum aliquem id, quod arguas dolo malo factum, includere; quod genus argumenti in primis firmum videri solet.

Similitudo sequitur, quae late patet, sed oratoribus
et philosophis magis quam vobis; etsi enim omnes loci 41
sunt omnium disputationum ad argumenta suppeditanda,
tamen aliis disputationibus abundantius occurrunt, aliis
angustius. itaque genera tibi nota sint; ubi autem eis
utare, quaestiones ipsae te admonebunt. sunt enim si- 42
militudines, quae ex pluribus conlationibus perveniunt
quo volunt, hoc modo: 'si tutor fidem praestare debet,
si socius, si, cui mandaris, si, qui fiduciam acceperit,
debet etiam procurator.' haec ex pluribus perveniens
quo volt, appellatur inductio, quae Graece ἐπαγωγὴ nominatur, qua plurimum est usus in sermonibus Socrates.
alterum similitudinis genus conlatione sumitur, cum una 43
res uni, par pari comparatur, hoc modo: 'quem ad modum, si in urbe de finibus controversia est, quia fines magis agrorum videntur esse quam urbis, finibus regundis adigere arbitrum non possis, sic, si aqua pluvia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum est, aquae
pluviae arcendae adigere arbitrum non possis. ex eodem 44
similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus in causa Curiana exemplis plurimis usus est, qui testamento sic heredes instituissent, ut si filius natus esset in decem mensibus isque mortuus prius quam in suam tutelam venisset, hereditatem obtinerent: quae commemoratio exemplorum valuit, eaque vos in respondendo uti
multum soletis. ficta etiam exempla similitudinis ha- 45
bent vim; sed ea oratoria magis sunt quam vestra; quamquam uti etiam vos soletis, sed hoc modo: 'finge mancipio aliquem dedisse id, quod mancipio dari non potest: num idcirco id eius factum est, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob eam rem se ulla re obligavit?' in hoc genere oratoribus et philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut [mortui] ab inferis excitentur, ut aliquid, quod fieri nullo modo

possit, augendae rei gratia dicatur aut minuendae, quae
ὑπερβολὴ dicitur, multa alia mirabilia; sed latior est
campus illorum. eisdem tamen ex locis, ut ante dixi,
et in maximis et minimis in quaestionibus argumenta
ducuntur.

11 Sequitur similitudinem differentia rei, maxime con-
46 traria superiori: sed est eiusdem dissimile et simile in-
venire. eius generis haec sunt: 'non, quem ad mo-
dum quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri sine tutore
auctore solvas, item, quod pupillo aut pupillae debeas,
47 recte possis eodem modo solvere.' deinceps locus est,
qui e contrario dicitur: contrariorum autem genera plura:
unum eorum, quae in eodem genere plurimum differunt,
ut sapientia, stultitia; eodem autem genere dicuntur, qui-
bus propositis occurrunt tamquam e regione quaedam
contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas; ex quibus
contrariis argumenta talia exsistunt: 'si stultitiam fugi-
mus, sapientiam sequamur, et bonitatem, si malitiam.'
haec, quae ex eodem genere contraria sunt, appellantur
48 adversa. sunt enim alia contraria, quae privantia licet
appellemus Latine, Graeci appellant στερητικά; praepo-
sito enim 'in' privatur verbum ea vi, quam haberet, si 'in'
praepositum non fuisset, dignitas indignitas, humanitas
inhumanitas, et cetera generis eiusdem, quorum tracta-
49 tio est eadem, quae superiorum, quae adversa dixi; nam
alia quoque sunt contrariorum genera, velut ea, quae
cum aliquo conferuntur, ut duplum simplum, multa pauca,
longum breve, maius minus. sunt etiam illa valde con-
traria, quae appellantur negantia, ἀποφατικὰ Graece,
contraria aientibus: 'si hoc est, illud non est.' quid enim
opus exemplo est? tantum intellegatur, in argumento quae-
rendo contrariis omnibus contraria non convenire.

50 Ab adiunctis autem posui equidem exemplum paulo
ante, multa adiungi, quae suscipienda essent, si statuis-
semus ex edicto [praetoris] secundum eas tabulas pos-
sessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio
nulla esset; sed locus hic magis ad coniecturalis causas,
quae versantur in iudiciis, valet; cum quaeritur quid aut
12 sit aut evenerit aut futurum sit aut quid omnino fieri
51 possit. ac loci quidem ipsius forma talis est; admonet

autem hic locus, ut quaeratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem evenerit. 'nihil hoc ad ius; ad Ciceronem,' inquiebat Gallus noster, si quid ad eum quis tale rettulerat, ut de facto quaereretur; tu tamen patiere nullum a me artis institutae locum praeteriri; ne, si nihil, nisi quod ad te pertineat, scribendum putabis, nimium te amare videare. est igitur magna ex parte locus hic oratorius; non modo non iuris consultorum, sed ne philosophorum quidem: ante rem enim quaeruntur, quae 52
talia sunt, apparatus, conloquia, locus, constitutum, convivium, cum re autem: pedum crepitus, strepitus hominum, corporum umbrae, si quid eius modi; at post rem: pallor, rubor, titubatio, si qua alia signa conturbationis et conscientiae, praeterea restinctus ignis, gladius cruentus ceteraque, quae suspitionem facti possint movere.

Deinceps est locus dialecticorum proprius ex conse- 53
quentibus et antecedentibus et repugnantibus; nam coniuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eveniunt, consequentia autem semper: ea enim dico consequentia, quae rem necessario consequuntur; itemque et antecedentia et repugnantia; quidquid enim sequitur quamque rem, id cohaeret cum re necessario, et quidquid repugnat, id eius modi est, ut cohaerere numquam possit. cum tripertito igitur distribuatur locus hic, in 13
consecutionem, antecessionem, repugnantiam, reperiendi argumenti simplex locus est, tractandi triplex. nam quid interest, cum hoc sumpseris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui sit argentum omne legatum, utrum hoc modo concludas argumentum: 'si pecunia signata argentum est, legata est mulieri; est autem pecunia signata argentum: legata igitur est;' an illo modo: 'si numerata pecunia non est legata, non est numerata pecunia argentum; est autem numerata pecunia argentum: legata igitur est;' an illo modo: 'non et legatum argentum est et non est legata numerata pecunia; legatum autem argentum est: legata igitur numerata pecunia est?' appellant 54
autem dialectici eam conclusionem argumenti, in qua, cum primum adsumpseris, consequitur id, quod adnexum est, primum conclusionis modum; cum id, quod adnexum

est, negaris, ut id quoque, cui fuerit adnexum, negandum sit, secundus is appellatur concludendi modus; cum autem aliqua coniuncta negaris et ex eis unum aut plura sumpseris, ut, quod relinquitur, tollendum sit, is tertius
55 appellatur conclusionis modus. ex hoc illa rhetorum ex contrariis conclusa, quae ipsi ἐνθυμήματα appellant, non quin omnis sententia proprio nomine ἐνθύμημα dicatur, sed, ut Homerus propter excellentiam commune poëtarum nomen efficit apud Graecos suum, sic, cum omnis sententia ἐνθύμημα dicatur, quia videtur ea, quae ex contrariis conficitur, acutissima, sola proprie nomen commune possedit. eius generis haec sunt:

hoc metuere, alterum in metu non ponere!
eam, quam nihil accusas, damnas, bene quam meritam esse autumas,
dicis male mereri.
id, quod scis, prodest; nihil id, quod nescis, obest?

14 56 hoc disserendi genus attingit omnino vestras quoque in respondendo disputationes, sed philosophorum magis est; quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententiis communis conclusio, quae a dialecticis tertius modus, a rhetoribus ἐνθύμημα dicitur. reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex diiunctionibus constant: 'aut hoc aut illud; hoc autem: non igitur illud.' itemque: 'aut hoc aut illud; non autem hoc: illud igitur;' quae conclusiones idcirco ratae sunt, quod in diiunctione plus uno ve-
57 rum esse non potest; atque ex eis conclusionibus, quas supra scripsi, prior quartus, posterior quintus a dialecticis modus appellatur. deinde addunt coniunctionum negantiam sic: 'non et hoc et illud; hoc autem: non igitur illud.' hic modus est sextus; septimus autem: 'non et hoc et illud; non autem hoc: illud igitur.' ex eis modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est tota fere διαλεκτική; sed ne haec quidem, quas exposui, ad hanc institutionem necessariae.

58 Proximus est locus rerum efficientium, quae causae appellantur; deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. harum exempla, ut reliquorum locorum, paulo ante posui, et quidem ex iure civili; sed [haec] patent
15 latius; causarum enim genera duo sunt; unum, quod vi

sua id, quod sub eam vim subiectum est, certe efficit,
ut 'ignis accendit;' alterum, quod naturam efficiendi non
habet, sed sine quo effici non possit, ut si quis aes
causam statuae velit dicere, quod sine eo non possit
effici. huius generis causarum, sine quo non efficitur, 59
alia sunt quieta, nihil agentia, stolida quodam modo, ut
locus, tempus, materia, ferramenta, cetera generis eius-
dem; alia autem praecursionem quandam adhibent ad
efficiendum et quaedam adferunt per se adiuvantia, etsi
non necessaria, ut 'amori congressio causam attulerat,
amor flagitio.' ex hoc genere causarum ex aeternitate
pendentium fatum a Stoicis nectitur. atque ut earum
causarum, sine quibus effici non potest, genera divisi,
sic etiam efficientium dividi possunt; sunt enim aliae
causae, quae plane efficiant nulla re adiuvante, aliae,
quae adiuvari velint, ut 'sapientia efficit sapientis sola
per se: beatos efficiat necne sola per se quaestio est;'
qua re cum in disputationem inciderit causa efficiens ali- 60
quid necessario, sine dubitatione licebit, quod efficitur
ab ea causa, concludere; cum autem erit talis causa, ut 16
in ea non sit efficiendi necessitas, necessaria conclusio
non sequitur. atque illud quidem genus causarum, quod
habet vim efficiendi necessariam, errorem adferre non
fere solet; hoc autem, sine quo non efficitur, saepe con-
turbat; non enim, si sine parentibus filii esse non pos-
sunt, propterea causa fuit in parentibus gignendi ne-
cessaria. hoc igitur, sine quo non fit, ab eo, a quo 61
certe fit, diligenter est separandum. illud enim est
tamquam, 'utinam ne in nemore Pelio.' nisi enim
'accidissent abiegnae ad terram trabes,' Argo illa
facta non esset, nec tamen fuit in his trabibus effi-
ciendi vis necessaria: at cum in Aiacis navim 'crispi-
sulcans igneum fulmen' iniectum est, inflammatur navis
necessario. atque etiam est causarum dissimilitudo, quod 62
aliae *eae* sunt, ut sine ulla appetitione animi, sine voluntate,
sine opinione suum quasi opus efficiant, velut, ut omne
intereat, quod ortum est; aliae autem aut voluntate effi-
ciunt aut perturbatione animi aut habitu aut natura aut
casu: voluntate, ut tu, cum hunc libellum legis; pertur-
batione, ut si quis eventum horum temporum timeat; ha-

bitu, ut qui facile et cito irascatur; natura, ut vitium in
dies crescat; arte, ut bene pingat; casu, ut prospere na-
viget: nihil horum sine causa, nec quicquam omnino;
63 sed huius modi causae non necessariae. omnium autem
causarum in aliis inest constantia, in aliis non inest: in
17 natura et in arte constantia est, in ceteris nulla. sed ta-
men earum causarum, quae non sunt constantes, aliae
sunt perspicuae, aliae latent: perspicuae sunt, quae ap-
petitionem animi iudiciumque tangunt; latent, quae sub-
iectae sunt fortunae; cum enim nihil sine causa fiat, hoc
ipsum est fortunae eventus: obscura causa et latenter
efficitur. etiam ea, quae fiunt, partim sunt ignorata,
partim voluntaria: ignorata, quae necessitate effecta sunt;
64 voluntaria, quae consilio; quae autem fortuna, vel igno-
rata vel voluntaria. nam iacere telum voluntatis est, fe-
rire quem nolueris fortunae. ex quo aries subicitur ille
in vestris actionibus: SI TELUM MANU FUGIT MAGIS QVAM
IECIT. cadunt etiam in ignorationem atque in impruden-
tiam perturbationes animi: quae, quamquam sunt volun-
tariae — obiurgatione enim et admonitione deiciuntur —
tamen habent tantos motus, ut ea, quae voluntaria sunt,
aut necessaria interdum aut certe ignorata videantur.
65 toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentia
in magnis quidem causis vel oratorum vel philosopho-
rum magna argumentorum suppetit copia; in vestris au-
tem si non uberior, at fortasse subtilior; privata enim
iudicia maximarum quidem rerum in iuris consultorum
mihi videntur esse prudentia; nam et adsunt multum et
adhibentur in consilia et patronis diligentibus ad eorum
66 prudentiam confugientibus hastas ministrant: in omnibus
igitur eis iudiciis, in quibus EX FIDE BONA est additum,
ubi vero etiam, UT INTER BONOS BENE AGIER, in primisque
in arbitrio rei uxoriae, in quo est, QUOD EIUS AEQUIUS ME-
LIUS, parati eis esse debent: illi dolum malum, illi fidem
bonam, illi aequum bonum, illi, quid socium socio, quid
eum, qui negotia aliena curasset, ei, cuius ea negotia
fuissent, quid eum, qui mandasset, eumve, cui manda-
tum esset, alterum alteri praestare oporteret, quid virum
uxori, quid uxorem viro, tradiderunt. licebit igitur dili-
genter cognitis argumentorum locis non modo oratoribus

et philosophis, sed iuris etiam peritis copiose de consultationibus suis disputare.

Coniunctus huic causarum loco ille locus est, qui effi- 18 67
citur ex causis; ut enim causa quid sit effectum indicat, sic quod effectum est quae fuerit causa demonstrat. hic locus suppeditare solet oratoribus et poëtis, saepe etiam philosophis, sed eis, qui ornate et copiose eloqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denuntiant quid ex quaque re sit futurum; causarum enim cognitio cognitionem eventorum facit.

Reliquus est comparationis locus, cuius genus et 68
exemplum supra positum est, ut ceterorum, nunc explicanda tractatio est: comparantur igitur ea, quae aut maiora aut minora aut paria dicuntur; in quibus spectantur haec: numerus, species, vis, quaedam etiam ad res
aliquas adfectio. numero sic comparabuntur, plura bona 69
ut paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona brevioribus, longe et late pervagata angustis; ex quibus plura bona propagentur, quaeque plures imitentur et faciant. specie autem comparantur, ut anteponantur quae propter se expetenda sunt eis quae propter aliud, et ut innata atque insita adsumptis et adventiciis, integra contaminatis, iucunda minus iucundis, honesta ipsis etiam utilibus, proclivia laboriosis, necessaria non necessariis, sua alienis, rara volgaribus, desiderabilia eis, quibus facile carere possis, perfecta inchoatis, tota partibus, ratione utentia rationis expertibus, voluntaria necessariis, animata inanimis,
naturalia non naturalibus, artificiosa non artificiosis. vis 70
autem in comparatione sic cernitur: efficiens causa gravior quam non efficiens; quae se ipsis contenta sunt meliora quam quae egent aliis; quae in nostra quam quae in aliorum potestate sunt; stabilia incertis; quae eripi non possunt eis, quae possunt. adfectio autem ad res aliquas est huius modi: principum commoda maiora quam reliquorum; itemque quae iucundiora, quae pluribus probata, quae ab optimo quoque laudata; atque ut haec in comparatione meliora, sic deteriora quae eis sunt
contraria. parium autem comparatio nec elationem ha- 71
bet nec summissionem; est enim aequalis. multa autem

sunt, quae aequalitate ipsa comparentur; quae ita fere concluduntur: 'si consilio iuvare civis et auxilio aequa in laude ponendum est, pari gloria debent esse ei qui consulunt et ei qui defendunt: atqui primum est, quod sequitur igitur.'

Perfecta est omnis argumentorum inveniendorum praeceptio, ut, cum profectus sis a definitione, a partitione, a notatione, a coniugatis, a genere, a forma, a similitudine, a differentia, a contrariis, ab adiunctis, a consequentibus, ab antecedentibus, a repugnantibus, a causis, ab effectis, a comparatione maiorum, minorum, parium, nulla praeterea sedes argumenti quaerenda sit.
19 72 sed quoniam ita a principio divisimus, ut alios locos diceremus in eo ipso, de quo ambigitur, haerere, de quibus satis est dictum, alios adsumi extrinsecus, de eis pauca dicamus, etsi ea nihil omnino ad vestras disputationes pertinent; sed tamen totam rem efficiamus, quandoquidem coepimus; neque enim tu is es, quem nihil nisi ius civile delectet, et quoniam haec ita ad te scribuntur, ut etiam in aliorum manus sint ventura, detur opera, ut quam plurimum eis, quos recta studia delectant, prodesse possimus.

73 Haec ergo argumentatio, quae dicitur artis expers, in testimonio est posita; testimonium autem nunc dicimus omne, quod ab aliqua externa re sumitur ad faciendam fidem. persona autem non qualiscumque est, testimonii pondus habet; ad fidem enim faciendam auctoritas quaeritur, sed auctoritatem aut natura aut tempus adfert. naturae auctoritas in virtute inest maxima; in tempore autem multa sunt, quae adferant auctoritatem: ingenium, opes, aetas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam non numquam rerum fortuitarum; nam et ingeniosos et opulentos et aetatis spatio probatos dignos quibus credatur putant; non recte fortasse, sed volgi opinio mutari vix potest, ad eamque omnia dirigunt et qui iudicant et qui existimant; qui enim rebus eis, quas dixi, ex-
74 cellunt, ipsa virtute videntur excellere; sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeravi, quamquam in eis nulla species virtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quaedam adhibetur — magna est enim vis ad

persuadendum scientiae — aut usus; plerumque enim
creditur eis, qui experti sunt. facit etiam necessitas 20
fidem, quae tum a corporibus, tum ab animis nascitur;
nam et verberibus, tormentis, igni fatigati quae dicunt,
ea videtur veritas ipsa dicere, et quae perturbationibus
animi, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessi-
tatis vim habent, adferunt auctoritatem et fidem; cuius 75
generis etiam illa sunt, ex quibus verum non numquam
invenitur: pueritia, somnus, imprudentia, vinolentia, in-
sania; nam et parvi saepe indicaverunt aliquid, quo id
pertineret ignari, et per somnum, vinum, insaniam multa
saepe patefacta sunt; multi etiam in res odiosas impru-
dentes inciderunt, ut Staieno nuper accidit, qui ea locu-
tus est bonis viris subauscultantibus pariete interposito,
quibus patefactis in iudiciumque prolatis ille rei capitalis
iure damnatus est. huic simile quiddam de Lacedaemo-
nio Pausania accepimus. concursio autem fortuitorum 76
talis est, ut, si interventum est casu, cum aut ageretur
aliquid, quod proferendum non esset, aut diceretur. in
hoc genere etiam illa est in Palamedem coniecta suspi-
tionum proditionis multitudo; quod genus refutare inter-
dum veritas vix potest. huius etiam est generis fama
volgi; quoddam multitudinis testimonium. quae autem
virtute fidem faciunt, ea bipertita sunt; ex quibus alte-
rum natura valet, alterum industria; deorum enim virtus
natura excellit, hominum autem industria. divina haec 77
fere sunt testimonia: primum orationis — oracla enim
ex eo ipso appellata sunt, quod inest in eis deorum ora-
tio — deinde rerum, in quibus insunt quasi quaedam
opera divina: primum ipse mundus eiusque omnis ordo
et ornatus; deinceps aërii volatus avium atque cantus;
deinde eiusdem aëris sonitus et ardores multarumque
rerum in terra portenta atque etiam per exta inventa
praesensio; [a] dormientibus quoque multa significata
visis. [quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem
faciendam testimonia deorum.] in homine virtutis opinio 78
valet plurimum; opinio est autem non modo eos virtutem
habere qui habeant, sed eos etiam, qui habere videantur.
itaque quos ingenio, quos doctrina, quos studio praedi-
tos vident quorumque vitam constantem et probatam, ut

Catonis, Laelii, Scipionis aliorumque plurium, rentur eos esse, qualis se ipsi velint; nec solum eos censent esse talis, qui in honoribus populi atque re publica versantur, sed et oratores et philosophos et poëtas et historicos; ex quorum et dictis et scriptis saepe auctoritas petitur ad faciendam fidem.

21 Expositis omnibus argumentandi locis, primum illud
79 intellegendum est nec ullam esse disputationem, in quam non aliquis locus incurrat, nec fere omnis locos incidere in omnem quaestionem et quibusdam quaestionibus alios, quibusdam alios esse aptiores locos. quaestionum duo genera: alterum definitum, alterum infinitum. definitum est, quod ὑπόθεσιν Graeci, nos causam; infinitum, quod θέσιν illi appellant, nos propositum possumus nominare.
80 causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur aut in omnibus aut in plerisque eorum, propositum autem in aliquo eorum aut in pluribus nec tamen in maximis; itaque propositum pars est causae. sed omnis quaestio earum aliqua de re est, quibus causae continentur aut una aut pluribus aut non numquam
81 omnibus. quaestionum autem, quaecumque de re sunt, duo genera sunt: unum cognitionis, alterum actionis.
82 cognitionis sunt eae, quarum est finis scientia, ut si quaeratur a naturane ius profectum sit an ab aliqua quasi condictione hominum et pactione. actionis autem huius modi exempla sunt: sitne sapientis ad rem publicam accedere. cognitionis quaestiones tripertitae sunt: aut sitne aut quid sit aut quale sit quaeritur; horum primum coniectura, secundum definitione, tertium iuris et iniuriae distinctione explicatur. coniecturae ratio in quattuor partis distributa est, quarum una est, cum quaeritur sitne aliquid; altera unde ortum sit; tertia quae id causa effecerit; quarta in qua de commutatione rei quaeritur. sit necne sit: ecquidnam sit honestum, ecquid aequum re vera an haec tantum in opinione sint. unde autem sit ortum: ut cum quaeritur, natura an doctrina possit effici virtus. causa autem efficiens sic quaeritur, quibus rebus eloquentia efficiatur. de commutatione sic: possitne elo-
22 quentia commutatione aliqua converti in infantiam. cum
83 autem quid sit quaeritur, notio explicanda est et pro-

prietas et divisio et partitio; haec enim sunt definitioni attributa; additur etiam descriptio, quam χαρακτῆρα Graeci vocant. notio sic quaeritur: sitne id aequum, quod ei, qui plus potest, utile est; proprietas sic: in hominemne solum cadat an etiam in beluas aegritudo. divisio et eodem pacto partitio: triane genera bonorum sint. descriptio, qualis sit avarus, qualis sit adsentator ceteraque eiusdem generis, in quibus natura et vita describitur. cum autem quaeritur quale quid sit, aut 84
simpliciter quaeritur aut comparate: simpliciter: expetendane sit gloria; comparate: praeponendane sit divitiis gloria. simplicium tria genera sunt: de expetendo fugiendoque, de aequo et iniquo, de honesto et turpi; comparationum autem duo: unum de eodem et alio, alterum de maiore et minore. de expetendo et fugiendo huius modi: si expetendae divitiae, si fugienda paupertas; de aequo et iniquo: aequumne sit ulcisci a quocumque iniuriam acceperis; de honesto et turpi: honestumne sit pro patria mori; ex altero autem genere, quod erat bi- 85
pertitum, unum est de eodem et alio: quid intersit inter amicum et adsentatorem, regem et tyrannum; alterum de maiore et minore, ut si quaeratur eloquentiane pluris sit an iuris civilis scientia. de cognitionis quaestionibus hactenus; actionis reliquae sunt, quarum duo genera: 86
unum ad officium, alterum ad motum animi vel gignendum vel sedandum planeve tollendum. ad officium sic ut cum quaeritur, suscipiendine sint liberi; ad movendos animos, cohortationes ad defendendam rem publicam, ad laudem, ad gloriam; quo ex genere sunt querellae, incitationes miserationesque flebiles, rursusque oratio tum iracundiam restinguens, tum metum eripiens, tum exsultantem laetitiam comprimens, tum aegritudinem abstergens. haec cum in propositis [quaestionibus] genera sint, eadem in causas transferuntur. loci autem qui ad 23
87
quasque quaestiones adcommodati sint deinceps est videndum: omnes illi quidem ad plerasque, sed alii ad alias, ut dixi, aptiores. ad coniecturam igitur maxime apta, quae ex causis, quae ex effectis, quae ex coniunctis sumi possunt; ad definitionem autem pertinet ratio et scientia definiendi; atque huic generi finitimum est illud, quod

appellari de eodem et alio diximus; quod genus forma
quaedam definitionis est; si enim quaeratur idemne sit
pertinacia et perseverantia, definitionibus iudicandum est.
88 loci autem convenient in eius generis quaestionem con-
sequentis, antecedentis, repugnantis, adiuncti; etiam ei,
qui sumuntur ex causis et ex effectis. nam si hanc rem
illa sequitur, hanc autem non sequitur; aut si huic rei
illa antecedit, huic non antecedit; aut si huic repugnat,
illi non repugnat; aut si huius rei haec, illius alia causa
est; aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est, ex
quovis horum id, de quo quaeritur, idemne an aliud sit
89 inveniri potest. ad tertium genus quaestionis, in quo
quale sit quaeritur, in comparationem ea cadunt, quae
paulo ante in comparationis loco enumerata sunt; in illud
autem genus, in quo de expetendo fugiendoque quaeritur,
adhibentur ea, quae sunt aut animi aut corporis aut ex-
terna vel commoda vel incommoda; itemque cum de ho-
nesto turpique quaeritur, ad animi bona aut mala omnis
90 oratio dirigenda est; cum autem de aequo et iniquo dis-
seritur, aequitatis loci conligentur: hi cernuntur bipertito,
et natura et instituto. natura partis habet duas, tuitio-
nem sui et ulciscendi ius; institutio autem aequitatis
tripertita est: una pars legitima est, altera conveniens,
tertia moris vetustate firmata. [atque etiam aequitas
tripertita dicitur esse; una ad superos deos, altera ad
manes, tertia ad homines pertinere; prima pietas, se-
cunda sanctitas, tertia iustitia aut aequitas nominatur.]
24 de proposito satis multa, deinceps de causa pauciora
dicenda sunt; pleraque enim sunt ei cum proposito com-
munia.

91 Tria sunt igitur genera causarum: iudicii, delibera-
tionis, laudationis; quarum fines ipsi declarant quibus
utendum locis sit; nam iudicii finis est ius, ex quo etiam
nomen; iuris autem partes tum expositae, cum aequita-
tis; deliberandi finis utilitas, cuius eae partes, quae modo
expositae, rerum expetendarum; laudationis finis ho-
92 nestas; de qua item est ante dictum; sed definitae quae-
stiones a suis quaeque locis quasi propriis instruuntur. *
quae in accusationem defensionemque partitae; in quibus
exsistunt haec genera, ut accusator personam arguat facti,

defensor aliquid opponat de tribus: aut non esse factum
aut, si factum sit, aliud eius facti nomen esse aut iure
esse factum; itaque aut infitialis aut coniecturalis prima
appelletur, definitiva altera, tertia, quamvis molestum
nomen hoc sit, iuridicialis vocetur. harum causarum 25
propria argumenta ex eis sumpta locis, quos exposuimus,
in praeceptis oratoriis explicata sunt. refutatio autem 93
accusationis, in qua est depulsio criminis, quae Graece
στάσις dicitur, appelletur Latine status: in quo primum
insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. at-
que in deliberationibus etiam et laudationibus eidem ex-
sistunt status; nam et negantur saepe ea futura, quae ab
aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri
non possunt aut sine summa difficultate non possunt;
in qua argumentatione status coniecturalis exsistit; aut 94
cum aliquid de utilitate, honestate, aequitate disseritur
deve eis rebus, quae his sunt contrariae, incurrunt status
aut iuris aut nominis; quod idem contingit in laudationi-
bus: nam aut negari potest id factum esse, quod laude-
tur, aut non eo nomine adficiendum, quo laudator ad-
fecerit, aut omnino non esse laudabile, quod non recte,
non iure factum sit; quibus omnibus generibus usus est
nimis impudenter Caesar contra Catonem meum. sed 95
quae ex statu contentio efficitur, eam Graeci *κρινόμενον*
appellant: mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo,
QUA DE RE AGITUR, vocari; quibus autem hoc 'qua de re
agitur' continetur, ea continentia vocentur, quasi firma-
menta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit.
sed quoniam lege firmius in controversiis disceptandis
esse nihil debet, danda est opera, ut legem adiutricem
et testem adhibeamus; in qua re alii quasi status ex-
sistunt novi, sed appellentur legitimae disceptationes.
tum enim defenditur non id legem dicere, quod adver- 96
sarius velit, sed aliud; id autem contingit, cum scriptum
ambiguum est, ut duae sententiae differentes accipi pos-
sint; cum opponitur scripto voluntas scriptoris, ut quae-
ratur verbane plus an sententia valere debeat; cum
legi lex contraria adfertur: ita sunt tria genera, quae
controversiam in omni scripto facere possunt, ambiguum,
discrepantia scripti et voluntatis, scripta contraria. iam 26

hoc perspicuum est, non magis in legibus quam in testamentis, in stipulationibus, in reliquis rebus, quae ex scripto aguntur, posse controversias easdem exsistere.
97 horum tractationes in aliis libris explicantur. nec solum perpetuae actiones, sed etiam partes orationis eisdem locis adiuvantur, partim propriis, partim communibus; ut in principiis, quibus ut benevoli, ut dociles, ut attenti sint, qui audiant, efficiendum est propriis locis; itemque narrationes ut ad suos finis spectent, id est, ut planae sint, ut breves, ut evidentes, ut credibiles, ut moratae, ut cum dignitate; quae quamquam in tota oratione esse
98 debent, magis tamen sunt propria narrandi. quae autem consequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loci maxime valeant dictum est in eis, in quibus de omni ratione dicendi. peroratio autem et alia quaedam habet et maxime amplificationem, cuius effectus hic debet esse, ut aut perturbentur animi aut tranquillentur, et si ita adfecti iam ante sint, ut augeat
99 eorum motus aut sedet oratio. huic generi, in quo et misericordia et iracundia et odium et invidia et ceterae animi adfectiones perturbantur, praecepta suppeditantur aliis in libris, quos poteris mecum legere, cum voles; ad id autem, quod te velle senseram, cumulate satis
100 factum esse debet voluntati tuae. nam ne praeterirem aliquid, quod ad argumentum in omni ratione reperiendum pertineret, plura, quam a te desiderata erant, sum complexus fecique quod saepe liberales venditores solent, ut, cum aedis fundumve vendiderint rutis caesis receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi causa apte et loco positum esse videatur: sic tibi nos ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quaedam voluimus non debita accedere.